

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı
Diplomatlarının Prosopografik Analizi**

Doktora Tezi

Ayda Bektaş

Mart 2023

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı
Diplomatlarının Prosopografik Analizi**

Doktora Tezi

Ayda Bektaş

Danışman

Prof. Dr. İsmail Hakkı Kadı

Mart 2023

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Ayda Bektaş tarafından hazırlanan “On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Diplomatlarının Prosopografik Analizi” başlıklı bu Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı’nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. İsmail Hakkı Kadı

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Bilgin Aydın

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Fuat Örenç

İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Güneş Işıksel

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür Oral

İstanbul Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 07/ 03 / 2023

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin Chicago yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun dipnotlarda kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. İsmail Hakkı Kadı

Etik İlkelerine Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Ayda Bektaş

ÖZET

On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Diplomatlarının Prosopografik Analizi

Bektaş, Ayda

Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. İsmail Hakkı Kadı

Mart, 2023

Osmanlı Hariciye Nezareti'nin on dokuzuncu yüzyıl boyunca yaşadığı kurumsal dönüşüm sürecinde Hariciye bünyesinde görev yapan diplomatların eğitim ve mesleki kariyerlerinde önemli değişimler yaşanmıştır. Bu dönemde, diplomatlık mesleğinde yetki-sorumluluk dengesi gözetilerek hiyerarşik bir yönetim sistemi kurulmuş ve profesyonelleşmeye dayalı bir istihdam süreci oluşturma suretiyle kurumsal bir yapı geliştirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Hariciyesinin yaşadığı bu kurumsallaşma sürecinde kurumun temel aktörleri olan diplomatların nasıl etkilendiğinin incelenmesi bu tezin ana konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bu tezde Osmanlı diplomasisinde görev alan hariciye diplomatlarının değişen mesleki rolleri ele alınarak toplumsal tarihleri incelenmektedir.

Bu çalışmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan diplomatların Sicill-i Ahval dosyalarında sunulan bilgiler kullanılarak, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun yurt dışı temsilciliklerinde büyükelçi, elçi, maslahatgüzar, başkonsolos, konsolos, ataşe, müsteşar ve müfettiş görevlerinde bulunan diplomatların toplumsal kökenleri, eğitim ve mesleki kariyerleri prosopografik bir yaklaşımla incelenmektedir. Bu çerçevede Osmanlı diplomasisinin temel aktörleri olan diplomatlar hakkında geniş bir portre sunulmaya ve diplomatların eğitim ve mesleki kimliklerine dair ayrıntılı sorular cevaplanmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hariciye Nezareti, diplomasi, diplomat, sefir, şehbender, prosopografi.

ABSTRACT

Prosopographic Analysis of Ottoman Diplomats in the Second Half of the Nineteenth Century

Bektaş, Ayda

Ph. D. Dissertation, Department of History

Supervisor: Prof. Dr. İsmail Hakkı Kadı

March, 2023

During the institutional revolution process of the Ottoman Foreign Ministry throughout the nineteenth century, important changes were experienced in the education and professional careers of the diplomats working in the Foreign Ministry. In this period, a hierarchical management system was established by considering the authority-responsibility balance in the diplomatic professions and an institutional structure was tried to be developed by creating an employment process based on professionalization. The main subject of this thesis is to examine how the diplomats, who are the main actors of the institution, were affected in this institutionalization process of the Ottoman Foreign Ministry. In this context, the changing professional roles of Ottoman diplomats are discussed, and their social histories are examined.

In this study, using the information presented in the Sicill-i Ahval files of diplomats in the Ottoman Archives, the social origins and education and professional careers of the diplomats who served as ambassadors, consuls, attaches, undersecretaries, and inspectors in the overseas representations of the Ottoman Empire in the second half of the nineteenth century are examined with a prosopographic approach. In this sense, it is tried to present a broad portrait of diplomats, who are the main actors of Ottoman diplomacy, and to answer detailed questions about the education and professional careers of them.

Keywords: Ottoman Foreign Ministry, diplomacy, diplomat, ambassador, consul, prosopography.

Kızım Zeyneb Rana'ya...

TEŞEKKÜR

İlim ve bilim tek başına kişisel bir uğraş değil, hep birlikte üretilen bir atmosfer ve sinerjidir. Bu sebeple bu bilimsel çalışmayı yaparken çok fazla kişi ve kurumun desteğini gördüğümü söylemeliyim. Bu tezin kapağındaki tek isim bana ait olmakla beraber, akademik geçmişimin oluşmasında ve özellikle de bu tezin araştırma ve yazım sürecinde bana katkıda bulunan birçok değerli insanı ve kurumu zikretmek ve onlara şükranlarımı sunmak istiyorum.

İlk olarak meslek tarihi çalışması yapmak istediğimde beni diplomatlara yönlendiren ve çalışmamın her evresini titizlikle takip ederek bana yol gösteren çok değerli hocam Prof. Dr. İsmail Hakkı Kadı'ya minnet duygularımı sunarım. Kıymetli hocam kendisine ihtiyaç duyduğum her anda görüş ve önerileriyle benim yanımda oldu ve sorularımı sabırla cevapladı. Entelektüel birikimi ve desteği bana her zaman ilham verdi ve beni cesaretlendirdi. Onun öğrencisi olmak benim için her zaman büyük bir fırsat ve mutluluk kaynağı olmaya devam edecek.

Tezimi okuyup önerileriyle katkıda bulunan hocalarım Prof. Dr. Bilgin Aydın, Prof. Dr. Ali Fuat Örenç, Doç. Dr. Güneş Işıksel, Doç. Dr. Özgür Oral, Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Bostan ve Dr. Öğr. Üyesi Elyesa Koytak'a tüm içtenliğimle teşekkürlerimi sunmak isterim.

Lisans eğitimim esnasında akademik alt yapımın temellerini oluşturan Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyeleri hocalarıma ve yüksek lisans ve doktora eğitim dönemimde bilgi ve birikimleriyle bana yol gösterici olan İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyeleri hocalarıma da ayrıca teşekkür ederim. İstanbul Gelişim Üniversitesi'nde sunmuş olduğu akademik ortamdan dolayı kıymetli hocam Prof. Dr. Nuri Kuruoğlu'na ise minnettarım.

Engin elektronik ve basılı kaynaklarından istifade ettiğim Boğaziçi Üniversitesi Aptullah Kuran Kütüphanesi'nin sunmuş olduğu imkânlar bu tezin bir adım daha öteye taşınmasına yardımcı oldu. Bu sebeple Boğaziçi Üniversitesi Aptullah Kuran Kütüphanesi ve çalışanlarına özel olarak teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ve İslam Araştırmaları Merkezi'nin değerli çalışanlarına ve sunmuş oldukları ortama minnettarım. Lisans eğitimimden itibaren

finansal olarak beni destekleyen, bursiyeri olduğum TÜBİTAK ise eğitim hayatım boyunca maddi açıdan en büyük destekimdi. TÜBİTAK'ın finansal desteği için kendilerine müteşekkirim.

En sıkıntılı anlarımda desteğini ve dostluğunu her zaman hissettiğim arkadaşım Gl Feyza ınar'a, özellikle Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yaptığım çalışmaları eğlenceli hale getiren arkadaşım Hilal Doğan Aktaş'a ve akademik yükü beraber sırtlandığımız dostlarım Beyza Topuz Demir, Nurbanu Ercan ve Tuğba Türkoğlu'na teşekkür ederim.

Ayrıca anne karnından itibaren başladığı tez yazımı sürecinde, tezin tüm stres ve zorluklarına katlanmak zorunda kalan, çalışmalarım dolayısıyla yeterince ilgilenemediğim ve bu tezin yazılması için harcadığım vakitte hep özlediğim, her zaman beni gülümseten, en zor günlerimde bile yeniden canlanmama vesile olan küçük kızım Zeyneb Rana teşekkürlerin en fazlasını hak ediyor. Kendisini bazen bekletmek, bazen reddetmek zorunda olduğum ve kimi zaman da kaçırdığım için zgnm. Ancak tüm bu fedakarlıklar sayesinde bugün bu tezi başarıyla bitirebildiğimi söylemeliyim.

Sevgi, şefkat ve dualarıyla her zaman yanımda olan, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, her zaman varlıkları için şükrettiğim kıymetli annem, babam ve ablama ise minnettarım. Manevi desteklerini esirgemeyen ve tez yazım sürecimde kızımın bakımını üstlenen ailemin hakkını ödemem mümkün değil, onlara müteşekkirim. Onlar olmasaydı bu tezi bitirebilmem mümkün değildi.

Son olarak motivasyonumun hiç kalmadığı anlarda tüm gayretiyle beni motive eden, yazdıklarımı sıkılmadan okuyan ve düzeltmelerde bulunan, sevgisini her zaman hissettiğim kıymetli eşim Erhan'a çok şey borçluyum. Kendisinin bana olan inancı olmasaydı bu süreç çok daha zor olurdu.

Tüm bu saydığım kişiler, tezimin iyileştirilmesi için çalışmama çok fazla katkıda bulundular, ancak bu tezdeki tüm hatalardan ve eksikliklerden tamamen ben sorumluyum.

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VI
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	IX
1. BÖLÜM: GİRİŞ.....	1
1.1. Osmanlı Diplomasisinin Dönüşümü Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi.....	5
1.2. Yöntem ve Amaç.....	9
1.3. Kaynaklar.....	13
1.4. Çalışmanın Bölümleri.....	15
2. BÖLÜM: DİPLOMATLIK MESLEĞİNİN ORTAYA ÇIKMASINI HAZIRLAYAN REFORMLAR.....	19
2.1. Osmanlı Dış İşleri Teşkilatının Dönüşümü: Reisülküttaplıktan Hariciye Nezaretî'ne.....	21
2.1.1. Osmanlı Dış İşleri Teşkilatının Örgütlenmesi.....	21
2.1.2. Osmanlı Yurt Dışı Teşkilatının Kurumsallaşması.....	23
2.1.2.1. İkamet Elçiliklerinin Kurulması.....	24
2.1.2.2. Şehbenderliklerin Kurulması.....	38
2.1.3. Bab-ı Ali Tercüme Odası'nın Kurulması.....	46
2.1.4. Hariciye Nezaretî'nin Yapılanması.....	50
2.2. Modern Eğitime Geçiş Sürecinde Diplomatların Eğitimi.....	55
2.2.1. Tanzimat Öncesi Değişim.....	58
2.2.2. Tanzimat Döneminde Kurulmuş Modern Okullar.....	60
2.2.3. Yabancı Dil Eğitimi.....	65
2.3. Sonuç.....	77
3. BÖLÜM: DİPLOMATLARIN GÖREVLERİ VE MESLEKİ KARİYERLERİ.....	82
3.1. Diplomatların Görevleri.....	83
3.1.1. Basının Takibi.....	85

3.1.2. Muhaliflerin Takibi ve İstihbarat Raporları.....	92
3.1.3. Osmanlı Talebelerinin Takibi.....	92
3.1.4. Osmanlı Vatandaşlarının Takibi.....	93
3.1.5. Diğer Görevleri.....	95
3.2. Diplomatların Atama ve Tayinleri	98
3.2.1. Elçi Atamaları.....	102
3.2.2. Şehbenderli Atamaları.....	103
3.2.3. Becayı Şuretiyle Yer Değiştirme ve Ek Görevlere Atanma..	105
3.3. Diplomatların Gelirleri.....	106
3.3.1. Maaş.....	106
3.3.1.1. Maaşların Ödenmesi.....	109
3.3.1.2. Tekaid Maaşı.....	112
3.3.2. Harcırak.....	113
3.3.3. Masraflar İçin Verilen Ödenek (İhtiyat Poliçesi)	115
3.4. Diplomatların İzin Kullanma Durumları.....	126
3.5. Diplomatların Görevden Ayrılmaları ve Azledilmeleri.....	128
3.6. Diplomatların Suçları ve Cezaları.....	132
3.7. Diplomatların Ödülleri.....	135
3.8. Diplomatların Evlilik Durumları.....	141
3.9. Sonuç.....	143

4. BÖLÜM: DİPLOMATLARIN TOPLUMSAL PROFİLİ:

PROSOPOGRAFİK BİR YAKLAŞIM	147
4.1. Sosyal Kökenleri.....	152
4.1.1. Doğum Yerleri.....	152
4.1.2. Dinî Durumları.....	153
4.1.3. Unvanları.....	156
4.1.4. Babalarının Unvanları ve Meslekleri.....	158
4.2. Eğitimleri.....	163
4.2.1. İlk Eğitimleri.....	163
4.2.2. Orta ve Yüksek Eğitimleri.....	166
4.2.3. Avrupa’da Eğitim Gören Diplomatlar.....	168
4.2.4. Şehadetnameleri.....	173

4.2.5. Bildikleri Diller.....	177
4.2.6. Neşriyatları: Kültürel Katkıları	181
4.3. Mesleki Safahat.....	182
4.3.1. İstihdam Usulü.....	183
4.3.2. Memuriyete Giriş Yaşları.....	187
4.3.3. İlk Atanma Yerleri.....	188
4.3.4. Mazuliyet Durumları.....	194
4.3.5. Maaşları.....	199
4.3.6. Ödül-Ceza.....	203
4.4. Sonuç.....	205
SONUÇ.....	208
KAYNAKÇA.....	216
EKLER.....	256

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
ANAMED	: Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BOA. A) DVN. MKL.	: Sadaret Mukavelenameler
BOA. A) MKT.	: Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı
BOA. BEO.	: Bab-1 Ali Evrak Odası
BOA. C. DH.	: Cevdet Dâhiliye
BOA. C. HR.	: Cevdet Hariciye
BOA. DH. MKT.	: Dâhiliye Mektûbî Kalemî
BOA. HAT.	: Hatt-1 Hümayun
BOA. HR. HMŞ. İŞO.	: Hariciye Nezareti İstişare Odası
BOA. HR. İD.	: Hariciye Nezareti İdare
BOA. HR. İM.	: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
BOA. HR. MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî
BOA. HR. MTV.	: Hariciye Nezareti Mütenevvîa Kısmı
BOA. HR. SAİD.	: Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyyesi Müdiriyyeti
BOA. HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
BOA. HR. SFR. 3.	: Hariciye Nezareti Londra Sefareti
BOA. HR. SFR. 4.	: Hariciye Nezareti Paris Sefareti
BOA. HR. TH.	: Hariciye Nezareti Tahrirat
BOA. HR. TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası
BOA. HSD. AFT.	: Satın Alınan Evrak, Ali Fuat Türkgeldi Evrakı
BOA. İ. DH.	: İrade Dâhiliye
BOA. İ. DUİT.	: İrade Dosya Usulü
BOA. İ. HR.	: İrade Hariciye
BOA. İ. TAL.	: İrade Taltifat
BOA. ŞD.	: Şura-yı Devlet
BOA. Y. A. HUS.	: Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı

BOA. Y. MTV.	: Yıldız Mütenevvi Mârûzat Evrakı
BOA. Y. PRK.	: Yıldız Perakende
BOA. Y. PRK. EŞA.	: Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
IRCICA	: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İA	: İslam Ansiklopedisi
No.	: Numara
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1:	Paris Sefarethanesinde Görev Yapan Sefirlerin İsimleri ve Hizmet Süreleri.....	32
Tablo 2.2:	Londra Sefarethanesinde Görev Yapan Sefirlerin İsimleri ve Hizmet Süreleri.....	33
Tablo 2.3:	Viyana Sefarethanesinde Görev Yapan Sefirlerin İsimleri ve Hizmet Süreleri.....	34
Tablo 2.4:	Berlin Sefarethanesinde Görev Yapan Sefirlerin İsimleri ve Hizmet Süreleri.....	35
Tablo 2.5:	1900 Senesinde Büyükelçiliklerde Görevli Memurlar.....	37
Tablo 2.6:	1900 Senesinde Orta Elçiliklerde Görevli Memurlar.....	38
Tablo 2.7:	1889 Senesinde Hariciye’de Görevli Memurlar.....	54
Tablo 3.1:	1885 Senesinde Paris, Londra ve Viyana Sefarethanelerine Ayrılan Senelik Tahsisatlar	119
Tablo 3.2:	1885 Senesinde Atina, Bükreş, Çetine ve Belgrad Sefarethanelerine Ayrılan Senelik Tahsisatlar.....	120
Tablo 3.3:	1885 Senesinde Petersburg, Tahran ve Vaşington Sefarethanelerine Ayrılan Senelik Tahsisatlar	121
Tablo 3.4:	1885 Senesinde Roma, Madris, Brüksel ve Lahey Sefarethanelerine Ayrılan Senelik Tahsisatlar	122
Tablo 3.5:	1885 Senesinde Şehbenderhanelere Ayrılan Senelik Tahsisatlar ve Maaşlar.....	123
Tablo 3.6:	1900 Senesinde Paris, Londra ve Viyana Büyükelçilikleri Görevlileri ve Sahip Oldukları Rütbe, Nişan ve Madalyalar	137
Tablo 3.7:	1900 Senesinde Avusturya ve Macaristan’daki Şehbenderhanelerin Görevlileri ve Sahip Oldukları Rütbe, Nişan ve Madalyalar	139

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 4.1. Diplomatların Doğum Yerleri.....	152
Şekil 4.2. Diplomatların Dinî Durumları.....	153
Şekil 4.3. Gayrimüslim Diplomatların Milliyetlerine Göre Dağılımı.....	154
Şekil 4.4. Diplomatların Unvanları.....	156
Şekil 4.5. Diplomatların Babalarının Unvanları.....	159
Şekil 4.6. Diplomatların Baba Mesleklerinin Dağılımı.....	159
Şekil 4.7. Diplomatların İlk Eğitimleri.....	163
Şekil 4.8. Diplomatların Orta ve Yüksek Eğitimleri.....	166
Şekil 4.9. Diplomatların Avrupa’da Eğitim Görme Durumları.....	168
Şekil 4.10. Avrupa’da Eğitim Gören Diplomatların Dinî Durumları.....	170
Şekil 4.11. Avrupa’da Eğitim Gören Diplomatların Avrupa Tahsilinden Önce Devam Ettiği Son Okullar.....	171
Şekil 4.12. Avrupa’da Eğitim Gören Diplomatların Ülke ve Şehirlere Göre Dağılımı	173
Şekil 4.13. Diplomatların Türkçe Dışında Bildikleri Diller.....	178
Şekil 4.14. Diplomatların Türkçe Dışında Bildikleri Dillerin Sayısı.....	179
Şekil 4.15. Diplomatların Maaşlı Olarak Atanmadan Önceki Mülazemet Süreleri.....	183
Şekil 4.16. Diplomatların Mülazemetten İşe İlk Giriş Yaşları.....	187
Şekil 4.17. Diplomatların Mülazemetten Atandığı İlk Birimler.....	189
Şekil 4.18. Diplomatların Maaşlı Olarak Atandığı İlk Görevler.....	190
Şekil 4.19. Diplomatların Maaşlı Olarak Mesleğe Başlangıç Yerleri.....	191
Şekil 4.20. Diplomatların Mazul Kalma Sebepleri.....	195
Şekil 4.21. Diplomatların Maaşlı Olarak İlk Kez Atandıklarında Aldıkları	

Maaşları.....	200
---------------	-----

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin on sekizinci yüzyıldan itibaren uluslararası ortamda artan diplomatik ilişkileri, reisülküttabın¹ görev tanımlamasını genişletmiş ve bürokrasinin dış işleriyle ilgili meseleleri, baştercümanların ve reisülküttabın sorumluluğuna bırakılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda getirilen düzenlemelerle birlikte, artan iş yüküne bağlı olarak kurumsal bir nitelik kazanması amaçlanan reisülküttaplık makamı, 1836 senesinde Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmüştür. Zaman içerisinde Hariciye Nezareti'nin yapısı Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerinin yürütülmesi kapsamında ihtiyaçlara göre teşkilatlandırılmış ve kurumsal yapısı güçlendirilmiştir. Osmanlı Devleti on beşinci yüzyıldan itibaren Batı dünyası ile olan ilişkilerini Avrupalı devletlerin İstanbul'da bulundurduğu temsilcileriyle yürütürken, daimî ikamet elçilikleri kurulduktan sonra 'mütekabiliyet esasına dayalı diplomasi' ye geçiş yaparak dış ilişkilerinin daha etkin ve verimli şekilde yürütülmesini amaçlamıştır. Bu dönemde Batı ile süreklilik arz eden diplomatik ilişkiler kurmaya önem veren Osmanlı Devleti, uyguladığı bu yeni politikası ile emperyalist devletlerin Osmanlı üzerinde kurmak istediği hegemonyayı önleme ve Batı ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini geliştirme hedefi taşımıştır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, Batı karşısında azalan askerî gücünü, diplomasi² ile dengelenmeye çalışmış ve bu durum diplomatların

¹ Reisülküttaplık için bkz. Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttaplık (XVIII. Yüzyıl)*, (İstanbul: Tatav, 2001).

² Diplomasi kavramının tanımı için bkz. Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, (New York: Colombia University Press, 2002), s. xxi. 'Resmî temsilciler vasıtasıyla devletler arasındaki ilişkileri yürütme biçimi olan diplomasi, devletler ya da toplumlar arasında bir düzen sağlanmasına katkı sağlayan bir düzenleme mekanizması olarak tanımlanabilir. Diplomasi uzun yıllar boyunca edinilmiş deneyim, pratik beceri ve teknik bilgiye muhtaç bir stratejik yöntemdir.'; Ömer Kürkçüoğlu, "Dış Politika Nedir, Türkiye'deki Dünü ve Bugünü," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 35/ 1, (2005), s. 312, 'dış ilişkilerin yürütülme biçimi'; Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, (İstanbul: Vadi Yayınları, 2016), 125-126, 'milletlerarası anlaşmazlıkların savaş yerine barışçıl yöntemlerle çözülmesini öngören bir dış politika aracı'.

diplomasideki rolünü ve önemini artırmış ve diplomatlar³ Osmanlı'nın ekonomik ve siyasal anlamda Avrupa ülkeleri ile ilişkisinin takibinde ve yürütülmesinde baş aktörler haline gelmiştir.⁴ Profesyonel anlamda⁵ diplomatlık mesleğini yürüten diplomatların eğitimleri sonucunda elde ettikleri donanımları, yabancı dil bilgileri ve liyakatleri ile uluslararası ortamda edindikleri tecrübeler önem kazanmıştır.

İmparatorluğun ekonomik ve siyasal çıkarları ve ideolojik perspektiflerine göre şekillenen dış politikasını ve Hariciye Nezareti'nin kurumsal yapısını açıklayan mevcut çalışmalar bulunmakla birlikte, bu çalışmalarda Hariciye'nin kurumsal bürokrasisinin oluşumuna ve Hariciye teşkilatının organizasyonuna odaklanılmıştır.⁶ Ancak Hariciyecilerin sosyal tarihini aydınlatmak adına, kurumun ana bileşenlerini oluşturan diplomatların toplumsal kimliklerine, eğitimlerine ve mesleki kariyerlerine dönük çalışmalar yapılmamıştır.⁷ On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Devleti'nin Hariciye teşkilatlanmasının en önemli unsurlarından birini oluşturan diplomatlara ve diplomatların mesleki anlamda yaşadığı değişime ve dönüşüme ve mesleki tarihlerine ise neredeyse hiç değinilmemiştir. Bu bakımdan nitelik ve nicelik açısından dönüşüme uğrayan son dönem Osmanlı diplomatlarının eğitim hayatları ve üst düzey diplomatik

³ 'Diplomat' kavramının farklı tanımları için bkz. Mahkeme Reisi Said Bey, *Sefirler ve Şehbenderler*, (Kostantiniye: Matbaa-i Ebuzziya, 1307/ 1890), s. 8, "diplomasi ile ilgili muameleleri layıkıyla yerine getiren ve devletlerle ilişkiyi sağlayan, devletlerin dış işlerini yürütmeye vasıta olan kişilerin memuriyet sıfatı"nı karşılayan bir kavram. Said Bey ayrıca diplomatlığın bir meslek haline gelmesinin on beşinci yüzyılda Avrupa'da ilmin önem kazanması ve barutun icat edilmesi ve Amerika'nın keşfi gibi olaylar neticesinde olduğunu söylemektedir. Bkz. Said Bey, *Sefirler ve Şehbenderler*, s. 8-9; Semih Günver, "Dışişleri Meslek Memurluğu," *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç- Sempozyuma Sunulan Tebliğler* içinde, İsmail Soysal (haz.), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), s. 742, "Diplomatlar dış politikanın hazırlayıcısı olmadığı gibi sorumlusu da değildirler, onlar yalnızca diplomasiyi yürütücüsü konumundaki aktörlerdir."

⁴ Thomas Naff, "The Ottoman Empire and The European States System," *The Expansion of International Society* içinde, Hedley Bull, Adam Watson (eds.), (New York: Oxford University Press, 1985), s. 150.

⁵ Profesyonel gelişim ya da profesyonelleşme kapsamında değerlendirilen uzman kişinin taşıması gereken nitelikler, yüksek performans kalitesi ve hizmet verdiği kişinin memnuniyetini bireysel çıkarlarından üstün tutmak olarak sıralanabilir. Bkz: Burton J. Bledstein, *The Culture of Professionalism: the Middle Class and the Development of Higher Education in America*, (New York: W. W. Norton & Company, Inc., 1976), s. 86-87.

⁶ Bu çalışmalardan bazıları için bkz. bkz. Erhan Ezici, *Hariciye Teşkilatı: Türk Kamu Yönetiminde Bir Modernleşme Modeli*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2020); Aydın Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020); Zeynep Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri- II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2021).

⁷ Bu alanda yapılmış tek çalışma Carter Vaughn Findley'in Hariciye memurları hakkında 1989 senesinde yapmış olduğu toplumsal tarih çalışmasıdır. Findley, bu çalışmasında mülkiye memurları özelinde Hariciye memurlarının toplumsal kökenini incelemiştir. Bkz. Carter Vaughn Findley, *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*, (Princeton: Princeton University Press, 1989).

pozisyonlara atanana kadar sahip oldukları mesleki tarihleri hakkında araştırmaların bulunmaması literatürdeki önemli bir eksikliktir. Çalışmamız son dönem Osmanlı diplomatlarının toplumsal tarihine odaklanarak meslek tarihi ve sosyolojisi literatürüne mütevazı bir katkı yapma amacındadır.

Bu tezin konusunu on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Hariciye'sine bağlı olarak Batı'da kurulan yurt dışı temsilciliklerinde sefir-i kebir, sefir, maslahatgüzar, başşehbender, şehbender, ataşe, müfettiş ve müsteşarlar oluşturacaktır. Bu çalışmada incelenen diplomatlar, belirtilen diplomatik vazifelerinden önce Hariciye'de kâtip, tercüman, hulefa gibi çeşitli diplomatik görevlerde çalıştıklarından, çalışmamız elçi, konsolos, ataşe, müsteşar ve müfettişlerin haricinde diğer diplomatların da sahip oldukları niteliklerin görölmesine katkı sağlayacaktır. Özel olarak sefir, şehbender, ataşe, müsteşar ve müfettişlerin toplumsal kökenleri ve eğitim ve mesleki kariyerlerine dair bütüncül analizler sunan bu çalışma, Osmanlı diplomasisinin temel uygulayıcılarından olan diplomatların mesleki tarihlerinin aydınlatılması hedefindedir.

Meslek sosyolojisi literatüründe rasyonellik, verimlilik ve bilimin değerlerine uygunluk açısından kontrol edilebilir ve kurumsallaşmış bir sisteme uygun olarak işe alınmış uzman kişilerin oluşturduğu gruplar meslek olarak nitelendirilmektedir.⁸ Bu meslek tanımlamasından hareketle, diplomatların atanmasında modern bir bürokrasi sistemine uygun olarak takip edilen rasyonel sistem -atamalarda hem eğitim hem de mesleki kariyere bakılması- ve performans değerlendirme sürecinin diplomatlığa mesleki statü kazandırdığı söylenebilir. Bu meslek tanımlamasından hareketle, bu tez diplomatlık kariyerini rasyonel ve uzmanlık kriterlerine göre oluşan bir hizmet olması sebebiyle bir meslek grubu olarak ele almaktadır.

On yedinci yüzyıldan itibaren bürokratik uygulamalarda, kurumsal anlamda profesyonelleşmeye başlayan Batı Avrupa ölkeleri, eski dünya düzeninin değişmesine sebep olacak girişimleriyle tüm dünyayı etkilemeye başlamıştı.⁹ Osmanlı bürokrasisi ve diplomasisi ise özellikle on dokuzuncu yüzyıldan itibaren, Batı Avrupa'nın yaşadığı bu bürokratik dönüşüm sürecinden etkilenmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti

⁸ Eliot Freidson, *Professional Powers: A Study of the Institutionalization of Formal Knowledge*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1986), s. 16; Andrew Abbott, *The System of Professions: an Essay on the Division of Expert Labor*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1988), s. 8.

⁹ Keith Hamilton ve Richard Langhorne, *The Practice of Diplomacy: Its Evolution, Theory and Administration*, (New York: Routledge, 1995), s. 241.

on dokuzuncu yüzyıl boyunca sınırları iyi tanımlanmış görevler, uygulanması gereken yöntemler ve yeni kurumlarıyla rasyonel bir diplomasinin hâkim olduğu bir sistem oluşturmaya yönelik birtakım reformlar ile bürokratikleşmeye çalışmıştı. Osmanlı diplomatları, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı'da yaşanan mesleki profesyonelleşme açısından önemli bir örnek teşkil etmektedirler. Osmanlı'nın son dönem diplomatları kurumsal ve bürokratik bir devlet yapısıyla uyumlu olarak etkin bir diplomasinin yürütülmesini sağlamışlardır. Bu bakımdan, bu tezde son dönem Osmanlı diplomatları, mesleki profesyonelleşme kapsamında değerlendirecektir. Ancak bu çalışmada profesyonelleşme kavramı, mesleklerin tarihsel oluşum süreçlerine odaklanan bazı sosyolojik çalışmaların¹⁰ aksine, zaten var olan bir mesleğin belirli niteliklere kavuşup uzmanlaşmanın sağlanması sürecinin değerlendirilmesi şeklinde ele alınacaktır. Son dönem Osmanlı diplomatlarını profesyonelleşme kapsamında ele alan bu tez, mesleki anlamda profesyonelleşmeye gidilmesinin sebepleri ve profesyonelleşme sürecinde diplomatlık mesleğinin yapısal gelişimi gibi kimi sorulara cevap arayacaktır.

Tezin temel iddiası Osmanlı diplomatlarının, devletin kurumsal bir merkezî sisteme geçme ve bürokraside liyakate önem verme konusundaki çabalarının sonucu olarak, on dokuzuncu yüzyılın sonunda profesyonel bir kimlik kazandıkları ve yönetici grubun önemli bir unsurunu oluşturmaya başladıkları olacaktır. Çalışmamız ayrıca Osmanlı Devleti'ni temsil etmek üzere gönderilen büyükelçi, elçi, başkonsolos ve konsolosların, gittikleri ülkedeki hükümetin faaliyetlerini gözetleyici, bunlar hakkında Osmanlı sultanını raporlarla haberdar edici ve iki ülke arasındaki tüm ilişkileri koordine edici rollerini gözler önüne sererek elçi ve konsolosların on dokuzuncu yüzyılla birlikte görev ve sorumluluklarının arttığını söyleyecektir.

¹⁰ Mesleklerin tarihsel oluşum süreçlerine odaklanan sosyolojik çalışma örnekleri için bkz. Gerald L. Geison (ed.), *Professions and the French State, 1700–1900*, (Pensilvanya: University of Pennsylvania Press, 1984); Maria Malatesta (ed.) *Society and the professions in Italy, 1860-1914*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1995); Penelope J. Corfield, *Power and the Professions in Britain: 1700-1850*, (New York: Routledge, 1999).

1.1. Osmanlı Diplomasisinin Dönüşümü Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi

Osmanlı diplomasisinin kurumsal gelişimi, diplomasi anlayışı ve diplomatik usulleri gibi konulara odaklanan geleneksel çalışmalarda, Osmanlı diplomasisinde belirleyici etkenin İslam dini olduğu ve diplomasinin uzun yıllar cihad anlayışına göre şekillendiği savunulmaktadır.¹¹ Ayrıca devletin güçlü olduğu dönemlerde diplomasiden uzak durduğu ve diplomasiye önem vermediği ve askerî güç kullanarak başarılı olamadıkları dönemde diplomasiyle ilgilenmeye başladığı ifade edilmektedir. İmparatorluğun varlığını sürdürebilmek için diplomasiye başvurduğunu söyleyen bu görüşün savunucuları, İslam'ı diplomasinin önündeki bir engel olarak görmekte ve İslam'ın Osmanlı'nın mütekabiliyet esasına dayalı diplomasiye geçiş sürecini geciktirdiğini iddia etmektedirler. Osmanlı Devleti'nin on sekizinci yüzyıla kadar Avrupa'da daimî elçilik kurma girişiminde bulunmadığı konusunu İslam dininin niteliğine ve doğasına dayandıran bir yaklaşıma sahip olan geleneksel yazarların başında Ercüment Kuran yer almaktadır. Kuran, İslam hukukuna göre Hristiyan memleketlerde uzun süreli oturmak bile uygun görülmezken, bir İslam devleti olan İmparatorluğun Hristiyan Avrupa devletlerinde daimî elçilik açmasını beklememek gerektiğini söylemektedir.¹² Ayrıca, cihad düşüncesi sebebiyle Müslüman olmayan dünya (kâfirler) ile sürekli savaşmayı öğütleyen İslam dininin, Müslüman olmayan toplumlarla ilişki kurmasını büyük ölçüde önlediğini savunmaktadır. Ona göre İslam, Batı'dan alınacak her türlü kurum ve fikre karşı olduğu için, Müslümanlar Batı dillerini öğrenmeye dahi mesafeli durmuştur.¹³ Sonuçta, İslam dininin öğretileri sonucunda Avrupa dillerini bilen Müslümanların olmaması sebebiyle, Osmanlı Devleti'nin diplomasi alanında da geri kaldığını iddia etmiştir. Kuran'ın bu yaklaşımı, on sekizinci yüzyılda devletin dinî değerleri aynırken neden daimî elçilikler

¹¹ Bkz. Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, 1793-1821; Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994); Ercüment Kuran, *Türk Çağdaşlaşması: Çileli Bir Yolda İlerleyiş*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997); Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986).

¹² Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, 1793-1821*, s. 10.

¹³ Kuran'ın savunduğu İslamiyet kaynaklı olarak Müslüman Osmanlı tebaasının yabancı dil öğrenmediğini iddia eden görüşün aksine, İlber Ortaylı Osmanlıların ilk dönemlerinde yabancı dil öğrenmeme sebebini uluslararası ticarete kapsamlı biçimde faaliyet gösterememesine dayandırmıştır. Bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı Diplomasisi ve Dış İşleri Örgütü," *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Murat Belge ve Fahri Aral (yay. haz.), (İstanbul: İletişim, 1985), s. 278.

açılmasına karar verildiği sorusunu akıllara getirmektedir. Osmanlı Devleti'nin dinî inançlarından ötürü Avrupa'da elçilik açmadığını iddia eden bu görüş, devletin diğer Müslüman ülkelerde neden elçilik açmadığı sorusunu yanıtlamakta da yetersiz kalmaktadır.

Hurewitz ise görkemli yıllarında başka devletlerin iradesine ihtiyaç duyulmaksızın varlığını devam ettirebilen imparatorluğun, on sekizinci yüzyılın sonuyla birlikte Avrupa'da olanları düzenli olarak takip etmek için daimî elçilikler açmaya başladığını söylemektedir.¹⁴ Osmanlı'nın kendinden güçsüz devletlerle temasta bulunmayı küçüklük saydığını belirtmektedir. Bu sebeple, Osmanlı'nın on sekizinci yüzyıla kadar Avrupa'da ya da diğer devletlerde daimî diplomasi temsilcileri bulundurmaya düşünmediğini savunmaktadır.¹⁵

M.S. Anderson'a göre, Avrupa devletleri on altıncı yüzyıldan itibaren ihtiyaçları çerçevesinde mütekabiliyet esasına dayalı diplomasi aracılığıyla daimî ikamet elçiliklerine başvurmuştur. Osmanlı Devleti'nin önemli askerî kaynaklara sahip olması ve geniş toprakları elinde bulundurması sebebiyle Hristiyan Avrupa karşısında üstün Osmanlı fikrinin var olması Osmanlı'yı on dokuzuncu yüzyıla kadar Avrupa topraklarında daimî ikamet elçilikleri açma fikrinden uzak tutmuştur.¹⁶ Benzer biçimde Hüner Tuncer de Osmanlı'nın on sekizinci yüzyıla kadar tek yanlı bir diplomasi takip etmesinin sebebini siyasi anlamda gücüne dayandıran yazarlardanır.¹⁷ Tuncer'e göre Osmanlı Devleti on sekizinci yüzyıla kadar Batı'dan güçlü olduğu ve Avrupa devletlerinin desteğini kazanma ya da onlardan siyasi ve sosyo-ekonomik anlamda istifade etmek gibi kaygıları olmadığı için ad hoc (amaca özel) diplomasisi takip etmiş ve mütekabiliyet esasına dayalı diplomasi temsilcisi olarak daimî elçilikler açma girişiminde de bulunmamıştır.¹⁸

Geleneksel yaklaşımı reddeden revizyonist bakış açısına göre,¹⁹ İslam hiçbir dönemde Osmanlı siyasal ve toplumsal hayatının tek belirleyicisi olmamıştır. Revizyonistlere

¹⁴ Hurewitz, "Ottoman Diplomacy and the European State System," s. 146.

¹⁵ Hurewitz, "Ottoman Diplomacy and the European State System," s. 146.

¹⁶ M. S. Anderson, *The Rise of Modern Diplomacy, 1450-1919*, (New York: Longman, 1993), s. 9.

¹⁷ Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997), s.13.

¹⁸ Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, s. 13.

¹⁹ Bkz. Ortaylı, "Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü," s. 279; Ali İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, (İstanbul: 3F Yayınevi, 2007).

göre diplomasinin gelişmişlik ya da modernlik düzeyinin yalnızca mütekabiliyet esasına dayalı diplomasiye geçilmesiyle ölçülmesi mümkün değildir. Bu yaklaşıma göre, Avrupa başkentlerinde daimî ikamet elçilikleri kurulması ve mütekabiliyet esasına dayalı diplomasi anlayışının benimsenmesi suretiyle bir bürokratikleşme ve kurumsallaşma yaşanmıştır. Ancak imparatorluğun mütekabiliyet esasına dayalı diplomasiye geçmesi, modern diplomasinin önemli bir basamağı olarak ele alınmakla birlikte tek ölçütü değildir. Osmanlı Devleti'nde, on sekizinci yüzyılla birlikte mütekabiliyet esasına dayalı diplomasiye geçilmesi, bu dönemde Avrupa ile gittikçe artan karşılıklı ilişkilerin bir sonucudur. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra yabancı ülkelerle olan ilişkiler, düzenli ve daimî şekle sokulmaya çalışılmış ve Avrupa modellerine uygun düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Avrupa'yla düzenli temas kurma ihtiyacı duymaya başlanıldığından itibaren yapılan faaliyetlerin başında da Avrupa'da daimî ikamet elçilikleri kurma girişimi olmuştur.

Osmanlı bürokrasisinin III. Selim döneminden başlayarak on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar rasyonel ve merkezi bir idari yönetim sistemine dönüştürülmesinin boyutlarını araştıran Carter Findley, Osmanlı Devleti'nin toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasi açıdan yenilikçi ve modern bir döneme geçerken bürokratik kurumlarında da bir merkezileşme ve bürokratikleşme yaşadığını söylemektedir.²⁰ Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyıl boyunca kamu hizmeti alanında yaşadığı bürokratik dönüşümü, kurulan bakanlıklar, bu kurumlarda görev yapan bürokratların sistematik biçimde eğitilmesi, modern atanma-tayin ve terfi süreçleri, belirli kanunlarla güvence altına alınan maaş ödemeleri gibi bürokrasi alanında yaşanan modern ve kurumsal düzenlemeler üzerinden okumaktadır. Ayrıca on dokuzuncu yüzyılda bürokrasi alanında yaşanan dönüşümle- iş bölümü ve ihtisaslaşmaya dayalı, işlevsel bir idari sistem- modern devletler sistemine ayak uydurulduğunun altını çizmektedir. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin kamu hizmeti alanında

²⁰ Bkz. Carter Vaughn Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: the Sublime Porte, 1789-1922*, (Princeton: Princeton University Press, 1941).

yaşadığı bu dönüşüm neticesinde on sekizinci yüzyılın kalemiyesi,²¹ Osmanlı'nın son döneminde modern bir sivil bürokrasiye dönüşmüştür.²²

Osmanlı diplomasisinin dönüşümü üzerine yakın dönemde yapılan çalışmalar ilk ikamet elçiliklerinden itibaren Osmanlı Hariciye Nezareti'nin zaman içerisinde yaşadığı dönüşüm ve yurt dışı temsilciliklerinin Osmanlı modernleşmesindeki rolü gibi pek çok önemli konuya temas etmektedir. Bu çalışmalardan biri olan ve Doğan Gürpınar tarafından yazılan *Ottoman Imperial Diplomacy A Political, Social and Cultural History*²³ isimli eserde Osmanlı bürokratik ve diplomatik kültürünün önemli bir parçası olan Hariciye Nezareti, Osmanlı elit grubunun küçük bir örnekleme olarak değerlendirilmektedir. Gürpınar, Osmanlı temsilciliklerindeki diplomatların merkezle ya da kendi aralarındaki yazışmalar ve diplomatların yazmış olduğu hatıralar üzerinden diplomatların Türk ulusal kimliği, milliyetçiliği ve cumhuriyetin temel ideolojilerinin oluşumundaki rolünü araştırmaktadır. Bu bakımdan çalışma modern Türk ulusal kimliğinin ve Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde son dönem Osmanlı bürokratik kurumlarının ve bu kurumlarda görev yapanların oynadığı rolü göstermektedir.

Hariciye Nezareti'ne odaklanan ve Aydın Çakmak'ın kaleme aldığı *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti*²⁴ isimli eserde Hariciye'nin kurumsallaşma ve modern yapısının inşa süreci ele alınmakta, zaman içerisinde Hariciye'ye bağlı olarak kurulan kalemler ve bu kalemlerde istihdam edilen personelin görev tanımlamaları yapılmaktadır. Çakmak, son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun yurt dışı teşkilatını göstermek için farklı ülkelerdeki büyükelçiliklerin ve elçiliklerin kuruluşundan itibaren tarihi gelişim seyrine odaklanmaktadır. Çalışma Hariciye görevlilerinin idari, kültürel ve sosyo-ekonomik durumlarına dair arşiv belgelerine dayanan önemli bilgiler sunmaktadır.

²¹ Çalışma içerisinde kalemiye ifadesi ile kalemiye teşkilatının kurumları ve mensupları kastedilmektedir.

²² Bkz. Carter Vaughn Findley, *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*, (Princeton: Princeton University Press, 1989).

²³ Bkz. Doğan Gürpınar, *Ottoman Imperial Diplomacy A Political, Social and Cultural History*, (Londra: I. B. Tauris, 2014).

²⁴ Bkz. Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti*.

Osmanlı Hariciyesinin kurumsal gelişimine odaklanan Zeynep Bostan ise Osmanlı Hariciyesinin Osmanlı'nın modernleşmesindeki yerini birçok boyutuyla göstermektedir.²⁵ Bostan, II. Abdülhamid döneminde yaşanan bürokratik dönüşümün Hariciyenin iç ve dış yapılanmasına nasıl yansıdığını süreklilik ve kopuşlarıyla birlikte modern diplomasi çerçevesinde değerlendirmektedir. Bostan, II. Abdülhamid döneminde Hariciye'nin modernleşme serüvenini Osmanlı Devleti'nin yurt dışı temsilcilikleri özelinde incelemekte ve II. Abdülhamid döneminde yeni kurulan, statüsü değiştirilen ve açılması tasarlanan yurt dışı temsilcilikleri üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun dünyadaki temsiliyetini gözler önüne sermektedir. Çalışma, II. Abdülhamid'in dış politikadaki kararlarının dönemin sefarethane ve şehbenderhanelerine yönelik etkilerini Osmanlı ve Fransız arşiv belgelerine dayanarak ele alan ve haritalarla zenginleştirilmiş, Hariciye literatürüne çok önemli katkılar sağlayan bir eserdir.

Son dönem Osmanlı Hariciyesi'nin idari yapısı ve işleyişini kurumsal dönüşüm çerçevesinde değerlendiren yukarıdaki çalışmalardan farklı olarak, bu çalışma Hariciye'nin yurt dışı temsilcilikleri olan sefarethane ve şehbenderhanelerde büyükelçi, elçi, maslahatgüzar, başkonsolos, konsolos, ataşe, müfettiş ve müsteşar olarak görev yapan diplomatların sosyal tarihlerine odaklanmaktadır.

1.2. Yöntem ve Amaç

Son dönem Osmanlı diplomatlarının sosyal kökenleri, eğitim ve mesleki kariyerlerini aydınlatmayı hedefleyen bu tezde prosopografi²⁶ metodundan faydalanılacaktır. Prosopografik bir çalışmanın temel özelliği araştırmaya konu olan şahısların bireysel olarak değil, bireylerin bağlı oldukları grubun topluca incelenmesidir. Bu yöntemle belirli özelliklere ve niteliklere sahip bir grup bir araya getirilerek grubun tümü

²⁵ Bkz. Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri- II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*.

²⁶ Prosopografi, bir grup insan hayatının topluca incelenmesi tekniğidir. Ortak eğitim, kültür, mesleki ve siyasi geçmişe sahip bir grup üzerinde yapılmaktadır. Bu yöntem hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Lawrence Stone, "Prosopography," *Daedalus* 100, 1, *Historical Studies Today* (Winter 1971), s. 46-79; Ramazan Acun, "Towards a Prosopography of the Ottoman Empire: Generalising From a Project on the Students Reading for Higher Degrees Abroad," *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey*, 20-23 August 2002, Dubrovnik, Croatia, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları), s. 385-391; Koenread Verboven, Myriam Carlier, Jan Dumolyn, "A Short Manual to the Art of Prosopography," *Prosopography Approaches and Applications: A Handbook*, 2007, s. 35-69.

hakkında bütünlük sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu yöntem sayesinde incelenen grubun ortak özellikleri ele alınarak bir sentez yapılması hedeflenmektedir.

Osmanlı Arşivi'nde bulunan sicill-i ahval defterleri²⁷ bu tezin prosopografik yönteminin temel kaynağını teşkil edecektir. Prosopografi yöntemi sayesinde diplomatların biyografik verilerine dayanarak sosyal kökenleri, eğitimleri, entelektüel kapasiteleri, mesleki kariyerleri ve ekonomik durumları hakkında analizler yapıp, son dönem Osmanlı diplomatların toplumsal tarihlerine ışık tutulacaktır. Diplomatların sosyal kökenleri, eğitimleri ve mesleki kariyerleri incelenmeden, son dönem Osmanlı diplomasisinde meydana gelen değişim ve dönüşümler ve Osmanlı Hariciyesinin yurt dışı teşkilat ve personel yapısı anlaşılamayacaktır.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde ve Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı diplomatlarının mesleki tarihine ışık tutacak çok fazla arşiv belgesi bulunmaktadır. Ancak Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nin diplomatların özlük dosyalarını içeren fonlarının araştırmacılara açık olmaması diplomatlar hakkındaki temel kaynaklara erişimi sınırlayan bir durumdur. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Hariciye Nezareti bünyesinde merkezde ve yurt dışında görevlendirilmiş devlet görevlilerinin hal tercümesini içeren toplam 721 adet dosya bulunmaktadır. Hariciye görevlileri bahsi geçen görev yerlerinde başşehbender, şehbender, sefir/

²⁷ Sicill-i Ahval kayıtları için bkz. Gülten Sarıyıldız, *Sicill-i Ahvâl Komisyonunun Kuruluşu ve İşlevi, 1879-1909*, (İstanbul: Der Yayınları, 2004); Gülten Sarıyıldız, "Sicill-i Ahvâl Defterleri," *TDV İslam Ansiklopedisi* 37, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), s. 134-136; Mübahat Kütükoğlu, "Sicill-i Ahvâl Defterleri'ni Tamamlayan Arşiv Kayıtları," *GDAAD* 12 (1988), s. 141-157. Sicill-i Ahval kaydı tutulmaya mükellef kişiler 1327/ 1909 tarihli Sicill-i Ahval Kanunu'nun Sureti'nde şu şekilde belirtilmiştir: sadrazam, şeyhülislam, vekiller, valiler, siyasi, ilmi, askerî, mülki, adli, mali, zabtiye ve sıhhiyeye mensup maaşlı ve maaşsız, asil ve fahrî tüm memurlar. Bkz. BOA. Y. EE. 113/13.6 Rabiülahir 1327/ 27 Nisan 1909; Sicill-i Ahval Talimat-ı Umumiyesi ve eki ile Sicill-i Ahval Kanunu'nun sureti; ikinci fasıl-ikinci madde, s. 1. "*Merkez-i saltanat-ı seniyyede zat-ı hazreti sadrazam ve şeyhülislam ile sair vükela-yı fihamdan ve vilayet-i şahanede vülat-i izamdan bedde ile şubat-ı mütenevvia-i Devlet-i Aliyyeye yani cihet-i siyasiyye ve ilmiye ve seyfiye ve mülkiye ve kalemiye ve adliye ve maliye ve zabtiye ve sıhhiye ve tıbbiye ve saireye mensup müstahdem ve mazul ve asıl ve vekil ve daimî ve muvakkat ve maaşlı ve maaşsız kaffe-i memurin ve ketebe ve hademe-i saire birer kıt'a tercüne-i hal varakası tanzim ve itasıyla mükelleftir.*"

Komisyon ilk kez 1879 senesinde Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak Sicill-i Usul Komisyonu adıyla oluşturulmuş ve mülkiye ve adliye memurlarının sicil kayıtlarını toplamaya başlamış ve 1896 senesinden itibaren Me'mûrîn-i Mülkiye Komisyonu adıyla hizmet vermeye başlamıştır. Bu komisyonların faaliyetleri sonucunda 1879-1909 yılları arasında devlet hizmetinde bulunan 51.698 tane memurun sicil kayıtları tutulabilmektedir. Bu kayıtlar memurun doğum yeri, baba adı, tahsil durumu, bildiği yabancı diller gibi kimi biyografik bilgilerini ve gördüğü eğitimler, hangi mesleklere atandığı, terfi, nişan, ceza ve tekaüdlük gibi kimi kariyerine dönük bilgileri ihtiva etmektedir. Tutulan sicillerde II. Meşrutiyet sonrasında düzenlemeye gidilmiş ve genel siciller yerine her dairenin kendi memurunu kendisi seçtiği, hususi dosya uygulamasına geçiş yapılmıştır.

maslahatgüzar, müsteşar, ataşe, müfettiş, kâtip, kançılar, komiser, halife, muavin, kalem memuru, mutasarrıf gibi çeşitli pozisyonlarda görev yapmışlardır. Bu tezin kapsamı on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Hariciye Nezareti bünyesinde elçilik ve şehbenderlik müesseselerinde büyükelçi, elçi, maslahatgüzar, başşehbender, şehbender, ataşe, müsteşar ve müfettiş olarak görev yapan diplomatlardan oluşmaktadır. Osmanlı Arşivi'nde HR. SAİD fonunda başşehbender, şehbender, büyükelçi, elçi, müsteşar, müfettiş ve ataşe olarak çalışırken sicil-i ahval kaydını hazırlamış olan 138 diplomatın dosyası bulunmaktadır. Elbette Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yurt dışında bahsi geçen diplomatik pozisyonlarda görev yapan diplomat sayısı bu sayının çok üstündedir.²⁸ Ancak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan sicill-i ahval dosyalarının büyük bir bölümü Hariciye memurlarının ilk görevlerini icra ederken yazmış oldukları sicillerdir. Bu bakımdan sefir, şehbender, ataşe, müsteşar ve müfettiş olmadan önceki vazifelerinde iken özlük dosyalarını oluşturmuş diplomatların sicil dosyaları -kariyerinin sonraki yıllarında bu diplomatik pozisyonlardan birinde çalışacakları bilinse dahi- sefirlik ya da şehbenderlik gibi görevlere atanacakları tarihe kadar geçirdikleri kariyer hayatını görmemize olanak sağlamadığı için bu tezin kapsamı dışında tutulmuştur.

Hariciye Nezareti'nde çalışan personel kayıtlarından oluşan sicill-i ahval dosyalarının içeriği bu diplomatların isimleri, babalarının isimleri ve meslekleri, doğum tarihleri, doğum yerleri, aldıkları eğitim, mezuniyet belgeleri, bildikleri yabancı diller, yazdıkları bilimsel eserler, hangi tarihte hangi vazifede bulundukları ve bu görevlerinde aldıkları maaşlar, meslekleri boyunca aldıkları ödül niteliğindeki nişan, madalya ve terfiler ile cezalar ve emeklilik tarihleri gibi çeşitli bilgilerden oluşmaktadır. Merkezi hükümet, memurlardan sicill-i ahval dosyalarını hazırlarken bu standart bilgilerin tamamına dosyalarında yer vermelerini istese de tüm memurlar bu bilgileri eksiksiz olarak doldurmamıştır. Bu bakımdan sicill-i ahval dosyalarında eksik bırakılan bilgiler, bu tezde incelenen diplomatların eğitim ve mesleki kariyerlerini bütün olarak görmemizi zorlaştırmaktadır. Bu kapsamda Osmanlı Arşivi'nde HR. SAİD fonunda bulunan 138 diplomattan 38'inin sicill-i ahval dosyalarında sosyal

²⁸ Örneğin, Osmanlı'nın daimî elçiliklerin tekrar açıldığı 1830lardan 1922 yılına kadar görev yapmış büyükelçi, elçi ve maslahatgüzar sayısının 135 olduğu bilinmektedir. Bkz. Sinan Kunalp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri," *Türk Tarih Kurumu Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim 1997*, s. 113.

kökenleri, eğitim hayatları ve mesleki kariyerleri hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Bu bağlamda, oluşturulacak tablo ve şemalarda çok fazla bilinmeyene sebep olacağı için özlük dosyasında kariyeri hakkında yeterli bilgi vermeyen 38 diplomat örneklemimiz dışında tutulacak ve sosyal köken ve kariyerine yönelik detaylı biçimde bilgi veren 100 diplomatın sicill- ahval dosyası incelemeye alınacaktır. İncelenecek 100 diplomatın eğitim ve mesleki kariyerlerinin tam olarak ortaya konulabilmesi için diğer arşiv kataloglarında bulunan bilgilerden istifade edilmiş ve genel bir diplomatlık mesleği profili ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu anlamda, diplomatların eğitim ve mesleki kariyerlerine dair bilgiler farklı kataloglardaki bilgilerle beraber değerlendirilmiş ve diplomatların hizmet ettikleri dönem içerisinde mesleki anlamda durumları bütüncül bir değerlendirmeye ele alınacaktır. İncelenecek 100 diplomatın tek tek özellikleri üzerinden nesnel bulgular ortaya konulacaktır. İncelemeye dahil edilecek 100 diplomatın mesleki dağılımı ise 54 şehbender ve şehbender vekili, 17 başşehbender, 14 büyükelçi, elçi ve maslahatgüzar, 11 müsteşar, 2 müfettiş ve 2 ataşe şeklindedir.

Mevcut literatür ve birincil kaynaklar düşünüldüğünde, bu tez on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Hariciye Nezareti'nin kurumsal yapısının ve nezaretin temel aktörlerinden olan diplomatların sosyal arka planlarının, eğitim ve mesleki kariyerlerinin incelendiği, onların toplumsal tarihlerini aydınlatan kapsamlı bir değerlendirmedir. Bir grup olarak diplomatları ele alacak olan bu çalışma diplomatların eğitim ve mesleki hayatlarını analiz ederek bu meslek grubunun kariyerlerine dair ortak özellikleri tespit etmeye katkıda bulunacaktır. Bu tezde, tarihteki tanınmış elçi ya da konsolos figürlerine odaklanıp onların sicill-i ahvalleri üzerinden çalışmak yerine, bütün diplomatları yansıtacak bir örneklem seçilerek bu diplomatlar hakkında ulaşılabilecek bulguların bütün üst düzey diplomasi memurları için taşıdıkları benzer özellikler ortaya çıkarılacaktır. Diplomatların personel kayıtlarından elde edilen atanma usulleri, aldıkları maaşlar, terfilerini etkileyen başarı ölçütleri, dönem boyunca Hariciye Nezareti'ne eklenen yeni birimlerde aldığı vazifeler gibi kimi bilgiler, on dokuzuncu yüzyılda profesyonel bir gruba dönüşen diplomatlık mesleğine ve kurumsal bir nitelik kazanan Hariciye Nezareti'nin teşkilat ve personel yapısına ışık tutacaktır.

Bu tez Osmanlı hariciyesinde görevli diplomatların biyografik bir çalışması olmaktan ziyade seçilen diplomatların var olan sicil dosyaları üzerinden prosopografik bir değerlendirmesi olacaktır. Bu anlamda çalışmamız, mevcut diplomatlar içerisinde sicil dosyası bulunan diplomatlardan ulaşılabilenleri incelenerek bir toplumsal tarih denemesi ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu tez ayrıca Osmanlı diplomatlarının bireysel olarak Osmanlı dış siyasetinin şekillenmesine olan etkisini gözler önüne sermeyi ve Osmanlı Hariciye Nezareti'nin kurumsallaşmasıyla birlikte diplomatların mesleki kariyerlerinde yaşadığı profesyonelleşmeyi ortaya koymayı hedeflemektedir.

1.3. Kaynaklar

Bu çalışmanın ana kaynağı Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki konuyla ilgili belgelerdir. Arşiv belgelerinin dipnotlarında verilen ilk numara, dosya numarasını ve ikincisi gömlek numarasını ifade etmektedir. Ayrıca belgelerin hicri ve miladi tarihleri de dipnotlarda ve kaynakçada belirtilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nin, Hariciye Nezareti fonu bu tezin faydalanacağı birincil kaynakların başlıcasıdır. Hariciye Nezareti fonu merkezî hükümetin idari, siyasi ve hukuki alandaki pek çok konusundan başka, sefaretlerle olan yazışmalar, devletler arasındaki ticaret antlaşmaları, sefir ve konsolos raporları, yabancı devlet liderlerine gönderilen ve onlardan gelen doğum ve vefat bilgileri, cülus gibi çeşitli konulardaki nameleri, Hariciye Nezareti bünyesinde görevli memurların cezaları, ödülleri, nişan ve rütbeleri gibi kariyerlerine dair bilgileri içeren pek çok belgeyi içeriğinde barındırmaktadır.²⁹

Osmanlı Arşivi'ndeki Hariciye Nezareti fonu araştırmayı kolaylaştırmak maksadıyla kendi içinde kataloglara ayrılmaktadır. Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyyesi Müdüriyeti (HR. SAİD.) kataloğu meslek tarihi açısından başka herhangi bir kaynaktan ulaşamayacağımız kadar zengin malumata sahip bir kaynaktır. Memurların sosyal kökenleri, eğitim ve mesleki kariyerlerine dair geniş bilgilerin yer aldığı bu kaynaklar, bir grubun toplumsal tarihinin yazılmasına ve dahası hizmet ettikleri dönemin kurumsal anlamda durumunun değerlendirilmesine yardımcı olan en önemli

²⁹ Hariciye Nezareti fonunda yer alan belgelerin muhtevası hakkında geniş bilgi için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Yusuf İhsan Genç, Mustafa Küçük, Raşit Gündoğdu, Sinan Satar, İbrahim Karaca, Hacı Osman Yıldırım ve Nazım Yılmaz (yay. haz.), (İstanbul: Başbakanlık Basımevi, 2010), s. 379-387.

kaynaklardandır. Bu sebeple, bu tezde yararlanılan temel katalog diplomatların özlük bilgilerinin içerisinde yer aldığı Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyyesi Müdüriyeti olacaktır. Sicill-i Ahval Müdüriyeti belgeleri arasından sicil dosyaları kullanılan kimi memurların dosyalarında verdiği bilgiler hakkında daha kapsamlı bilgiye sahip olmak maksadıyla, zaman zaman Hariciye Nezareti'nin diğer fonlarında yer alan belgelerden de yararlanılacaktır. Çalışmanın besleneceği Hariciye Nezareti'ne bağlı temel kataloglar ve içerikleri ise çeşitlilik taşımaktadır.

Hariciye Nezareti memurlarının atamaları, yeni görevlere tayinleri ve görevlerindeki terfileri, haklarında yapılan şikâyetler ve bunun sonucunda aldıkları cezalar, iyi halleri karşılığında aldıkları ödül niteliğindeki name-i hümayun, nişan ve madalyalar ile yurt dışı gezilerine dair gözlemleri ile ilgili konularda Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı Evrakı (HR. MTV.) isimli katalogtan yararlanılacaktır.

Hariciyecilerin aylık maaşları, yurt dışında yaptıkları harcama masrafları, yurt dışına giderken kendilerine verilen harcırahlar, sefirlerin bulundukları bölgede verdikleri ziyafetlerin masrafları, sefarethane, şehbenderlik/ konsoloslukların kira bedelleri gibi özellikle mali konularda fayda sağlanacak katalog, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT.) olacaktır.

Hariciye Nezareti bünyesinde görevli sefir ve şehbenderlerin ecnebi sefaret, nezaret ve vilayetlerde resmî ve gayriresmî kurumlarla hukuki konularda olan yazışmalarını Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bildirmeleriyle oluşan raporları içeren Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı Belgeleri (HR. H.) diplomatların özellikle toplumsal ve siyasal hayattaki rollerin anlaşılması adına istifade edilen kataloglardan biri olacaktır. Hariciye görevlilerinin iç ve dış siyasi meselelerle ilgili yaptığı yazışmalar ve bulundukları ülke ile Osmanlı Devleti arasında köprü vazifesi gördüğü ve arabulucu rolü üstlendiği meselelerle ilgili yazışmalarını içeren Siyasi Kısım Belgeleri (HR. SYS.) bu çalışma için diplomatların siyasal ve sosyal rollerini aydınlatacak önemli belgeler sağlayan bir diğer katalog olacaktır.

Osmanlı Hariciyesi'ne ait evrakın yalnızca Hariciye Nezareti fonunda olmadığını, özellikle Yıldız Perakende Evrakına bağlı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y. PRK. EŞA) ve Amedi Mektubi (A. MKT.)'ye bağlı fonlarda da hariciyeye dair bulunan çok sayıda belgeden de istifade edileceğini belirtmekte yarar vardır.

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı diplomasisini takip etmek adına önemli olan diğer kaynakların başında ise Devlet Salnameleri³⁰ ve Hariciye Nezareti Salnameleri³¹ gelmektedir. Bunlardan başka Osmanlı diplomasisine ve diplomatlarına ve Hariciye Nezareti'ne ilişkin bazı ansiklopedi maddelerinden de yararlanılacaktır. Özellikle Türkiye Diyanet Vakfı tarafından basılan İslam Ansiklopedisi'nin konumuz ile ilintili olan maddelerine sıklıkla atıfta bulunulacaktır.

1.4. Çalışmanın Bölümleri

Bu tezin ilk bölümü çalışmaya giriş mahiyetinde hazırlanmıştır. İkinci bölümün konusunu ise on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı dış işleri teşkilatının yaşadığı dönüşüm ve yine bu dönemde Osmanlı diplomatlarının modern bir eğitime eğitilmeleri sonucunda niteliklerinin değişmesi ve diplomatlık mesleğinin profesyonel bir mesleğe dönüşmesi oluşturacaktır. Osmanlı diplomasisinin on dokuzuncu yüzyıl boyunca yaşadığı dönüşüm ve karşılıklı diplomasiye geçiş sürecinin anlaşılması için, bu dönemden önce uyguladığı muvakkat diplomasisinin bilinmesi önem arz

³⁰ Osmanlılar'da resmî ve özel kurumlar tarafından yayımlanan yıllık anlamına gelen salname ve salname çeşitleri için bkz. Bilgin Aydın, "Salname," *TDV İslam Ansiklopedisi* 36, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), s. 51-54. Devlet salnameleri 1847 ve 1918 yılları arasında neşredilmiştir. İlk kez 1847 senesinde Mustafa Reşid Paşa öncülüğünde hazırlanan devlet salnamesi 1888 senesinden itibaren Sicl-i Ahval komisyonu tarafından yayıma hazırlanmaya başlamıştır. Devlet salnameleri Tanzimat sonrasında Osmanlı idari kurumları ve bu kurumlarda görev yapan memurlara dair bilgiler içeren zengin bir kaynaktır. Bu anlamda devlet salnameleri, Osmanlı sultanları, Kanun-i Esasi, Hatt-ı Hümayun sureti, Osmanlı İmparatorluğu'nun nişan ve madalyaları, veliaht ve şehzadeler, yabancı ülke hükümdarları, Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelerde bulunan sefirleri ile yabancı ülkelerin Osmanlı'da bulundurdıkları sefirleri ve maiyyetindekiler, Harbiye, Maliye, Maarif-i Umumiye, Nafia, Ticaret ve Ziraat, Evkaf-ı Hümayun, Telgraf ve Telefon gibi çeşitli nezaretlere ait bilgiler, Osmanlı bankası ve Osmanlı topraklarındaki mevcut kütüphanelerin bilgisi gibi çok fazla konuyu ihtiva etmektedir.

³¹ II. Abdülhamid döneminde hazırlanmış ve basılmış olan dört adet Hariciye Salnamesi mevcuttur: 1885, 1889, 1900, 1902. Hariciye Nezareti salnamelerinde ele alınan temel konular devletin çeşitli pozisyonlarında memurluk yapmış kişiler, unvanları, nişan ve madalyaları gibi bilgiler, Hariciye Nezareti kurulmadan önce nezaret yerine hizmet veren reisülküttaplık makamı, sefir, kâtip, şehbenderler ve hariciye nazırlarının tercüme-i hal kayıtları, kuruluşun salnamelerin yazıldığı döneme kadarki hariciye nazırları, Hariciye Nezareti'nin merkez teşkilatı ve burada görev yapan memurlar, nezaretin yapısında meydana gelen değişiklikler, Hariciye salnamesinin ilk basıldığı yıldan itibaren emekli olan veya vefat eden memurlar, Osmanlı İmparatorluğu ile yabancı devletler arasında imzalanan antlaşmalar, sefarethane ve şehbender hanelerin senelik tahsisatları, Osmanlı nişanlarının resimleri gibi Osmanlı İmparatorluğuna ait bazı bilgiler ile yabancı ülke armaları, yabancı ülke krallarının tahta çıkışları, evlilikleri, Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancı ülke sefir ve konsoloslukları ile buralarda görev yapan memurları, rütbeleri, nişanları gibi yabancı devletlere ait bazı bilgiler gibi çeşitlilik arz etmektedir. Bkz. *Osmanlı Hariciye Salnameleri Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllıkları*, 4 cilt, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2003).

etmektedir. Bu sebeple bu bölümde ilk olarak devletin on dokuzuncu yüzyıl öncesinde uyguladığı diplomasi olan ad hoc diplomasi (amaca yönelik, geçici) hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra amaca yönelik diplomasi usulünün on dokuzuncu yüzyıldaki diplomatik koşullarda yeterli olmaması ve bunun sonucunda mütekabiliyet esasına dayalı diplomasiye geçilmesi ele alınacaktır. Karşılıklı diplomasiye geçişin temel basamağı olan daimî ikamet elçilerinin kurulması bölümde ele alınan bir diğer konu olacaktır. İlk ikamet elçiliklerinin kurulduğu ülkeler ve sebepleri ve Osmanlı'nın ilk daimî ikamet elçileri hakkında genel bilgiler verilecektir. Karşılıklı diplomasi denemesinin 1821 senesinde elçiliklerin maslahatgüzarlık seviyesine getirilmesiyle kesintiye uğraması ve 1834 senesinde yeniden daimî ikamet elçiliklerinin kurulması ve o tarihten itibaren mütekabiliyet esasına dayalı diplomasinin kesintisiz olarak devam etmesi anlatılacaktır. Bu bölümde elçilikten başka ilk açılan konsolosluklardan itibaren konsolosların işlevleri üzerinde durulacaktır. Bu anlamda bu bölüm, Osmanlı'nın son döneminde konsolosluk ve elçilik müesseselerinin işleyişlerinin geniş bir resmini sunacaktır.

Karşılıklı diplomasinin bir diğer önemli adımı olarak 1839 senesinde reisülküttaplıktan Hariciye Nezareti'ne geçilmesi ve daimî ikamet elçilikleri ve konsoloslar özelinde Hariciye Nezareti'nin kurumsallaşması ikinci bölümün bir diğer konusunu oluşturacaktır. Hariciye Nezareti'nin arka planını görmek, yaşanan dönüşümü anlamak adına önemli olduğundan Hariciye'nin kurumsallaşması, nezaretin on sekizinci yüzyıldaki uzantısı olan reisülküttaplık müessesesi ile karşılaştırılarak ele alınacaktır. Ayrıca nezarete bağlı olarak kurulan ofisler ile bunların görevleri ve yüzyıl boyunca nezarete yaşanan kurumsallaşma ve profesyonelleşmeye yer verilecektir. Bu bölüm on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı kurumsallaşma sürecinin Hariciye Nezareti bünyesinde görevli sefir ve şehbenderleri mesleki profesyonelleşmeye yönlendirdiği sonucuna ulaşacaktır. Hariciye Nezareti ve kurumda istihdam edilen kişilerin yaşadığı bu dönüşüm on dokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu reformlarla paralellik göstermekteydi. Osmanlı Devleti, III. Selim döneminde başlatılan Nizam-ı Cedid reformları ve sonrasında Tanzimat reformlarıyla devam eden büyük dönüşümlerle kurumsal ve profesyonel bir yapıya doğru adım adım yaklaşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyılda yaşadığı dönüşümün bir “modernleşme süreci” olup olmadığı, mevcut çalışmalarda

tartışmalı bir husus olmakla birlikte, bu bölüm on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı diplomatlarının ve Hariciye Nezareti'nin değişimini, kurumsallaşma ve profesyonelleşme bağlamlarında ele alacaktır. Hariciye Nezareti'nin yapısı ve merkezî bürokrasideki rolü ile çizilen kurumsal tablo, Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyıldaki profesyonelleşmiş bürokratik yapısını da ortaya koyacaktır.

Tezin ikinci bölümünde ele alınan ikinci konu modern eğitime geçiş sonucunda diplomatların eğitimlerinin niteliğinin değişmesi olacaktır. Diplomatların eğitimlerini incelemek Osmanlı sivil bürokrasisinde yer edinebilmek için aranan niteliklerin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu kapsamda bu bölümde başta yabancı dil bilmek üzere diplomat olmak için sahip olunması gereken şartların ve uzmanlık alanlarının neler olduğu gösterilecektir. Diplomatların profesyonel bir gruba dönüşmesinin Tanzimat döneminde kurulan modern okullarda aldıkları eğitimle olduğunun altı çizilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümü diplomatların mesleki kariyerine odaklanacaktır. Diplomatlara dair yapılacak çalışmalarda en önemli avantajlardan biri, Osmanlı sivil bürokrasisi görevlilerinin sosyal kökenlerine, eğitim ve mesleki kariyerlerine dair arkalarında bıraktıkları özlük dosyalarıdır. Bu bölümde, diplomatların sicill-i ahval kayıtları ve Osmanlı Arşivi'ndeki ilgili kataloglarda yer alan diğer belgeler incelenerek on dokuzuncu yüzyılda kurumsal ve sistematik bir yapıya kavuşmaya başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun, devlet yapısını şekillendiren kurumlarına personel alırken aradığı şartların değiştiği ve nitelikli eğitimin her şeyden üstün tutularak modern okullarda alınacak eğitimin üst düzey bürokratik pozisyonlara atanmak için temel şart haline geldiği gösterilecektir. Bu bölümde ayrıca on dokuzuncu yüzyılda bürokratik ve diplomatik kadrolara atanmak için liyakatin önemi vurgulanacaktır. Ayrıca diplomatların eğitim geçmişiyle bütüncül biçimde mesleki kariyerlerinin ele alınması, imparatorluğun devlet yapısında on dokuzuncu yüzyılda yaşanan dönüşümün -kalemiyeden mülkiyeye- anlaşılmasını sağlayacaktır. Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeler on dokuzuncu yüzyılda diplomatların mesleki kariyerleri -atanma süreçleri ve terfi şartları, maaşları, mesleki hayatlarında aldıkları ödül-cezalar ve emekliliklerine dair ortaya koyduğu bulgularla, Hariciye Nezareti altında kurumsal ve profesyonel biçimde çalıştığını gösterecektir. Bu bölüm ayrıca Osmanlı Devleti'nin

kanunlarının pratikte Osmanlı sivil bürokrasisindeki etkilerinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde söz konusu diplomatların sosyal kökenleri, eğitim ve mesleki kariyerleri prosopografik bir metodla değerlendirilecektir. Bu yöntemle, diplomatların sicill-i ahval dosyalarında yer alan doğum yeri, sosyal kökeni, baba mesleği, sıbyan, rüşdiye, idadi ve yüksekokul düzeyindeki eğitim durumları, gittikleri okullarda okudukları dersler, bildikleri yabancı diller, mülkiye hiyerarşisinde kendilerine uygun pozisyonlarda çalışmaya başlama şartları, hizmetleri karşılığında kazandıkları gelirleri gibi bilgiler incelenecektir. Bu bölüm, on dokuzuncu yüzyılda Hariciye Nezaretinde diplomat olarak vazife alabilmek için sahip olunması gereken sosyal, politik ve entelektüel kapasitenin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Aynı zamanda, bu bölüm, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı diplomasisinde gerçekleşen reformların, diplomasi ve diplomatlar üzerindeki yansımalarını ortaya çıkaracaktır.

Tezin sonuç bölümü ise çalışma boyunca elde edilen temel bulguları ortaya koyan bir değerlendirme niteliğinde olacaktır.

BÖLÜM 2

DİPLOMATLIK MESLEĞİNİN ORTAYA ÇIKMASINI HAZIRLAYAN REFORMLAR

Yönetici sınıf ve reaya olarak ikiye ayrılan Osmanlı toplumsal yapısında yönetici sınıf dört gruptan müteşekkildi: askerî bürokratik sınıfı oluşturan seyfiye, dinî teşkilatını oluşturan ilmiye, bürokratik teşkilatlanmasını oluşturan kalemiye ve saray hizmetlileri.³² Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyılda gerçekleştirdiği reformlara bağlı olarak idari yapıyı oluşturan bu gruplar çeşitli düzenlemelere tabi tutulmuş ve düzenlemelerden her kurum farklı biçimde etkilenmiştir. Reformlar sonucunda bu yüzyılda artık askerî sınıf için seyfiye kavramının kullanılması bırakılıp askeriye denilmeye başlanmıştır. On dokuzuncu yüzyıl reformları ilmiye sınıfını da etkilemiş ve kurumun geleneksel yapısına modern unsurlar da eklenerek eski ve yeni düzen bir arada devam edebilmiştir.³³ Bu yüzyılda kalemiyede yaşanan değişim ise çift yönlü gerçekleşmiştir. Kalemiyede yaşanan değişimlerden ilki, başlatılan reformların alt yapısını sağlamak için yaşanan niceliksel dönüşümdü. Bu dönemde yeni gereksinimleri karşılamak için oluşturulan kurumlar başka alanlarda da ihtiyacı artırmakta ve bürokrasiyi genişletmekteydi. Ayrıca iş bölümünün yapılması ve yeni idari birimlerin ve nezaretlerin kurulması bürokratik kadrolarda istihdam edilen kişi sayısını artırmaktaydı. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı merkezî yönetimi, gerçekleştirdiği düzenlemelere bağlı olarak daha profesyonel ve kurumsal bir kâtiplik hizmetine ve düzenli yazılı kayıtlara ihtiyaç duymaktaydı. Tanzimat'la gelen merkezî denetim anlayışına bağlı olarak on dokuzuncu yüzyılın başlarında Osmanlı bürokrasisindeki görevli sayısı yüzlerle sınırlıyken, yüzyıl sonunda on binlere

³² Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789- 1922*, s. 16, 51.

³³ Bkz. Erhan Bektaş, *Religious Reform in the Late Ottoman Empire: Institutional Change and the Professionalization of the Ulema*, (Londra: I. B. Tauris, 2023).

ulaşmıştı.³⁴ Findley’e göre on dokuzuncu yüzyıl başında 1.000-1.500 kişilik bir kadroyla hizmet veren kalemiye sınıfındaki memurların sayısı Sultan II. Abdülhamid’in saltanatı sırasında 50.000-100.000 civarındaydı.³⁵

On dokuzuncu yüzyıl boyunca kalemiyenin yaşadığı dönüşüm yalnızca istihdam edilen kişi sayısında olmayıp aynı zamanda çalışanların üstlendiği görev ve sorumlulukların kâtiplik ve muhasebecilik hizmetinin ötesine geçmesi ve yerel yönetim, yasama, yargı ve diplomasi alanlarında da hizmet etmeye başlamalarıyla gerçekleşmişti. Kalemiye sınıfı, 1830lardan itibaren bürokrasiyi etkin kılacak şekilde tasarlanan bir dizi idari düzenlemeler neticesinde ‘boyutu, karmaşıklığı ve gücü ile olağanüstü bir büyüme’ yaşamıştı.³⁶ On dokuzuncu yüzyıla kadar kalemiye olarak varlığını sürdüren kurum, bu yüzyılda yaşadığı büyüme ve idari işleyişiyle geniş bir sivil bürokrasi ağına dönüşmüştü. Kalemiye kavuştuğu bu yeni idari yapısıyla o tarihten itibaren sivil bürokrasi olarak anılacaktır.³⁷

Bürokratik alanda yaşanan ikinci gelişme ise idari sistemin rasyonel bir temele oturtulma girişimidir. Bu noktada Osmanlı hükümeti, eğitim sisteminin modernizasyonunu her şeyden üstün tutmuştur. Klasik dönem Osmanlı eğitim sisteminin bir anlamda omurgasını oluşturan, eğitimin temellerinin atılmasında rol oynayan ilmiye teşkilatının özellikle eğitim alanında üstlendiği misyon, on dokuzuncu yüzyılla birlikte büyük oranda sivil bürokrasi tarafından yürütölmeye başlanmıştı. Bu yüzyılda sivil bürokrasinin öneminin artması sivil bürokratik kadrolarda yer alan personelin niteliğinin de değişmesine sebep olmuştur. Bu kapsamda bu bölümde Osmanlı sivil bürokrasisinde on dokuzuncu yüzyılda nicelik ve nitelik açısından yaşanan dönüşöme bağılı olarak Osmanlı diplomatlarının uzmanlaşmış bir meslek grubu olarak ortaya çıkması tartışılacaktır.

³⁴ Cengiz Kırılı, “Tanzimat: Düzen ve Kaos,” *Toplumsal Tarih* 311, (Kasım 2019), s. 85.

³⁵ Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789- 1922*, s. 76.

³⁶ Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789- 1922*, s. 75.

³⁷ Findley, *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*, s. 53.

2.1. Osmanlı Dış İşleri Teşkilatının Dönüşümü: Reisülküttaplık'tan Hariciye Nezareti'ne

2.1.1. Dış İşleri Teşkilatının Örgütlenmesi

On dokuzuncu yüzyıl öncesinde Osmanlı Devleti'nin Batı'ya yönelmediğini dış siyasetten uzak içe dönük bir politika takip ettiğini kabul eden klasik anlayışın aksine, Osmanlı Devleti klasik dönemde de diplomatik gelenekleri, fikirleri ve kurumlarıyla yeniden değerlendirilmeye muhtaçtır. Osmanlı Devleti diğer devletlerle siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkiler bağlamında dış ilişkilerini sürdürebilmek için on dokuzuncu yüzyıl öncesinde de etkin bir dış politika takip etmiştir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında modern bir Hariciye teşkilatı kurulana kadar eski kurumlar yüzyıllar boyunca varlığını devam ettirmiştir. Bu sebeple on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı dış politikasını anlayabilmek için Hariciye Nezareti'nin kurumsallaşma süreci, on sekizinci yüzyılda reisülküttap olarak hizmet veren kurumdan başlayarak ele alınacaktır. Hariciye Nezareti'nin tarihini reisülküttaptan başlayarak incelemek, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı dış politikasına yön veren kurumların geçirdiği dönüşümü önceki dönemle süreklilik ve kopuşlarıyla birlikte anlayabilmek için önem taşımaktadır.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu, Batı ile giderek artan temaslarının sonucu olarak kurumsal bir dönüşümü tecrübe etmiştir. İmparatorluğun tüm birimlerinde yaşanan bu kurumsallaşma Osmanlı idarecilerini dönemin ihtiyaçlarına cevap veren Avrupa'daki benzerleriyle paralellik gösteren modern bir dış işleri ofisinin kurulmasına yöneltmiştir. Bu bakımdan on dokuzuncu yüzyıl öncesinde sadrazamlığa bağlı olarak hizmet veren ve kurumsal olmayan bir yapıya sahip olan reisülküttaplık kurumu on dokuzuncu yüzyılla birlikte önemli bir dönüşüm yaşamaya başlamıştı. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmesi güçlü ve etkili dış politikasına bağlı olmaya başladığı için,³⁸ devletin dış işlerinden sorumlu ofisini daha yetkin, işlevsel ve kurumsal bir kurum haline getirmesi bir zorunluluk haline gelmişti. Bu sebeple Sultan III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde başlayan yenileşme hareketleri ve bu dönemlerden itibaren

³⁸ Carter Findley, "The Tanzimat," *The Cambridge History of Turkey*, vol. 4 içinde, Reşad Kasaba (ed.), (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), s. 13.

reisülküttabın dış işleri konusunda artan yetkinliğine paralel olarak etkin bir dış politika takip edebilmek ve uluslararası arenada varlığını aktif biçimde sürdürebilmek için reisülküttaplık makamı 1836 senesinde Umur-ı Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmüştür.³⁹ Bu açıdan Hariciye Nezareti'nin bir plan çerçevesinde kurulmuş bir kurum olmaktan ziyade, bir süredir süregelen merkezîleşme, kurumsallaşma, ihtisaslaşma gibi yeniliklerin doğal bir sonucu olarak reisülküttaplığa kurumsal bir yapı kazandırılma süreci olduğu söylenebilir. Sultan II. Mahmud'un Veziriazam Mehmed Emin Rauf Paşa'ya hitaben yazdığı hatt-ı hümayunda reisülküttab unvanını kaldırarak "hariciye nazırı" unvanını getirdiğini belirtmesiyle dönüşüm başlamıştır.⁴⁰ Akabinde Viyana Sefiri Sadık Rıfat Bey'in konağı Hariciye Nezareti'nin kullanması için tahsis edilmiştir.⁴¹ Hariciye Nezareti kurulduktan sonra 1832 senesinden beri reisülküttaplık görevini yürüten Mehmed Akif Efendi, 'paşa' unvanını alarak devletin ilk Hariciye Nazırı olarak görevlendirilmiştir.⁴²

Hariciye Nezareti'nin kurulması dış işlerinin organize bir şekilde yürütülmesini sağlayan önemli bir girişimdir.⁴³ Ancak Hariciye Nezareti kurulduğu ilk dönemde eski sistemden tamamen kopabilmiş değildi; reisülküttaplık müessesesi ile devamlılık unsurları söz konusuydu. Sürekliliğin en belirgin olduğu iki alan dış işleri ofisinin yapısı ve görevlilerindeydi. Bu bakımdan, 1836'daki bu reform, reisülküttab olarak görevli kimsenin yalnızca bir unvan değişikliğine gidip Hariciye Nazırı sıfatını taşıması ve bağlı bulunduğu kurumun reisülküttaptan Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmesiydi. Yine de bu reform daha sonraki yıllarda devletin dış işleri hizmetlerini yürütecek olan Hariciye Nezareti'nin diğer birimlerini oluşturacak

³⁹ Bkz. *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, (İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1302/ 1885), s. 137. "makam-ı riyaset-i küttab saltanat-ı seniyye umur-ı hariciyesinin merci'i addolunabilirdi. Ve refte riyasetin vezaifi müterettibesi terakki ve tevsii' ederek bil-cümle umur-ı hariciyeyi ihata etmekle asr-ı sultan Mahmud Han-ı sanide hariciye nezaret-i celilesi unvanına münkalib olmuşdur."; ayrıca bkz. Bernard A. Lalor, "Promotion Patterns of Ottoman Bureaucratic Statesman From the Lale Devri until the Tanzimat," *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, (1972), s. 92.

⁴⁰ *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, (İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1302/ 1885). s. 162-163. "Suret-i Hatt-ı Hümayun," 23 Zilkade 1251/ 11 Mart 1836; BOA. HAT. 774/ 36324 29 Zilhicce 1251/ 16 Nisan 1836; Umur-ı Hariciye Nezareti'nin kuruluşuna ilişkin hatt-ı hümayun için ayrıca bkz. İsmail Soysal, "Umur-ı Hariciye Nezareti'nin Kurulması (1836)," *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989) Bildiriler*, (İstanbul, 1990), s. 71-80.

⁴¹ Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi, 1836-1856*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), s. 97.

⁴² Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993), s. 70-91; Carter Vaughn Findley, "Hariciye Nezareti," *TDV İslam Ansiklopedisi* 16, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), s. 179.

⁴³ İsmail Soysal, "Osmanlı Devleti'nin Çağdaş Diplomasiyi Benimseme Süreci," *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler* 4-8 Ekim 1999, I, Ankara, s. 315.

kurumsal yapının oluşması adına önemli bir adımdı.⁴⁴ Zaman içerisinde Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan birimler, artan diplomatik işlerin etkin bir şekilde yürütebilmesini sağlamaktaydı. Geniş bir görev tanımlaması olan bu birimler sayesinde, Hariciye teşkilatı daha merkezî ve kurumsal bir işleyişe kavuşmuştur.

2.1.2. Osmanlı Yurt Dışı Teşkilatının Kurumsallaşması

On sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti, idari alanda gerçekleştirilen düzenlemelerle memuriyet sisteminde ihtisaslaşmayı sağlamayı amaçlamaktaydı. Osmanlı klasik dönem idari yönetim sistemi içerisindeki ihtisaslaşmanın önündeki engellerden biri memur atama düzeniydi. Osmanlı Devleti'nin bu döneme kadar takip ettiği memur atamalarında Findley'in 'çarkıfelek hareketliliği'⁴⁵ adını verdiği usule göre hareket edilmekteydi. Bu sistemde kalemiye sınıfına mensup memurlar yüksek rütbeli bir 'hacegan'⁴⁶ a intisap ederek memuriyet hayatına başlamışlardır. Memurlar intisap ettikleri haceganın durumuna göre çok hızlı bir şekilde yükselmekte ya da düşebilmekteydiler. Bu durum ise bürokratik yapıda sürekliliğin sağlanmasında engel teşkil etmekteydi.⁴⁷ İhtisaslaşmanın önündeki bir diğer engel bürokratik kurumlarda yetki ve sorumluluk anlamında kurumların görev alanlarının çok geniş olmasıdır.

III. Selim döneminden itibaren 'modern devletin gerektirdiği büyük bir bürokratik organizasyon'⁴⁸ oluşturulmaya başlanmıştır. Eğitimsiz ve güvenilmez kâtipler tasfiye edilmiş ve memur atamalarında ehliyet ve liyakat önem kazanmıştır. Böylelikle yeni yapılacak memur atamalarında nüfuzlu kişilerin gücü kırılmaya çalışılmıştır. III. Selim döneminden itibaren dış işleri teşkilatının örgütlenmesi kapsamında reisülküttaplık makamına bağlı birimlerde yapılan birtakım düzenlemeler, II. Mahmut'un saltanatı döneminde daha kapsamlı hale getirilmiş ve yurt dışı teşkilatı bir bütün halinde yeniden yapılandırılmıştır. Bu yapılanma daimî ikamet elçilikleri ve şehbenderliklerin

⁴⁴ 1839-1922 seneleri arasında toplam 34 bürokrat Hariciye Nazırlığı görevinde bulunmuş ve bu sürede nazırlık görevi de 68 kere el değiştirmiştir. Diğer nezaretlerle kıyaslandığında oldukça istikrarlı bir nezaret olduğu görülmektedir. Bkz. Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*, (İstanbul: İsis Yayınları, 1999), s. xvii.

⁴⁵ Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789- 1922*, s. 32.

⁴⁶ Hoca, efendi anlamında kullanılan Hace kelimesinin çoğulu Hacegan olarak adlandırılır. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2007), s. 305.

⁴⁷ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), s. 26-27.

⁴⁸ Michael Mann, *The Sources of Social Power: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), s. 444.

yeniden kurulması, Bab-ı Ali Tercüme Odası'nın oluşturulması ve reisülküttaplığın Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmesi şeklinde gerçekleşmiştir.

2.1.2.1. İkamet Elçiliklerinin Kurulması

Türkçe'deki el (il) kökünden türeyen ve 'halk, ülke, devlet' anlamlarına gelen elçi (ilçi) kelimesi Uygur metinlerinde 'haberci' anlamında kullanılmıştır. Sefarethane, sefir-i kebir gibi kavramlar ise elçinin Arapça karşılığı olan sefir kavramından türemiştir.⁴⁹ Avrupalı devletlerin on beşinci ve on altıncı yüzyıllardan itibaren İstanbul'da kurdukları daimî temsilciliklerine⁵⁰ karşılık, Osmanlı Devleti müteakabiliyet esasına dayalı diplomasiye on sekizinci yüzyılın sonuna kadar geçmemiş ve Avrupa'da daimî bir elçilik kurma girişiminde bulunmamıştı.⁵¹ Osmanlı Devleti, on sekizinci yüzyılın sonuna kadar diğer devletlerle olan diplomatik işlerini, geçici süreyle yurt dışına gönderilen ve görevlerini tamamladıktan sonra ülkeye geri dönen muvakkat elçi olarak bilinen diplomatik temsilciler kanalıyla yürütmüştü.⁵² Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde geçici olarak görevlendirdiği elçiler aracılığıyla yabancı ülkelerle yürüttüğü diyalogu, Avrupalı devletler 1454 senesinden itibaren İstanbul'da kurmaya başladığı daimî elçilikler vasıtasıyla yürütmekteydi. İmparatorluğun klasik döneminde yurt dışına gönderilen geçici elçiler ticari sözleşmeler yapmak, dostluk ilişkileri kurmak, barış görüşmeleri gibi arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmak, gittikleri ülkenin Osmanlı Devleti hakkındaki fikirlerini öğrenmek, Osmanlı padişahının cülusunu bildirmek ve padişahın hediyelerini ya da mektuplarını gittikleri ülkenin hükümdarlarına ulaştırmak ve vergi istemek gibi belirli bir amaca yönelik faaliyetler için gönderilmişti.⁵³ Merkezî devletin haberlerini diğer

⁴⁹ Mehmet İpşirli, "Elçi," *TDV İslam Ansiklopedisi* 11, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), s. 3.

⁵⁰ "İstanbul'da ilk daimî ikamet elçiliği 1454'te Venedik Cumhuriyeti tarafından kurulmuştur. Onu 1536'da Fransa ve 1546'da Avusturya tarafından açılan elçilikler takip etmiştir." Bkz. İpşirli, "Elçi," s. 10; Ahmet Dönmez, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006), s. 11. Ayrıca yabancı devletlerin İstanbul'da açtıkları daimî elçiliklerin kuruluş tarihleriyle ilgili bir tablo için bkz. Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri- II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, s. 29-31.

⁵¹ Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, 1793-1821*, s. 9; Harold George Nicolson, *Diplomacy*, (Londra: T. Butterworth, 1939), s. 30.

⁵² Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010), s. 13; Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, 1793-1821*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1968), s. 9.

⁵³ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Bekir Sıtkı Baykal (yay. haz.), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968), s. I-XVI.

devletlere ulaştıran bu kimseler, gittikleri ülke hakkında hazırladıkları raporlar ya da sefaretnamelerle⁵⁴ o ülke hakkında bilgi sahibi olunmasına katkı sağlamışlardır. Bu bakımdan elçiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinden itibaren yabancı devletlerle olan siyasi, sosyal ve kültürel etkileşimi sürdürebilmek adına başvurduğu önemli araçlar olmuşlardır. Ancak Osmanlı Devleti'nin geçici olarak gönderdiği elçilerle takip ettiği diplomasi usulü, on dokuzuncu yüzyılda işlevsiz hale gelmeye başlamıştı.

Sultan III. Selim döneminde ad hoc diplomasi yönteminin yerine Avrupa başkentlerinde daimî elçiliklerin kurulması gündeme getirildi. Daha sonra sırasıyla Londra, Paris, Viyana ve Berlin'e ilk ikamet elçileri atandı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'yla olan diplomatik ilişkilerini III. Selim döneminde itibaren kurulan daimî ikamet elilikleriyle birlikte büyükelçilik seviyesine yükseltti.⁵⁵ Daimî ikamet elçiliklerinin açılmasıyla birlikte, muvakkat hizmet veren ve belli bir misyon amacıyla görevlendirilen diplomatlar, merkez tarafından atanan, sabit ve daimî vazifelerle görevlendirilen ve bunun karşılığında maaş alan, merkezî idarenin emirlerini yerine getiren ve müstakil bir hiyerarşisi bulunan görevliler haline getirilmişti.

Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'da daimî elçilikler açma girişimiyle, devletler arasındaki gelişmeleri düzenli biçimde takip edebilmek, Osmanlı tüccarlarının haklarını korumak ve devletler arası siyasetten anlayan, yabancı devletlerin ahvallerine vakıf ehil insan yetiştirme gibi hedeflere sahipti.⁵⁶ Daimî ikamet elçilikleri Avrupa ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilere ivme kazandıracak bir mahiyet taşıymaktaydı. Osmanlı Devleti açısından elçilikleri daimî hale getirmek,

⁵⁴ Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlere göndermiş olduğu sefirlerin gittikleri yerler hakkındaki izlenimlerini (gördüğü yerler, gittikleri ülke'deki devlet adamları ve ileri gelenleriyle yaptıkları görüşmeler, siyasi hadiseler dahil olmak üzere) bildiren elçilik günlüğü mahiyetinde hazırladıkları yazılara sefaretname denir. Sefaretnameler yabancı ülkeler hakkında içerdiği ilk elden bilgiler sayesinde Osmanlı diplomasi tarihi için önemli tarihi kayıtlardır. Sefaretname için bkz. Kemal Beydilli, "Sefāretnāme," *TDV İslam Ansiklopedisi* 36, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), s. 288-289. Sefaretnameler hakkında yapılan bir değerlendirme için bkz. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*.

⁵⁵ Gökhan Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), s. 397-399.

⁵⁶ Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, 1793-1821*, s.11.

özellikle batılı devletlerde yer alan olaylar ve gelişmelerden vakit geçmeden haberdar olabilmek demektir.⁵⁷

Sultan III. Selim döneminde yurt dışına ikamet elçileri gönderilmesi kararlaştırıldıktan sonra en önemli konu hangi devletlere öncelik tanınacağıydı. İkamet elçisi göndermek için düşünülen ilk ülke, siyasi ve ticari olarak ilişkilerin gelişmiş olduğu Fransa olmuştu. Fransa ile on sekizinci yüzyılın sonuna kadar süren ikili ilişkilerin barışçıl bir atmosferde gerçekleşmesi, ikamet elçiliği açarken Fransa'nın düşünülmesine sebep olmuştu.⁵⁸ Ancak Avrupa'da daimî temsilciliklerin açılmasının gündeme geldiği 1793 senesinde Fransa'da Fransız Devrim Savaşları (1792-1802) devam etmekteydi. Bu savaş esnasında tarafsızlığını ilan eden Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk daimî elçisini Fransa'ya göndermesi Avrupa devletleri tarafından tepki göreceğinden Osmanlı Devleti Paris'e elçilik açma düşüncesinden vazgeçti.⁵⁹ Daha sonra ilk elçiliğin Fransa yerine İngiltere'de açılması uygun görüldü. 1793 senesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi, İngiltere'de elçilik kurma çalışmalarını başlatması için görevlendirildi ve Yusuf Agah Efendi aynı yıl Londra'da gerçekleşen resmî bir törenle Osmanlı'nın ilk daimî büyükelçisi olarak görevine başladı.⁶⁰ Yusuf Agah Efendi'nin dört yıl süren elçiliğinden sonra, 1797 senesinde İsmail Ferruh Efendi Londra'ya sefir olarak atanmıştır. Aynı yıl Seyyid Ali Efendi Paris büyükelçisi, Ali Aziz Efendi Berlin Büyükelçisi ve İbrahim Afif Efendi Viyana Büyükelçisi olarak atanmıştır.⁶¹ Böylece, Osmanlı İmparatorluğu daimî elçiliklerin ilk döneminde (1793-1811), dört Avrupa başkentinde -Londra, Paris, Viyana ve Berlin- büyükelçilik düzeyinde temsil edilmiştir. III. Selim döneminde Londra, Paris, Viyana ve Berlin'e gönderilen ilk elçilerin görev süresi başlangıçta üç yıl süreyle gönderilme ve bu süre sonunda

⁵⁷ Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, (Londra: Oxford University Press, 1968), s. 61.

⁵⁸ Ömer Kürkçüoğlu, "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy," *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* içinde, A. Nuri Yurdusev (ed.), (New York: Palgrave Macmillan's Global Academic Publishing, 2004), s. 133.

⁵⁹ Stanford J. Shaw, *Between Old and New*, (Cambridge: Harvard University Press, 1971,) s. 187.

⁶⁰ Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, 1793-1821*, s.14

⁶¹ Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, 1793-1821*, s. 16-43. Ayrıca bkz. Dönmez, "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841"; Şuheda Günce, "Osmanlı Devleti'nde İlk Daimi Elçilikler ve Diplomasiye Olan Etkileri." *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 6, Sayı 10, (Nisan 2020), s. 101-114.

yerlerine başka elçilerin atanması şeklinde belirlenmişti.⁶² Ancak bu üç yıllık sürede bazı istisnalar olarak kimi elçinin görev süresi üç yılı aşabilmiştir.⁶³

Osmanlı elçilerine gönderildiği ülkelerin hükümdarlarına sunulmak üzere iki tane name-i hümayun⁶⁴ verilmiştir; bu name-i hümayunlardan ilki eski sefirin görevden ayrıldığını gösteren bir vedaname, ikincisi ise yeni sefirin atandığını gösteren bir itimatnamedir. Elçilerin resmî olarak görevine başlaması itimatnamesini gittiği ülkenin hükümdarına özel bir törenle sunduktan sonra gerçekleşirdi. Bu itimatname sunulduktan sonra gönderilen elçi ve maiyetindeki heyet gittikleri ülkenin diplomatik misafiri olarak kabul edilmekteydi.⁶⁵

Elçilerin atandığı ülkeye giderken, gönderildikleri ülkelerin hükümdarlarına, eşlerine, yakınlarına ve ülkenin ileri gelenlerine sunulmak üzere yanlarında kumaş, takı, koku gibi değerli hediyeler götürmeleri de Osmanlı diplomatik protokolünün bir parçasıydı.⁶⁶ Padişah adına verilen bu hediyelerin masrafı hazine tarafından karşılanır ve hediyeler için yapılan harcamalar armağan defterine kaydedilirdi. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni temsil eden elçilerin gittikleri ülkede Osmanlı'nın refah içinde olduğunu gösterecek bir imaj oluşturmaları için elçilerin ihtişamlı görünmelerine özen gösterilirdi. Osmanlı imajı açısından elçilerin refah ve bolluğu Osmanlı'nın refahını yansıtacak bir durumdu. Bu sebeple Osmanlı elçilerine döndüklerinde kendilerinden

⁶² BOA. HAT. 261/ 15090. 4 Rabiulahir 1207/ 19 Kasım 1792. Ayrıca bkz. Thomas Naff, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807," *Journal of the American Oriental Society* 83/ 3 (1963), s. 303-304; Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, 1793-1821*, s. 18-22.

⁶³ Örneğin 1806 senesinde Paris'te göreve başlayan Abdürrahim Muhib Efendi, Sadaret'in isteği üzerine üç yıllık görev süresinin dolmasının akabinde iki yıl daha görevine devam etti. Bkz. Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 61.

⁶⁴ Örneğin, Berlin Sefir-i Kebirliğine eski sadrazamlardan Hakkı Paşa'nın tayin edildiğine dair Alman imparatoruna gönderilen name-i hümayun sureti için bkz. BOA. HSD. AFT. 6/ 8. 16 Ramazan 1333/ 28 Temmuz 1915; Londra Sefiri Mösyö Kalımaki'nin itimatnamesini Mösyö Palmerstan'a sunduğu örnek için bkz. BOA. HR. MKT. 13/ 74. 8 Şevval 1262/ 29 Eylül 1846.

⁶⁵ Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti*, s. 190.

⁶⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nda hediyeleşme örnekleri için bkz. Cüneyt Kanat, "Osmanlı ve Memlûk Devletleri'nin Birbirlerine Gönderdiği Armağanlar," *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 1999) Bildirileri*, Turan Gökçe (ed.), İzmir, 2002, s. 35-52; Sinem Arcak, *Gifts in Motion: Ottoman-Safavid Cultural Exchange, 1501-1618*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, The University of Minnesota, 2012); Ahmet Zahid Garip, "Sultanın Yeni Kıyafetleri: 15. Yüzyılda Osmanlı-Memlûk Hediye Alışverişi," *Akademik Platform* 3/ 2, 2019, s. 272-294.

geri alınmak üzere özel ve değerli eşyalar ve giysiler verilmekteydi.⁶⁷ Elçilere bu kıymetli hediye ve eşyalar Elçi Hazinesi adı verilen kurum tarafından verilirdi.⁶⁸

Osmanlı elçileri, görevlerinin bitiminde bulundukları ülkenin hükümdarı tarafından Osmanlı padişahına hitaben yazılmış bir mektup getirmekteydi. Bu mektupta, Osmanlı elçisinin görevini yerine getiriş biçimi, bulunduğu ülkede kurduğu ilişkiler, görevinde gösterdiği başarılar gibi birtakım konulara temas edilmekteydi.⁶⁹ Buna karşılık olarak Osmanlı padişahı da elçisinin bulunduğu ülkenin hükümdarına, Osmanlı elçisinin bulunduğu süre boyunca elçiye gösterilen ilgi ve alaka sebebiyle bir teşekkür mektubu yazardı.⁷⁰

Osmanlı Devleti yurt dışına gönderdiği tüm elçi ve maiyetine yol masraflarını karşılamak ve gittikleri ülkedeki geçimlerini sağlamak üzere memuriyet derecelerine göre yolluk vermekte ve aylık maaş bağlamaktaydı. Örneğin, ilk elçi Yusuf Agah Efendi'ye 1793'te Londra'ya giderken, 15.000 kuruş yol harçlığı verilmiş ve 50.000 kuruş aylık maaş bağlanmıştı.⁷¹ 1802-1806 yılları arasında Paris Büyükelçiliği yapan Mehmet Sait Halet Efendi'ye ise 25.000 kuruş aylık maaş verilmişti.⁷² Ayrıca yurt dışındaki Osmanlı temsilciliği konumunda bulunan sefarethanelerin kira bedeli doğrudan Osmanlı hazinesi tarafından karşılanmaktaydı.⁷³ Osmanlı elçileri gittikleri ülkenin maddi yardımlarını kabul etmemekteydi.⁷⁴

İlk daimî elçiliklerin ortak sorunları yabancı dil bilen personelin yeterli olmaması, güvenilir tercümanlara sahip olunmaması ve merkezi hükümetle aralarında yaşanan

⁶⁷ Örneğin, 1774 senesinde geçici elçi olarak Rusya'ya gönderilen Abdülkerim Efendi'ye, Sultan II. Beyazıt'ın murassa hançeri verilmesi için bkz. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s. 25.

⁶⁸ Elçi hazinesi için bkz. Örenç, *Osmanlı Diplomasi Tarihi*, s. 85.

⁶⁹ Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, s. 30.

⁷⁰ Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, s. 31.

⁷¹ Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, s. 17.

⁷² Enver Ziya Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği, 1802-1806*, (İstanbul: Kitab Basımevi, 1940), s. 27.

⁷³ Sefarethaneler kiralık olduğu için sık sık bina değiştirildiği durumlar söz konusu olmuştur. Örneğin, Paris Sefareti'nin 1798'den günümüze on ayrı binada hizmet verdiği bilinmektedir. Bkz. Taner Timur, "1798'den Günümüze Paris'te Osmanlı Elçilikleri," *Tarih ve Toplum* 93, c. 16, (Eylül 1991), s. 31-33.

⁷⁴ Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, s. 35. Ayrıca Abdülkerim Paşa'nın Rus Sefareti'nde konaklaması ve buradaki masraflarının bizzat Osmanlı hazinesince karşılanması örneği için bkz. *Mübadele: An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*, Norman Itzkowitz ve Max Mote (çev.), (Chicago: The University of Chicago Press, 1970), s. 84-91.

iletişim eksikliği olarak sıralanabilir.⁷⁵ Ayrıca, Fransız İhtilali sonrasında başlayıp 1815 yılına kadar devam eden Avrupa Savaşları'nın doğurduğu siyasi atmosferin Avrupa'da diplomasiye uygun ortam bırakmaması, elçiliklerin önündeki bir engel niteliğindeydi.⁷⁶ Öte yandan ilk ikamet elçilerinin, Osmanlı Devleti'nin uluslararası diplomatik usulü öğrenmesi ve Avrupa siyasetinin yakından tanınması bakımından önemli faydaları olmuştur. Ayrıca elçiliklerde bulunan memurların zamanla yabancı dil öğrenmeleri ve bu memurların Osmanlı Devleti'nin batılılaşmasına katkısı da düşünüldüğünde, elçiliklerin siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel anlamda Osmanlı Devleti'ne fayda sağladığı görülebilir.

İlk daimî elçilerin sağladığı faydaya rağmen, maddi olarak büyük külfet oluşturdıklarından elçiliklerin kapatılması düşünülmüştür; fakat elçiliklerin birden kapatılması diplomatik açıdan uygun görülmediği için mevcut elçiliklerde görevli tercümanlardan birinin seçilip maslahatgüzar olarak bırakılmasına karar verilmiştir.⁷⁷ Bu karar neticesinde yurt dışındaki Osmanlı temsilciliklerinde ağırlıklı olarak Rum maslahatgüzarların görev yaptığı bir döneme girilmiştir. Böylece 1811'den itibaren Osmanlı'nın Avrupa'da büyükelçilik düzeyinde temsiliyeti kalmamış ve hepsi maslahatgüzarlık seviyesine indirilmiştir. 1830'ların başlarına kadar diplomatik makamların hiçbirine maslahatgüzar seviyesinin ötesinde atama yapılmamıştır.⁷⁸ Bunun en önemli sebebi, çoğunluğu Rum olan diplomatik temsilcilerin 1821 senesinde çıkan Yunan İsyanı'na destek oldukları şüphesiydi. Bu şüphe, yeni Rum diplomatların atanmasının önünü kesmişti.⁷⁹

⁷⁵ İlhan Yerlikaya, "Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Kurulması", *Türkler* c. 13, Hasan Celal Güzel (ed.), (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s. 679-680; Kürkçüoğlu, "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy," s.134.

⁷⁶ Ahmet Dönmez, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2006).

⁷⁷ Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, 1793-1821*, s.48; Musa Kılıç, "İlk İkamet Elçilerinin Halefleri Rum Maslahatgüzarlar (1800-1821)", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 38, 65, (2019), s. 251-278.

⁷⁸ Carter Vaughn Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry," *International Journal of Middle Eastern Studies* 3, (1972), s. 398.

⁷⁹ J. C. Hurewitz, "The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion From Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth century," *Belleten* XXV, no. 99, (Temmuz 1961), s. 462; Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, 1793-1821*, s. 64.

İlk daimî elçiliklerin kesintiye uğramasının akabinde Osmanlı Devleti, 1834 yılında Mustafa Reşid Paşa'yı elçilik göreviyle Paris'e göndermiş ise de⁸⁰ Sultan II. Mahmud'un saltanatının son yıllarına değin ikamet elçiliklerinde devamlılık söz konusu olmamıştır. Selim Deringil'in ifadesiyle Sultan III. Selim döneminde "savaşta başarılı olabilene kadar bir zaman kazanma aracı" olarak görülen diplomasi, II. Mahmud döneminde "bir ölüm kalım meselesi" haline gelmişti.⁸¹ 1834 senesinde Mustafa Reşid Paşa'nın Paris'e elçi olarak atanmasının ardından aynı yıl Londra ve Viyana'ya da tekrar daimî elçiler atanmıştır. 1837 senesinde Berlin ve 1840'ta Atina'da açılan ikamet elçilikleri, sonraki yıllarda diğer Avrupa başkentlerinde de açılmıştır.⁸² 1834 senesinden itibaren, ilk daimî elçiliklerin oluşturulduğu şehirlerde - Londra, Paris, Berlin ve Viyana- tekrar daimî ikamet elçilikler kurularak günümüze kadar sürecek olan elçilik kurumunun kesintisiz olarak⁸³ devam ettiği söylenilebilir.

1830larda yeniden açılan Osmanlı daimî ikamet elçilikleri yüzyıl sonunda Avrupa'nın hemen tüm başkentlerinde büyükelçilik seviyesine ve Tahran, Atina gibi şehirlerde elçilik seviyesine ulaşmıştır. II. Mahmud döneminde daimî elçiliklerin yeniden ihdas edilmesinden Cumhuriyet dönemine kadar geçen dönemde toplam 22 ayrı ülkede 135 tane sefir-i kebir, sefir ve maslahatgüzar düzeyinde görevlendirilmeler yapılmıştır.⁸⁴ Bu süreç içerisinde özellikle Sultan II. Abdülhamid dönemi yurt dışı temsilciliklerinin sayısında yaşanan hızlı artışla öne çıkmakla birlikte bu artışın nedeni Romanya,

⁸⁰ Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry," s. 404-405.

⁸¹ Selim Deringil, "II. Mahmud'un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi," *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri: 28-30 Haziran 1989*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, 1990, s. 59-60.

⁸² 1849'da Tahran, 1854'te Brüksel ve La Haye, 1857'de St. Petersburg, 1867'de Washington, 1878'de Bükreş, 1879'da Belgrad, 1898'de Stockholm, 1909'da Sofya ve 1917'de Kopenhag Büyükelçileri atandı. Bkz. İsmail Soysal, "Umur-ı Hariciye Nezareti'nin Kurulması (1836)," *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989 Bildiriler)*, (İstanbul 1990), s. 72.

⁸³ Elçilik müessesesi 1830lardan itibaren kesintisiz olarak devam etse ve elçilik bulunan ülkelere elçilerin görev süresinin dolmasının ardından yeni elçiler tayin edilse de elçi atamasının durdurulduğu ya da gönderilen elçilerin geri çekildiği dönemler olmuştur. Ancak bu süreli bir durum olup siyasi ilişkiler düzenlendikten sonra sefir gönderilme işlemine devam edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin geçici olarak yurt dışındaki temsilciliklerini kapatmasının en önemli sebebi savaş durumları idi. Savaş durumlarında yabancı ülkelere bulunan şebhenderlik ve elçilik müesseselerinin kapatılması halinde söz konusu ülkede bulunan Osmanlı tüccar ve vatandaşlarının hakları o ülkede bulunan ve Osmanlı Devleti'ne yakınlık gösteren başka bir devletin temsilcisi vasıtasıyla yürütülmüştür. Örneğin, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin Yunan topraklarındaki sefir ve şebhenderini çekmesi sebebiyle Yunanistan'daki Osmanlı tebaasının hakları ve ticari bağlantıları Alman sefaret ve konsolosluk görevlileri vasıtasıyla yürütülmüştür. Ancak Alman sefaret görevlilerinin çoğunluğunun Yunanlılardan oluşması Osmanlı Devleti'nin zarar uğramasına sebep olmuştur. Bkz. Metin Hülagü, *Osmanlı-Yunan Savaşı, Abdülhamid'in Zaferi*, (İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2008), s. 60.

⁸⁴ Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti*, s. 188-189.

Sırbistan ve Karadağ gibi Balkan devletlerinin bağımsızlığını ilan etmesi sonucunda Osmanlı Devleti'nin bu ülkelerde yeni temsilcilikler açmasıdır.⁸⁵ Böylece Osmanlı Devleti, büyük Avrupa devletlerinin başkentleri haricinde yeni kurulan bu devletlerde de elçilikler ihdas etmişti. Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devleti bağımsızlığını tanımadığı Bulgaristan'da ise komiserler görevlendirmişti.⁸⁶

Hariciye Salnameleri'nde bulunan mevcut bilgiler, 1834 senesinden itibaren daimî elçiliklerin tekrar faaliyete geçmesiyle birlikte atanan yeni elçilerin hizmet sürelerinde bir sınırlama olmadığını göstermektedir.

⁸⁵ II. Abdülhamid Döneminde sayıları hızla artan Osmanlı sefirlerinin ve İstanbul'da bulunan yabancı sefirlerin listelerini veren tablolar için bkz. Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri- II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, s. 123-126. Osmanlı'dan ayrılan Balkan devletlerinde ilk açılan sefarethane ve şehbenderhaneler için bkz. Uğur Özcan ve Abidin Temizer, *Karadağ'da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015).

⁸⁶ Bulgaristan Komiserliği için bkz. Ali Fuat Örenç, *Osmanlı Diplomasi Tarihi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2022), s. 273.

Tablo 2.1: Paris Sefarethanesinde Görev Yapan Sefirlerin İsimleri ve Hizmet Süreleri

İsimleri	Göreve Başlama Tarihleri
Mustafa Reşid Paşa	22 Haziran 1835
Mehmed Nuri Efendi	17 Eylül 1836
Mustafa Reşid Paşa	28 Ocak 1838
Damad Ahmed Fethi Paşa	7 Ağustos 1838
Nuri Efendi	24 Eylül 1839
Mustafa Reşid Paşa	26 Temmuz 1840
Nafi Efendi	17 Aralık 1842
Mustafa Reşid Paşa	14 Kasım 1843
İbrahim Sarım Paşa	24 Ekim 1845
Süleyman Paşa	17 Ocak 1846
Kalimaki Bey (orta elçi)	19 Ekim 1848
Veliyüddin Paşa	12 Ekim 1852
Namık Paşa	8 Mayıs 1854
Veliyeddin Paşa	10 Mayıs 1854
Mehmed Cemil Paşa	23 Ağustos 1855
Ahmed Vefik Paşa	10 Aralık 1859
Veliyüddin Paşa	28 Ocak 1861
Mehmed Cemil Paşa	10 Mayıs 1862
Safvet Paşa	19 Mart 1865
Mehmed Cemil Paşa	29 Ağustos 1866
Server Paşa	11 Ağustos 1872
Ali Paşa	25 Temmuz 1873
Halil Şerif Paşa	27 Temmuz 1875
Ali Paşa	16 Ağustos 1875
Sadık Paşa	25 Ekim 1875
Halil Şerif Paşa	12 Mart 1877
Arifi Paşa	11 Eylül 1877
Safvet Paşa	28 Aralık 1878
Azameddin Esad Paşa	20 Eylül 1880

Kaynak: *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1302/ 1885, s. 178-182.

Tablo 2.2: Londra Sefarethanesinde Görev Yapan Sefirlerin İsimleri ve Hizmet Süreleri

İsimleri	Göreve Başlama Tarihleri
Namık Paşa	5 Ağustos 1834
Nuri Efendi	15 Ocak 1835
Mustafa Reşid Paşa	Eylül 1836
İbrahim Sarım Paşa	Ağustos 1837
Ahmed Fethi Paşa	28 Ocak 1838
Mustafa Reşid Paşa	7 Ağustos 1838
Şekib Paşa	21 Şubat 1840
Ali Paşa	20 Aralık 1841
İbrahim Sarım Paşa	14 Kasım 1844
Şekib Paşa	24 Ekim 1845
Kalimaki Bey	4 Kasım 1846
Kamil Paşa	3 Mayıs 1848
Mehmed Emin Paşa	30 Eylül 1848
Kostaki Musurus Paşa	8 Kasım 1850

Kaynak: *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1302/ 1885, s. 182-183.

Tablo 2.3: Viyana Sefarethanesinde Görev Yapan Sefirlerin İsimleri ve Hizmet Süreleri

İsimleri	Göreve Başlama Tarihleri
Ahmed Fethi Paşa	9 Ağustos 1836
Sadık Rifat Paşa	19 Eylül 1837
Akif Efendi	20 Aralık 1841
Sadık Rifat Paşa	20 Ekim 1842
Ahmed Muhtar Bey	8 Mayıs 1843
Nafi Efendi	14 Kasım 1844
Şekib Paşa	4 Kasım 1846
Kostaki Musurus Paşa (orta elçi)	24 Ekim 1848
Arif Efendi	13 Eylül 1850
Kalimaki Bey	17 Aralık 1855
Haydar Efendi	21 Ocak 1865
Halil Şerif Paşa	12 Eylül 1870
Arifi Paşa	Ekim 1872
Kabuli Paşa	7 Mayıs 1873
Raşid Paşa	2 Temmuz 1874
Arifi Paşa	20 Kasım 1875
Vogorides Paşa	Mayıs 1876
Esad Paşa	11 Eylül 1877
Edhem Paşa	3 Mart 1879
Surur Paşa	10 Mayıs 1882
Arifi Paşa	17 Mayıs 1882
Edhem Paşa	29 Ocak 1882
Sadullah Paşa	1 Nisan 1883

Kaynak: *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1302/ 1885, s. 183-186.

Tablo 2.4: Berlin Sefarethanesinde Görev Yapan Sefirlerin İsimleri ve Hizmet Süreleri

İsimleri	Göreve Başlama Tarihleri
Kamil Paşa (orta elçi)	3 Aralık 1837
Nuri Efendi (orta elçi)	25 Eylül 1839
Talat Efendi (orta elçi)	17 Aralık 1842
Şevket Bey (orta elçi)	2 Temmuz 1845
Sami Efendi (orta elçi)	5 Ekim 1846
Kostaki Karaca Bey (orta elçi)	13 Eylül 1850
Kemal Paşa (orta elçi)	2 Haziran 1854
İhsan Bey (orta elçi)	9 Temmuz 1857
Aristarki Bey (25 Ağustos 1858: maslahatgüzar/ 25 Eylül 1865: orta elçi / 3 Mart 1874: büyükelçi)	25 Ağustos 1858
Edhem Paşa (büyükelçi)	6 Nisan 1876
Sadullah Paşa (büyükelçi)	12 Mayıs 1877
Said Paşa (büyükelçi)	22 Mart 1883

Kaynak: *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1302/ 1885, s. 186-188.

Osmanlı İmparatorluğu'nun büyükelçilik düzeyinde temsilcilik bulundurduğu dört büyük sefarethaneye (Paris, Londra, Viyana ve Berlin) atadığı elçilerinin görev süresini gösteren yukarıdaki tablolara göre Osmanlı sefirleri bulundukları sefir pozisyonunda ortalama iki sene boyunca hizmet etmiştir. Ancak iki seneden az ya da iki seneden fazla bulunduğu sefarette sefir olarak görev yapan diplomatlar da mevcuttur. Tablolara göre, Paris Sefirliği yapan Halil Şerif Paşa bir aydan daha az süreli olarak elçilik görevinde bulunurken, Viyana Sefirliği yapan Kalimaki Bey on sene boyunca elçi olarak çalışmıştır.

2.1.2.1.1. Elçiliklerin Sınıflandırılması ve Elçilik Görevlileri

1818 senesinde maslahatgüzar ve orta elçi arasına mukim elçiliklerin eklenmesiyle elçiler dört sınıfa ayrılmıştır.⁸⁷ Osmanlı memuriyet sınıfı bakımından büyükelçiler sınıf-ı evvel, orta elçiler sınıf-ı sani, mukim elçiler sınıf-ı salis ve maslahatgüzarlar

⁸⁷ Temel İskit, *Diplomasi- Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), s. 89-90. Elçilik rütbeleri için ayrıca bkz. *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, (İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1302/ 1885). s. 179-195.

sınıf-ı rabi'den kabul edilmekteydi.⁸⁸ Ayrıca büyükelçi olarak gönderilen elçilere Rumeli veya Anadolu beylerbeyliği rütbesi verilirken orta elçilere defterdarlık, nişancılık ya da Mekke payesi verilmekteydi. İran'a gönderilen ve ilmiye sınıfından olan elçiye ise Anadolu kazaskerliği rütbesi verilmekteydi.⁸⁹

Osmanlı İmparatorluğu elçilik tesis edeceği veya elçi tayin edeceği zaman elçinin gönderileceği ülkenin coğrafi ve siyasi konumunu göz önünde bulundurarak büyükelçilik veya orta elçilik düzeyinde bir temsilcilik açılacağına karar verilmekteydi. Büyükelçilik ve orta elçilik ayrımına göre ise elçiliklerde çalışacak personel sayısı belirlenmiştir. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu ilk ikamet elçisi olan Yusuf Agah Efendi'nin yanı sıra Londra büyükelçiliğinde istihdam edilmek üzere iki tercüman, bir ataşe ve bir hazinekar görevlendirmiştir.⁹⁰ İlerleyen yıllarda ise ihtiyaca göre yapılan düzenlemelerle, sefarethanelerde istihdam edilecek memuriyet kadrolarında artış yaşanmıştır. Örneğin, 1886 senesinde yurt dışı temsilciliklerinde bulundurulacak kadrolarda düzenlemeye gidilerek büyükelçilik ve ortaelçiliklerde bulundurulacak memurların sayısı belirlenmiştir.⁹¹ Bu düzenlemeye göre büyükelçiliklerde sefirin maiyetinde bir müsteşar ile birinci, ikinci ve üçüncü unvanlarına sahip üç kâtip bulundurulması kararlaştırılmıştır. Ortaelçilikler ise Atina, Bükreş ve Belgrad sefaretleri birinci, Çetine ve Washington sefaretleri ikinci ve Madrid, Brüksel, Stockholm ve Lahey sefaretleri üçüncü sınıf ortaelçilik olarak belirlenmiş ve birinci sınıf ortaelçiliklerde başkâtip, ikinci kâtip ve üçüncü kâtip olmak üzere üç kâtibin, ikinci sınıf ortaelçiliklerde bir başkâtip ile ikinci kâtibin ve üçüncü sınıf ortaelçiliklerde sadece bir kâtibin bulundurulması kararlaştırılmıştır.⁹² Buna göre her sefarethanede en az bir kâtip ve tercüman bulundurulurken bazı sefarethanelerde ataşe, imam ve doktor da bulundurulmuştur.⁹³

⁸⁸ Said Bey, *Sefirler ve Şehbenderler*, s. 9.

⁸⁹ Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, s. 17.

⁹⁰ BOA. HAT. 261/ 15090. 4 Rabiulahir 1207/ 19 Kasım 1792.

⁹¹ Bkz. Düstur, 1/ V, s. 462-463.

⁹² Bkz. Düstur, 1/ V, s. 462-463.

⁹³ Viyana Sefiri Sadullah Paşa'nın 1891 senesindeki intiharı sonunda dini gelenekleri gerçekleştirecek görevli bulunamamasının akabinde Sultan II. Abdülhamid isteğiyle Meclis-i Vükela tüm sefaretlere imam atanmasına karar vermiştir. Bkz. Musa Kılıç, "Osmanlı Devleti'nin Sefaret İmamları," *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 7/ 16, Mart 2016, s. 764-769. Ayrıca Malta'ya gelip giden Müslümanlara namaz kıldırma için Malta'daki şehbenderhaneye bir mescit açılıp imam tayin edilmesi için bkz. BOA. İ. HR. 208/ 11971. 2 Safer 1281/ 7 Temmuz 1864; BOA. İ. HR. 209/ 12054. 14 Rabiulahir 1281/ 16 Eylül 1864.

Tablo 2.5: 1900 Senesinde Büyükelçiliklerde Görevli Memurlar

Büyükelçilikler	Büyükelçi	Müsteşar	Başkâtip	İkinci Kâtip	Üçüncü Kâtip	Fahrî Kâtip	Farisi Kâtibi	Ataşemiliter	İmam	Tabip	Ticaret Ataşesi
Berlin Sefareti	1	1	2	1	-	-	-	1	1	-	-
Paris Sefareti	1	1	1	2	1	1	-	-	1	-	-
Petersburg Sefareti	1	1	1	1	-	-	-	2	1	-	-
Roma Sefareti	1	1	1	1	2	-	-	-	1	1	-
Tahran Sefareti	1	1	1	1	2	-	1	1	-	-	-
Londra Sefareti	1	1	1	1	1	-	-	-	1	-	-
Viyana Sefareti	1	1	1	-	-	-	-	1	1	1	1

Kaynak: *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1318/ 1900, s. 230-232.

1900 senesinde büyükelçiliklerde görevli toplam personel sayısını gösteren yukarıdaki tabloya göre büyükelçilik düzeyindeki tüm sefarethanelerde sefir-i kebîrden başka en az birer tane olmak üzere müsteşar ve başkâtip bulunmaktadır. Tahran Sefareti'nde özel olarak Farisi kâtibi de yer almaktadır. Tahran Sefareti hariç tüm büyükelçiliklerde bir imam bulunması, personel niteliği bakımından dikkat edilmesi gereken bir husustur. Ayrıca yoğun ticari faaliyetlerin yaşandığı Viyana'da ticaret ataşesi görev yapmaktadır. Tabloya göre büyükelçiliklerde görevli kişi sayısı ise ortalama 7'dir.

Tablo 2.6: 1900 Senesinde Orta Elçiliklerde Görevli Memurlar

Ortaelçilikler	Elçi	Başkâtip	İkinci Kâtip	Üçüncü Kâtip	Türkçe Birinci Kâtip	Ataşemiliter	Toplam Personel Sayısı
Atina Sefareti	1	1	1	1	-	-	4
Stokholm Sefareti	1	1	1	-	-	-	3
Brüksel ve Bern Sefareti	1	1	2	-	-	1	5
Bükreş Sefareti	1	1	1	-	-	1	4
Belgrad Sefareti	1	1	1	1	-	1	5
Çetine Sefareti	1	1	1	-	-	-	3
Lahey Sefareti	1	1	1	-	-	-	3
Madrid Sefareti	1	1	1	-	1	1	5
Vaşington Sefareti	1	1	-	-	-	-	2

Kaynak: *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1318/ 1900, s. 232-234.

Orta elçiliklerde görevli memurları gösteren yukarıdaki tabloya göre, 1900 senesinde büyükelçiliklerin aksine orta elçiliklerde müsteşar bulunmamaktadır. Ayrıca sefir ve kâtiplerin haricinde orta elçilikte görevli tek personel ataşemiliterdir. Bu tarihte orta elçiliklerde imam, tabip ve ticaret ataşesi gibi memurlar bulunmamaktadır. Her bir orta elçilikte görevli toplam kişi sayısı ise ortalama 4'tür.

2.1.2.2. Şehbenderliklerin Kurulması

Osmanlılar tarafından günümüzdeki konsolos anlamına gelecek şekilde kullanılan şehbender kelimesi Farsça “şah, reis, padişah” anlamındaki “şeh” ve “ticaret yeri, ticaretgâh” anlamındaki “bender” kelimelerinden oluşmaktadır.⁹⁴ Köken olarak

⁹⁴ Osmanlı devlet ve hariciye salnamelerinde Avrupalıların İstanbul'daki elçilerinin dışında kalan görevlilerine ve Osmanlı ticaret merkezlerinde görevli olan diğer tüm diplomatlarına konsolos denilmiştir. Osmanlılar Avrupalı ticari temsilciler için konsolos kelimesini kullanırken, kendi ticari temsilcileri ve İran'ın ticari temsilcileri için şehbender kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Bkz. Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri- II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, s. 48. Osmanlı ve İranlı ticari temsilciler için şehbender kelimesinin kullanılması Türkiye Cumhuriyeti'nin

incelendiğinde şehbender kelimesi genellikle ticaret limanı olan şehirlerde bulunan tüccarların başı anlamına gelmektedir.⁹⁵ Osmanlı Devleti'nde ilk kez 1718 senesinde imzalanan Pasarofça Antlaşması ile birlikte Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılıklı olarak halklarının ve tüccarlarının menfaatlerini koruma maksadıyla liman ve ticaret mahallerinde şehbender veya tercüman bulundurulması kararlaştırılmıştır.⁹⁶ İki ülke arasındaki bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avusturya topraklarında konsolosluk açmaya yönlendirmiş ve ilk kez 1725 senesinde Ömer Ağa Viyana'ya şehbender olarak atanmıştır.⁹⁷ Daha sonra Osmanlı Devleti İstanbul'daki Avusturya Elçisi Dirling'in casusluk suçlamalarından dolayı Viyana Şehbenderi Ömer Ağa'yı görevinden azl etmiş ve İstanbul'a geri çağırılmıştır.⁹⁸ Ömer Ağa'dan sonra Osmanlı Devleti 1802 senesinde Kefalonyalı Angelo Facetin'i Napoli'ye şehbender olarak atayana kadar yetmiş yedi yıl boyunca daimî süreli olarak bir şehbender ataması yapmamıştır.⁹⁹ Osmanlı Devleti bu dönemde yabancı devletlerle olan ticari ilişkisini, şehbenderler yerine Osmanlı elçileri vasıtasıyla sağlamaya çalışmıştır. Bu sebeple ilk daimî elçilere, devleti siyasi bakımdan gittikleri ülkede temsil etme misyonlarından başka o ülkede ticaret yapan Osmanlı vatandaşlarının hak ve menfaatlerini koruma vazifesi de verilmişti.¹⁰⁰ Ancak daha sonra kurumsal bir yurt dışı teşkilatı

ilk yıllarına kadar varlığını sürdürmüştür. Osmanlı ve İranlı ticari temsilciler için 'şehbender' kelimesi yerine 'konsolos' kelimesi kullanılmasına ilk kez 1928-1929 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı'nda rastlamaktayız. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salmamesi)* (Matbuat-ı Müdüriyet-i Umumiyyesi: 1927-1928), s. 111; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928-1929) s. 91.

⁹⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2013), s. 94; Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri," s. 6.

⁹⁶ Abdülkadir Özcan, "Pasarofça Antlaşması," *TDV İslam Ansiklopedisi* 34, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), s. 180.

⁹⁷ Mahmut Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), s. 20.

⁹⁸ Joseph von Purgstall Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, Vecdi Bürün ve Refik Özdek (çev.), Mümin Çevik (yay. haz.), (İstanbul: Milliyet, 1992), s. 336- 337. Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, II. Kısım, (Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu: TTK Yayınları, 1995), s. 199.

⁹⁹ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Kapitülasyonlar- Avrupa Tüccarları- Berathlı Tüccarlar- Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 1998), s. 58; Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi*, s. 22; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. IV, Nilüfer Epçeli (çev.), (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), s. 297. Ayrıca Uzunçarşılı Ömer Ağa'nın ardından 1725 senesinde Kazancızade Ömer Efendi'nin Viyana'ya şehbenderlik göreviyle görevlendirildiğini söylese de bu görevin geçici süreli olduğunu belirtmiştir. bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, II. Kısım, (Ankara: TTK Yayınları, 1983), s. 199.

¹⁰⁰ Örneğin, Yusuf Agah Efendi gemisine el konulan Osmanlı tebaasından olan Rum tüccarlarının sorunu çözmek için İngiliz dış işleri bakanlığı yetkilileriyle görüşmeler yapmıştı. Bkz. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe- The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, (İstanbul: ISIS Yayınları, 2010), s. 128-129.

oluşturulması çerçevesinde siyasi ve ticari ilişkilerin ayrı kanallardan yürütülebilmesi için Osmanlıların şehbenderlik adını verdiği günümüzün konsolosluklarının kurulması girişimlerinde bulunuldu. 1802 senesinden itibaren gayrimüslim Osmanlı tebaasının “Avrupa Tüccarı”¹⁰¹ adıyla Avrupa’yla imtiyazlı olarak ticaret yapmalarına imkân sağlanması, Osmanlı İmparatorluğu’nun şehbenderlere duyduğu ihtiyacı artırmıştı. Neticede 1802 senesinde Osmanlı tüccarlarının daha adil koşullar altında ticaret yapmalarını sağlamak için şehbenderlik sistemi oluşturulmuştur.¹⁰²

Ticaretin teşviki ve korunması ilk dönem Osmanlı şehbenderlerinin en önemli görevlerinden birini oluşturmaktadır. Bir tarafta Müslüman Osmanlı tüccarları (Hayriye Tüccarı) diğer tarafta ise Avrupa tüccarlarının olduğu ticari ortamda Osmanlı şehbenderleri aslî olarak Müslüman Osmanlı tüccarlarının haklarını koruyup gözetmekle görevlendirilmişlerdi.¹⁰³ Bu dönemde şehbenderler Osmanlı gemilerinin itibarını ve güvenliğini sağlamak, yabancılarla yaşanan ticari anlaşmazlıklarda Osmanlı tebaasının haklarını korumak, Avrupa’daki gelişmeler hakkında bilgi toplayıp bunları Osmanlı yönetimine bildirmek gibi görevlerle vazifelendirilmişlerdi.¹⁰⁴ Şehbenderlik kurulması planlanan ülkede hâlihazırda bir Osmanlı elçisi var ise, şehbenderliğin kurulması sürecinden Osmanlı elçiliği sorumludur.¹⁰⁵ Şehbenderlik kurmakla görevlendirilen Osmanlı elçileri, şehbenderleri bulundukları bölgedeki itibar sahibi kimseler arasından seçerlerdi.¹⁰⁶

Şehbenderlik müessesesinin 1802 senesinde tekrar başlatılması ve resmî olarak ilk şehbenderin tayin edilmesi, aslında daha önce ortaya çıkmış olan gayriresmî bir

¹⁰¹ Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “Avrupa Tüccarı,” *TDV İslam Ansiklopedisi* 4, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1991), s. 159-160. Ayrıca II. Mahmud döneminden itibaren Müslüman tüccarlara da gayrimüslim Osmanlı tebaası gibi dış ticaret yapma hakkı tanınmış ve Müslüman tüccarlara “Hayriye Tüccarı” denilmiştir. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “Hayriye Tüccarı,” *TDV İslam Ansiklopedisi* 17, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), s. 64-65.

¹⁰² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), s. 48; Akpınar, *Osmanlı Devleti’nde Şehbenderlik Müessesesi*, s. 21.

¹⁰³ Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789- 1922*, s. 148-49.

¹⁰⁴ Tayyip Gökbilgin, “Konsolos,” *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* VI, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), s. 840.

¹⁰⁵ Örneğin Paris’e atanan ikinci büyükelçi olan Mehmed Said Halet Efendi, Avrupa’da görevli olan tek yetkili büyükelçi olması sebebiyle Marsilya’ya atanacak olan şehbenderden sorumlu tutuldu ve Marsilya Şehbenderliğini kurdu. Bkz. Kuran, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri: 1793-1821*, s. 52

¹⁰⁶ 1802 senesinden 1836’ya kadar atanan ilk daimî şehbenderlerin sosyal kökenine bakıldığında çoğu tüccar olarak o şehirde yaşayan gayrimüslimler arasından seçilmiştir. Bkz. Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, s. 57-60; Akpınar, “XIX. Yüzyılda Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri, s. 136.

uygulamanın III. Selim döneminde resmiyete kavuşmasıydı.¹⁰⁷ Şehbenderhanelerin sayısı uluslararası arenada artan ticaret sebebiyle hemen her tarafa yayılmış ve sefarethanelerin sayısını geçmiştir. 1802 senesinden 1821 yılındaki Yunan İsyanı'na kadar Napoli, Messina, Venedik, Korfu, Marsilya, Amsterdam, Cenova, Malta, Londra, Alicante, Cadiz, Lizbon, Trieste ve Livorno olmak üzere 14 farklı yere şehbender ataması yapılmıştır.¹⁰⁸ Ancak 1821 Yunan İsyanı'ndan sonra elçilikler gibi şehbenderlikler de kapanmış ve 1836 senesine kadar yeni bir şehbender ataması yapılmamıştır.¹⁰⁹

1811'den 1830'lara kadar kesintiye uğrayan elçilik müessesesi 1830'larda tekrar canlandırılırken aynı dönemde şehbenderlik uygulaması da yeniden başlatılmıştır. 1836 senesinde tekrar şehbender ataması yapılmaya başlandıktan sonra şehbenderliklerin sayısında hızlı bir artış yaşanmış ve bu dönem şehbenderlikleri başşehbenderlik, şehbenderlik ve şehbender vekilliği¹¹⁰ gibi kategorilere ayrılarak kapsamlı hale getirilmiştir.¹¹¹ Özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte artan ticari ilişkilere bağlı olarak başta İngiltere, Fransa, Belçika, İspanya ve Alman devletleri olmak üzere pek çok ülkede açılan şehbenderhane ve gönderilen şehbender sayısında hızlı bir artış gözlemlenmiştir.¹¹² Londra, Paris, Tebriz, Cenova ve Lizbon gibi ticari önemi yüksek olan şehirlere başşehbender, ticaret kapasitesi daha düşük

¹⁰⁷ Carter V. Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of Bureaucratic Reform under Selim III and Mahmud II," *International Journal of Middle East Studies* 3/ 4, (1972), s. 400. Ayrıca Sultan III. Selim'e Sicilyateyn'de Osmanlı tüccarlarının olağanüstü biçimde Avrupa ile ticarete rağbet etmeye başlaması üzerine Sicilyateyn'de bir şehbender atanmanın gerekliliğine işaret eden bir takrir gönderilmesi ve bu takrir akabinde 1802 senesinde Sicilyateyn'e şehbender atanması için bkz. Yasemin Zahide Erol, "Şehbender Raporlarına Göre Osmanlı-Bulgaristan Ticari İlişkileri (1910-1914)," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 34/ 57, (2015), s. 223; Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Kapitülasyonlar- Avrupa Tüccarları- Beratlı Tüccarlar- Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, s.62.

¹⁰⁸ Mahmut Akpınar, "XIX. Yüzyılda Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri," *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 41/ 2, (2017), s. 132.

¹⁰⁹ Bkz. Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri: II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, s. 49.

¹¹⁰ Osmanlı Devleti, vekil şehbenderlik uygulaması ile şehbenderliklerin sayısını artırmayı hedeflemiştir. İlk vekil şehbender 1820 senesinde Trieste'ye atanmıştır. Bkz. Akpınar, "XIX. Yüzyılda Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri," s. 137.

¹¹¹ Bkz. Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994), s. 46.

¹¹² Akpınar, "XIX. Yüzyılda Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri," s. 134-135.

olan New York, Amsterdam, Porto gibi şehirlere şehbender, Tiflis, Rostoff ve Palermo gibi daha küçük ticaret merkezleri olan yerlere ise şehbender vekilleri atanmıştır.¹¹³

1830'larda değişik ülkelerde 10 başşehbender ve 15 şehbender görev yaparken siyasi ve ekonomik anlamda yabancı ülkelerle olan ilişkilerin artışına paralel olarak 1870'lerde bu sayı 26 başşehbender ve 37 şehbendeye yükseltilmiştir.¹¹⁴ Bu bakımdan Sultan II. Abdülhamid döneminde şehbenderlik müessesesine ayrı bir ihtimam gösterilmiş olup şehbenderliklerin sayısında hızlı bir artı yaşandığı ve kurumsal anlamda yeni düzenlemeler getirildiği söylenebilir. Bu dönemde şehbenderlik sayısındaki hızlı artışın önemli bir sebebi II. Abdülhamid'in panislamist siyasetidir. Sultan II. Abdülhamid, tüm Müslümanların halifesi olarak Müslümanların yoğun olarak yaşadığı yabancı ülkelerde İttihad-ı İslam siyaseti çerçevesinde şehbenderlik sayısını artırmıştır.¹¹⁵

Ayrıca, II. Abdülhamid döneminde yabancı ülkelerle olan siyasi, ekonomik, ticari, istihbarat vb. konularında artan ilişkilerin bir diğer sonucu olarak şehbenderlik müessesesi daha sistemli ve kurumsal bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır. 1881 senesinde yürürlüğe giren "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili"¹¹⁶, yeni Osmanlı şehbenderhanelerin kurulması ve şehbenderlerin görevleri hakkında detaylı kurallar getiren, kanun niteliğinde bir düzenlemedir.¹¹⁷ Bu nizamnameye göre Osmanlı şehbenderleri padişahın iradesiyle tayin edilen muvazzaf

¹¹³ Akpınar, "XIX. Yüzyılda Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri, s. 136-137. Ayrıca bkz. *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1306/ 1889, "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhilidir," s. 361-376. İkinci fasıl, yirmi beşinci bend (s. 367): "başşehbenderin hakk-ı kazasını muhit olan daireye vilayet denir. Bir şehbenderin hakk-ı kazasını muhit olan daireye liva denir." Hollanda'nın Osmanlı Devleti'ne atadığı resmî temsilciden sonra Osmanlı Hükümetinin Amsterdam'a ilk konsolos Nicolas Marcella'yı tayin etmesi için bkz. İsmail Hakkı Kadı, *Ottoman and Dutch Merchants in the Eighteenth Century: Competition and Cooperation in Ankara, Izmir and Amsterdam*, (Leiden: Brill, 2012), s. 150-152, 198-210, s. 275.

¹¹⁴ Akpınar, "XIX. Yüzyılda Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri," s. 135.

¹¹⁵ Örneğin Güneydoğu Asya'daki İngiltere ve Hollanda kolonilerinde Sultan II. Abdülhamid'in İttihad-ı İslam siyaseti çerçevesinde şehbenderliklerin sayısının artırılması için bkz. İsmail Hakkı Kadı, "The Ottomans and Southeast Asia Prior to the Hamidian Era: A Critique of Colonial Perceptions of Ottoman-Southeast Asian Interaction," *From Anatolia to Aceh Ottomans, Turks and Southeast Asia* içinde, A. C. S. Peacock ve Annabel Teh Gallop (eds.), (Oxford: Oxford University Press, 2015), s. 150-153.

¹¹⁶ Nizamname için bkz. *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1306/ 1889, "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dahilidir." s. 361-376; *Düstur*, Tertip I, Zeyl II, (İstanbul, 1299/ 1882), s. 192-221. "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dahilidir."

¹¹⁷ Rona Aybay, *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), s. 48.

(maaşlı) veya fahrî (maaşsız)¹¹⁸ olarak görev yapan memurlar olarak ikiye ayrılmış ve Umur-ı Şehbenderi Müdüriyeti kurulmuştur. Bu dönemde şehbenderlik için ayrı bir müdüriyetin kurulması, şehbenderlerin sınırlarının çok daha geniş bir coğrafyada hizmet vermeye başlamasıyla birlikte şehbenderliklerin daha etkin olarak denetlenmesi ihtiyacından kaynaklanabilir.

Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname ile şehbenderlerin görev ve yetki alanları genişletilmiştir. Başlangıçta ticari yönüyle ön planda olan¹¹⁹ şehbenderlik kurumu, nizamnameye göre idari, adli, dinî, askerî ve hukuki olmak üzere birçok alanda yeni görevler üstlenmeye başlamıştır. Osmanlı son dönemi mahkeme reislerinden olan Said Bey, şehbenderlerin zamanla ticari görevlerinin ötesine geçen görev tanımlamalarını şöyle ifade etmektedir:

*“Umumen tâcirlerin akvam-ı ecnebiyye ile peyda edegeldikleri münasebat-ı hariciyyeye menafi’ ve ihtiyacat-ı ticariye sebeb-i müstakil olduğundan, şehbenderhaneler bidayet-i huduslarından beri birer ticarethane sıfatını ha’iz olmuşlardır. Ziyaret veya müddet-i kalile ve medide için ikamet maksadına naşi, şimdi memalik-i ecnebiyyeye sevk eden vesileler tahsil-i ilm ü edeb ve kesb-i hüner ü ma’rifet veya musaharet gibi esbab-ı muhtelif olarak eva’ilde olduğu vechle yalnız ticaret maddesi olmadığından, şehbenderhanelerin ticarethâne haline ihtisasları azalmıştır.”*¹²⁰

Said Bey’e göre Osmanlı vatandaşlarının özellikle ziyaret, ilim öğrenmek ya da çeşitli sebeplerden ötürü ikamet etmek maksadıyla yabancı memleketlere gitmeleriyle şehbenderhaneler yalnızca ticari işlerle ilgilenen bir ticarethane işlevi görmelerinin ötesine geçmeye başlamıştır. Şehbenderler, ticari ilişkileri düzenlemekten başka görevli oldukları ülke ya da bölgede Osmanlı vatandaşlarının her türlü hakkını

¹¹⁸ Fahrî şehbenderler de şehbenderler gibi başşehbender, şehbender ve şehbender vekili olarak görev yapmaktaydı. Fahrî şehbenderliklerin kurulmasıyla birlikte şehbenderlik ağı coğrafi olarak Osmanlı’ya uzak bölgelerde de temsiliyetinin bulunmasına sebep olmuştur. Bu geniş konsolosluk ağı Avrupa, Güneydoğu Asya, Güney Afrika ve hatta Kuzey ve Güney Amerika’ya kadar uzanmıştı. Fahrî olarak görev yapan şehbenderler devlet tarafından maaş almadıkları için tüccar gemilerinden aldıkları harçlarla geçimlerini sağlamışlardır. Ayrıca fahrî şehbenderler çoğunlukla tayin edildiği yerlerin ileri gelenlerinden seçilen ve ticaretle uğraşan varlıklı kimselerdi. Bu sebeple devlet onlara maaş verme yükümlülüğünden de kurtulmaktaydı.

¹¹⁹ Şehbenderliklerin ilk dönemde ticari yönleriyle ön planda olduğuna işaret eden şehbenderlik defteri için bkz. BOA. A. (DVNSŞHB. d. 1. 29 Safer 1297/ 11 Şubat 1880.

¹²⁰ Said Bey, *Sefirler ve Şehbenderler*, s.22.

gözetmek ve hukuki işleriyle ilgilenmekten sorumlu tutulmuşlardır. Bulundukları ülkedeki Osmanlı tebaasının pasaport, vize, doğum ve ölüm kayıtları ile nikâh işlemlerinin raporlanması gibi resmî işlemlerinden sorumlu olarak birçok idari görev üstlenmişlerdir.

Şehbenderler ayrıca gittikleri bölgede daha geniş yatırım ve ticaret fırsatları geliştirmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin ticari bağlantılarını genişletmeye çalışmışlardır. Şehbenderlerin ekonomik açıdan diğer bir görevi sefirlerle birlikte kalpazanların dış piyasaya sürdükleri kalp sikke ve kâğıt paralarla mücadele etmek olmuştur.¹²¹ Şehbenderlerin kalpazanların faaliyetleri ile ilgili merkeze yolladıkları belgeler devletin kalpazanlıkla mücadelesinde önemli bir yer tutmuştur. Şehbenderler hafiye görevlendirerek kalpazanlıkla ilgili olduğunu düşündükleri bilgi ve belgelerin toplanmasını sağlamış ve bu bilgileri Bab-ı Ali'ye bildirmişlerdir.

Osmanlı şehbenderlerinin tıpkı sefirler gibi bulundukları bölgede istihbarat toplama vazifeleri de bulunmaktadır.¹²² Bu kapsamda şehbenderler şüpheli gördükleri kimseleri takip ederek Osmanlı hükümetini sürekli bilgilendirmekteydiler. Özellikle, istihbarat toplamak gayesiyle ticareti bahane edip günlük hayatın içine karışan seyyahlar hakkında şehbenderlerden bölgelerine gelen seyyahlar hakkında rapor tutmaları istenmiştir.¹²³ Bu kapsamda, Sultan II. Abdülhamid döneminde istihbarat toplayabilmek gayesiyle şehbenderlik ağının genişletildiği ve şehbenderlerin raporları yoğun istihbarat bilgileri içerdiği görülmektedir. Örneğin, II. Abdülhamid döneminde İsviçre'de Osmanlı temsilciliğinin bulunmamasından istifade ederek İsviçre'yi Jön Türk muhalefetine yuvası haline dönüştüren muhaliflere karşı II. Abdülhamid 1898 senesinde Brüksel Sefaretine bağlı olarak Cenevre'de ilk kez şehbenderlik kurarak muhalif hareketleri kontrol altına almaya çalışmıştır. Cenevre bu anlamda sefaretten önce şehbenderlik kurulan nadir örneklerden biridir.¹²⁴

¹²¹ Bkz. Muharrem Öztel, "Osmanlı Sefaret ve Şehbenderliklerinin Kalpazanlıkla Mücadeledeki Yeri ve Önemi," *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi* 15/ 53, (2020): 105-122.

¹²² Şehbenderlerin istihbarat toplayabilmesi için kendilerine bağlı olarak çalışan hafiye memurları istihdam edilmiştir. Bkz. *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1306/ 1889, "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhilidir." Üçüncü fasıl, otuz ikinci bend: s. 369, "umur-ı memuresinin işbu cihet-i nazikesini ifa için icabı takdirinde hafiye memuru istihdam eyleyecekler ise de bu babda ruhsat-ı mahsusa ve mebalîğ-i lazımevi evvel emirde maiyyetinde bulundukları sefaret-i seniyyeden talep eyleyeceklerdir."

¹²³ Bkz. Said Bey, *Sefirler ve Şehbenderler*, s. 22-23.

¹²⁴ Sinan Kunalalp'ten aktaran Zeynep Bostan, s. 145. Sinan Kunalalp, "Le Service Consulaire Ottoman au XIXe siècle," s. 431-432. Ayrıca sefarethaneden önce şehbenderlik kurulan bir başka örnek olan

Şehbenderler tüm bu görevlerden başka ticaret mahkemelerinde üyelik gibi adli, bulundukları bölgeye cami ve mescitler yaptırılması gibi dinî, ikili antlaşmaların yapılması gibi siyasi konularda da sorumluluk üstlenmişlerdir. Ayrıca şehbenderler bulundukları bölgede ticaret, sağlık, sanayi, bilimsel ve kültürel alanlarda da sık sık raporlar düzenleyerek merkezî hükümeti bilgilendirmişlerdir. Örneğin yurt dışında yaşayan Osmanlı tebaasından askerlik çağında olan gençleri belirleyip merkeze bildirme şehbender görevleri arasındaydı. Tüm bunlardan başka sefirlerle benzer bir göreve sahip olarak şehbenderlerden bulundukları bölgenin basınıni takip etmeleri ve Osmanlı aleyhine çıkan haberleri engellemeye çalışmaları beklenmiştir.¹²⁵

Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname'nin haricinde, 1883 senesinde hazırlanan başka bir nizamname ile şehbender adaylarının eğitim durumları gündeme getirilmiştir. Bu nizamnameye göre şehbender adaylarının Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Sultani ya da hukuk mekteplerinde eğitim görmeleri zorunlu hale getirilmiştir. Bu okullardan mezun olanlar yazılı ve sözlü olmak üzere senede bir defa yapılacak imtihanda başarılı olurlarsa şehbenderlik defterine kaydedilebilecek ve bu defterlerde ismi bulunmayan kimseler şehbender olarak atanamayacaktı. Yazılı sınav Fransızca veya başka dilden tercüme şeklinde olup sözlü sınav ise devletler arası hukuk, kara ve deniz ticaret kanunnameleri, istatistik ve şehbenderlik gibi konulardan oluşmaktaydı. Bu şehbenderlik imtihanı, Hariciye Nazırı tarafından belirlenen bir komisyon tarafından yapılacak olup komisyon üyeleri olarak Umur-ı Şehbenderi Müdürü, daire amirlerinden belirlenecek üç kişi, bir başşehbender ya da şehbenderden oluşacaktı. Bu imtihanı kazanıp memuriyete alınanlar ise en az üç yıl kançılarlık ya da şehbender vekâletliğinde çalışmadıkça görevlerinde yükseltilmeyecekti.¹²⁶

Osmanlı'da şehbenderlik kurumu, bütün olarak ülkeyi kapsayan elçilik kurumundan daha sınırlı bir alanı kapsayan ve daha pratik nitelikteki işlerle ilgilenen bir müessese olarak uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nda elçilik ve şehbenderlik müesseselerinin görev tanımlamaları da benzerlik taşımakta olup

Amsterdam için bkz. Kadı, *Ottoman and Dutch Merchants in the Eighteenth Century: Competition and Cooperation in Ankara, Izmir and Amsterdam*, s. 303, 305.

¹²⁵ Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri: II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, s. 201; Zahide Erol, "Şehbender Raporlarına Göre Osmanlı- Bulgaristan Ticari İlişkileri (1910-1914)," s.223-224.

¹²⁶ BOA. BEO. AYN.d. 1254, s. 119'dan aktaran Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti*, s. 339-340.

kurumsal açıdan bu iki kurum arasında keskin bir ayırım yapmak mümkün görünmemektedir.¹²⁷

2.1.3. Bab-ı Ali Tercüme Odası'nın Kurulması

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde Avrupa dillerini bilen devlet adamı eksikliği sebebiyle yabancı ülkelerle olan diplomatik görüşmeler bu dilleri bilen tercümanlar vasıtasıyla yürütülmüştür. Bu dönemde tercümanlık görevi ihtida etmiş Batılılar tarafından yapılmıştır. On yedinci yüzyıldan itibaren ise bu görevi Fenerli Rum aileler devralmıştır. Fenerli Rum ailelere mensup gençler Avrupa'ya yabancı dil öğrenmeye gönderilmiş ve tahsillerini tamamlamaları akabinde 'dil oğlanı'¹²⁸ sıfatıyla Divan-ı Hümayun Tercüme Kalemi'nde bürokratik kadrolarda kendilerine yer edinmişlerdir. Ancak tercüman olarak görevlendirilmiş Rumların Osmanlı yönetimine yanlış bilgi vermeleri sebebiyle Yunan Ayaklanması önlenemeyince, II. Mahmud'un yönetimindeki Bab-ı Ali, tüm tercümanları azletmiştir.¹²⁹

Yunan Ayaklanması ile ilişkisi olduğu düşünülen Rum tercümanların idam ettirilmesinden sonra Müslüman tercümanlar yetiştirmesi gayesiyle Mühendishane Hocası Yahya Efendi divan-ı hümayun baş tercümanlığı olarak bilinen makama getirilmiştir.¹³⁰ Yahya Efendi'nin Rumca ve Fransızca evrakı tercüme etmek ve yabancı dil bilen kişi yetiştirmek konusundaki girişimi kısa sürede sonuç veremeyince, güvenilir olduğu düşüncesiyle yine bir Rum olan Stavraki Aristarki geçici olmak kaydıyla divan-ı hümayun baştercümanı olarak atanmıştır. Ancak Aristarki de sonunda tercümanlık görevinden alınıp sürgün edilmiş ve Aristarki'den sonra hiçbir Rum, Divan-ı Hümayun'da tercüman olarak görevlendirilmemiştir.¹³¹ Daha sonra

¹²⁷ Bu iki meslek grubu arasında geçiş yapan çok fazla Hariciye personeli bulunmaktadır. Örneğin, 1873 senesinde Peşte Başşehbenderliğine atanan Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi nakl-i memuriyetle 1880 senesinde Madrid Sefareti'ne orta elçi olarak atanmıştır. bkz. BOA. HR. SAİD. 1/ 18. 25 Safer 1304/ 23 Kasım 1886 Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi.

¹²⁸ Bkz. Frederic Hitzel, "Dil Oğlanları," Aksel Tibet (çev.), *Toplumsal Tarih* 21, (Eylül 1995), s. 37-43.

¹²⁹ Orhan Koloğlu, "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü," *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç* içinde, İsmail Soysal (ed.), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), s. 132.

¹³⁰ Koloğlu, "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü," s. 178. Berkes ve Findley, Yahya Efendi'nin Müslüman orijinli olmadığını, sonradan Müslüman olmuş bir Rum olduğunu söylemektedirler. Bkz. Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, (Londra: Hurst & Co, 1998), s. 196., Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry," s. 401-402; Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789- 1922*, s. 155.

¹³¹ Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry," s. 400-401; Cengiz Orhonlu, "Tercüman," s. 178.

baştercümanlık vazifesine getirilen İshak Efendi ve Esrar Efendi de mevcut iş yükü karşısında yetersiz kalınca Müslüman Türklerin yabancı dil öğrenmesini sağlamak teşvik edilen bir durum haline gelmiştir.¹³² Neticede Rum tercümanların azli sonrasındaki süreçte diplomatik alanda oluşan boşluğu doldurmak ve devleti Rum tercümanlara bağlı olmaktan kurtarmak için Bab-ı Ali Tercüme Odası kurulmuştur.¹³³ Tercüme Odası'nın kurulmasıyla Divan-ı Hümayun'a Ermeniler ya da sonradan Müslüman olan kimseler tercüman olarak alınmaya başlamıştır. Tercüme Odası kurulmadan önce tercümanlık hizmeti veren divan-ı hümayun tercümanlığı, Tercüme Odası kurulduktan sonra da varlığını devam ettirmiş ve başlangıçta ikisi birden bu vazifeyi yerine getirmiştir.

Temel görevi dış işleriyle ilgili tercüme faaliyetlerini yürütmek olan Tercüme Odası'nın bir diğer görevi Avrupa basınında Osmanlı Devleti hakkında çıkan haberleri tercüme etmektir.¹³⁴ Zamanla Tercüme Odası, Osmanlı elçilikleri ve şehbenderlikleri vasıtasıyla Hariciye Nezareti'ne bilgi sağlayan bir istihbarat kanalı haline gelmiş ve Osmanlı reform girişimlerini güçlendiren bir girişim olmuştur.¹³⁵

Bürokrasiye yabancı dil bilen kişi yetiştirmek maksadıyla kurulan Tercüme Odası'nın teşkilatlanıp kurumsal bir yapıya bürünmesiyle ilgili farklı araştırmacıların verdiği farklı tarihler bulunmakla birlikte, yaygın olarak kabul edilen görüşe göre Bab-ı Ali Tercüme Odası 1821 yılında kurulmuştur.¹³⁶ Kuruluşuna ilişkin kesin bilgi

¹³² Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, (New Jersey: Princeton University Press, 2000). s. 233.

¹³³ Sezai Balcı, *Babıali Tercüme Odası*, (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2013), s. 139-146; Koloğlu, "Osmanlı Diplomasinde Rumların Rolü," s. 178. Ayrıca Bab-ı Ali Tercüme Odası hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Darakçıoğlu, *Rebuilding the Tower of Babel: Language Divide, Employment of Translators, and the Translation Bureau in the Ottoman Empire*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Princeton University, 2010).

¹³⁴ Sinan Kunalp, "The Ministry of Foreign Affairs under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," *The Times Survey of Foreign Ministries of the World* içinde, Zara Steiner (ed.), Londra, (1982), s. 499; Roderic Davison, *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, (İstanbul: Isis Press, 1999), s. 361-362.

¹³⁵ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II: Duraklamadan Yıkılışa*, Server Tanilli (çev.), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), s. 73.

¹³⁶ Örneğin Işıksal kurumun 1820'de kurulduğunu söylemektedir, bkz. Cavide Işıksal, "Türkiye'de Açılan İlk Yabancı Dil Okulu," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 8, (1968), s. 29. Yaygın kabul edilen görüş ise kurumun 1821 yılında kurulduğudur. Bab-ı Ali Tercüme Odası'nın 1821 yılında kurulduğunu savunan başlıca yazarlar için bkz. Metin Hepar, "19. Yüzyılda Devlet Yapısı ve Yönetimi," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 248; Bkz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, s. 74; Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789- 1922*, 155. Şerif Mardin ise Tercüme Odası'nın kurulmasının 1822 senesine rastladığını söylemektedir. Bkz. Şerif Mardin, *The*

olmayışının nedeni ise başlangıçta Tercüme Odası'nın bürokratik bir organ olmaktan ziyade bir okul gibi düzenlenmesidir.

1830'lara kadar gerçek anlamda gelişme gösteremeyen Bab-ı Ali Tercüme Odası'nın önemi uluslararası sahnede önemli problemlerle karşı karşıya kalınmasıyla birlikte diplomatik ilişkilerin hız kazanması, elçiliklerin yeniden ihdas edilmesi, yabancı dil bilen memurlara duyulan ihtiyacın artması neticesinde artmıştır.¹³⁷ Hünkâr İskeleyi Antlaşması'ndan sonra 1833 senesinde yeniden düzenlemeye tabi tutulan Bab-ı Ali Tercüme Odası, Tercüme Odası ve Dil Odası şeklinde iki kısma ayrılarak daha etkin ve verimli bir kurum haline getirilmeye çalışılmıştır.¹³⁸ 1856 senesinde Divan-ı Hümayun Tercümanı Mehmed Kabuli Efendi'nin önerileriyle kapsamlı bir düzenlemeye tabi tutulan oda bir dil okulu niteliğine kavuştu.¹³⁹

1860 yılında Bab-ı Ali Tercüme Odası'na girmek isteyenlerin imtihana tabi tutulması kararlaştırılmıştı.¹⁴⁰ İmtihana girecek adayların devletler arasındaki yazışmaları yürütecekleri için yabancı bir dilden Türkçeye tercüme yapabilecek düzeyde yabancı dile aşina olmaları beklenirdi. Tercüme Odası kısa zamanda Osmanlı bürokrasisinin en güzide kurumlarından biri haline gelmişti. Âli Paşa ve o dönemde Mısır Çarşısı'nda baharatçılık yapan babasına ithafen, halk arasında dolaşan "*Tercüme Odası'ndan geçmek fakir bir bakkalın oğlunu sadrazam yapar.*"¹⁴¹ sözü Tercüme Odası'nda eğitim görmenin odadan mezun olanların kariyerinin ulaşabileceği yerleri göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas. Ancak Hurewitz'e göre Tercüme Odası'nın kurulması 1823 yılında gerçekleşebilmiştir. Bkz. Hurewitz, "Ottoman Diplomacy and the European State System," 150; Koloğlu ise tercüme işinin bir iki kişiyle yürütülemeyeceğini anlaşıldıktan sonra Tercüme Odası'nın kurulmasının 1832-1833 senesine denk geldiğini söylemiştir. Bkz. Koloğlu, "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü," s. 178. Hüner Tuncer ise 1833 yılında kurulduğunu söylemektedir. Bkz. Tuncer, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaratnameler*, s. 29.

¹³⁷ Cahit Bilim, "Tercüme Odası", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, y. 1. S.1, Ankara, (Haziran 1990), s. 37-38.

¹³⁸ Bilim, "Babıali Tercüme Odası", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, OTAM*, sy.1, Ankara (1990), s. 37; Sezai Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Odası", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 44, (2008), s. 84.

¹³⁹ Ali Akyıldız, "Tercüme Odası", *TDV İslam Ansiklopedisi* 40, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), s. 505.

¹⁴⁰ BOA, İ. HR, 179/9864. 17 Rabiülevvel 1277/ 3 Ekim 1860. "oda-yı mezkûra çerağ buyurulacak hulefanın evvel emirde icra-yı imtihanıyla kaleme elverişli olduğu tahakkuk ettikde..."

¹⁴¹ Cahit Bilim, "Babıali Tercüme Odası", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, OTAM*, sy.1, Ankara (1990); s. 40.

Tercüme Odası'nda dersler dört sınıfa ayrılarak verilmekteydi. Dersler her gün ayrı saatlerde bir- bir buçuk saat arasında yapılacaktı. Fransızca başta olmak üzere, çeviri, kompozisyon, tarih, hukuk, coğrafya, aritmetik, gazete incelemesi gibi dersler okutulmaktaydı. Dört sınıf Fransızcadan başka bir sınıf da İngilizce için ayrılmıştı. Birinci sınıfta olanlar üst sınıflardan ders alabilmekteydi. Dördüncü sınıftakiler derslerin hepsini almaktaydı. Derslere devam eden ve imtihanı geçen talebelerin hem maaşı artırılacak hem de rütbesi bulunmayanlara rütbe verilecekti.¹⁴²

Ayrıca, Bab-ı Ali Tercüme Odası yalnızca bir okul olarak değil bazen de diplomatların atandığı ilk mesleki pozisyon şeklinde olmuş ve burada diplomatlar bir anlamda eğitimlerine devam etmişlerdir. On dokuzuncu yüzyılın başlarında diplomatların profesyonel kariyer hayatı için Batı modeline dayalı okulların sayısı sınırlıydı. Bu durumda tahsiline yüksekokullarda devam edemeyen ya da herhangi bir sebepten ötürü yüksek öğrenimini tamamlayamayan bazı diplomat adayları, başta Tercüme Odası olmak üzere Hariciye Nezareti'ne bağlı diğer ofislere atanmakta ve bu atandıkları birimlerde kendilerini mesleki bakımdan geliştirmekte ve tecrübe kazanmaktaydılar. Genç diplomat adayları Bab-ı Ali Tercüme Odası'ndaki mesleki pozisyonlarında başta Fransızca öğrenmek üzere diplomatik hizmette başarı gösterebilmek için temel nitelikleri kazanmışlardır. Örneğin, Tebriz Başşehbenderi Hüseyin Sabri Bey, Edirne İdadisi'nde eğitim görürken sağlık sorunlarından ötürü mektebi terk etmek zorunda kalmış ve eğitimini evde özel hocalardan dersler alarak tamamlamıştır. Hüseyin Sabri Bey'in ilk atanma pozisyonu ise Bab-ı Ali Tercüme Odası'nda bir memuriyettir.¹⁴³ Hüseyin Sabri Bey tercüme odasında kendisini mesleki anlamda geliştirme fırsatı elde etmiştir.

Bab-ı Ali Tercüme Odası yalnızca tahsilini modern eğitim veren kurumlarda tamamlayamayanların değil aynı zamanda modern mektebe gidenlerin de çoğu zaman mesleki tecrübelerini kazandıkları ilk birimdir. Yükseköğrenimini ticaret mektebinde tamamladıktan sonra Bab-ı Ali Tercüme Odası'na atanan Josef Arsin Efendi bu diplomatlardan biridir. Tercüme Odası, kariyerinin ileriki yıllarında Rostoff Şehbenderliği yapacak olan Josef Arsin Efendi için de bürokrasi ve diplomasiye dair

¹⁴² Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti*, s. 337.

¹⁴³ BOA. HR. SAİD. 10/ 11. 26 Recep 1320/ 29 Ekim 1902- Hüseyin Sabri Bey.

inceliklerin öğretildiği bir okul niteliği taşımıştır.¹⁴⁴ Paris Sefiri Salih Münir Paşa ise Mekteb-i Sultani’de aldığı modern eğitimden sonra ilk görev yeri olarak Bab-ı Ali Tercüme Odası’na atanmıştır.¹⁴⁵ Benzer biçimde Petersburg Sefareti Maslahatgüzarı Atin Karatodori Paşa yükseköğrenimini Galatasaray Mekteb-i Tıbbiyesi ve Berlin Darülfünunu’nda almakla birlikte ilk atanma yeri yine Bab-ı Ali Tercüme Odası olmuştur.¹⁴⁶

Özetle, Bab-ı Ali’nin ihtiyaç duyduğu bürokratları yetiştiren birim olan Tercüme Odası, Osmanlı’nın ilk profesyonel kariyer diplomatlarını yetiştirmiştir. Ayrıca, Hariciye Nezareti’nin kuruluşundan itibaren ihtiyaç duyduğu nitelikli kadro büyük oranda Bab-ı Ali Tercüme Odası’ndan sağlamıştır. Tercüme Odası’nda yetişen memurlarının başta Fransızca olmak üzere batı dillerine hakimiyetleri, onları Hariciye içerisinde üstün ve ayrıcalıklı konuma getirmiştir. Tercüme Odası’nın özellikle Fransızca bilen¹⁴⁷ ve diplomasi yeteneklerine sahip olan memurları Osmanlı’nın yurt dışı temsilcilikleri için emsalsiz bir personel zenginliği oluşturmuştur.¹⁴⁸ Lewis’e göre, “Yeni iktidar eliti ordudan ve ulemadan değil, Tercüme Odası’ndan ve elçilik kâtiplerinden oluşmaya başlamıştır.”¹⁴⁹

2.1.4. Hariciye Nezareti Merkez Teşkilatının Yapılanması

Hariciye Nezareti kurulmadan önce devletin dış işlerinden sorumlu olan reisülküttab, defterdar ve nişancı gibi ofislere bağlı olarak hizmet veren bir devlet görevlisiydi.¹⁵⁰ Nişancı, defterdar gibi yüksek rütbeli kimseler erkan-ı Bab-ı Ali’den sayılırken, reisülküttab rical-i Bab-ı Ali’den sayılırdı.¹⁵¹ Reisülküttaplık makamı Hariciye

¹⁴⁴ BOA. HR. SAİD. 14/ 1. 26 Şevval 1324/ 13 Aralık 1906- Josef Arsin Efendi.

¹⁴⁵ BOA. HR. SAİD. 12/ 14. 20 Rabiulahir 1324/ 13 Haziran 1906- Salih Münir Paşa.

¹⁴⁶ BOA. HR. SAİD. 4/ 4. 11 Cemaziyelevvel 1313/ 30 Ekim 1895- Atin Karatodori Paşa.

¹⁴⁷ O dönemde Fransızca bilgisi, Avrupa’daki değişiklikleri gözlemlemek ve uygulamak için Batı normlarına ve sistemlerine açılan bir kapı olarak kabul edilmekteydi. Bkz. Roderic Davison, “The French Language as a Vehicle for Ottoman Reform in the 19th Century,” *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms* içinde (İstanbul: Isis Press, 1997), ss. 433-434.

¹⁴⁸ Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi, 1836-1856*, s. 96; Berna Kamay, *Public Diplomacy and the Translation Office in the Ottoman Empire (1839-1876)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), s. 4.

¹⁴⁹ Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, s. 118.

¹⁵⁰ Recep Ahışahı, “Reisülküttab,” *TDV İslam Ansiklopedisi* 34, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), s. 546.

¹⁵¹ Gürpınar, *Ottoman Imperial Diplomacy A Political, Social and Cultural History*, s. 65; Bilim, “Babıali Tercüme Odası,” s. 30.

Nezareti'ne dönüştürüldükten sonra ilk olarak Hariciye Nazırı'nın rütbesi askerî bir paye olan paşalık unvanına yükseltildi.¹⁵²

Hariciye Nezareti'nin kadrosu 1856 senesindeki Islahat Fermanı'na kadar ağırlıklı olarak Müslüman tebaadan oluşurken Islahat Fermanı sonrasında nezaretin gayrimüslim kadrosunda önemli bir artış yaşanmıştır. Gayrimüslim tebaa artan iş yoğunluğuna bağlı olarak Hariciye'nin Bab-ı Ali Tercüme Odası ve Tahrirat-ı Ecnebiye Odası gibi kalemlerinde kendilerine yer edinmişler ve sefirlik, nazırlık gibi makamlara kadar yükselebilmişlerdir.¹⁵³ Özellikle tüccar, sarraf ya da bürokrat gibi ailelerden gelen gayrimüslimlerin yabancı dil bilme konusundaki başarıları ve nitelikli eğitimleri sayesinde Hariciye'de daha avantajlı konuma gelmişlerdir. Ancak Hariciye Nezareti'ndeki gayrimüslimlerin sayısı zaman içerisinde değişikliklere uğramış özellikle Ermeni Meselesi'nin sonra güvenlik ve istihbarat kaynaklı olarak yurt dışındaki Osmanlı temsilciliklerindeki Ermenilerin sayısı azaltılmaya başlamıştır.¹⁵⁴

On dokuzuncu yüzyılda diplomasinin öneminin giderek artması, dış işlerinde görevli kadrolarda bir ihtisaslaşma yaşanmasını zorunlu kılmıştır.¹⁵⁵ Bu amaçla 1836 senesinde Hariciye nazırına danışmanlık yapması ve bilgi alışverişinde bulunulması maksadıyla müsteşarlık makamı oluşturulmuştur.¹⁵⁶ 1838'de çıkarılan Memuriyet Ceza Kanunu ile müsadere ve siyaset-i örfiyye (padişah cezalandırması)'nin kaldırılması ve memur yetiştirmek için okullar kurulması bürokratikleşme için temel adımları teşkil etmiştir. Aynı yıl memuriyetlerde rüşvet, iltimas ve diğer gelir türlerinin

¹⁵² BOA, HAT. 479/ 23465 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836. “*Umur-ı Mülkiye, Umur-ı Hariciye, Asakir-i Mansure ve Darbhane Nezaretlerinin rütbelerin en mühimi olduğuna, Mülkiye ve Hariciye nezaretleri ise en mutenası bulunduğu binaen, evvelce tevcih olunan müşirlik ile beraber efendi unvanının bu iki nazıra paşalık suretiyle tesmiyesi...*”

¹⁵³ Sevilay Kasap, *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı (1839-1876)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2012), s. 9-33.

¹⁵⁴ Musa Kılıç, *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), s. 321-323.

¹⁵⁵ On dokuzuncu yüzyıl boyunca modern diplomasi anlayışı çerçevesinde elçilik ve konsolosluklar aracılığıyla diplomatik ağını önce Avrupa'ya ardından dünyanın diğer önemli başkentlerine yayan Osmanlı'nın bu dönemdeki diplomasi anlayışı için bkz. Güneş Işıksel, “Ottoman Diplomacy,” *The Encyclopedia of Diplomacy*, 2018, s. 1-13.

¹⁵⁶ Bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), s. 95. Ancak müsteşarlık makamından istenilen verim elde edilemeyince ilk dönemlerde sık sık lağvedilmiş ve 1854 Kırım Savaşı esnasında kalıcı hale getirilebilmiştir. Bkz. Mahmut Akpınar, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Hariciye Nezareti'nin Kuruluşu ve Dış Politikanın Kurumsallaşması,” *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29, (2014), s. 69; Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi, 1836-1856*, s. 109. Müsteşarlık makamının işlevsiz kalması sonucunda bu makamın görevleri hariciye kâtibi tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. Bkz. İlber Ortaylı, “Osmanlı Diplomasisi ve Dış İşleri Örgütü,” *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, I, (İstanbul, 1985), s. 278-280.

önüne geçme hedefiyle maaş sistemine¹⁵⁷ geçilmesi, kurumsal bir bürokrasinin sağlanabilmesi için bir diğer önemli adım olmuştur.

Hariciye Nezareti, 1838 senesinde tarım, ticaret ve sanayinin geliştirilmesi için kurulan Meclis-i Ziraat ve Sanayi, aynı yıl bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için kurulan Karantina Meclisi ve 1846 senesinde yapılacak reformları uygulayacak insan yetiştirmek üzere kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiyye'nin denetleyicisi konumunda olan kurum konumuna getirilmiştir.¹⁵⁸ Bu bakımdan Hariciye Nezareti, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Meclis-i Vala ile kurumları denetleme yetkisine sahip olduğundan reformların da takipçisi olmuştur.¹⁵⁹

1839 senesinde ruus, tahvil ve beylik kalemlerinden oluşan Divan-ı Hümayun idaresine, mühimme odası ve diplomasi ve konsolosluk hizmet birimleri eklenmesi¹⁶⁰ Hariciye Nezareti içerisinde kurumsallaşmayı getiren bir diğer girişimdir. 1846 senesinde yabancı ülkelerden gelen elçi ve devlet adamları ile ilgilenmek ve onlar için gerekli merasimleri düzenlemek için kurulan Hariciye Teşrifatçılığı, 1851'de ülke içindeki azınlık ve konsolosluklarla ilgili yazışmalardan sorumlu olarak açılan Hariciye Mektupçuluğu ve 1856'da dış yazışmalarla ilgilenmek için oluşturulan Tahrirat-ı Ecnebiyye Odası gibi yeni Hariciye Nezaretine eklenmiştir.¹⁶¹ Ayrıca, 1850lerin ortalarında nezaretin evrak akışıyla ilgilenmek üzere Hariciye Evrak Odası, yerli ve yabancı gazete ve matbuatı takip etmek için ise Hariciye Matbuat Kalemi oluşturulmuştur.¹⁶²

Mustafa Reşid Paşa ile sırasıyla hariciye nazırlığı görevlerinde bulunan Âlî ve Fuad Paşaların dönemleri ise Hariciye Nezareti'nin kurumsal ve bürokratik bir kimlik kazanma ve tam teşekküllü bir müessese olma sürecine katkı sağlayan dönemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hariciye Nezareti'nin on dokuzuncu yüzyıl boyunca yaşadığı

¹⁵⁷ Bkz. Cengiz Kırılı, "Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi," *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 4, (Güz 2016), s. 62.

¹⁵⁸ Carter Findley, "Hariciye Nezareti," *TDV İslam Ansiklopedisi* 16, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), s. 180.

¹⁵⁹ Findley, "Hariciye Nezareti," s. 179.

¹⁶⁰ Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789- 1922*, s. 162-63.

¹⁶¹ Findley, "Hariciye Nezareti," s. 179; Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789- 1922*, 1994, 159; Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*, s. 104,112.

¹⁶² Findley, "Hariciye Nezareti," s. 180.

dönüşümde bu üç paşanın rolü çok büyüktü. Hariciye Nezareti, bu paşaların döneminde Meclis-i Vala ile reformların öncüsü konumunda olmuştur.

1869 ve 1871 yıllarında yapılan çalışmalarla kurumsal dış siyaset taşraya ulaştırılmaya çalışılmış ve bu amaçla Vilayet-i Hariciye Müdürlüğü oluşturulmuştur. 1877 tarihine gelindiğinde Hariciye Nezareti müsteşar, Beylikçi-i Divan-ı Hümayun, Mektubi-i Hariciye, Matbuat, Tercüme Odası, Deavi-i Hariciye Kitabeti, Evrak ve Tahrirat-ı Hariciye dairelerinden oluşan bir kurum haline gelmişti.¹⁶³ Findley, Hariciye Nezareti'nin 'Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın ilk olarak gelişen birimi olduğu ve bu sebeple Bab-ı Ali'nin en iyi organize olmuş kurumu olduğu¹⁶⁴ nu belirtmektedir.

1879'da Tanzimat'la birlikte devam edegelen merkezîleşme reformları çerçevesinde Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak Sicill-i Ahval Komisyonu kurularak özlük kayıt sistemi oluşturulmuş ve istihdam edilecek memurların sahip olması gereken nitelikler belirlenmişti.¹⁶⁵ 1887 senesinde 'Me'murin-i Mülkiyenin Tercüme-i Hallerinin Suret-i Kayd ve Tahririni ve Teferruatını Mübeyyin Tarifname' adıyla tercüme-i hal varakalarının hazırlanmasıyla ilgili düzenlenmeler yapılmış ve merkezî ve kurumsal bir bürokrasi için önemli gelişmeler kaydedilmiştir.¹⁶⁶ 1896 senesinde Sicill-i Ahval Komisyonu lağvedilerek Me'murin-i Mülkiye Komisyonu kurulmuş ve devlet hizmetinde görev yapan memurların özlük bilgileri 1909'a kadar bu komisyon tarafından kaydedilmiştir.¹⁶⁷ Sicill-i Ahval ve Me'murin-i Mülkiye Komisyonları ile tüm memurlar gibi Hariciye görevlilerinin de kontrol altında tutulması kolaylaşmıştır.

1881 senesinde Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak Umur-ı Şehbenderi Müdüriyeti kurulmuş ve tüm şehbenderliklerin takibi bu birim ile yapılmaya başlamıştır. Ayrıca aynı yıl çıkarılan 'Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüd Nizamnamesi' ile memurların tayin, terfi ve emeklilikleri daha sistematik bir hale getirilmiştir.¹⁶⁸ Son olarak 1909 senesinde çıkarılan Tensikat Kanunu'ndan Hariciye Nezareti görevlileri de etkilenmiştir. Hariciye Nezareti, memur maaşları ve kurumsal açıdan

¹⁶³ Findley, "Hariciye Nezareti," s. 180.

¹⁶⁴ Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, s. 212.

¹⁶⁵ Sarıyıldız, "Sicill-i Ahval Defterleri", s. 134-136.

¹⁶⁶ Sarıyıldız, "Sicill-i Ahval Defterleri", s. 134-136.

¹⁶⁷ Sarıyıldız, "Sicill-i Ahval Defterleri", s. 134.

¹⁶⁸ Nursel Manav, "Mazuliyet Sandığı'nın Kuruluşu ve Kuruluşuna Yol Açan Sebepler," *Türkiyat Mecmuası* 27/ 1, 2017, s. 219.

düşünüldüğünde en tutumlu yapılardan biri olmasına rağmen tensikattan kurtulamamıştır.¹⁶⁹

Tablo 2.7: 1889 Senesinde Hariciye’de Görevli Memurlar

Görevliler	Sayıları
Hariciye Nazırı	1
Divan-ı Hümayun Tercümanı	1
Müsteşar	1
Hariciye Erkan-ı Kırâmı	14
Memurin-i Saire ve Zabitan-ı Aklamı	57
Hulefa-yı Aklam	123
Mülazımın	104
Sefirler	15
Müsteşarlar	7
Baş Kâtipler	14
İkinci Kâtipler	10
Üçüncü Kâtipler	4
Başşehbenderler	22
Şehbenderler	18
Şehbender Vekilleri	15
Kançılar	21
Fahrî Başşehbenderler	23
Fahrî Şehbenderler	57
Fahrî Şehbender Vekilleri	81
Fahrî Şehbender Memurları	2

Kaynak: *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1306/ 1889, s. 631.

1889 senesinde Hariciye Nezareti’ne bağlı olarak görev yapan memur sayısını gösteren yukarıdaki tabloya göre nezarete görevli toplam kişi sayısı 590 olup bunlardan 301’i hariciyenin merkezde istihdam edilen kadrosunu oluşturmaktaydı. Geri kalan 289 kişi ise 50’si sefarethanelerde ve 239’u şehbenderhanelerde (76’sı daimî ve 163’ü fahrî) görevli olmak üzere yurt dışında çalışmaktaydı.

¹⁶⁹ Erkan Tural, *II. Meşrutiyet Döneminde Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006), s. 287.

II. Abdülhamid döneminde Hariciye Nezaret-i, Bab-ı Ali Tercüme Odası, yabancı ülkelerden gelen elçi ve devlet adamlarıyla ilgilenmek ve gerekli merasimleri yapmak üzere kurulan Hariciye Teşrifatçılığı, nezaretin her türlü Türkçe yazışmalarını yürüten Mektubi-i Hariciye Kalemi ve İstanbul'daki yabancı büyükelçilerle ve Osmanlı'nın yurt dışına gönderdiği elçilerle olan Fransızca yazışmaların yürütüldüğü ofis olan Tahrirat-ı Hariciye Kalemi'den oluşmaktaydı.¹⁷⁰ Bu dönemde nezarete bağlı olarak hizmet veren müdüriyetler ise Tabiiyet Kalemi Müdüriyeti, Hariciye Muhasebeciliği Müdüriyeti, Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti ve Umur-ı Hukuk-ı Muhtelita Müdüriyeti, Umur-ı Şehbenderi Müdüriyeti, Şifre Kalemi Müdüriyeti, Sicill-i Ahval Müdüriyeti ve Hukuk Müşavirleri İstişare Odası'ndan müteşekkildi.¹⁷¹

2.2. Modern Eğitime Geçiş Sürecinde Diplomatların Eğitimi

Osmanlı İmparatorluğu on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren merkezî denetimi artırarak toprak bütünlüğünü korumaya çalışan bir merkezîleşme süreci yaşamıştı. Yüzyıl boyunca imparatorluğun yaşadığı bu merkezîleşme hareketi, Osmanlı yönetimini hemen her alanda Batılı tarzda reformlar yapmaya yönlendirmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yüzyılda uyguladığı reformların itici gücünü eğitim sisteminin oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı hükümetinin on dokuzuncu yüzyıldaki idari yapılanması, modern bir eğitim sisteminden geçmiş diplomatların çabalarıyla kurumsal ve modern bir yapıya kavuşabilirdi. Bu sebeple, diplomatik ilişkilerin arttığı on dokuzuncu yüzyılda, önemli siyasal misyonlara sahip diplomatların özel ve modern bir eğitimle eğitilmesi gerekmektedir. On dokuzuncu yüzyılda eğitim alanında yapılan reformlarla, yeni atanacak bürokrat ve diplomatların liyakatinin her şeyden üstün tutulduğu yeni bir düzene geçilmesi hedeflenmişti. Özellikle diplomatlar söz konusu olduğunda, modern eğitimin temel amacı, atamalarda diplomasi dili olan Fransızca başta olmak üzere

¹⁷⁰ *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1318/ 1900); Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, s. 46; Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789- 1922*, s. 215-216.

¹⁷¹ *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1318/ 1900); Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789- 1922*, s. 295-300.

yabancı dil bilmenin ön koşul olduğu, Batılı tarzda modern bir eğitim müfredatına sahip yeni bir düzene geçmekti.¹⁷²

Diplomat adaylarından, diplomasi hizmetine girmeden önce asgari bir eğitimden çok daha fazlası isteniyor ve kapsamlı ve modern bir eğitime sahip olmaları bekleniyordu. Özellikle Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı memurlarının diplomatik kadrolarda yer almalarını kolaylaştıran birinci faktör, nitelikli bir eğitime sahip olmalarıydı. Bu dönemde diplomat adaylarının yüksek rütbelere terfi edebilmeleri de çoğu zaman kendilerini geliştirmiş olmalarıyla mümkün kılınmıştı ki bunun yolu iyi bir eğitime sahip olmaktan geçmekteydi. Sosyal köken ya da ailenin refahından bağımsız olarak bir diplomat adayının sahip olduğu modern eğitim onun devlet kademesinde yüksek rütbeli pozisyonlara hızlı bir şekilde ilerlemesi anlamını taşımaktaydı. Bu minvalde bu bölümde işlenen bir diğer konu 19. yüzyılda Osmanlı diplomatlarının sahip oldukları modern eğitimlerinin uzmanlaşmış bir meslek grubu olarak ortaya çıkmalarındaki etkisi olacaktır.

Osmanlı Devleti'nde bütün eğitim sistemlerinin başlangıç kademesi olan sıbyan mekteplerinde¹⁷³ alınan ilk eğitim Kuran okuma, temel dinî bilgiler ve yazı yazma üzerine kurulu bir müfredata sahipti. Sultan II. Mahmud'un saltanatı esnasında 1824'te çıkarılan bir fermanla sıbyan mekteplerinde verilen ilköğretim tüm çocuklara zorunlu hale getirilmiştir.¹⁷⁴ 1869 senesinde hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile sıbyan mektebinde verilecek eğitimin süresi dört yıl olarak belirlenmiştir.¹⁷⁵ Sıbyan mektebine giriş yaşı ise erkekler için altı ile on, kızlar için yedi ile on bir yaş arasında değişmektedir.¹⁷⁶ Öte yandan ilk eğitimini sıbyan mektebinde almak yerine evde babası ya da amcası gibi diğer aile bireylerinden eğitim görmek suretiyle tamamlamak da yaygın bir usuldür. Sıbyan mektebi ya da ailesinin yanında ilk eğitimini tamamlayan talebelerin okuma-yazma bilmesi, temel din eğitimine sahip olması ve

¹⁷² Fransızcanın uluslararası ilişkilerde iletişim dili olarak ön plana çıkmasıyla birlikte, bu dönem Osmanlı diplomatlarını Fransızca öğrenmeye zorlamıştı. Bkz. Davison, *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, s. 320; Bernard Lewis'in deyişiyle bu dönemde Fransızca bilmek 'devlet içinde yükselmeyi sağlayan bir tılsım' olmuştur. Bkz: Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, s. 118.

¹⁷³ Sıbyan mektebi için bkz. Nebi Bozkurt, "Mekteb," *TDV İslam Ansiklopedisi* 29, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), s. 5-6.

¹⁷⁴ "Talim-i Sıbyan Hakkında Ferman-ı Ali" için bkz. Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-i Osmaniye, Cilt 12, s. 238-240.

¹⁷⁵ BOA. Y. EE. 112/ 6. 24 Cemazeyilevvel 1286/ 1 Ekim 1869. 'Maarif-i Umumiye Nizamnamesi.'

¹⁷⁶ Mehmet Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6, 12, 2008, s. 26.

basit hesaplar yapabilmesi beklenmekteydi. Bazı sıbyan mektepleri ise Kur'an-ı Kerim okuma ve anlama, okuma-yazma, İslam ve ahlak kuralları, Osmanlı-İslam tarihi, hüsn-ü hat ve temel matematik eğitiminden başka talebelerine Kur'an'ı ezberleme imkânı da tanımaktaydı. Dolayısıyla sıbyan mekteplerinde temel ve zorunlu dersler okutulduktan sonra temel eğitimin ötesine geçildiği durumlar olmuştur.

Sıbyan mektebindeki eğitimden sonra bazı talebeler orta öğretim düzeyinde eğitim veren rüşdiyelere¹⁷⁷ kaydolmuştur. Rüşdiye mekteplerinde Türkçe, Arapça ve Farsça dil bilgisi kuralları, din bilgisi, matematik, geometri, tarih, coğrafya, kozmografya ve resim gibi dersler okutulmuştur.¹⁷⁸ Rüşdiye mekteplerinde eğitim süresi ortalama dört sene olmakla birlikte¹⁷⁹ dört yıldan fazla ya da az olduğu durumlar da olmuştur.¹⁸⁰

Rüşdiyede alınacak olan eğitim zorunlu olmayıp bazı talebeler sıbyan mektebini bitirdikten sonra doğrudan medrese¹⁸¹ eğitimine başlayabilmişlerdir. Bazı talebeler ise rüşdiye mektebinden sonra yüksek okula hazırlayıcı mahiyette olan idadilere¹⁸² devam etmişlerdir. Lise denginde eğitim veren idadiler askeri ve sivil olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Askerî idadiler 1845 senesinde askerî okullara alınacak talebelerin eğitilmesi için kurulmuş olup beş yıllık bir eğitime sahiptir. 1869'dan itibaren ise sivil idadiler kurulmaya başlanmıştır. Bu sivil idadilerin eğitim süresi ise üç yıl olarak belirlenmiştir.¹⁸³

1872 senesinde 'numune' ismiyle yeni sistemde eğitim verecek bir sıbyan okulu açılmıştır. Daha sonra bu okullar taşraya da yayılmış ve 'ibtidai' olarak adlandırılmışlardır. Eski yöntemle (usul-i atika) eğitim veren sıbyan mektepleri ve yeni ve modern yöntemle (usul-i cedide) eğitim veren ibtidailer birlikte varlığını

¹⁷⁷ Rüşdiye için bkz. Cemil Öztürk, "Rüşdiye," *TDV İslam Ansiklopedisi* 35, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), s. 300-303.

¹⁷⁸ Bkz. BOA. HR. SAİD. 2/ 8. 12 Şaban 1307/ 3 Nisan 1890- Mehmed Tahir Efendi.

¹⁷⁹ Rüşdiye mektebinde dört sene okuduğunu söyleyen Mustafa Asım Bey'in sicill-i ahval kaydı için bkz. BOA. HR. SAİD. 16/ 6. 16 Cemazeyilahir 1325/ 27 Temmuz 1907- Mustafa Asım Bey.

¹⁸⁰ Örneğin, Yenişehir Şehbenderi Mehmed Tahir Efendi rüşdiyede beş yıl eğitim gördüğü bilgisini vermiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 2/ 8. 12 Şaban 1307/ 3 Nisan 1890- Mehmed Tahir Efendi; Tahrir Sefareti Müsteşarı Mehmed Bahaddin Bey ise altı sene rüşdiye mektebinde eğitim aldığını ifade etmiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 21/ 3. 7 Cemazeyilahir 1327/ 26 Haziran 1909- Mehmed Bahaddin Bey; İvranya Şehbenderi Mustafa Said Bey'in Manastır Rüşdiye'sindeki eğitim süresi ise yalnızca üç yıldır. BOA. HR. SAİD. 19/ 17. 26 Muharrem 1326/ 29 Şubat 1908- Mustafa Said Bey.

¹⁸¹ Medrese için bkz. Mehmet İpşirli, "Medrese," *TDV İslam Ansiklopedisi* 21, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), s. 338-340.

¹⁸² İdadi için bkz. Cemil Öztürk, "İdadi," *TDV İslam Ansiklopedisi* 21, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), s. 464-466.

¹⁸³ Öztürk, "İdadi," s. 466.

sürdürmüşlerdir.¹⁸⁴ Merkezî hükümet, 1872 senesinde Maarif Nizamnamesi uyarınca yerel idare organlarından bölgelerinde ibtidai, rüşdiye ya da idadi olacak binaların ivedilikle tedarik edilmesini emretmiştir.¹⁸⁵

Kişilerin sahip oldukları yükseköğretim ise dâhil oldukları gruba göre değişmekteydi. İlmiye sınıfının eğitimde uzmanlaşmış kadroları, klasik eğitim sistemine sahip olan medreselerde yetişmekteydi. Müderrisler¹⁸⁶ tarafından verilmekte olan medrese eğitimi uzun süren ve az sayıda talebe yetiştiren bir süreçti.¹⁸⁷ Kalemiyede görev yapan kadrolar ise seyfiye üyelerinin yetiştiği saray okullarından ya da medreselerden mezun olan kimselerden oluşabildiği gibi, kendi içinde usta-çırak ilişkisine dayanan bir sistemle yetişmiş kişilerden de oluşmaktaydı.

2.2.1. Tanzimat Öncesi Değişim

Tanzimat öncesinde eğitim alanında yaşanan reformlar Avrupalı uzmanlar getirerek onları Osmanlı kadrolarında istihdam etme, Avrupa'ya talebe gönderme ve Avrupa'dan esinlenerek yeni okullar açma şeklinde gerçekleşmişti. Bu girişimlerden ilki Osmanlı'yı dışa bağımlı hale getiren bir çözümken diğer ikisi Osmanlı'nın kendi modernleşmesine katkı sağlayacak girişimler olarak ön plana çıkmaktadır. Bu sebeple Osmanlı yönetimi Avrupa'ya eğitim için talebe gönderme ve batı tarzı modern okullar açma faaliyetlerine daha çok önem vermektedir. Bu kapsamda ilk olarak askeri ihtiyaçlar öncelik taşımış olup tersane ve donanmanın geliştirilmesi için 1773 yılında Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, ordunun eğitilmesi için 1784 yılında ilk askeri meslek okulu Hendesehane ve orduya topçu ve subay yetiştirmek için 1795 yılında Mühendishane-i Berri-i Hümayun açılmıştır.¹⁸⁸ Osmanlı askeri eğitim sisteminde atılan adımlar Sultan II. Mahmud döneminde de devam ettirilmiştir. 1826 senesinde

¹⁸⁴ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12, 2008, s. 26.

¹⁸⁵ BOA. MF. MKT. 1/ 73, 6 Rabiülahir 1289/ 13 Haziran 1872.

¹⁸⁶ Medrese hocası. Mehmet İpşirli, "Müderris," *TDV İslam Ansiklopedisi* 31, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), s.468-470.

¹⁸⁷ On dokuzuncu yüzyıl boyunca kurumsallaşmaya ve profesyonelleşmeye çalışan eğitim sisteminden medrese eğitimi de etkilenmişti. Tanzimat dönemiyle birlikte medrese eğitimini sistemli bir hale getirmek için yapılan ilk girişimlerden biri medreseye kabul edilmek için giriş sınavının yapılmasıydı. Medreseye giriş yaşı 15 ile 30 arasında değişmekteydi. Bkz. *Düstur*, Tertib-i Sani II, s. 127. 'Medaris-i Suret-i İdaresi.'

¹⁸⁸ Açılan mühendishanelerin eğitim sisteminin modernleşmesine katkıları için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı," *150. Yılında Tanzimat*, H. Dursun Yıldız (yay. haz.), Ankara, 1992, s. 348-354.

Yeniçeri Ocağı kaldırılarak kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu, mühendislik ve tıp alanlarında yetkin eğitim verebilecek kurumlara duyulan ihtiyacı artırmıştı. 1827 senesinde kurulan Tıbhane-i Amire (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) bu amaca hizmet etmekte ve ordunun doktor ihtiyacını karşılamaya çalışmaktaydı.¹⁸⁹ 1834'te ordunun subay ihtiyacını karşılamak için kurulan Mekteb-i Ulum-ı Harbiye ise batı tarzı askerî eğitimin modernleşmesi amacına hizmet eden bir diğer önemli girişimdir.¹⁹⁰ Bu bakımdan batı tarzı eğitim vermek üzere Tanzimat döneminden önce kurulan ilk okullar askerî nitelik taşımakta ve ordunun modernleştirilmesine yönelik çabalar idi. Bir başka deyişle, Osmanlı'da Tanzimat öncesi dönemde eğitim alanında yaşanan bu dönüşüm, askerî modernleşme düşüncesinden doğmuştu. Öte yandan bu dönemde askerî alanda başlatılan reformlar, nitelikli ve teknik bilgiye sahip kişilere olan ihtiyacı artırdınc modern eğitim kurumlarının sayısında da önemli bir artışa gidilmişti. Askerî reformlar çerçevesinde kurulan askerî okullar ve ordunun doktor ihtiyacını karşılamak üzere kurulan modern tıp mektepleri diğer alanlardaki modernleşmenin öncüsü olacaktı.

Tanzimat öncesinde eğitim alanında yapılan reformlar askeri eğitim kurumlarıyla sınırlı değildi. Tanzimat öncesi dönemde batı tarzı eğitim sistemine geçiş amacıyla gerçekleştirilen diğer bir girişim Bab-ı Ali Tercüme Odası'nın kurulmasıydı. Bab-ı Ali Tercüme Odası yüzyıl boyunca eğitim sisteminin modernleşmesi için devam eden çabaların temelini oluşturdu.

Açılan ilk modern okullar Avrupalı uzmanlar vasıtasıyla Avrupa'nın eğitim şekli rol model alınarak kurulmuş olan modern eğitim kurumlarında uzman kadrolar yetişmeye başlamıştır. Ancak ihtisaslaşmanın sağlanabilmesi için Osmanlı topraklarında açılan modern okullardan tek başına yeterli değildi. Osmanlı talebelerinin yurt dışına eğitime gönderilmesi eğitimin modernleşmesi için büyük önem taşımaktaydı. Avrupa'ya gönderilen ilk talebenin III. Selim dönemine rastladığı bilinmektedir. Bu dönemde Londra'ya ilk defa daimî elçi olarak gönderilen Yusuf Agah Efendi'nin yanında dil eğitimi almaları için Mehmed Derviş Efendi ve Mehmed Tahir Efendi ile bazı Osmanlı

¹⁸⁹ Tıphane, II. Mahmud döneminde Avrupa'dan getirilen uzmanlarla modern girişimlere tanık olmuş ve 1839'da Sultan II. Mahmud'un mektebi ziyareti sonrasında sultanın 'adli' mahlasına nispetle o tarihten sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şahane'ye dönüştürülmüştü. Bkz. Nil Sarı, DİA 29. Mekteb-i Tıbbiyye, Ankara, 2004. s. 2-3.

¹⁹⁰ Seyfi Yıldırım, *Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1940-1970): Prosopografik Bir Çalışma Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2005), s. 26.

talebelerini Londra'ya gönderilmiştir.¹⁹¹ Yurt dışına eğitim için talebe gönderme usulü II. Mahmud döneminde Harbiye ve Mühendishanelerden öğrencilerin seçilerek yurt dışına gönderilmesiyle devam etmiştir.¹⁹² Eğitim için yurt dışına talebe gönderme usulü Tanzimat döneminde ise daha sistemli bir hale getirilmiştir. Devlet desteğiyle yurt dışına gönderilen bu öğrencilerin tüm masrafları devlet hazinesinden karşılanmaktadır. Yurt dışına gönderilen öğrencilere zaruri masrafları haricinde maaş verilmekte olup maaş miktarı ise öğrenim gördükleri ülkeye, tahsil derecelerine, evli olup olmamasına ya da bakmakla yükümlü olduğu bir ailesinin olup olmamasına göre değişkenlik göstermektedir.¹⁹³

2.2.3. Tanzimat Döneminde Kurulmuş Modern Okullar

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde her alanda gerçekleştirdiği reformlardan eğitim sistemi de etkilenmiş ve klasik eğitim anlayışı ve kurumları terk edilip, iyi eğitilmiş kadrolar yetiştirmek gayesiyle modern eğitim sistemine geçişin temelleri atılmıştır. Tanzimat öncesinde eğitim kurumları sadece askerî alanda gelişirken, Tanzimat'la birlikte sivil bürokrasinin gelişmesine paralel olarak sivil eğitim kurumlarının sayısında da bir artış gözlemlenmiştir. Bu dönemde imparatorluğun eğitim sistemi sivil eğitim kurumlarının kurulmasıyla köklü ve hızlı bir değişim süreci yaşamıştır.

Tanzimat döneminde eğitim sistemindeki ilk dönüşüm 1838'de modern bir girişim olarak kurulan Mekteb-i Maarif-i Adliye ve 1839'da kurulun Mekteb-i Ulum-ı Edebiye ile başlamıştır.¹⁹⁴ 1845 senesinde ilim ve fennin yaygınlaştırılması amacıyla oluşturulan Meclis-i Maarif-i Muvakkat isimli komisyon, eğitim sisteminin düzene konulması amacıyla önemli çalışmalara imza atan girişimlerden bir diğeridir.¹⁹⁵ Oluşturulan bu komisyon, ilkokul seviyesindeki mektepler ile ortaokul seviyesindeki

¹⁹¹ Bkz. BOA. HAT. 261/ 15090. 4 Rabiulahir 1207/ 19 Kasım 1792.

¹⁹² 1834-38 arasında Harbiye'den ve Mühendishane-i Berri-i Hümayun'dan gönderilen talebeler için bkz. Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt 2, İstanbul 1940, s. 306; Yıldırım, "Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1940-1970): Prosopografik Bir Çalışma Örneği," s. 27-30.

¹⁹³ Aynur Erdoğan, *Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi 2013), s. 132.

¹⁹⁴ Devlet dairelerine memur yetiştirmek amacıyla kurulan Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiye için bkz. İhsan Sungu, "Mekteb-i Maarif-i Adliyenin Tesis," *Tarih Vesikaları Dergisi* 3, 1941.

¹⁹⁵ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, (Ankara: TTK Yayınları, 1997), s. 285.

rüşdiyelerin düzenlenmesine ve çoğaltılmasına karar vermiştir. Ayrıca komisyon üniversite seviyesindeki Darülfünun'un açılmasını¹⁹⁶ önererek üç aşamalı eğitim sisteminin temeline zemin oluşturmuştu.¹⁹⁷ Ele alınan diplomatlar arasında üç aşamalı eğitim sistemine göre eğitimlerini sürdüren diplomatlar vardır.

1846 senesinde oluşturulan Meclis-i Maarif-i Umumiye ise milli eğitim işlerinden sorumlu maarif örgütünün bir anlamda temelini teşkil etmesi bakımından önem arz etmekteydi.¹⁹⁸ 1849 senesinde kurulan Darülmaarif (Mekteb-i Maarif), Tanzimat döneminde Batı tarzı kurulan modern okullardan bir diğeridir.¹⁹⁹ Yeni okullar açılırken bu okullarda okutulacak olan kitapların telif ve tercümesi için 1851 senesinde Encümen-i Daniş'in kurulması da eğitimde yenileşme kapsamındaki faaliyetlerdendir. 1858 senesinde kurulan Mekteb-i Mülkiye ise Darülmaarif'ten sonraki modern okul girişimi olmuştur. Mekteb-i Mülkiye'ye devlet dairelerindeki kâtipler ile yüksek dinî ilimleri okuyan talebeler arasından öğrenci alınmıştır. Kurulduğunda iki yıllık bir eğitime sahip olan okulda kompozisyon, yazı, tarih, coğrafya, aritmetik, geometri, istatistik, hukuk, ekonomi gibi dersler okutulmuştur.²⁰⁰ Mekteb-i Mülkiye'nin kuruluş

¹⁹⁶ 1846 tarihinde muvakkat maarif meclisi reisi Abdülkadir Efendi'nin başkanlığında altı üyeden oluşan komisyonun Darülfünun açılması teklifini Sultan Abdülmecid'e sunması için bkz. BOA. İ.DH. 129/ 6634. 22 Safer 1262/ 19 Şubat 1846'dan aktaran Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun Kurma Teşebbüsleri," 150. Yılında Tanzimat, Hakkı Dursun Yıldız (yay. haz.), (Ankara: TTK Yayınları, 1992), s. 399; Faik Reşit Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış 1899-1964*, (Ankara: MEB Yayınevi, 1964), s. 18. Darülfünun'da derslerin başlaması ise 1863 senesinde mümkün olabilmiştir. Bkz. İhsanoğlu, "Darülfünun Kurma Teşebbüsleri," s. 404.

¹⁹⁷ Bu eğitim modeline uygun olarak Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin öngördüğü biçimde 1847 senesinde ilk rüşdiye Davutpaşa'da açılmıştır. İlerleyen yıllarda rüşdiyeler diğer vilayetlere de yayılmış ve 1858'den itibaren kızlar için de rüşdiyeler kurulmaya başlamıştır. Bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, (Ankara: TTK Yayınları, 1999), s. 77. Ayrıca üç aşamalı eğitim sistemine göre eğitim gören diplomat örneği için bkz. BOA. HR. SAİD. 4/ 4. 11 Cemazıyelevvel 1313/ 30 Ekim 1895- Atin Karatodori Paşa. Petersburg Sefareti Maslahatgüzarı Atin Karatodori Paşa azınlık okullarından olan Kuruçeşmedeki Rum Mektebi'nde ilk eğitimini aldıktan sonra Beyoğlu Rüşdiye Mektebi'ne devam etmiş ve sonrasında Galatasaray Mekteb-i Tıbbiyesi ve Berlin Darülfünununda eğitim görmüştür. Atin Karatodori Paşa 1860 senesinde Berlin Darülfünunu'ndan doktora derecesiyle mezun olmuştur.

¹⁹⁸ Necati Cemaloğlu, "Osmanlı Devleti'nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri, Uygulamaları ve Sonuçları, (1839-1876)," *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/ 14, 2005, s. 157. 153-165.

¹⁹⁹ Örneğin, Stokholm Sefiri Mustafa Şekib Bey, Mekteb-i Maarif'de eğitim alan diplomatlardandır. Bkz. BOA. HR. SAİD. 22/ 24. 25 Cemazıyelevvel 1328/ 4 Haziran 1910- Mustafa Şekib Bey.

²⁰⁰ BOA, A.) DVN. MKL. 74/33, Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi. Ayrıca bu çalışma kapsamında incelenen diplomatlardan olan Stokholm Sefiri Mustafa Şekib Bey Mekteb-i Mülkiye'de okuduğu bilgisini verdikten sonra Mülkiye'de dil bilimi, tarih, edebiyat, Fransızca, resim, matematik, kozmografya, zooloji, botanik, kimya, hukuk, maliye, istatistik, Fransızca ve mülkiye idaresi gibi çeşitli dersleri gördüğünü belirtmiştir. bkz. BOA. HR. SAİD. 22/ 24. 25 Cemazıyelevvel 1328/ 4 Haziran 1910- Mustafa Şekib Bey.

amacı Osmanlı Devleti'nin bürokratik kadrolarında istihdam edilecek nitelikli memurları yetiştirebilmektir.²⁰¹ İlk açıldığında müfredatında yabancı dil dersi bulunmayan mektebe 1864-1865 eğitim öğretim yılında Fransızca dersi zorunluluğu getirildi.²⁰² II. Abdülhamid döneminde ismi Mekteb-i Mülkiye-i Şahane olarak değiştirilen Mekteb-i Mülkiye'ye 1877'de yüksek okul statüsü kazandırıldı.²⁰³ 1891 senesinde hazırlanan bir nizamname ile mektebin müfredatına Rumca, Ermenice, Bulgarca ve Arapça (Elsine-i Erbaa) dersleri eklenmiş ve bu derslerden birinin kesinlikle öğretilmesi zorunluluğu getirilmiştir.²⁰⁴

1838'de kurulan Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin 1862 senesinde Mekteb-i Maarif-i Aklam (Mahrec-i Aklam)'a dönüştürülmesi ise eğitim alanında yaşanacak önemli dönüşümlerin bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Mahrec-i Aklam, İstanbul'daki rüşdiyelerden mezun olup devlet hizmetine geçecek son sınıf öğrencileri için derslerin okutulduğu modern bir okul girişimiydi. Ortaokul seviyesindeki bu okul bir yıllık bir müfredata sahipti. Bir yılın sonunda girdikleri imtihanda başarılı olan talebeler istedikleri kaleme dâhil olabilecekti.²⁰⁵ Okuldan mezuniyet sonunda yapılan sınavda ise özellikle mezunların yabancı dil bilgisi ve liyakati ölçülmüştür. Bu okuldan mezun

²⁰¹ İnceleme kapsamına dahil edilen pek çok diplomat adayı Mekteb-i Mülkiye'de eğitim gördüğünü söylemiştir. Bu kapsamda rüşdiye eğitiminden sonra Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'ye dâhil olarak şهادetname aldığı söyleyen İbrail Şehbenderi Mehmed Fatih Bey ve Galatasaray Sultanisi'ndeki eğitiminden sonra Mekteb-i Mülkiye'ye devam ederek başarıyla tamamladığını belirten Poti (Faş) Şehbender Vekili Fransuva Ros Terziyan Efendi örnekleri için bkz. BOA. HR. SAİD. 4/ 13. 5 Recep 1313/ 22 Aralık 1895- Mehmed Fatih Bey; BOA. HR. SAİD. 4/ 15. 20 Zilkade 1313/ 3 Mayıs 1896- Fransuva Ros Terziyan Efendi.

²⁰² Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 1-2, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), s. 601.

²⁰³ Mücellitoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, I. Cilt, (Ankara: Örnek Matbaası, 1954), s. 5-22.

²⁰⁴ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, s. 227. Örneğin, Cenevre Başşehbenderliği yapan Ahmet Muhtar Bey, Mekteb-i Mülkiye'nin 1901 yılı mezunlarından. Ahmed Muhtar Bey sicill-i ahval kaydında Türkçe ve Fransızcadan başka Rumca da bildiğini söylemiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 12/ 10. 12 Rabiulahir 1324/ 5 Haziran 1906- Ahmed Muhtar Bey. Cenova Başşehbenderi Resul Hayri Efendi ise babasının hastalığından dolayı Mekteb-i Mülkiye eğitimini tamamlayamasa bile mektepte bulunduğu iki yıllık süre boyunca Rumca'yı öğrendiğini ve Rumca okumaya ve tercüme etmeye vâkıf olduğunu söylemiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 13/ 1. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906- Resul Hayri Efendi. Rotterdam Başşehbenderi Mehmed Münici Bey ise sicil kaydında Mekteb-i Mülkiye'de öğrendiği Rumcaya yalnızca konuşma derecesinde hâkim olduğunu belirtmiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 9/ 2. 7 Safer 1319/ 26 Mayıs 1901- Mehmed Münici Bey.

²⁰⁵ Gülden Sarıyıldız, "Osmanlı Bürokrasisinde Kâtip Yetiştirmek İçin Açılan Modern Bir Eğitim Kurumu: Mekteb-i Maarif-i Aklam (Mahrec-i Aklam)," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 6, İstanbul 2002, s. 21.

olanlar içerisinde özellikle Fransızcaya hâkim ve liyakat sahibi kimseler Bab-ı Ali kalemlerinde çalışmaya başlamışlardır.²⁰⁶

Bu dönemde Mahrec-i Aklam'ı lise düzeyinde eğitim veren iki sultani takip etmiştir. Bunlardan ilki bizzat padişahın himayesinde bir sultani açılması girişimi sonucunda 1868 senesinde kurulan Mekteb-i Sultani yani Galatasaray Lisesi oldu. Sultan Abdülaziz'in Fransa ziyareti sonrasında İstanbul'da Fransız diliyle eğitim verecek bir okulun açılmasına izin vermesi sonucunda Fransız hocaların yönetiminde olmak üzere bu okul kurulmuştur. Galatasaray Sultanisi yabancı dilde eğitim verilen ilk devlet okuludur. Ayrıca okulda Fransızca eğitiminde ve Fransızca olarak verilen derslerden başka Türkçe, Arapça, Farsça, tarih, coğrafya gibi derslerin de Türkçe olarak okutulması kararlaştırılmıştı. Okulda Fransızca dersi yabancı hocalar tarafından verilmiş ve okulun başarısı kısa süre içerisinde Avrupa'da bilinmeye başlamıştır. 1868 senesinden itibaren, Osmanlı merkezî hükümeti yabancı dil bilen, nitelikli kişilere duyduğu ihtiyacı Galatasaray Sultanisi mezunlarından karşılamaya başlamıştır.²⁰⁷

Mekteb-i Sultani'nin en önemli amaçlarından biri eğitim aracılığıyla farklı etnik gruplar arasında 'birlik' sağlama düşüncesi idi. Müslümanlar ve gayrimüslimler bir arada bu okulda eğitim görürken Osmanlılık ideolojisi etrafında birlik ve bütünlük sağlanması hedeflenmişti.²⁰⁸ Bu sebeple Mekteb-i Sultani'de her din ve mezhepten kişi eğitim alabilmişti. Müslüman ve gayrimüslim unsurları bir arada barındıran Galatasaray Lisesi, bu bakımdan Tanzimat'ın getirdiği Osmanlılık ideolojisinin pratikteki bir yansıması olma hedefini taşıyan, milletler arası eşitlik ilkesinin önemli sembollerinden biriydi.²⁰⁹ Galatasaray Lisesi'nin tüzüğüne göre her öğrenci mensup

²⁰⁶ Okuldan mezun olunan 27 kişiden Fransızca bilen ve ehliyet sahibi olan 10 kişinin dolgun maaşlarla Bab-ı Ali kadrolarına atanması için bkz. Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* 2, s. 397. Ayrıca inceleme kapsamında yer alan diplomatlardan olan Niş Şehbenderi Mustafa Nazım Bey ve Viyana Sefiri Mahmud Nedim Bey Mahrec-i Aklam Mektebi'nde gördüğü dersleri Arapça, Farsça, hesap, tarih, coğrafya, hüsn-i hat ve Fransızca olarak sıralamışlardır. Bkz. BOA. HR. SAİD. 1/ 29. 15 Şaban 1305/ 27 Nisan 1888- Mustafa Nazım Bey; BOA. HR. SAİD. 22/ 27. 4 Şaban 1328/ 11 Ağustos 1910- Mahmud Nedim Bey.

²⁰⁷ Sinan Kunalalp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri," *Türk Tarih Kurumu Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim 1997*, s. 115-116; Orhan Koloğlu, "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması," *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* içinde, İsmail Soysal (ed.), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), s. 133; Sezai Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi," *Tarih Araştırmaları Dergisi* XXVII, 44, 2008: 85-87.

²⁰⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1978), s. 233; Özcan Demirel, *Yabancı Dil Öğretimi*, (İstanbul: Pegem Yayıncılık, 2003), s.7.

²⁰⁹ Örneğin, Batum Şehbenderliği yapan ve imparatorluğun Musevi milletinden olan Nesim Rodifi Efendi azınlık okullarından olan Alliance Israélite Mektebi'nde ilk eğitimini aldıktan sonra rüşdiyeye

olduğu dinin ibadetlerini yerine getirmekte özgür olmuştur. Müslüman öğrenciler okul müfredatı kapsamında din dersi alabilmiş ve vakit ve Cuma namazlarını kılabilmişlerdir.²¹⁰

Galatasaray Sultani'sinden sonra kurulan ikinci sultani ise 1873'te kurulan Darüşşafaka idi. Darüşşafaka üst düzey bürokratların 1865'te kurduğu 'Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye'nin faaliyetleri sonucunda kurulmuştu.²¹¹ Sultanilerin en büyük hedeflerinden biri öğrencilerin yabancı dil öğrenmesinin sağlanmasıdır. Bu mekteplerde Fransızca zorunlu olarak İngilizce ve Almanca ise seçmeli ders olarak okutulmuştur.²¹²

1869 senesinde yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre eğitim sistemi Sıbyan, Rüşdiye, İdadi, Sultani ve Darülfünun olmak üzere beşe ayrılarak²¹³ eğitimin sistematik bir yapıya kavuşturulması için önemli bir adım atılmıştır. 1870lerin sonunda ibtidailer, rüşdiyeler, idadiler ve sultaniler tüm imparatorluğu kapsayacak biçimde genişlemiştir.²¹⁴ Nizamnameyle geçilen yeni eğitim modeli hem eğitimli bürokrat sayısında bir artış yaşanmasına hem de meslekte uzmanlaşma eğiliminin artmasına sebep olmuştur.²¹⁵

Tanzimat'ın başlangıcında sadece İstanbul'u kapsayacak şekilde yapılan eğitim alanındaki reformlar Sultan II. Abdülhamid döneminde tüm yurda yayılmıştı. Sultan II. Abdülhamid döneminde yalnızca devlet okulları değil özel okulların sayısında da önemli bir artış yaşanmıştır. 1880'li yıllarda büyük konaklar kiralanarak Şems'ül Maarif, Numune-i Terakki, Dar'ül Tedris gibi isimlerle özel okullar kurulmuştur.²¹⁶

devam etmiştir. Nesim Efendi sonrasında Mekteb-i Sultani'ye giderek şهادetname alabilmiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 20/ 4. 16 Rabiulahir 1326/ 18 Mayıs 1908- Nesim Rodifi Efendi.

²¹⁰ Emine Kocamanoğlu, *Yabancı Okullarda Din Eğitimi, Robert Kolej- Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) Örneği, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003)*, s. 184-185.

²¹¹ Tekeli ve İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, s. 66.

²¹² Fuat Boyacıoğlu, "The Historical Development of the Foreign Language Education in Ottoman Empire," *Procedia-Social Behavioral Sciences* 174 (2015), s. 656.

²¹³ Bkz. BOA. Y. EE. 112/ 6. 24 Cemaziyelahir 1286/ 1 Ekim 1869.

²¹⁴ BOA. HR. MKT. 674/ 68, 17 Şevval 1286/ 20 Ocak 1870.

²¹⁵ Kemal Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), s. 63.

²¹⁶ Tekeli ve İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, s. 76.

Yeni kurulan modern okullarda başlangıçta öğretim materyalleri ve eğitimli öğretici temininde sorunlar yaşanmıştır.²¹⁷ İlk kurulan modern okullarla ilgili ikinci önemli konu ise müfredatlarında başlangıçta çok fazla yenilik olmamasıydı. Eğitimde modernleşme gayesiyle kurulan okullar eğitici eksikliği nedeniyle müfredatını çok fazla değiştirememişti.²¹⁸ Müfredatta yeni olan en önemli şey, zorunlu olarak okutulan Fransızca idi. Fransızca eğitimi, Batı tarzı modern eğitimin temelini teşkil etmekteydi. Modern okullarda Osmanlıca, Arapça ve Farsçanın yanında Fransızca da öğretilmekteydi.

2.2.4. Yabancı Dil Eğitimi

On dokuzuncu yüzyıl başlarına kadar Batı ile olan ilişkilerini Rum-Ortodoks kökenli kişilerle sağlayan Osmanlı hükümeti, 1821 yılında gerçekleşen Yunan İsyanı'ndan sonra tercüme faaliyetlerini yürütmeleri için Müslümanlara yabancı dil öğretilmesine önem vermeye başladı. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı eğitim sistemini modernleştirme girişimlerinin temelinde yatan gerekçelerden biri yabancı dil öğrenme ve öğretme ihtiyacıydı. Zira bu dönemde özellikle diplomasi dili Fransızca başta olmak üzere batı dillerinin öğretilmesi çok önemliydi.²¹⁹ Bu kapsamda Osmanlı'da yabancı dil eğitimi ilki Osmanlı topraklarında ya da yurt dışında modern okullar kurup müfredatlarına yabancı dil eğitimi ekleyerek ve ikincisi yurt dışına talebe göndererek olmak üzere iki yolla gerçekleşmişti.

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemde takip ettiği eğitim sisteminde sıbyan mektebi, medrese ve enderun mektebi olmak üzere üç temel eğitim kurumu yer almaktaydı. Bu eğitim kurumlarında okutulan metinler genel itibarıyla Arapça olduğu için öğretilen en temel yabancı dil Arapça idi. Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa vasıtasıyla ise Osmanlı medreselerinde Farsça öğretilmeye başlanmıştır. Medreselerde Farsça öğretilmeye başlamasının sebebi 'Mesnevi', 'Gülistan', ve 'Bostan' gibi Farsça

²¹⁷ Findley, *Ottoman Civil Officialdom*, s. 135.

²¹⁸ Öte yandan modern okullarda verilecek eğitim için duyulan öğretmen ihtiyacı 1847'de Dar'ül Muallimin (Erkek Öğretmen Okulu), 1862'de Dar'ül Muallim-i Sıbyan ve 1870'te Dar'ül Muallimat (Kız Öğretmen Okulu) okullarının kurulmasıyla giderilmeye çalışıldı. Bkz. Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 475.

²¹⁹ Roderic H. Davison, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Reformlarına Araç Olarak Fransız Dili," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/ 4-5, 1994-1995, Çiğdem Erkal İpek (çev.), s. 172-177.

eserlerin okutulabilmesiydi.²²⁰ Medreselerde devletin resmî dili olarak Türkçe ise önemini korumaktaydı. Osmanlı klasik döneminde bu eğitim kurumlarından mezun olan kişiler çoğunlukla Arapça, Farsça ve kendi ana dilleri olmak üzere üç dil bilerek mezun olmaktadır. On sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren başlatılan reform sürecinin Osmanlı eğitim sistemindeki yansıması olarak kurulan ilk modern mekteplerde (1773’de kurulan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, 1795’de açılan Mühendishane-i Berri-i Hümayun, 1827’de açılan Mekteb-i Tıbbiye, 1834’te açılan Mekteb-i Harbiye) ise batı dilleri zorunlu olarak okutulmaya başlanmıştır.²²¹ Askerî nitelik taşıyan ve Avrupa ülkelerinden getirilen uzmanların görev aldığı bu okullarda Arapçanın yanında Fransızca, İngilizce ve Almanca da öğretilmiştir.²²²

On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde yabancı dil öğretilmesi maksadıyla yapılan ilk girişim, Bab-ı Ali Tercüme Odası’nın kurulması olmuştur. Bab-ı Ali Tercüme Odası modern mekteplerde eğitim gördükten sonra devlet hizmetine dâhil olmak isteyen bürokrat ve diplomat adayları için hem bir okul hem de mesleki tecrübelerini kazandığı ilk mesleki pozisyon niteliği taşımıştır.²²³

Bab-ı Ali Tercüme Odası’ndan sonra yabancı dil eğitimi ile ilgili diğer bir girişim Mekteb-i Maarif-i Adliye olmuştur. 1839 senesinde Bab-ı Ali bürokrasisine memur

²²⁰ Selim Hilmi Özkan, “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Dil Eğitimi,” *Turkish Studies* 5/ 3, Yaz 2010, s. 1786; Selim Hilmi Özkan, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim Dili ve Yabancı Dil Meselesi,” *Eğitime Bakış (Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi)*, *Eğitim-Bir-Sen*, 39/ 13, Ocak-Şubat-Mart-Nisan 2017, s. 55.

²²¹ Fuat Boyacıoğlu, “The Historical Development of the Foreign Language Education in Ottoman Empire,” *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 174 (2015): 653; Nuri Güçtekin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Eğitim Sistemi’nde Yabancı Dil Eğitimi,” *Eğitime Bakış (Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi)*, *Eğitim-Bir-Sen* 13/ 39, (Ocak, Şubat, Mart, Nisan 2017), s. 43.

²²² İlk modern okullarda Fransızca öğretilmesi için bkz. Sezai Balcı, “Osmanlı Devleti’nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi,” *Tarih Araştırmaları Dergisi* XXVII/ 44, 2008, s. 79. Örneğin, denizcilik alanında İngilizlerin Fransızlardan üstün olması sebebiyle Mühendishane-i Bahri-i Hümayun’da 1838’den itibaren Fransızca yerine İngilizce’nin zorunlu yabancı dil olarak belirlenmesi ve Fransızcanın seçmeli olarak okutulması için bkz. Ömer Demircan, *Dünden Bugüne Türkiye’de Yabancı Dil*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988), s. 51. Fransız askerî okulları örnek alınarak oluşturulan Mühendishane-i Berri-i Hümayun’da Almanların askerî alanda üstünlük göstermeye başlamasıyla zorunlu yabancı dilin Almancaya dönüştürülmesi için bkz. Demircan, *Dünden Bugüne Türkiye’de Yabancı Dil*, s. 82.

²²³ Paris Sefirliği yapan Salih Münir Paşa, Tebriz Başşehbenderliği yapan Hüseyin Sabri Bey, Niş Şehbenderi Mustafa Nazım Bey gibi diplomatların pek çoğu çeşitli modern mekteplerde eğitimlerini tamamladıktan sonra Bab-ı Ali Tercüme Odası’na dâhil olmuşlardır. Bu diplomatlar Bab-ı Ali Tercüme Odası’nda çalışırken hem mesleki tecrübe kazanmış hem de yabancı dil bilgilerini iletmişlerdir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 12/ 14. 20 Rabiulahir 1324/ 13 Haziran 1906- Salih Münir Paşa; BOA. HR. SAİD. 10/ 11. 26 Recep 1320/ 29 Ekim 1902- Hüseyin Sabri Bey; BOA. HR. SAİD. 1/ 29. 15 Şaban 1305/ 27 Nisan 1888- Mustafa Nazım Bey.

yetiştirmek için kurulan Mekteb-i Maarif-i Adliyye'nin müfredatında Arapça, Farsça bulunmaktayken ileriki yıllarda müfredata Fransızca eklenmesi suretiyle yabancı dil eēitimi devam ettirilmiştir.²²⁴

1857 senesinde daha disiplinli bir yabancı dil eēitimine geçilmek arzusuyla Paris'te Mekteb-i Osmani'nin kurulması yabancı dil eēitimine katkı saēlayan bir diēer girişimdir.²²⁵ Mekteb-i Osmani, içerisinde okuyan ērenci sayısı ve hizmet verdiēi süre gz önünde alındığında belki önem açısından İstanbul'daki aēdařları olan Mekteb-i Sultani, Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Harbiye ve Darülfünun'la kıyaslanamayacak bir girişim oldu. Ancak kısa süreli hayatta kalan ve az sayıda ērenci barındıran bu okul, eēitim sisteminin modernizasyonunda çok fazla başarılı olamasa da benzersiz ve ilgi çekici bir girişim olarak Türk eēitim tarihindeki önemini korumaktadır.²²⁶ Bu girişim ile Paris'te bir Osmanlı Okulu açılarak Osmanlı ērencileri bir arada toplanacak ve disiplinleri kolaylaşacaktı. Ayrıca bu okul sayesinde Osmanlı talebelerinin Fransız yüksekokullarına başlamadan önce gerekli donanıma kavuşması saēlanacaktı. Üç yıllık bir müfredata sahip olan Mekteb-i Osmani'nin ilk eēitim yılı yalnızca Fransızca ērenimine ayrılmıştır. Diēer iki senede ise Fransız dili ile tarih, coērafya, matematik gibi dersler okutularak talebelerin Fransızca bilgilerini geliştirmeleri saēlanmıřtır. Bu sebeple Mekteb-i Osmani, Osmanlı talebelerine Fransızca ēreten bir okul vazifesi görmesinden başka, Osmanlı talebelerini Fransız okullarında alacakları eēitime hazırlayan bir geçiş mahiyeti de taşımaktadır. Mekteb-i Osmani'nin en büyük faydalarından biri, eēitim amacıyla yurt dışında bulunan talebelerin denetimini kolaylaştırması olmuştur.²²⁷ Mekteb-i Osmani süreç içerisinde kurumun idarecilerinden gelen talepler doērultusunda yenileştirmelere tabi tutulmuştur. rneēin, Mekteb-i Osmani'nin ilk müdürü olan Ali

²²⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eēitim Tarihi (M. . 1000-M. S. 2007)*, (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007), s. 149.

²²⁵ Adnan şişman, "Mekteb-i Osmani (1857-1864)," *Osmanlı Araştırmaları V*, 1986, s. 106; şişman, *Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı ērencileri (1839-1876)*, Ankara: TTK Basımevi, 2004, s. 25. Adnan şişman okulun kuruş tarihini 1857 olarak belirtse de bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. rneēin Osman Ergin, incelediēi irade defterlerinde Mekteb-i Osmani'nin 1856 senesine ait ērenci, ēretmen ve diēer memurlarına dair kayıtlara rastladığını ve bu sebeple okulun açılış tarihinin 1855 olabileceēi bilgisini vermektedir. Bkz. Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1939-1943. İstanbul: Eser Matbaası, 1977, s. 454.

²²⁶ Richard L. Chambers, "Notes on the Mekteb-i Osmani in Paris, 1857-1874," *Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century* içinde, William R. Polk and Richard L. Chambers (ed.), (Chicago: University of Chicago Press, 1968): 313-314.

²²⁷ şişman, *Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı ērencileri (1839-1876)*, s. 25.

Nizami Bey'den sonra 1863 senesinde müdürlük görevini devralan Münir Ahmed Esad Efendi, müdürlüğü teslim aldıktan sonra okulun bir takım yapısal reformlara muhtaç olduğunu sık sık Sadarete bildirmiştir. Okulun iyileştirilmesine yönelik Müdür Esad Efendi'nin önerilerinden birisi okula gönderilecek öğrencilerin idaresini kontrol altında tutabilmek için genç yaştaki talebelerin seçilmesi yönünde olmuştur. Esad Efendi'nin küçük yaşta talebelerin gönderilmesinin daha uygun olduğunu düşünmesinin bir diğer sebebi tahsillerini Osmanlı okullarında bitirdikten sonra yeniden Fransa'ya gidip yeni bir eğitime başlamaları ve yeni bir dil öğrenmeye çalışmalarının öğrencilerde isteksizlik yaratacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır.²²⁸ Ancak Osmanlı yönetimi, talebeleri genç yaşta Fransa'ya gönderirse bu talebelerin kendi dillerinden ve dinlerinden uzaklaşma ve kendi kültürlerine yabancılaşma ihtimalinden endişe duymuştur. Esad Efendi ise iki olumsuz durum değerlendirildiğinde genç yaşta Fransa'ya giden Türk talebelerin buradaki eğitimini tamamladıktan sonra yurda döndüklerinde kendi kültürlerine ve belki dillerine olan yabancılaşmanın birkaç ay içinde çözüleceğini savunmuştur.²²⁹

Esad Efendi Mekteb-i Osmani hakkındaki 1864 tarihli bu raporunda Osmanlı hükümetinin okulun işlevini de sorgulamasını istemektedir. Esad Efendi Fransa'ya Fransızca öğrenmek için gelen Osmanlı talebelerinin ayrı bir okulda eğitim görmelerinden ziyade Fransız liselerinde eğitim almalarını daha faydalı bulmaktadır. Esad Efendi Mekteb-i Osmani'de alınacak üç yıllık eğitimi Fransız liselerinde alınacak olan bir yıllık eğitime eş tutmaktadır. Esad Efendi raporunda bütün Osmanlı talebeleri aynı okulda birbiriyle eğitim görürken kendi aralarında Türkçe konuşacakları için Fransızca'yı öğrenme sürelerinin geciktiğini belirtmiştir.²³⁰ Ayrıca Esad Efendi bu raporunda okulun maddi açıdan oluşturduğu külfete de değinmiştir.²³¹ Esad Efendi okulun hane kirası, memur, hademe vesairesine verilen maaşlar ve diğer giderler düşünüldüğünde bir yıllık eğitim masrafının yüz yirmi bin franka ulaştığını belirtmiş

²²⁸ BOA. İ. HR. 211/ 12192. 2 Şaban 1281/ 31 Aralık 1864'ten aktaran Aynur Erdoğan, *Türkiye'de Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009), s. 71-73.

²²⁹ BOA. İ. HR. 211/ 12192. 2 Şaban 1281/ 31 Aralık 1864; Erdoğan, *Türkiye'de Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi*, s. 73.

²³⁰ BOA. İ. HR. 211/ 12192. 2 Şaban 1281/ 31 Aralık 1864; Erdoğan, *Türkiye'de Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi*, s. 73.

²³¹ Paris'te eğitim görmenin maliyetinin yüksekliği için ayrıca bkz. *Tanin Gazetesi*, "Paris'te Talebe Hayatı," 14 Temmuz 1909, s. 2.

ve bir öğrencinin masrafının senelik dört bin frank olduğunu söylemiştir. Ona göre Mekteb-i Osmani yerine talebelerin Fransız okullarında eğitim görmesi yapılan bu masrafı yarı yarıya düşürecektir.²³² Sonuç olarak Osmanlı yönetimi, okulun idarecilerinden gelen bu raporlar ve öğrencilerden alınan verimi göz önünde bulundurarak okulun idaresi, yönetimi, okula kabul ve mezuniyet şartlarına yönelik düzenlemelerde bulunmuştur. Ancak yapılan düzenlemelere rağmen Mekteb-i Osmani'den istenilen fayda sağlanamayınca 1864 senesinde okulun kapatılması kararı alınmıştır.²³³

1859 senesinde kurulan Mekteb-i Mülkiye ise Hariciye Nezareti bünyesinde istihdam edilecek diplomat ve bürokratların gereken nitelikli eğitime sahip olmasını sağlamıştır.²³⁴ Mekteb-i Mülkiye kuruluşundan itibaren devletin bürokratik ve diplomatik kadrolarında yer almak isteyen adayların ilk tercihlerinden birini oluşturmuştur. Öyle ki Madrid Sefiri Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, sicill-i ahval kaydında eğitim gördüğü senelerde rüşdiyeler ve Mülkiye Mektebi henüz kurulmadığı için eğitimini özel hocalardan ders alarak tamamladığını söylemiştir.²³⁵ Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin mülkiye olmadığı için özel hocalardan ders alarak eğitim gördüğünü vurgulaması, Mekteb-i Mülkiye kurulduktan sonra bürokrat ve diplomat olmak isteyen adayların ilk tercihinin Mekteb-i Mülkiye olduğunu düşündürmektedir. Mülkiye'de başta Fransızca olmak üzere okutulan yabancı diller okulun gözde eğitim kurumu olmasına sebep olan faktörlerdendir. Ayrıca diplomat adayları Mülkiye'de sadece kendilerini yabancı dil konusunda eğitmeyip diplomasiye dair diğer alanlarda da önemli bilgiler edinmişlerdir.²³⁶

²³² BOA. İ. HR. 211/ 12192. 2 Şaban 1281/ 31 Aralık; Erdoğan, *Türkiye'de Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi*, s. 74.

²³³ Şişman, *Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, s. 86; Chambers, "Notes on the Mekteb-i Osmani in Paris, 1857-1874," s. 326.

²³⁴ Bkz. Joseph S. Szyliowicz, "Elite Recruitment in Turkey: The Role of the Mülkiye," *World Politics* 23, 3 (April 1971), s. 371-398.

²³⁵ BOA. HR. SAİD. 1/ 18. 25 Safer 1304/ 23 Kasım 1886- Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi.

²³⁶ Petersburg Sefareti Müsteşarı Fahreddin Reşad Bey'in Mülkiye'de Mecelle'yi öğrendiğini söylemesi Mülkiye'de çok çeşitli alanlarda eğitim verildiğini destekler niteliktedir. Bkz. BOA. HR. SAİD.15/ 34. 13 Cemazeyilevvel 1325/ 24 Haziran 1907- Fahreddin Reşad Bey.

1863 senesinde açılan Robert Koleji ise Amerikalılar tarafından Osmanlı topraklarında açılan ilk özel okul olması özelliğiyle öne çıkmaktadır.²³⁷ Robert Koleji Osmanlı eğitim tarihinde özellikle yabancı dil eğitimi açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Mekteb-i Sultani ve Fransız okulları Osmanlı eğitim sisteminde Fransızcanın yaygınlaşması açısından ilk dönüm noktasını teşkil ederken, Robert Koleji İngilizcenin gelişmesinde önemli rol üstlenmiştir.²³⁸

1866'da Mahrec-i Aklam bünyesinde kurulan Lisan Mektebi, yabancı dil eğitiminde önemli misyonlara sahip olan mekteplerden bir diğeridir.²³⁹ Osmanlı hükümeti özellikle Fransızca öğrenmek isteyen talebeleri yabancı mekteplere gitmekten kurtarmak için Bab-ı Ali'de Fransızca eğitimi veren Lisan Mektebi'ni kurmuştur. Lisan Mektebi üç defaya mahsus olmak üzere belirli tarihlerde kapatılıp sonra tekrar açılmıştır. Mektep ilk kez kapatıldıktan sonra tekrar açmak için ikinci girişim 1879 senesinde gerçekleşmiştir. Ardından mektep tekrar kapatılmış ve yabancı dil bilen personel sayısının azlığı gerekçe gösterilerek son olarak 1883 senesinde Lisan Mektebi tekrar kurulmuştur.²⁴⁰ Bu son girişim ise 1892 senesine kadar devam edebilmiş ve bu tarihte mektep tekrar kapatılmıştır.²⁴¹ Beş senelik bir müfredata sahip olan Lisan Mektebi'nin birinci sınıf dersleri konuşma ve yazmaya hazırlık dersleri mahiyeti taşımaktadır. Mektepte ikinci sınıftan itibaren Tarih ve Coğrafya gibi kültür dersleri okutulmaya başlanmıştır. Lisan Mektebi'nin üçüncü sınıf eğitimi, müfredata eklenen Fransızca öğretimi ile alakalı derslerle ön plana çıkmaktadır. Oldukça kapsamlı ve yoğun bir müfredata sahip olan dördüncü sınıf eğitiminde güzel ve etkin konuşmaya yönelik dersler bulunmaktadır. Mektebin son senesi olan beşinci sınıf derslerinin ise kanunların Fransızcaya çevirisi, anlaşma usulleri ve hitap tecrübeleri kazandırılması gibi daha çok diplomasinin inceliklerini kavramaya yönelik dersler olduğu

²³⁷ İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, (Ankara: Ocak Yayınları, 1993), s. 125. Ayrıca Robert Koleji ve okulun öğrenci profili hakkında detaylı bilgi için bkz. Elif Evrim Şencan Gürtunca, *Robert Kolej ve Türk Öğrencileri*, (1863-1971), (İstanbul: Libra Yayınları, 2019).

²³⁸ Örneğin, Malta Başşehbenderi Yusuf Ziya Bey, Robert Koleji'ne ve sonrasında Sultani'ye gittiğini söylemiştir. Türkçe, Fransızca, Arapça ve Farsçadan başka İngilizceye de hâkim olan Yusuf Ziya Bey İngilizceyi kolejde öğrenmiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 11/ 1. 15 Cemazeyilahir 1321/ 8 Eylül 1903- Yusuf Ziya Bey.

²³⁹ Sezai Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 27, 44, (2008): 85-86.

²⁴⁰ Lisan mektebi için bkz. Hariciye Salnamesi, 1301-1302, s.605-607; Hariciye Salnamesi, 1306, s.658-659.

²⁴¹ Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi," s. 92-93.

görülmektedir.²⁴² Ayrıca başlangıçta Fransızca eğitime yönelik olarak kurulan Lisan Mektebi'nde sonraları diğer yabancı diller de öğretilmeye başlanmıştır. Örneğin, Düstur'un Rumca, Ermenice ve Bulgarca'ya çevrilmesi ihtiyacı, dönemin Maarif Nazırı Subhi Efendi tarafından Lisan Mektebi'nde Rumca ve Bulgarca sınıflarının açılması talebini doğurmuştur. Neticede 1867 senesinde mektepte Rumca ve Bulgarca sınıfları açılmıştır.²⁴³ Lisan Mektebi'nden pek çok yabancı dili bilerek mezun olan kişiler sefaret, şehbenderlik ve Tercüme Odası gibi birimlerde görev yapabilmişlerdir.²⁴⁴ Örneğin, Tulca Şehbenderi Hüseyin Nazmi Bey, Koca Mustafa Paşa Rüşdiyesi'ndeki tahsilinden sonra Lisan Mektebi'ne devam etmiştir. Lisan Mektebi'ne beş sene devam ettikten sonra mektep kapanınca şehadetname alamasa da beş yıllık eğitimi sayesinde Bab-ı Ali Tercüme Odası'na dâhil olmuştur.²⁴⁵

Mekteb-i Osmani, Mahrec-i Aklam ve Lisan Mektebi yabancı dil eğitimi için yeterli olmayınca, Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nden fayda sağlanmaya çalışılmıştır.²⁴⁶ 1868 senesinde kurulan bu okulda iyi derecede Fransızca öğretilmesinin yanı sıra Arapça, Farsça, Ermenice, Rumca, Bulgarca, Grekçe, İngilizce, Almanca, İtalyanca ve Latince gibi dersler de okutulmuştur.²⁴⁷ Bu bakımdan Sultani'nin yalnızca Fransızca değil diğer yabancı dilleri öğrenmek isteyenler için de imkânlar sunduğunu söylemek

²⁴² Beş yıllık eğitim süresine sahip Lisan Mektebi'nin 1883-85 yılları arasındaki müfredatı şu şekildedir: birinci sınıf dersleri konuşma ve yazmaya hazırlık dersleri mahiyetinde olmak üzere Tahrîr, Mebâdi-i Ta'lim, Tasrif-i Ef'al, Teşekkül-i Ezmine Cedveli, Cem'in Teşekkülü, Mukâmelât'tan oluşmaktadır. İkinci sınıf Larusun Muhtasar Ta'lim-i Lisanı, Mukâleme, Mektaib-i Müsta'mele, Ezber, Suret-i İbtidaiyye (Dikte), Ma'lumat-ı Tarihiyye ve Coğrafya derslerinden ibarettir. Üçüncü sınıf dersleri Nahiv, Suret-i İfade (Fransız Lisanına Mahsus), Tashih-i Mukâleme, Ezber, Terkiib-i İbare, Asâr-ı Muntehibe (Mekâtib, Tarih, Edebiyat, Usûl-i İdâre), Mukâlemât ve Mekâtib-i Müstâmelinin Fransızcadan Türkçeye Tercümesi'ni içermektedir. Dördüncü sınıfta Tahlil-i Nahiv, Elfaz-ı Muterâdife, Nahiv (İstisna'ât, Üslub ve Terkiib-i İbare, Üslub ve Mecazât, İstiarat Kavanini, Tahlil-i Edebî, Ta'lim-i Mekâtib, Muhaberât, Usul-i İdareye Dair Raporlar, Asâr-ı Muntehibe, Raportlar, Arzuhalat, Tarih, İlmi Servet, Usul-i İdare, Hukuk-ı Düvel, Muahedat, Evrak-ı Siyasiye, Fesahata Dair Asar, Usul-ı İdareye Mahsus Numune-i Muhaberat (Aynı Mevaddın Fransızcadan Türkçeye Türkçeden Fransızcaya Tercümesi) okutulmuştur. Beşinci sınıf dersleri ise Belagatın Munteha-yı Tahsili, Usul-ı Müzâkerat ve Muhakemât Tahsili, Kava'id-i Belâgatın Fransız Lisanına Tatbiki, Terkiib-i İbare, Redd-i Cevab ve Hitab Tecrübeleri, Mesâil-i İlmiye ve Fenniyye Dair Nutuklar, Dördüncü Sınıf Talimlerin İkmâli (Aynı Mevaddın Fransızcadan Türkçeye Türkçeden Fransızcaya Tercümesi) şeklindedir. Bkz. *Hariciye Salnamesi*, 1301-1302, s.605-607. Lisan Mektebi'nde okutulan derslerin bir tablosu için ayrıca bkz. Türkan Polatçı, *Osmanlı Devletinde Sefaret Tercümanları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2009), s. 50-51.

²⁴³ Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi," s. 86.

²⁴⁴ Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi," s. 85-89.

²⁴⁵ BOA. HR. SAİD. 16/ 16. 4 Recep 1325/ 13 Ağustos 1907- Hüseyin Nazmi Bey.

²⁴⁶ Adnan Şişman, *Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nin Kuruluşu ve İlk Eğitim Yılları (1868-1871)*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989), s. 11.

²⁴⁷ Vahdettin Engin, *Mekteb-i Sultani*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016), s. 15.

mümkündür. 1868 senesinden itibaren Galatasaray Sultanisi mezunları devletin yabancı dil bilen kadrolarını oluşturmaya başlamıştır.²⁴⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı dil eğitiminin gelişimine sebep olan bir diğer girişim 1869 senesinde Fransız eğitim sistemi örnek alınarak hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. Nizamname ile rüşdiye, idadi ve sultani düzeyinde modern mekteplerde yabancı dil olarak Arapça ve Farsçanın yanında Fransızcanın da öğretilmesi kararlaştırılmıştır.²⁴⁹

Mekteb-i Sultani ile hemen hemen aynı eğitim kalitesinde olan bir diğer okul 1873 yılında öksüz ve yetimlerin okutulması için açılan ve ilk özel okul mahiyeti taşıyan Darüşşafaka'dır. Bu mektepte yabancı dil olarak Arapça, Farsça ve Fransızcanın öğretilmesi²⁵⁰ yabancı dil eğitimi açısından önemli bir girişimdir.

Yabancı dil eğitiminin verildiği bir diğer okul 1883 senesinde açılan Ticaret Mektebi Alisi'dir.²⁵¹ Mektebin müfredatında zorunlu olarak Fransızca ve seçmeli olarak Arapça, İtalyanca, Rumca ve İngilizce dersleri okutulmuştur.²⁵² Örneğin, Brindizi Şehbenderi Selim Gürcü Efendi, Ticaret Mektebi'nde okuduğunu söylemiştir. Selim Gürcü Efendi Fransızca, İspanyolca, İtalyanca ve Rumca olmak üzere yabancı dilleri bildiğini belirtmiştir.²⁵³

Son olarak 1910 senesinde Darülfünun'un Edebiyat Şubesi'ne bağlı olarak açılan El sine Şubesi'nde yabancı dil eğitimi verilmeye başlanmıştır. El sine Şubesi'nde Fransızca, Rusça, İngilizce, Almanca, Arapça ve Farsça gibi yabancı diller okutulmuştur.²⁵⁴

²⁴⁸ Kuneralp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri," s. 115-116; Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi," s. 85-87.

²⁴⁹ Mehmet Demiryürek, "Türkiye'de Yabancı Dil Olarak Fransızca Öğretiminin Tarihi Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme (1891-1928)," *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 28/ 1, Ankara, 2013, s. 131.

²⁵⁰ İsmail Çakır, "Osmanlıdan Günümüze Yabancı Dil Eğitim Süreci," *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* VII, 24, Ankara: 2007, s. 41.

²⁵¹ Ticaret Mektebi hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Ahmet Sait Özkul, Ticaret Mektebinde Verilen Eğitim Üzerine Bir İnceleme: Usûl-i Ticaret Dönemi (1883-1916), *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi* 2/ 2, Ekim 2017, s. 5-41.

²⁵² Ergin, Maarif Tarihi, C. 3-4, s. 1138.

²⁵³ BOA. HR. SAİD. 13/ 3. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906- Selim Gürcü Efendi.

²⁵⁴ Emre Dölen, "II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* X-1 (2008), s. 6-7; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun," *TDV İslam Ansiklopedisi* 8, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), s. 524-525.

Kurulan modern okullarda verilen yabancı dil eğitiminden başka, Sultan III. Selim döneminden itibaren yabancı dil öğrenimi maksadıyla Avrupa'ya talebe gönderme usulünün başlatılması ve bu uygulamanın on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısından itibaren daha sistemli bir hale getirilmesi, Osmanlı vatandaşlarının yabancı dil öğrenmesi için yapılan faaliyetlerden bir diğerini oluşturmuştur. Yurt dışına eğitim amacıyla gönderilen talebeler başlangıçta devlet eliyle, devlet kurumlarında görev yapan ya da eğitim gören kişiler arasından seçilmiştir. Yurt dışı eğitiminin sistemli hale gelmesiyle birlikte yönetici elit ve çevresindeki kişilerin haricinde devletin farklı sosyal sınıflardan gelen ve kendilerine bakmakla yükümlü olduğu yetimleri de yurt dışında eğitip daha sonra istihdam ettiği görülmüştür. Örneğin, 1869 senesinde 20 tane yetim çocuk Paris'te eğitim görmüştür.²⁵⁵

Osmanlı Devleti yurt dışına öğrenci gönderirken tebaası arasında ayırım yapmamış ve Tanzimat Fermanı'nın gayrimüslim tebaaya sağladığı haklar çerçevesinde Müslümanlara tanınan yurt dışında eğitim hakkından Gayrimüslimler de yararlanabilmiştir. 1840 senesinde yurt dışına eğitim maksadıyla gönderilen on bir öğrenciden dokuzunun gayrimüslim olması²⁵⁶ ve 1839-1876 yılları arasında Fransa'ya eğitim almaları için gönderilen 144 öğrencinin 73'ünün Ermeni, Rum ve Bulgar asıllı olması²⁵⁷ gayrimüslimlerin fırsat eşitliğine sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca kişiler kendi istekleriyle yetkili mercilere başvurmaları sonucunda da yurt dışı eğitimine gidilebilmiştir. Bu süreçte gayrimüslim tebaa da yurt dışı eğitimi almak amacıyla talepte bulunabilmiş ve istekleri kabul olmuştur.²⁵⁸ Buna göre yurt dışı eğitime gönderilen talebelerin sosyal kökenlerinin çok çeşitli olduğunu söylemek mümkündür.

İlim öğrenmek maksadıyla yurt dışına gitmek isteyen bu öğrencilerin eğitim görmek istediği alanlar ve gittikleri ülkeler çeşitlilik taşımakla birlikte çoğunlukla Fransa'ya

²⁵⁵ BOA. HR. TO. 78/ 33. 18 Muharrem 1286/ 30 Nisan 1869'dan aktaran Erdoğan, *Türkiye'de Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi*, s. 108.

²⁵⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı," *150. Yılında Tanzimat* içinde, s. 374.

²⁵⁷ Bkz. Şişman, *Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*.

²⁵⁸ Örneğin imparatorluğun Rum tebaasından olan Tırnovalı Agasangilos'un yurt dışına tahsil için gönderilme talebi ve talebinin kabul edilmesi için bkz. Erdoğan, *Türkiye'de Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi*, s. 101.

gönderilmişlerdir.²⁵⁹ Tanzimat döneminde yabancı dil eğitimi için Avrupa'ya gönderilen 422 öğrenciden 254'ü Fransa'ya gönderilmişti.²⁶⁰ Bu dönemde yurt dışı eğitiminde öne çıkan ülkenin Fransa olmasının sebepleri arasında imparatorluğun Fransa ile köklü ilişkilerinin olması ve özellikle Tanzimat'tan itibaren Osmanlı topraklarında yayılan Fransız etkisi, Fransa'nın modern mühendislik ve askerî eğitim kurumlarına sahip olması ve diğer yabancı dillerle kıyaslandığında Fransızca bilen kişi sayısının daha fazla olması gösterilebilir.²⁶¹ Ayrıca Paris'in o dönemde bilim ve sanat merkezi olması ve Fransa'nın 'laik' karakteri de Fransa'nın yurt dışı eğitiminde öne çıkma sebepleri arasında yer almaktadır.²⁶² Fransa'nın tercih edilme sebeplerinden bir diğeri bu dönemde özel vapur kumpanyalarının faaliyete girmesiyle öğrencilerin deniz yoluyla Marsilya üzerinden Fransa'ya kolaylıkla ulaşım sağlayabilmeleridir.²⁶³

Yurt dışına öğrenci gönderme uygulaması Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk döneminde de devam ettirilmiştir. Bu dönemde gönderilen 315 öğrencinin 172'si yine Fransa'ya gönderilmişti.²⁶⁴ Ancak Avrupa'da bulunan talebelerin, özellikle Jön Türklerin basın yoluyla Avrupa'da etkili kampanyalar yürütmeleri sonucunda yönetim aleyhine tertip edilen gösterilere katılmaları ve çeşitli siyasi faaliyetler düzenlemeleri sebebiyle Abdülhamid yönetimi yurt dışına eğitim amacıyla talebe gönderilmesini durdurmuştur.²⁶⁵ Bu karardan sonra öğrencilerin modern ve nitelikli eğitimi Mekteb-i Mülkiye ve Hukuk Mektebi'nin birleştirilmesiyle oluşturulan Darülfünun'da okuyarak elde etmeleri teşvik edilmiştir.²⁶⁶ Ancak yurt dışına eğitim amaçlı talebe gönderilmesi usulü tekrar başlatıldıktan sonra Fransa bu alanda popüler ülke olma özelliğini korumuştur. Ancak başlangıçtan itibaren Fransa yurt dışı eğitiminde en gözde ülke

²⁵⁹ İncelenen örnek grup içerisinde Fransa'dan başka İngiltere, İtalya, Belçika, İsviçre gibi çok çeşitli ülkede eğitim gören diplomat bulunmaktadır.

²⁶⁰ Erdoğan, *Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi*, s. 356.

²⁶¹ Mustafa Kaçar, "Türkiye'de Modernleşmenin Öncü Kurumları," *Sosyoloji Dergisi* 3/ 19, 2009, s. 128-129; Ayhan, "Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1908-1922): Prosopografik Bir Çalışma Örneği," s. 72.

²⁶² Fransız reformlarının laik yapısı Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında bir çatışma yaratmadığı için Osmanlı yönetimi Fransız düşünce sistemine daha yakın bir tavır sergilemiştir. Bkz. Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, (İstanbul: Afa Yayınları, 1996), s. 263.

²⁶³ Erdoğan, *Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi*, s. 139.

²⁶⁴ Erdoğan, *Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi*, s. 362.

²⁶⁵ Mustafa Gençöğlü, "Sultan II. Abdülhamid'in Yurt Dışı Eğitim Politikası," *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* IV/ II, Temmuz 2014, s. 33; Seyfi Yıldırım, *Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1940-1970): Prosopografik Bir Çalışma Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2005), s. 36.

²⁶⁶ Faik Reşit Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi bir Bakış 1899-1964*, (Ankara: MEB Yayınevi, 1964), s.15.

olmasına rağmen Paris'e gönderilen talebelerin oradaki eğlence imkânlarının fazlalığından ötürü zevklerine dalıp eğitim dışındaki işlerle uğraşmaları sonucunda 1892 sonrasında talebelerin Fransa yerine Almanya ve Viyana'ya gönderilmesinin tercih edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁶⁷

1894 senesinde hazırlanan bir nizamname ile yurt dışına eğitime gönderilecek talebelerin nitelikleri belirlenmiştir. Nizamnameye göre gönderilecek talebelerin 20-26 yaşları arasında olmaları, yurt dışında eğitim göreceği alanla ilgili Osmanlı Devleti'ndeki bir yüksekokuldan mezun olmuş ya da o alanla ilgili özel eğitim almış olmaları, son mezun olduğu okuldaki idareciler tarafından güzel ahlaklarının tasdik edilmiş olması, tahsil için engel teşkil edecek bir hastalıklarının bulunmaması, Türkçeyi konuşma ve yazma seviyesinde iyi derecede bilmeleri ve gideceği ülkenin dilini bilmeleri gerekmektedir. Nizamnamede ayrıca gönderilecek öğrencilerin Maarif Nezareti tarafından yapılacak olan merkezî bir sınava tabi tutulması ve başarılı olanların gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Öğrencilerin bu sınava girmesi idaresinde bulundukları kurum tarafından seçilmelerine bağlı olduğu gibi şahsi olarak istemeleri neticesinde dilekçe yazarak da mümkün olabilmektedir. Yine aynı nizamnameye göre öğrencilere gidecekleri ülkeye göre 250 ile 300 frank arasında aylık maaş ve yol harcırahı ödenmiştir. Öğrencilerin yurt dışında bahsi geçen okula kayıt yaptırmaması ya da kaydoldukları okuldan okul kurallarına uymadığı için atılması ve başarısız olmaları durumunda öğrencilere verilen tüm ödenek ve yapılan tüm masraf öğrencinin kendisine ve velisine imzalatılan senede binaen geri alınmasına karar verilmiştir.²⁶⁸ Yurt dışında eğitim amacıyla bulunan tüm talebeler orada bulundukları süre boyunca elçilikler aracılığıyla sıkı biçimde takip edilmiş ve denetim altında tutulmaya çalışılmışlardır.

1908 sonrasında da yurt dışına talebe gönderilmeye devam edilmiş ve bu dönemde gönderilen kişi sayısında ve ülke çeşitliliğinde önemli bir artış yaşanmıştır. 1892 yılında alınan karara rağmen 1908-1911 arasında yurt dışına eğitim amacıyla

²⁶⁷ Bkz. BOA. DH. MKT. 51/ 37. 13 Zilkade 1310/ 29 Mayıs 1893.

²⁶⁸ “İkmal-i Tahsil için Memalik-i Ecnebiyeye İzam Olunacak Talebe Hakkındaki Nizamname” için bkz. BOA. Y. A. RES. 73/ 6. 5 Cemazeyilevvel 1312/ 4 Kasım 1894. Ayrıca bkz. Erdoğan, *Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi*, s. 400-404.

gönderilen 341 talebinin 176'sı yine Fransa'ya gönderilmiştir.²⁶⁹ Ayrıca önceki dönemlerde yurt dışına gönderilen talebelerin kurumsal anlamda denetimi çok mümkün değilken 1908 sonrasında yurt dışı talebeleri de çıkarılan talimatlarla sıkı biçimde denetim altına alınmıştır. Örneğin, 1909 senesinde çıkarılan yönetmelikle yurt dışına gönderilecek öğrencilerin niteliği ve yurt dışında eğitimin koşulları belirlenirken öğrencilerin denetimlerinin kolaylaştırılması hedeflenmişti. Bu yönetmeliğe göre;

- 1) Yurt dışında öğretmen okulunda okuyacak olanların yaşının 17 ile 25 arasında olması ve diğer okullar için üst sınırın 28 olması,
- 2) Yurt dışında eğitim görmesine engel teşkil edecek bir sağlık sorunu olmadığına dair sağlık raporuna sahip olması,
- 3) Öğrencinin azmi, çalışkanlığı ve üstün ahlakının en son okuduğu okul idarecileri tarafından tasdik edilen bir belgeye sahip olması,
- 4) Yurt dışı tahsili bittikten sonra hemen yurda dönüp Maarif Nezareti'nin tayin edeceği hizmette maaşlı olarak en az beş sene çalışması ve devlet hizmetinde bulunmayı reddetmesi durumunda kendisine yapılan harcama ve verilen ücretlerin taahhüt gereğince kendisinden veya kefilinden tahsil olması,
- 5) Yurt dışında eğitim görürken tahsiline ihtimam göstermeyen ve boş işlerle uğraşan talebelere yapılan harcama ve verilen ödeneğin de yine kendisinden veya kefilinden tahsil olması²⁷⁰ kararlaştırılmıştır.

Yurt dışındaki yabancı dil eğitimi yalnızca bir devlet politikası olarak hükümet desteğiyle talebe gönderme şeklinde değil, bazen de kişilerin kendi imkânlarıyla mümkün olabilmektedir. Ancak genellikle kendi imkânlarıyla giden talebe sayısı çok azdır. Örneğin, 1856 senesinde Fransa'da eğitim gören 47 öğrenciden 42'sinin masrafları Osmanlı hükümeti tarafından karşılanarak gönderilirken, 5 öğrenci masraflarını kendi imkânlarıyla karşılayarak gitmiştir.²⁷¹

Özetle, Osmanlı İmparatorluğu on dokuzuncu yüzyıl boyunca açtığı modern okullar ve yurt dışına talebe göndermek suretiyle yabancı dil bilen nitelikli insan gücü

²⁶⁹ Ayhan, *Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1908-1922): Prosopografik Bir Çalışma Örneği*, s. 74.

²⁷⁰ Tanin Gazetesi, "Avrupa'ya Talebe İzamı," 17 Ağustos 1909, s. 4; Şişman, *Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, s. 25.

²⁷¹ Şişman, "Mekteb-i Osmani," s. 135.

oluşturmaya ve akabinde onları istihdam etmeye çalışmıştır. Hükümetin yabancı dil eğitimi konusundaki çabası yalnızca modern okul açmak ve yurt dışına talebe göndermekle sınırlı kalmayıp, mevcut kadroların kendilerini sürekli yabancı dil açısından geliştirmeleri beklentisiyle devam etmiştir. Osmanlı idarecileri vazifelendirdikleri memurlara, eğitim hayatlarında öğrendikleri yabancı dillerden başka, görevlendirildikleri pozisyon veya gönderildikleri ülkelerde kendi çabalarıyla da başka yabancı dilleri öğrenmeleri vurgulamıştır. Örneğin, ilk daimî ikamet elçilerinden olan Paris Sefiri Abdürrahim Muhib Efendi 1806 senesinde Paris’e elçi olarak vazifelendirildiğinde kendisine verilen talimatnamede sefaret heyetinde bulunan tüm görevlilerin gece gündüz zaman ayırarak yabancı dilleri öğrenmeleri ve her türlü ilim ve fenne dair kendilerini geliştirmeleri tembihlenmişti.²⁷² Bu bakımdan memurların devlet hizmeti için atandığı görev yerleri de bazen yabancı dil eğitimi için bir okul mahiyeti taşımıştır.

2.3. Sonuç

Osmanlı Hariciye Nezareti’nin gerek merkez teşkilatı gerek yurt dışı teşkilatı kuruldukları ilk günden itibaren batılılaşmanın ve modernleşmenin bir aracı olarak görülmüştür. Osmanlı Hariciye teşkilatının on dokuzuncu yüzyıl boyunca devam eden tarihsel gelişimi, teşkilatın yetki ve sorumluluklarının zaman içinde ihtiyaçlara göre büyük değişim ve dönüşümler yaşadığını ve kurumun dış politika ve diplomatik ilişkilerin belirlenmesinde önemli rol oynadığını göstermiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonunda Hariciye’nin yurt dışı teşkilatı elçilik düzeyinde Avrupa ülkelerine ve özellikle şebbenderlik düzeyinde Ortadoğu, Amerika ve Asya ülkelerine uzanan geniş bir coğrafyada faaliyet gösteren etkin bir kurum halini almıştır. Bu dönemde diğer devlet kurumlarında olduğu gibi Hariciye Nezareti’nde de reformlar yapılmış ve artan iş yüküne bağlı olarak nezarete iş bölümü ve ihtisaslaşmaya dayalı yeni birimler eklenmiştir.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti’nin artan dış ilişkileri ve diplomasinin artan önemine binaen Hariciye Nezareti etkin bir rol oynamaya

²⁷² Bkz. Enver Ziya Karal, *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedit 1789-1807*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1946), s. 200.

başlamıştır. İmparatorlukta diplomasinin önem kazanması, yurt dışı temsilciliklerinin sayısında artışa neden olmuştur. Yurt dışı temsilciliklerinin en etkin biçimde işlevselliğini sürdürebilmesi için temsilciliklere yeterli tecrübe ve birikime sahip, temsiliyet açısından en uygun olan adaylar sefir ve şehbender olarak atanmıştır.

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyılın dış politikası bağlamında imparatorluğun daimî ikamet elçiliklerinin, şehbenderliklerinin ve Hariciye Nezareti'nin tarihsel süreçte ortaya çıkması ve gelişimi ortaya konulmuştur. On dokuzuncu yüzyılda Hariciye Nezareti'nin yapısı nezarete bağlı olarak görev yapan sefarethane ve şehbenderhanelerin kurumsal yapısı ve personel kadrosu özelinde ele alınmıştır. Buna göre on dokuzuncu yüzyıl Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak görev yapan sefarethaneler geniş bir personel kadrosuna sahip olup atama, terfi ve görevlendirmeleri belli kriterlere göre belirlenmiştir. Bu dönemde Osmanlı elçilik kurumu dış politika konusunda ülkesinin tüm menfaatlerini yakından takip eden, içerisinde uzman bir diplomat kadrosunu barındıran geniş kapsamlı bir birimdir. Öte yandan Osmanlı şehbenderlik kurumu ise daha sınırlı bir personelle ve daha çok ticari alanı kapsayan ve sadece bulunduğu şehirle ilgili konularla ilgilenen bir statü taşımaktadır. Buna rağmen iki kurum arasında görev bakımından belirgin bir ayrım olmadığı ve sefir ve şehbenderlerin büyük oranda benzer faaliyetler yürüten temsilcilikler olduğu kanısına varılmıştır.

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı diplomatlarının uzmanlaşmış bir meslek grubu olmalarına sebep olan bir diğer gelişme Osmanlı eğitim sisteminin yaşadığı dönüşümdür. Bu bölümde on dokuzuncu yüzyıl boyunca eğitim sisteminde yaşanan dönüşüm ortaya konulup diplomatların zamanın eğitim modeline göre biçimlenen entelektüel birikimlerine dair bulgular gösterilmiştir. Yeni kurulan modern okullarda eğitim gören son dönem Osmanlı diplomatları, bu yeni eğitim düzeni sayesinde nitelikleriyle ön plana çıkmaya başlamış ve uzmanlaşmış ve profesyonelleşmiş bir meslek grubuna dönüşmüşlerdir.

On dokuzuncu yüzyılda eğitim alanında yapılan reformlarla başta diplomat ve bürokratlar olmak üzere devlet kademelerinde görev yapacak memurların liyakati ve özellikle 'diplomasi dili olan Fransızca' olmak üzere yabancı dil bilgileri her şeyden üstün tutulmaya başlanmıştı. Bu bağlamda, ilk olarak Bab-ı Ali Tercüme Odası

kurulmuş ve Tercüme Odası'nda yetişen memurlar 1860-70lerden itibaren üst düzey diplomatik pozisyonlarda görev yapmaya başlamışlar ve nezaretin yurt dışı teşkilatında kendilerine yer edinebilmişlerdir. Bu dönemde Bab-ı Ali Tercüme Odası'nda yetişen diplomatlar iyi düzeyde nitelikli bir eleman olarak yurt dışı temsilciliklerinde görevlendirilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin yurt dışı temsilciliklerine gönderdiği ilk diplomatlar, Tercüme Odası'nda yabancı dil öğrenmişler ve daha sonra kâtiplik, tercümanlık gibi diplomatik pozisyonlarda meslek hayatına giriş yapmışlardır. Ayrıca on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında diplomat adaylarının eğitim görebileceği okulların sayısının sınırlı olmasından dolayı diplomatların Bab-ı Ali Tercüme Odası ya da Hariciye Nezareti'ne bağlı çeşitli ofislerde usta-çırak ilişkisi çerçevesinde mesleki tecrübe kazanmışlardır.

İhdas edilen yeni kurumlara elemanların yeterli donanımına kavuşabilmesi amacıyla merkezî hükümet modern mektepler kurarak eğitim sistemini yeniden yapılandırma yoluna gitmiş ve modern eğitim daha fazla ilgi odağı olmuştur. Özellikle bu dönemde modern eğitim sisteminin alt yapısını yabancı dil öğrenmeye hazır hale getirme girişimleri oluşturmuştur. Bu amaçla, modern eğitim kurumlarının müfredatlarına yabancı dil dersleri özellikle de Fransızca dersleri eklenmiştir.

On dokuzuncu yüzyılda eğitim alanında yaşanan diğer bir girişim yurt dışına öğrenci göndermek olmuştur. Bu yüzyılda gruplar halinde yurt dışına eğitim amacıyla gönderilen talebelerin sayısı yetişmiş personel ihtiyacına binaen giderek artmıştır. Yurt dışına eğitim için gönderilen bu öğrenciler hem kendi alanlarında ihtisas yapmış oluyor hem de yabancı dil öğrenerek ülkelerine geri dönmüş oluyorlardı. Bu dönemde ilk olarak II. Mahmud döneminden itibaren başlayan yurt dışına eğitim gönderme usulünün yüzyılın sonuna doğru giderek kurumsal ve işlevsel hale geldiği görülmektedir.

Tanzimat Fermanı'na kadar özellikle yurt dışına eğitim amacıyla talebe gönderme askerî modernleşme gayesinden kaynaklandığı için yurt dışı eğitiminde askeri okullar öne çıkmıştır. Tanzimat Fermanı'ndan sonra ise her alanda modernleşmeyi sağlama hedefiyle yurt dışında tıp eğitimi veren okullardan mühendis okullarına ya da sadece yabancı dil öğreten okullara kadar çok geniş bir yelpazede okula talebe gönderilmeye başlamıştır. Hemen her dönemde yurt dışına talebe gönderilirken en çok tercih edilen

ülke Fransa olmuştur. Osmanlı Devleti yurt dışına eğitim amacıyla talebe gönderirken tebaası arasında ayrımcılık yapmamış ve gayrimüslimler fırsat eşitliğine sahip olmuşlardır. 1876 senesinde Fransa'ya eğitim amacıyla gönderilen yüz kırk dört öğrencinin yetmiş üçünün gayrimüslim olması, tebaa arasındaki eşitliği göstermektedir. Yurt dışına talebe gönderirken Fransa ile köklü ilişkilerin olması, Fransa'nın modern askerî ve mühendislik okullarına sahip olması ve gönderilecek talebelerin diğer yabancı dillerle kıyaslandığında Fransızca bilme oranının daha yüksek olması Fransa'yı tercih edilen ilk ülke konumuna getirmiştir. Yurt dışı eğitimi bir devlet politikası olarak devlet desteğiyle elde edilebildiği gibi sayıları çok az olmakla birlikte kişilerin kendi imkânlarıyla da mümkün olmuştur.

Yurt dışı eğitiminden başka diplomat adaylarının Mahrec-i Aklam, Mekteb-i Sultani, Mekteb-i Osmani, Mekteb-i Mülkiye ve Lisan Mektebi gibi yeni ve modern okullara giderek diplomat adaylarının yeterli donanımına kavuşması hedeflenmiştir. On dokuzuncu yüzyıl diplomatlarının eğitimindeki en büyük dönüşüm yeni tip modern okulların kurulmasıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Tanzimat'la gelen zihniyet değişikliğine paralel olarak eğitim sistemi kurulan modern okullarla değiştirilmeye çalışılmıştır. Kurulan modern okullarda Arapça ve Farsça eğitiminin yanı sıra yeni olarak Batı tarzı modern eğitimin temelini teşkil edecek Fransızca eğitimi verilmiştir.

Tanzimat dönemi boyunca modern eğitim kurumları açılmaya devam edilse de kurumların tüm Osmanlı topraklarına yayılması ve genişlemesi Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde mümkün olabilmıştır. Bu bakımdan Sultan II. Abdülhamid devri, medreseleri ve sıbyan mektepleri ile geleneksel eğitimi, ibtidailer, rüşdiyeler, idadiler ve sultanileriyle de modern eğitimi bir arada barındıran bir dönem olmuştur. On dokuzuncu yüzyıl modern okulların ve bu okullarda okuyan talebelerin sayısında önemli bir artış meydana gelmiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Osmanlı diplomatik kadroları özellikle Mekteb-i Mülkiye ve Galatasaray Sultanisi gibi yüksekokulları bitirenler tarafından doldurulmaya başlamış ve bu da on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı diplomasine profesyonel anlamda yeni bir nitelik kazandırmıştır. Modern eğitim alan diplomatların Hariciye kadrolarında görev almaya başlamasıyla birlikte Osmanlı dış politikası daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılmaya sağlamışlardır. Ayrıca diplomatlar eğitim için farklı okulları tercih etseler de gittikleri okulların ortak özelliği bu okulların sivil bürokrasi alanında uzman

yetiştiren, mesleki eğitimin 6n planda olduğu kurumlar olmasıydı. Modern mekteplerde kazanılan nitelikli eğitim sayesinde mezunlar mesleki kariyerlerinde daha başarılı olmuşlardır.

6zetle, on dokuzuncu y6zyılın sonunda Batı tarzı idari y6netim modelinin benimsenmesi ve modern eğitim sistemine geçilmesiyle Osmanlı dış işleri sisteminin Avrupa'daki muadilleriyle benzer bir kurum halini aldığı g6r6lm6řt6r. Bu b6l6mde dış politikada yaşanan bu kurumsallaşma s6reci ve eğitim sisteminde yaşanan modernleşme çabalarının yeni bir diplomat sınıfını ortaya çıkardığı sonucuna ulaşılmıştır. Son d6nem Osmanlı diplomatları dış ilişkiler konusunda yaşanan kurumsallaşma ve sahip oldukları nitelikli eğitimleriyle profesyonelleşmiş bir meslek grubu olarak ortaya çıkmış ve bu d6nem diplomatları Osmanlı dış politikasının y6nlendiricilerinden biri haline gelmişlerdir.

BÖLÜM 3

DİPLOMATLARIN GÖREVLERİ VE MESLEKİ KARİYERLERİ

Modern idari yönetim sistemi, memurlarının yetki ve sorumluluklarını yönetmelikler ve kanunlarla belirleyen devlet düzenini tanımlamaktadır. Bu modern yönetim tarzında memurların hiyerarşik düzen içerisinde hareket etmesi beklenmekte ve görevlerine dair tüm işlerin denetim altında olması ve kayıtların tutulması istenmektedir.²⁷³ Devlet hizmetinde yer alan kişilerin atamaları ise eğitimleri ve niteliklerine göre yapılmaktadır.²⁷⁴ Bu bağlamda, Osmanlı Devleti, on dokuzuncu yüzyıl boyunca özellikle idari alanda düzenlemelere gitmiş ve kendi iç dinamiklerine uygun bir bürokratik yapılanma modeli geliştirmiştir. On dokuzuncu yüzyılda tecrübe edilen bu idari dönüşüm sürecinde, memur isihdamında yeni bir düzene gidilmiş ve usta-çırak ilişkisine dayalı, iltimas ve himayeciliğin olduğu düzen yerine liyakatin ön planda tutulduğu ve mesleki tecrübenin önem kazandığı bir döneme girilmiştir. Bu dönemde Hariciye Nezareti'ne eklenen yeni birimlerle hem merkez hem de yurt dışı teşkilatında çok sayıda diplomat istihdam edilmeye başlanmıştır. Bu kurumsal gelişmelere bağlı olarak Osmanlı Hariciye'sinde istihdam edilen personelin mesleki kariyerlerinde büyük bir dönüşüm yaşanmış olup ehliyet, liyakat ve mesleki tecrübesine göre atanan ve hiyerarşik bir nizam içerisinde atanan ya da terfi ettirilen yeni diplomat kadroları oluşturulmaya çalışılmıştır.

On dokuzuncu yüzyılda bürokratik modernleşme kapsamında devlet kurumları yeniden yapılandırılırken Hariciye'de görev alacak diplomatların da sahip olması gereken nitelikler değişmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yurt dışına

²⁷³ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, Bahadır Akın (çev.). (Ankara: Adres Yayınları: 2014), s. 43-45.

²⁷⁴ Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, s. 43-45.

görevlendirdiği diplomatlar gittikleri ülkelerdeki yetkililerle temas eden ve müzakerelerde bulunan resmî arabulucular konumunda olan kimseler oldukları için istihdam edilecek kişilerin mesleki donanım ve tecrübeye sahip olmaları beklenmekteydi.

Bu bölümde on dokuzuncu yüzyıldaki idari yönetim sisteminde yaşanan dönüşüm neticesinde diplomatların mesleki anlamda değişen rollerinin gösterilmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla önce diplomatların görev tanımlaması yapılacak ve sonra kariyer süreçleri ve statülerinin analiz edilecektir. Son dönem Osmanlı diplomatlarının mesleki açıdan işlevinin araştırılmasına yönelik konuların- atama ve tayinleri, gelirleri, izin durumları, görevden ayrılma ve azledilmeleri, ödülleri, suçları ve cezaları, görevleri- incelenmesi suretiyle diplomatlar hakkında geniş bir mesleki portre sunulacaktır. Böylece diplomatların mesleki özellikleri ortaya çıkarılacak ve on dokuzuncu yüzyıldaki bürokratik dönüşüm sürecindeki statüleri gösterilecektir.

3.1. Diplomatların Görevleri

Osmanlı diplomatlarının çok geniş bir görev tanımı olup asli vazifeleri bulundukları ülkede, temsil ettikleri ülkenin çıkarlarını en iyi şekilde savunmak ve iki ülke arasında var olan dış politikaya yönelik sorunları barışçıl yöntemlerle çözümlenmeye çalışmaktı. Özellikle elçilerin görevleri arasında bulundukları ülkede meydana gelen ekonomik ve siyasi gelişmeleri, sosyal kurumlarını ve bilimsel-teknik durumunu takip edip, gözlemlerini raporlamak da vardı. Osmanlı elçileri bulundukları ülkelerdeki başta sosyal, ekonomik ve politik alanlardaki bir takım yeni uygulamalardan Osmanlı Hariciye Nezaretini haberdar etmekteydi.²⁷⁵ Bu sebeple görevlendirilen elçiler öncelikli olarak bulundukları ülke hakkında bilgi edinmeye ve özellikle kurumsal alanda yaşanan gelişmeleri takip etmeye çalışmışlardır.²⁷⁶ Elçiler hemen her konuda bulundukları ülkedeki durumu takip edip yaşanan gelişmeleri merkezî hükümete

²⁷⁵ Halet Efendi'nin Paris büyükelçisi olduğu dönemde Fransa ticaretinin enfiye, kâğıt, billur, çuha ve fağfur gibi kimi temel maddelere dayandığını ve bu maddelerin Türkiye'de de üretilmesi amacıyla karhaneler kurulması gerektiğini tavsiye ettiği raporu bu duruma bir örnektir. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri 1856-1861*, VI. Cilt, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), s. 252.

²⁷⁶ Sefirler bulundukları bölgenin kültürel dünyasını takip edip çıkan kitapların bir nüshalarının Osmanlı merkezî hükümetine ulaştırılmasını sağladılar. Örneğin, tıp ve askerî eczacılıkla ilgili Fransa'da telif olunan bir kitabı Fransa Sefiri tahriratı ile Osmanlı merkezine ulaştırmıştı. Bkz. BOA. HR. MKT. 187/ 69. 25 Şaban 1273/ 20 Nisan 1857.

bildirmiştir. Viyana Sefiri Muhtar Bey'in, 1844 senesinde Viyana şehrindeki kaldırımlara yapılan masrafların nereden karşılandığı, şehirdeki ev ve dükkânların kira bedelinden alınan vergiler ve yeni yapılan evlere tanınan vergi muafiyeti gibi birçok konuyu içeren bir layiha hazırlayıp Meclis-i Vala'ya göndermesi,²⁷⁷ elçilerin çok geniş bir alanda gözlem ve inceleme yapıp raporladığını gösterir niteliktedir. Elçiler yalnızca görevli bulundukları ülkedeki siyasi, sosyal ve ekonomik alanlardaki ahvali Osmanlı'ya ulaştırmakla değil aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda tüm bu alanlarda yaşanan gelişmeleri bulundukları ülkeye haber vermekle de görevliyidiler.²⁷⁸

Çok geniş bir coğrafyada hizmet veren Osmanlı şehbenderlerin görevleri ise 1881 tarihli Şehbenderler Nizamnamesi²⁷⁹ ile resmileştirilmiştir. Nizamnameye göre şehbenderlerin temel vazifeleri görevli bulunduğu bölgede Osmanlı tebaasından olanların doğum, ölüm, nikâh gibi resmî işlemlerini yapmak,²⁸⁰ Osmanlı tebaasının haklarını gözetmek ve korumak,²⁸¹ bulundukları bölgenin ticaret, sanayi ve genel sağlık gibi toplumun menfaatini ilgilendiren konularla ilgili raporlar hazırlamak ve bulundukları bölgedeki yetkililerle görüşmeler yapıp merkezî hükümete bu konuda raporlar sunmak²⁸² olarak sıralanabilir.

Elçiler ve şehbenderler görevlerini yerine getirirken gerekli durumlarda sultanla bizzat temas kurup sultanın şahsını bilgilendirirlerken bazen de ilgili kurumlara raporlar

²⁷⁷ BOA. HR. MKT. 7/ 51. 18 Zilkade 1260/ 29 Kasım 1844.

²⁷⁸ 1908 senesinde Kanun-ı Esasi ilan edildiğinde Roma Sefiri Mustafa Reşid Paşa'nın, İtalya Hariciye Nazırı'na Osmanlı hükümetinin Kanun-ı Esasi'yi yürürlüğe koyduğunu tebliğ etmekle görevlendirilmesi için bkz. BOA. HR. SYS. 1858/ 15. 5 Recep 1326/ 3 Ağustos 1908.

²⁷⁹ Bkz. "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili," *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 362-437.

²⁸⁰ "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili," *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 368. Yirmi dokuzuncu bend: "Şehbenderler tebaa hakkında idare-i memuriyetine müteallik ve mukavelat muharrirliğine aid vezaifi ifa ve tebaanın veladet ve vefiyat ve münakehata dair işlerini rüyet eyler. İşbu vezaifin tefferruatına dair icab eden talimat hariciye nezareti tarafından bit-tanzim şehbenderlere gönderilecektir."

²⁸¹ "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili," *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 370. Otuz yedinci bend: "şehbenderler tebaa-i saltanat-ı seniyyeye muavenet ve sahabet ve tebaanın vikaye-i menfaatlerine sarf u makdaret ve adat ve nizamat-ı beldenin müsaadesi derecesinde tebaa üzerine icra-yı hükümet ederler." Örneğin, Şikago Şehbenderi Kostantin Sersuk Bey, şehbenderlik vazifesi süresince Osmanlı tebaasının haklarını korumaya çalıştığını ve tebaa arasında yer alan ihtilafları çözmeye konusunda da sorumluluklar aldığını söylemiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 8/ 8. 11 Zilhicce 1317/ 12 Nisan 1900- Kostantin Sersuk Bey.

²⁸² "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili," *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 369. Otuz birinci bend: "Şehbenderler ticaret ve sanayi ve sıhhat-i umumiye gibi bir suret-i mahsusada menfaat-i ammeye müteallik kaffe-i malumat ve ıttılaatlarını hükümet-i seniyyeye ita edeceklerdir. İşbu maksadın husulü için hükümet-i mahalliye ve muteberanı ahali ve düvel-i ecnebiye konsolosları ile münasebat-ı mütemadiyede bulunacaklardır."

sunarak vazifelerini yerine getirmişlerdir. Buna göre diplomatların genellikle sultana direkt rapor ettiği konuların başlıcaları, bulundukları ülkede çıkan basın haberleri, muhalifleri ve onların muhalif hareketlerini takip edip kontrol altında tutma çalışmaları, bulundukları ülkedeki temsilcilerle yaptıkları görüşmeler, uluslararası sergilere katılmaları ya da özel günlerin kutlanması kapsamında bulundukları ülkenin protokolünde hazır bulunmaları ve sultanın şahsi ihtiyaçları karşılamakla ilgili çalışmalarıdır. Bunun dışında elçiler ve şehbenderler yurt dışında bulunan Osmanlı vatandaşlarına gerektiği durumlarda yardım edilmesi ve çıkarlarının korunmasıyla ilgili durumlarda merkezi hükümetle olan yazışmaları yürütmektedirler.

3.1.1. Basının Takibi

Diplomatların hemen her dönemde temel görevlerinden biri, bulundukları bölgedeki basın ve yayın araçlarını yakından takip ederek düzenli raporlar halinde merkezi devlete bildirmektir. Özellikle Avrupa basınının etkin bir biçimde takip edilmesi konusunda Osmanlı merkezi yöneticileri elçi ve şehbenderleri uyarmakta, Osmanlı aleyhine çıkan haberlerde ülkelerini haberdar etmeleri istenmekteydi.²⁸³ Elçi ve şehbenderlerin basını takip etme görevi iki temel kaygıdan kaynaklanmaktaydı: ilki dış politika konusunda istihbarat toplayabilmek ve ikincisi Osmanlı hükümeti aleyhinde çıkan zararlı haberleri ve yayınları tespit edip gereken tepkinin geciktirmeden verilmesini sağlamaktı. Davison, Avrupa basınının Osmanlı İmparatorluğu'nun ilgisini çekmeye başladığı dönem için on sekizinci yüzyılın sonlarına (I. Abdülhamid Dönemi- 1774-1789) işaret etmekte ve Sadrazam Seyyid Mehmed Paşa döneminde (1779-1781) bazı Avrupa gazetelerinde çıkan haberlerin tercüme edilmesinden sorumlu bir büro kurulduğunu belirtmektedir. 1790lardan itibaren ise Osmanlı elçilerinin merkeze gönderdiği raporların önemli bir kısmının, bulundukları ülkedeki gazetelerin basınında yer alan küpürlerden ve onların tercümelerinden oluştuğunu söylemektedir.²⁸⁴ Osmanlı yönetimi on dokuzuncu yüzyıl boyunca özellikle gazete ve dergi gibi yazılı basın araçlarının kamuoyu üzerindeki etkin rolünün farkındaydı. Findley'e göre, Avrupa'nın en güçlü silahı olan basın, on dokuzuncu yüzyılda yükselen milliyetçi hareketlerin sonucu olarak basılı bir

²⁸³ Ermeni tahrirçiler tarafından hazırlanan Avrupa gazetelerindeki zararlı neşriyatlar konusunda 1893 senesinde merkezi hükümetin Osmanlı sefirlerinin dikkatini çekmesi örneği için bkz. BOA. HR. SYS. 1841/ 11. 28 Rabiulahir 1311/ 8 Kasım 1893.

²⁸⁴ Davison, *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, s. 362.

kapitalizm şeklini almıştı.²⁸⁵ Bu sebeple Osmanlı sefirleri Avrupa'nın kamusal aracının hızını yakalamaya çalışmakta ve bulundukları ülkedeki basını takip edip, çıkan haberlerin çevirilerini Osmanlı yönetimine bildirmekteydi. Avrupa'da çıkan Osmanlı'yı ilgilendiren haber küpürleri tercümeleriyle birlikte merkezi devlete gönderilmekteydi. Yurt dışındaki Osmanlı elçiliklerinden gelen gazete küpürleri ve diğer raporların bazısı imparatorluğun iç işlerini ilgilendiren konularda olduğu gibi bazısı da Avrupa'daki koşulları yansıtan haberlerdi. Elçiliklerden gelen bu evraklar istihbarat yönünden başka Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yı hangi yollarla tanımaya çalıştığının bir göstergesi olması sebebiyle de önem taşımaktadır. Ancak basın aracılığıyla Avrupa kamuoyunu takip etmek tek başına yeterli değildi; hem basın takibi yapılmalı hem de imparatorluğun imajını korumak gerekliydi.²⁸⁶ Bu bağlamda elçi ve şebkenderlerin önemli bir görevi yurt dışındaki olumsuz Osmanlı imajını düzeltmeye çalışmaktı. İmparatorluk imajı için tehdit oluşturan haberlerden dolayı elçi ve şebkenderlerin basını sıkı biçimde takip etmeleri ve Osmanlı aleyhindeki haberlerin düzeltilmesinde aktif rol almaları gerekiyordu. Örneğin, 1850-1885 yılları arasında kesintisiz olarak 35 yıl boyunca imparatorluğun Londra elçiliğini yapan Kostaki Musurus Paşa basının gücünden etkin biçimde yararlanmaya çalışan sefirlerden biridir. Kostaki Musurus Paşa, İngiliz basınında Osmanlı aleyhine çıkan haberlerle mücadele etmekle kalmayıp, imparatorluk hakkında propaganda yapan basına karşı makale ve kitaplar da yayınlamıştır.²⁸⁷ Bundan başka Osmanlı elçilerinin yabancı gazetecilere para vermek suretiyle Osmanlı lehine haber yaptırdıkları da olmuştur.²⁸⁸ Özellikle Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanılan yabancı basın ve yayının takibi Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı zamanında büyük önem taşımaktaydı.²⁸⁹ Bu sebeple Sultan II. Abdülhamid döneminde para karşılığında Osmanlı lehine haber yaptırma uygulamasına yaygın olarak başvurulduğu bilinse de

²⁸⁵ Carter Vaughn Findley, *Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity: A History*, (New Haven: Yale University Press, 2010), s. 10.

²⁸⁶ Şükrü Hanoğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton; Princeton University Press, 2010), s. 77.

²⁸⁷ Sinan Kuneralp, "Bir Osmanlı Diplomati Kostaki Musurus Paşa; 1807-1891," *Belleten* 34/ 135 (Ankara: TTK, 1970), s. 435.

²⁸⁸ Davison, *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, s. 366.

²⁸⁹ Bkz. Deringil, *The Well-Protected Domains: Ideology and Legitimation of Power in the Ottoman Empire: 1876-1909*, s. 153-158; Muammer Göçmen, "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takip Edilirdi?" *Tarih ve Toplum* XXII/ 128 (Ağustos 1994), s. 18-24; Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007).

uygulama ilk olarak Abdülmecid döneminde başlamıştır. 1840-1848 arasında Atina Sefiri olarak görev yapan Kostaki Musurus Paşa'nın, Atina'da Osmanlı aleyhine çıkan haberlerin Osmanlı lehine çevrilmesi ve Yunan gazetelerinin Osmanlı tarafına çekilebilmesi için merkezî hükümetten tahsisat talep etmesi,²⁹⁰ para karşılığında haberler yaptırılmasının Abdülmecid döneminde de var olduğunu göstermektedir.

Bir diğer örnek olarak Atina Sefiri Rıza Bey, 1889 senesinde Yunanistan'da Osmanlı hükümeti aleyhine neşriyatta bulunan Proia, Palengenessia ve Ephimeris gazetelerini yakından takip etmiş ve sıklıkla Sultan II. Abdülhamid'e, aleyhte çıkan gazete yazıları ve karikatürler hakkında rapor vermiştir.²⁹¹ Bundan başka, Rıza Bey'in Atina'daki sefirliği süresince Atina'da çıkan dergilerin yayınlarını da sıkı biçimde takip ettiği ve yayınları merkeze raporladığı bilinmektedir. Örneğin, Rıza Bey Spectateur d'Orient, eski adıyla Phare du Bosphore adlı derginin 1889 senesinde Osmanlı aleyhinde çıkan sayısına dikkat çekerek Osmanlı hükümetini bilgilendirmiştir.²⁹² Sonraki dönemde Atina Sefiri olan Şakir Paşa da Osmanlı aleyhinde çıkan neşriyatları merkezî hükümete bildirmiş ve 1895 yılında Proia, Acropolis ve Keri gazeteleri ile Estia, Palingenessia, Scripenia, Ephimeris ve Minitör gazetelerinin yaptığı düşmanca haberlere dikkat çektiği raporlarını merkeze ulaştırmıştır.²⁹³ Şakir Paşa'dan sonra Atina'ya sefir olarak atanan Mehmed Asım Bey de gazete ve diğer neşriyatları takip edip Keri ve Ephimeris gazetelerinin düşmanca ve zararlı yayınlarını raporlamıştır.²⁹⁴ Ancak Yunan basın yayın organları Osmanlı sefirlerinin her türlü çabasına rağmen her dönemde Osmanlı aleyhine zararlı neşriyatlarda bulunmaya devam etmiştir.²⁹⁵ Atina basını Osmanlı Hükümeti'nin kendisinden başka Osmanlı devlet adamlarına karşı da düşmanca yayınlar yapmıştır. 1914 senesinde Atina Sefiri olarak görev yapan Galib Kemali Bey

²⁹⁰ Nurdan Şafak, *Bir Tanzimat Diplomati Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), s. 53-54.

²⁹¹ BOA. HR. SYS. 1703/ 59. 22 Recep 1306/ 24 Mart 1889; BOA. HR. SYS. 1703/ 62. 14 Ramazan 1306/ 14 Mayıs 1889; BOA. HR. SYS. 1703/ 65. 4 Zilkade 1306/ 2 Temmuz 1889; BOA. HR. SYS. 1703/ 69. 2 Zilhicce 1306/ 30 Temmuz 1889; bu konuda takdim edilen bir makale örneği için bkz. BOA. HR. SYS. 1703 A/ 62. 12 Zilhicce 1311/ 16 Haziran 1894; bu konuda takdim edilen bir karikatür örneği için bkz. BOA. HR. SYS. 1720/9. 23 Cemaziyelahir 1332/ 19 Mayıs 1914.

²⁹² BOA. HR. SYS. 1703/ 72. 25 Safer 1307/ 21 Ekim 1889.

²⁹³ BOA. HR. SYS. 1705/ 8. 13 Rabiulevvel 1313/ 3 Eylül 1895; BOA. HR. SYS. 1705/ 29. 30 Rabiulevvel 1313/ 20 Eylül 1895; BOA. HR. SYS. 1705/ 34. 2 Rabiulahir 1313/ 22 Eylül 1895; BOA. HR. SYS. 1705/ 27. 29 Rabiulevvel 1313/ 19 Eylül 1895.

²⁹⁴ BOA. HR. SYS. 1705/ 119. 11 Recep 1313/ 28 Aralık 1895; BOA. HR. SYS. 1705/ 121. 12 Recep 1313/ 29 Aralık 1895; BOA. HR. SYS. 1705/ 122. 13 Recep 1313/ 30 Aralık 1895; BOA. HR. SYS. 1705/ 123. 15 Recep 1313/ 1 Ocak 1896; BOA. HR. SYS. 1705/ 125. 19 Recep 1313/ 5 Ocak 1896.

²⁹⁵ BOA. HR. SYS. 1720/ 10. 23 Cemazeyilahir 1332/ 19 Mayıs 1914.

aleyhinde Hronos ve Elales gibi gazetelerde oldukça çirkin karikatürler yayınlanmıştır.²⁹⁶ Bulundukları bölgedeki yayın organlarını takip edip raporlayan tek sefaret Atina değildir; yurt dışında bulunan diğer Osmanlı sefirleri de bulundukları bölgenin basınıni takip etmişlerdir. Örneğin, Paris Sefiri Esad Bey, 1888 senesinde Londra’da yayınlanan Nineteenth Century isimli gazetede çıkan Osmanlı aleyhine yazılara dair hazırladığı raporlarla, gazetenin bu tarz zararlı yayınlarının önlenmesi için Osmanlı yetkililerinin dikkatini çekmiştir.²⁹⁷ Benzer biçimde, Petersburg Sefiri, Panislavist Fırkası’nın yayın organı olan Svet Gazetesi’nde çıkan haberleri raporlayarak merkezî hükümete ulaştırmıştır. Petersburg Sefiri 1894 senesinde özellikle Martıyanef imzasıyla çıkan haberleri Hariciye Nezareti’ne bildirip gerekli önlemlerin alınması için uyarılarda bulunmuştur.²⁹⁸ Ayrıca, Osmanlı merkezî hükümeti sefirlerden basın araçlarını takip edip gazete küpürlerini merkeze ulaştırırken küpürlerin tercüme ve özetleri ile gönderilmesi hususuna dikkat etmelerini istemiştir.²⁹⁹ Bu sebeple elçiler raporlarına genellikle bilgilendirdikleri gazetelerin küpürlerine ek olarak haberlerin tercümelerini de eklemişlerdir.³⁰⁰

Yabancı basında Osmanlı hakkında çıkan düşmanca yazıların takip edilip merkezî hükümetin bilgilendirilmesinden başka genel olarak Avrupa basınıni takip edilip sultana basında çıkan haberlerin raporlandığı da bilinmektedir. Bu minvalde, Berlin Sefiri Sadullah Paşa 4 Aralık 1877 tarihli bir belgede Sultan II. Abdülhamid’e Viyana gazetelerinde Kars’ın Ruslar tarafından işgal edildiğine dair neşriyatlar yapıldığını raporlamıştır.³⁰¹ Ayrıca Osmanlı hükümeti elçilerden sadece zararlı yayın yapan gazete ve dergilerin örneklerini değil, bölgelerinde yayınlanan gazetelerin birer nüshasını da düzenli olarak Osmanlı merkezine ulaştırmalarını istemiştir.³⁰² Örneğin, 1896 senesinde, Paris Sefiri Paris’te yayınlanan Trochak ve L’Armenia isimli

²⁹⁶ BOA. HR. SYS. 1720/ 9. 23 Cemazeyilahir 1332/ 19 Mayıs 1914.

²⁹⁷ BOA. HR. SYS. 1839/ 28. 3 Cemazeyilahir 1305/ 16 Şubat 1888.

²⁹⁸ BOA. HR. SYS. 1365/ 22. 3 Zilhicce 1311/ 7 Haziran 1894.

²⁹⁹ Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa’nın gazete küpürlerini tercüme ve özetleri ile göndermesine dikkat çekilmesi için bkz. BOA. HR. SYS. 43/ 49. 23 Cemazeyilahir 1329/ 21 Haziran 1911.

³⁰⁰ Bu örneklerden birkaçı için bkz. BOA. HR. SYS. 1720/ 9. 23 Cemazeyilahir 1332/ 19 Mayıs 1914; BOA. HR. SYS. 2329/ 32. 15 Muharrem 1336/ 31 Ekim 1917; BOA. HR. SYS. 2417/ 42. 15 Rabiulevvel 1334/ 21 Ocak 1916; BOA. HR. SYS. 2880/ 38.

³⁰¹ BOA. Y. PRK. EŞA. 1/ 18. 28 Zilkade 1294/ 4 Aralık 1877.

³⁰² Berlin ve Roma Sefirlerinden bölgelerinde çıkan gazetelerin birer nüshasının Osmanlı merkezine ulaştırılmasını isteyen yazı için bkz. BOA. HR. SYS. 2789/ 12. 3 Cemazeyilahir 1314/ 9 Kasım 1896.

gazetelerin birer nüshasını Osmanlı merkezine ulaştırmıştır.³⁰³ Sefirlerin Osmanlı merkezine ulaştıracakları bu gazete ve dergilerin ücretleri ise hazine tarafından karşılanmıştır. Viyana Sefiri Muhtar Bey'e 1844 senesinde maaşıyla birlikte, Viyana'da basılan Britani gazetesinin sayılarının birer nüshasını Osmanlı'ya göndermesi için gazetenin yıllık ücreti olan 3.920 kuruş bedel ödenmiştir.³⁰⁴

Gazete ve dergilerden başka, tiyatro oyunları da elçilerin sıkı takibinde olmuştur. Elçiler, Osmanlı veya İslamiyet aleyhine olan tiyatro oyunlarının oynanmasını engellemeye çalışmışlardır.³⁰⁵ Londra Sefiri Rüstem Bey 1890 senesinde Fransız yazarı Henri Bornier'e ait "Muhammed" adlı Müslümanları zedeleyici piyes hakkında kapsamlı bir rapor hazırlamıştır.³⁰⁶ Rüstem Bey, piyesin İslam düşmanlığı içermesi sebebiyle oynatılmaması için gerekli girişimlerde bulunduğu dair hazırladığı raporu 21 Ekim 1893 tarihinde Sultan II. Abdülhamid'e ulaştırmıştır.³⁰⁷ Aynı piyes 1893 senesinde Venedik'te de yayımlanmış ve yasaklanması için hem Venedik konsolosu Logadhe Bey hem de Roma Sefiri Mahmud Nedim Bey gerekli girişimlerde bulunmuştur.³⁰⁸ Aynı dönemde piyesin Paris'te oynatılmasının yasaklanması için Paris sefiri de girişimlerde bulunmuştur. Bir başka zararlı tiyatro örneği 'Muhammed'in Cenneti' isimli piyestir. Paris Sefiri Salih Münir Paşa, 1906 senesinde Paris'te oynatılan 'Muhammed'in Cenneti' isimli bu zararlı piyesi sosyalistlerin etkinliği dolayısıyla, tüm girişimlerine rağmen önleyemediğini ve piyesin Paris'te oynatılmaya devam ettiğine dair hazırladığı raporu merkeze iletmıştır.³⁰⁹ 1908 senesinde, Roma Sefiri Hikmet Bey de bu piyesin Roma'da oynatılmaması için yaptığı çalışmaların netice vermediğini raporlamıştır.³¹⁰

Elçilerden gazeteler, dergiler ve tiyatro oyunlarından başka her türlü broşür, kitapçık, risale tarzında yayınları da sıkı biçimde takip etmeleri istenmekteydi. Bu doğrultuda Atina Sefiri Mehmed Rıfat Paşa 1901 yılında Atina'da İslamiyet aleyhine baskısı

³⁰³ BOA. HR. SYS. 2789/ 12. 3 Cemazeyilahir 1314/ 9 Kasım 1896.

³⁰⁴ BOA. HR. MKT. 1/ 60. 12 Muharrem 1260/ 2 Şubat 1844.

³⁰⁵ Elçilerin tiyatro takibi için bkz. Fatmagül Demirel, "II. Abdülhamid Dönemi Tiyatro Sansürü ve Perdeler Sansüre Açıldı," *Toplumsal Tarih* XI, 63, (1999), s. 41-43.

³⁰⁶ BOA. HR. SYS. 1827/ 39. 23 Zilkade 1307/ 11 Temmuz 1890.

³⁰⁷ BOA. HR. SYS. 1827/ 42. 10 Rabiulahir 1311/ 21 Ekim 1893.

³⁰⁸ BOA. HR. SYS. 1827/ 44. 27 Rabiulahir 1311/ 7 Kasım 1893; BOA. HR. SYS. 1827/ 46. 17 Cemazeyilevvel 1311/ 26 Kasım 1893.

³⁰⁹ BOA. HR. SYS. 1827/ 53. 23 Rabiulevvel 1324/ 17 Mayıs 1906.

³¹⁰ BOA. HR. SYS. 1827/ 54. 10 Muharrem 1326/ 13 Şubat 1908.

yapılmak istenen risale hakkında Osmanlı merkezini bilgilendirmiştir.³¹¹ 1910 senesinde Sofya Sefiri Mustafa Asım Bey ise Arnavut Talebeler Komitesi tarafından neşredilen ‘Çağrı’ adlı zararlı broşürün bir nüshasını Hariciye Nazırı Rıfat Paşa’ya göndermiştir.³¹² Benzer biçimde Roma Sefiri Mehmed Nabi Bey de İngiliz, Fransız, Belçikalı ve Sırlara ait olarak yayınlanan mavi, gri ve sarı kitapların birer nüshasını, kitapların içerikleri hakkında Osmanlı hükümetini bilgilendirmek üzere 1915 senesinde merkeze ulaştırmıştır.³¹³

Elçiler Osmanlı Hükümeti aleyhine çıkarılan yayınları Osmanlı merkezine bildirmekle kalmayıp, bu zararlı yayınların engellenmesi için çalışmalar yapmışlardır. Elçilerin yaptıkları faaliyetlerin başında, bulundukları ülkenin dış işleri yürütücülerine zararlı yayınların engellenmesi için başvuruda bulunmaları, bu yayınlar hakkında tekzipler yayımlamaları ve bazen de mahkemelere başvurmaları gibi durumlar gelmekteydi. Osmanlı yönetiminin İtalya sefiri, Rumeli vilayetlerinde karışıklık çıktığını neşreden Roma gazetelerini 1894 senesinde tekzip edip İtalya Hariciye Nazırı ile bir mülakat gerçekleştirmiştir.³¹⁴

Elçilerin bazen lehte yayın yapmaları için yabancı basına para teklifinde bulunduğu durumlar da olmuştur. Yabancı basının Osmanlı lehine yayın yapmalarının sağlanması için Hariciye Nezareti ayrı bir ödeneğe sahipti.³¹⁵ Bu ödenek yüzünden yabancı gazetecilerin şantajla para kazanmaya çalıştığı bilinmektedir.³¹⁶ Sefirler bu ödeneği kullanarak bulundukları bölgede Osmanlı hükümeti ve sultanı lehine haberler yaptırmıştır. Örneğin, Sultan II. Abdülhamid’in doğum yıldönümü münasebetiyle Vaşington Sefiri Mavroyeni Bey, Amerikan gazetelerinde ‘Abdülhamid’in Popülaritesi’ isimli Sultan II. Abdülhamid’i öven bir makale yayınlattır.³¹⁷

³¹¹ BOA. HR. SYS. 1753/ 68. 11 Rabiulevvel 1319/ 28 Haziran 1901.

³¹² BOA. HR. SFR. 04. 249/ 60. 21 Şevval 1328/ 26 Ekim 1910.

³¹³ BOA. HR. SYS. 2407/ 9. 18 Rabiulahir 1333/ 5 Mart 1915.

³¹⁴ BOA. Y. PRK. EŞA. 20/ 67. 5 Cemaziyelevvel 1312/ 4 Kasım 1894.

³¹⁵ Örneğin, Paris Sefaretinin matbuat tahsisatının geciktirilmesi üzerine gazetelerin neşriyatta sorun yaşadığı hakkında sefaretten gelen arz için bkz. BOA. YPRK. HR. 24/38. 11 Muharrem 1315/ 12 Haziran 1897. Başka bir örnek olarak Roma Sefiri Mehmed Nabi Bey’in Osmanlı menfaatlerinin İtalyan basını nezdinde savunulabilmesi için matbuat kredisi talebi için bkz. BOA. HR. SYS. 2401/ 3. 21 Cemazeyilevvel 1332/ 17 Nisan 1914.

³¹⁶ İlhan Yerlikaya, “II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Gazete ve Haber Ajanslarının Şantaj ve Yolsuzlukları,” *Toplumsal Tarih* 182, Şubat 2009, s. 51-52.

³¹⁷ BOA. HR. SYS. 60/ 45. 27 Ramazan 1308/ 6 Mayıs 1891.

Sefirlerin basını takip edip Osmanlı aleyhine neşriyatları önleme girişimleri çoğu zaman başarılı olsa da³¹⁸ bazen olumlu sonuçlar ortaya çıkarmadığını belirtmekte fayda vardır. II. Abdülhamid döneminde, dönemin Rotterdam Başkonsolosu Ali Nuri Bey tarafından çıkarılan muhalif gazete Davul'un yasaklanması hakkında özellikle Paris Sefiri Münir Paşa ile Stockholm, Berlin ve Rotterdam elçiliklerinin tüm çabalarının yetersiz kalması, sefirlerin muhalif yayınları önleme konusunda her zaman başarılı olamadığı durumlara örnek teşkil etmektedir.³¹⁹

Şehbenderler de elçiler gibi bulundukları ülkenin matbuat ve basınıni takip etme ve padişah ya da hükümet aleyhine zararlı bir neşriyat yapılması durumunda hükümeti bilgilendirmekle vazifelendirilmişlerdir.³²⁰ Örneğin, Şikago Şehbenderi Kostantin Sersuk Bey'in, basını takip edip New York'da Osmanlı hükümeti aleyhine çıkan bazı gazetelerin yasaklanması için çalışmalar yürüttüğü ve bu konuda başarılı olduğu bilgisini vermesi³²¹ şehbenderlerin bulundukları bölgedeki basında çıkan haberleri takip edip raporladığına dair önemli bir göstergedir. Ayrıca şehbenderler Osmanlı hükümeti için zararlı olduğunu düşündüğü yayınları Türkçe veya Fransızca'ya tercüme ederek şehbenderhanenin bağlı bulunduğu sefarete, ilgili neşriyatın çok önemli olması durumunda ise doğrudan Hariciye Nezareti'ne göndermişlerdir.³²²

³¹⁸ Sefirlerin zararlı neşriyatları önleme ve başarıya ulaşma konusuna bir örnek olarak Alman gazetelerinin Berlin Sefiri Tefik Paşa'nın girişimleriyle lehte yayın yapmaya başlaması için bkz. BOA. HR. SYS. 25/ 72. 17 Safer 1306/ 23 Ekim 1888.

³¹⁹ Evren Küçük, "Osmanlı Hariciyesi'nin Muhalif Bir Gazete (Davul) ile Mücadelesi," *OTAM* 43, Bahar 2018, s. 109-140.

³²⁰ "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili," *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 369. Otuz üçüncü bend: "şehbenderler matbuat-ı mahalliyeye dikkat-i mütemadiye icrası ile zat-ı şevketsimat hazret-i padişahiye ve hükümet-i seniyyelerine karşı neşriyat-ı muzırrada bulunanların tedibleri için hükümet-i mahalliyyeye lisan-ı münasib ile ihtarat-ı lazımeyle ifa edeceklerdir."

³²¹ BOA. HR. SAİD. 8/ 8. 11 Zilhicce 1317/ 12 Nisan 1900- Kostantin Sersuk Bey. Ayrıca Şehbenderler Nizamnamesi'nin otuz dördüncü bendine göre şehbenderlerin zararlı neşriyat ve matbuatlarla bağlı bulunduğu sefaretin izni olmadan mücadele etmesi kesinlikle yasaklanmıştır." Bkz. "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili," *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 369. Otuz dördüncü bend: "Şehbenderlerin merbut oldukları sefaret-i seniyye canibinden ruhsat olmadıkça matbuat-ı mevğute-i mahalliyeye ile zuhur edecek mücadelelere iştirak etmeleri katıyyen memnurdur."

³²² "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili," *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 370. Otuz altıncı bend: "gazetelerin Devlet-i Aliyye aleyhine derç ve neşrettikleri ehemmiyetli bendler Türkçe veya Fransızcaya tercüme olunarak şehbenderhanenin mercii olan sefaret-i seniyyeye veya ehemmiyeti pek ziyade ise doğrudan doğruya nezaret-i hariciyeye gönderilecektir."

3.1.2. Muhaliflerin Takibi ve İstihbarat Raporları

Elçilerin temel vazifelerinden bir diğeri, bulundukları bölgedeki Osmanlı muhaliflerinin takibi ve muhalif hareketlerin sınırlandırılmasına yönelik çalışmalar yapmak olmuştur. Elçiler, hemen her dönemde hem imparatorluğun içinden hem de dışından çıkan muhaliflerle baş etmek zorunda kalan Osmanlı yönetimi için bulundukları bölgelerde muhalifleri takip etmiş ve istihbarat toplamışlardır. Petersburg Sefiri, 1903 senesinde Petersburg’da Sultan II. Abdülhamid hakkında kötü haberler yayan şahıs hakkında Dahiliye Nazırı Mehmed Memduh Paşa ile irtibat kurup, nazırı şahsın muhalif hareketleri hakkında bilgilendirmiştir.³²³

Osmanlı sefirlerinin önemli vazifelerinden biri muhalif hareketleri denetlemek ve onlarla mücadele etmek olduğu halde istisna olarak bazı sefirlerin kendi devletine karşı muhalif hareketlerde bulunduğu durumlar da olmuştur. 1909 senesinde Stokholm Sabık Sefiri Şerif Paşa’nın Paris’te çıkan Serbesti Gazetesi ile mevcut idareye muhalif yayınlarda bulunması bu durumu destekler niteliktedir. Merkezî hükümet sabık sefirin ivedilikle Dersaadet’e dönmesine ve aksi durumda askerlikten uzaklaştırılmasına karar vermiştir.³²⁴

Şehbenderlerin de bulundukları ülkede Osmanlı İmparatorluğu’nun lehine çalışmalar yaptığı ve hafiye istihdam etme suretiyle Osmanlı merkezî hükümetinin genel güvenliğini sağlamak adına istihbarat toplamaya çalıştıkları bilinmektedir. Şehbenderler hafiye istihdam etmeleri durumunda hafiye ücretini bağlı bulundukları sefaretten talep edebilmişlerdir.³²⁵

3.1.3. Osmanlı Talebelerinin Takibi

Yurt dışına öğrenim görmesi için talebe gönderilmeye başladıktan sonra diplomatların önemli bir görevi de yurt dışında eğitim gören bu öğrencilerin her türlü

³²³ BOA. HR. SYS. 1374/ 25. 27 Rabiulevvel 1321/ 23 Haziran 1903.

³²⁴ BOA. BEO. 3641/ 273019. 11 Ramazan 1327/ 26 Eylül 1909.

³²⁵ “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili,” *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 369. Otuz ikinci bend: “Şehbenderler politika mecalis-i hafiyelerinin hareket ve ilkaatını memalik-i şahanenin istirahat-i umumiyesine taalluku bulunduğu derecede tahkik ve tecessüs eyleyecekler ve sair cihetlerce mazarrat ve tehlikesi mütevatir ve müsellemler olan eşhas bulunduğu takdirde onların dahi e’al ve hareketini tecessüs eyleyeceklerdir. Umur-ı memuresinin işbu cihet-i nazikesini ifa için icabı takdirinde hafiyye memuru istihdam eyleyecekler ise de bu babada ruhsat-ı mahsusa ve mebalig-i lazıme evvel emirde maiyyetinde bulundukları sefaret-i seniyyeden talep eyleyeceklerdir.”

ihtiyaçlarıyla ilgilenmek ve onları denetlemek olmuştur. Yurt dışına tahsil için gönderilecek talebelere verilecek tahsisatın senetlerini tasdik etmek şebhenderlerin görevidir.³²⁶ Sonrasında ise elçiler, yurt dışında eğitim görecektir olan talebelerin okumak istedikleri okullara başvurunun yapılmasından,³²⁷ barınma ihtiyaçlarının giderilmesine ve ekonomik durumlarıyla ilgilenilmesine kadar çok çeşitli alanda sorumluluklar üstlenmişlerdir. Elçiler, yurt dışı talebelerinin merkezî yönetimle olan irtibatlarını sağlamış ve muhtemel muhalif hareketlerine karşı onları kontrol altında tutmaya çalışmışlardır.³²⁸ 1849 senesinde Fransa’da eğitim gören dört talebenin tahsisatlarının artırılmasına dair okul müdürünün talebiyle bizzat Paris Sefiri Kalimaki Bey ilgilenmiştir.³²⁹ 1853 senesinde Londra’da ilim tahsili için bulunan dokuz talebenin masrafları için verilmekte olan meblağın kesilmesi üzerine süreci yine Osmanlı’nın Londra Sefiri yürütmüştür. Londra Sefiri Kostaki Bey, talebelerin kesilen tahsisatı hakkında Osmanlı merkezini yazdığı tahrirat ile bilgilendirmiştir.³³⁰

Elçiler yurt dışında bulunan talebelerin yalnızca ihtiyaçlarının karşılanması için onlarla ilgilenmeyip onların ilmî faaliyetlerinin de takibinde rol almışlardır. Bu kapsamda Paris Sefiri Münir Paşa 1908 senesinde Avrupa’ya eğitim amacıyla gönderilen otuz dokuz talebenin tahsil ile meşgul olmadıklarını raporlamış ve söz konusu talebelerin tahsisatlarının kesilmesi konusunda merkezî hükümet tarafından gereğinin yapılmasını istemiştir.³³¹ Osmanlı İmparatorluğu’nun yurt dışında en çok talebesi olan ülkeler Fransa ve Almanya olduğundan özellikle Paris ve Berlin büyükelçilerinin yurt dışındaki talebelerle ilgilenme noktasında önemli sorumlulukları olduğu söylenebilir.³³²

3.1.4. Osmanlı Vatandaşlarının Takibi

Diplomatlar bulundukları ülkelerde yaşayan Osmanlı vatandaşlarının temsilcisi ve koruyucusu konumundaki devlet görevlileridir. Osmanlı sefirleri yurt dışında yaşayan

³²⁶ BOA. HR. SYS. 2949/ 40. 18 Safer 1328/ 1 Mart 1910.

³²⁷ Talebelerin yurt dışında okuyacakları okula bizzat sefirler aracılığıyla başvurulduğuna dair bilgiler mevcuttur. Bkz. Mustafa Gençoglu, “Sultan II. Abdülhamid’in Yurt Dışı Eğitim Politikası,” *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* IV/ 2, (Temmuz 2014), s. 38.

³²⁸ Elçilerin yurt dışında eğitim gören talebelerle ilgilenmeleri için bkz.

³²⁹ BOA. HR. TO. 569/ 33. 2 Rabiulahir 1265/ 25 Şubat 1849.

³³⁰ BOA. HR. TO. 573/ 4. 26 Cemazeyilevvel 1269/ 7 Mart 1853.

³³¹ BOA. HR. TH. 265/ 87. 29 Zilkade 1319/ 9 Mart 1902.

³³² Findley, *Ottoman Civil Officialdom*, s. 241.

Osmanlı vatandaşlarının ilgili resmî işlerinin takibini yapmakta ve öldükten sonra dahi haklarını gözetmekte ve hukuki süreçlerini ilerletmekteydi.³³³ Merkezî hükümet Osmanlı sefirlerinden yurt dışında bulunan Osmanlı vatandaşlarının haklarının korunması ve gözetilmesi için bulundukları ülkenin yetkilileriyle iletişim halinde olmaları istenmiştir.³³⁴ Osmanlı elçileri bulundukları bölgedeki yetkililerle yaptıkları görüşmelerle ya da dernek ve teşkilat benzeri oluşumlar kurmaya çalışarak³³⁵ Osmanlı vatandaşlarının haklarının korunması ve genel olarak Osmanlı lehine faaliyetler yapılması için çalışmalarda bulunmuşlardır. Osmanlı sefirleri düzenli olarak bulundukları ülkedeki Osmanlı vatandaşlarının durumu hakkında merkeze raporlar göndermiştir.³³⁶ Özellikle Berlin Antlaşması sonrası Osmanlı'dan ayrılan topraklarda yaşamını sürdüren Osmanlı tebaasının haklarının, elçilerin temel sorumlulukları arasına girdiği söylenebilir. Burada yaşayan Osmanlı vatandaşlarının tabiiyet hakları ve hukuk işlemleriyle bilhassa Atina, Bükreş, Belgrad ve Çetine sefirleri ilgilenmiştir. Zulme uğrayan Teselya Müslümanları hakkında Atina Sefiri Mehmed Rıfat Paşa'nın 1898 senesinde Yunan Hariciye Nazırı ile görüşmesi,³³⁷ Sofya Sefiri Nabi Bey'in 1912 senesinde Hariciye Nazırı Gabriel Efendi ile temasa geçerek Makedonya'daki Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında kanlı çatışmayı sonlandırmaya ve Sofya'da Osmanlı aleyhine yapılan mitingi önlemeye çalışması³³⁸ ve 1915 senesinde Sırbistan'daki Müslüman ahalinin haklarını ve mallarını korumak için Sırp Devleti nezdinde arabuluculuk yapan Roma Sefiri Nabi Bey'in çalışmaları,³³⁹ Osmanlı'nın

³³³ Örneğin, 1897 tarihli bir belgede yurt dışında ölen Osmanlı vatandaşlarına ait olup Osmanlı topraklarına sokulması yasak olan gümüş paraların sefirlerin gözetiminde ve Bank-ı Osmani aracılığıyla ülkeye getirilerek yakınlarına verilmesi kararlaştırılmıştı. Bkz. BOA. HR. TH. 193/ 87. 16 Zilhicce 1314/ 18 Mayıs 1897.

³³⁴ Sultan II. Abdülhamid yönetimi, 1903 senesinde Selanik ve Manastır vilayetlerinde bulunan Müslüman ahaliye uygulanan baskı ve şiddet üzerine bölgede bulunan sefirlerin dikkatini çekmiş ve sefirlerden gerekli girişimlerde bulunmaları istenmiştir. Bkz. BOA. HR. TH. 288/ 53. 13 Cemazeyilevvel 1321/ 7 Ağustos 1903.

³³⁵ Örneğin, Belgrad Sefiri Cevad Bey'in girişimleri neticesinde 1914 senesinde Mösyö Pachitc, Cemaat-i İslamiye teşkilatının işlevsel hale gelmesi için teminat vermiştir. Bkz. BOA. HR. SYS. 1492/ 88. 223 Ramazan 1332/ 15 Ağustos 1914.

³³⁶ Örneğin, 1844 senesinde Osmanlı ahalisine zarar veren Yunan eşkıyası, Osmanlı sefirinin ilgilendiği temel konulardan olmuştur. Atina Sefiri Kostaki Musurus Paşa, Osmanlı ahalisine zarar veren Yunan eşkıyasının Yunan hükümetince affedildiğini ve bazılarının derbent cezasına çarptırıldığını merkeze bildirmiştir. Bkz. BOA. HR. MKT. 8/ 8. 22 Zilkade 1260/ 3 Aralık 1844.

³³⁷ BOA. HR. SYS. 1748/ 2. 24 Muharrem 1316/ 14 Haziran 1898; BOA. HR. SYS. 1748/ 11. 12 Safer 1316/ 2 Temmuz 1898.

³³⁸ BOA. HR. SFR. 04. 424/ 99. 29 Şaban 1330/ 13 Ağustos 1912.

³³⁹ BOA. HR. SYS. 2409/ 74. 13 Recep 1333/ 27 Mayıs 1915.

Balkan topraklarından ayrılan bölgelerindeki Osmanlı tebaasının haklarını gözetmeye çalışan Osmanlı sefirlerinin çabalarını göstermektedir.

Çoğunlukla Balkanlarda görevli Osmanlı sefirleri bu topraklardaki Osmanlı tebaasının haklarından sorumlu olsa da Avrupa'daki diğer sefirler de orada yaşayan Osmanlı tebaasının koruyucusu konumunda olmuşlardır. Londra Sefiri Musurus Paşa, Bulgar yetkililer tarafından Müslümanlara karşı yapılan düşmanca muamelenin önlenmesi için Lord Granville ile yaptığı mülakata dair raporu 1882 senesinde Osmanlı Hariciyesine sunmuştur.³⁴⁰ 1913 senesinde Petersburg Sefiri Turhan Paşa'nın hastalık ve benzer sebeplerden dolayı Osmanlı memleketine iade edilmesi gereken Osmanlı vatandaşlarının en uygun yollarla yurda döndürülmesi için merkezî hükümete bir yazı göndermesi³⁴¹ de sefirlerin bulundukları bölgedeki Osmanlı tebaasının hamisi olduklarını desteklemektedir.

Osmanlı elçileri yalnızca yurt dışında yaşayan Osmanlı vatandaşları için değil, Anadolu'da yaşayan gayrimüslim Osmanlı tebaasının hakları konusunda da başvurulacak bir aracı konumunda olmuşlardır. Rus Dışişleri Bakanı Mösyö Sazanoff'un, 1913 senesinde Osmanlı topraklarındaki Ermenilerin vaziyeti hakkında Petersburg Sefiri Turhan Paşa'nın dikkatini çekmesi³⁴² elçilerin gayrimüslim tebaanın durumu için yabancı yetkililerin başvuru mercii olduğunu desteklemektedir. Osmanlı hükümeti, Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim tebaanın haklarını öne sürerek iç işlerine karışmasını istemediği için gayrimüslim tebaasının haklarını korumaya özen göstermiş ve bunu sefirler aracılığıyla Avrupalı devletlere göstermeye çalışmıştır. Bu kapsamda, Anadolu'daki Hristiyanlara yapıldığı iddia olunan zulme dair Bab-ı Ali tarafından 1914 senesinde Düvel-i Muazzama sefirlerine konuyla ilgilenmeleri için bir nota verilmiş ve bu nota metninin bulundukları ülkelerin yerel basınlarında neşredilmesini sağlamaları istenmiştir.³⁴³

3.1.5. Diğer Görevleri

Diplomatların bilimsel ve düşünsel açıdan üretim ve etkileşim konusunda önemli görevleri olmuştur. Bu minvalde bizzat elçiliklerin kendileri bilimsel toplantılara ev

³⁴⁰ BOA. HR. SFR. 04. 324/ 8. 25 Rabiulahir 1299/ 16 Mart 1882.

³⁴¹ BOA. HR. İD. 29/ 66. 1 Zilkade 1331/ 2 Ekim 1913.

³⁴² BOA. HR. SYS. 1877/ 45. 7 Şaban 1331/ 12 Temmuz 1913.

³⁴³ BOA. HR. SFR. 3. 709/39. 23 Recep 1332/ 17 Haziran 1914.

sahipliği yaptığı gibi³⁴⁴ diplomatların çeşitli kurumlarda gerçekleştirilen bilimsel ya da sanatsal organizasyonlara katılması yoluyla da kültürel hayatı desteklemişlerdir. On dokuzuncu yüzyılda uluslararası etkinliklerin düzenlenmeye başlamasıyla, bu etkinliklere katılım, devletler arasındaki siyasal, sosyal ve kültürel etkileşimin bir göstergesi sayılmaya başlamıştı. İlk olarak Osmanlı Devleti 1851 senesinde düzenlenen ve ilk uluslararası sergi olan Londra Sergisi'ne katılması için Kostaki Musurus Paşa'yı görevlendirmişti.³⁴⁵ Uluslararası alandaki saygınlık açısından da sergi ve fuar tarzında etkinlikler ve bu etkinliklerde hazır bulunmak büyük önem taşımaktaydı. Peşte'deki uluslararası sergiye katılan Viyana Büyükelçisi Mahmud Nedim Paşa'nın ahali tarafından alkışlanıp “çok yaşa Abdülhamid” nidalarıyla karşılanması,³⁴⁶ Osmanlı sefirlerinin uluslararası organizasyonlara katılmalarının imparatorluğun temsiliyeti açısından taşıdığı önemi göstermektedir.

Sefirler bulundukları ülkedeki özel günlerin kutlanması ve sergi ve açılış gibi faaliyetlere katılmak için de doğrudan Osmanlı merkezini bilgilendirmek ve sultandan izin talep etmek zorundalardı. Paris sergisini görmek isteyen Berlin Sefiri Kemal Paşa'nın 1855 senesinde Osmanlı padişahından izin talep etmesi ve kendisine izin verilmesi bu durumu desteklemektedir.³⁴⁷ Benzer biçimde Vaşington Sefiri Mavroyeni Bey ile Başkâtip Norikyan Efendi'nin Şikago'da 1 Mayıs 1893 tarihinde resmî açılışı yapılacak sergiye katılmak için izin talep etmeleri üzerine Sultan'dan 25 Nisan 1893'te izin yazısı gelmişti.³⁴⁸ Uluslararası sergilerden başka kutlama merasimleri, şenlikler ve diğer davetler için de sefirlerin merkezî hükümetten izin talep etmeleri gerekmektedir. 1896 senesinde Macaristan Krallığının kuruluşunun birinci yıldönümü için yapılan şenlikler için yabancı elçilerle beraber Osmanlı sefiri de davet edilmiş³⁴⁹ ve Peşte'ye Osmanlı sefirinin gitmesine izin verildikten sonra³⁵⁰ Osmanlı sefiri davete katılabilmisti.

³⁴⁴ İngiliz Edebiyat ve Bilim Kurulu'nun 1861 senesinde büyükelçilikte yaptığı toplantı için bkz. *Youssouf Bey- The Charged Portraits of Fin-de-Siècle Pera*, Bahattin Öztuncay (ed.), (İstanbul: Koç University Research Center for Anatolian Civilizations (ANAMED), Ömer M. Koç Collection, 2017), s. 66.

³⁴⁵ Bkz. Davison, *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, s. 353-355.

³⁴⁶ BOA. HR. İD. 2089/ 73. 20 Zilkade 1313/ 3 Mayıs 1896.

³⁴⁷ BOA. HR. MKT. 115/ 45. 15 Zilkade 1271/ 30 Temmuz 1855.

³⁴⁸ BOA. HR. TH. 129/ 50. 8 Şevval 1310/ 25 Nisan 1893.

³⁴⁹ BOA. HR. SYS. 219/ 25.13 Şevval 1313/ 28 Mart 1896.

³⁵⁰ BOA. HR. SYS. 219/ 27. 21 Şevval 1313/ 5 Nisan 1896.

Sefirlerin sultanla doğrudan temas kurmasını gerektiren bir diğer görevi sultanın şahsi ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Kimi zaman padişahın yurt dışından getirtmek istediği şahsi eşyalar için sefir ile padişahın doğrudan irtibat kurduğu durumlar olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in Vaşington Sefaretinden talep ettiği güvercinlerin fiyatlarına ve bunların nakliye masraflarına ilişkin sefir tarafından hazırlanan defter 17 Mayıs 1888 tarihinde bizzat Mavroyani Bey tarafından Sultan'a takdim edilmiştir.³⁵¹ Sultan II. Abdülhamid için Londra'dan satın alınan piyanonun kullanım şekli ve maliyeti ile ilgili konuların 1907'de Sultan'a sefir tarafından sunulması³⁵² bu konudaki bir diğer örnektir. Benzer biçimde 7 Ağustos 1908 tarihinde Hindistan'dan getirilen beygir ve güvercinlerin nitelikleri hesap pusulalarıyla birlikte sefir tarafından Sultan'a sunulmuştur.³⁵³

Sefirler ayrıca Sultan ve maiyetindekilerin Avrupa seyahatlerinde ya da görevli olarak bulundukları ülkeye gelen devlet erkânı veya hanedan üyeleriyle ilgilenerek onlara mihmandarlık yapmışlardır. 1867 senesinde Berlin Sefareti maslahatgüzarlığı vazifesinin sonlanmasıyla yurda dönen Atin Karatodori Paşa'nın, aynı yıl Petersburg sefaretine maslahatgüzar olarak atanmadan önce Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinde maiyyet ser kâtibi sıfatıyla kendisine eşlik etmesi, sefirlerin sultanlara yaptığı mihmandarlığı göstermektedir. Bu hizmeti karşılığında Sultan, Atin Karatodori Paşa'yı mecidi nişanı ile ödüllendirmiştir. Atin Karatodori Paşa daha sonra Petersburg'a maslahatgüzar olarak gitmiştir.³⁵⁴

Yabancı devletlerde bulunan Osmanlı elçilerinin görevleri arasında yer alan konulardan bir diğeri, bulundukları ülkedeki diğer elçi ve devlet görevlileriyle yaptıkları görüşmeleri raporlayıp padişaha sunmaları olmuştur. Elçilerden bulundukları ülkede topladıkları her konudaki istihbaratı Osmanlı sultanına ulaştırmaları beklenmekteydi. Atina Sefiri Mahmud Nedim Bey'in Girid meselesi hakkında Yunan Hariciye Nazırı ile yaptığı görüşmeyi 1890 senesinde Sultan II. Abdülhamid'e rapor etmesi³⁵⁵ sefirlerin sultanlarla kurduğu doğrudan teması gösteren bir istihbarat durumudur. Bükreş Sefiri Mustafa Reşid Bey de 1895 senesinde

³⁵¹ BOA. Y. PRK. EŞA. 7/ 70. 6 Ramazan 1305/ 17 Mayıs 1888.

³⁵² BOA. Y. PRK. EŞA. 50/ 18. 20 Muharrem 1325/ 5 Mart 1907.

³⁵³ BOA. Y. PRK. EŞA. 9/ 22. 9 Recep 1326/ 7 Ağustos 1908.

³⁵⁴ BOA. HR. SAİD. 4/ 4. 11 Cemaziyelevvel 1313/ 30 Ekim 1895- Atin Karatodori Paşa.

³⁵⁵ BOA. Y. PRK. EŞA. 11/ 104. 15 Zilhicce 1307/ 2 Ağustos 1890.

Romanya başvekili ile siyasi durum hakkında yaptığı görüşmeyi zaman geçmeden Sultan II. Abdülhamid'e yazdığı raporla doğrudan bildirmiştir.³⁵⁶ Yabancı sefir ve devlet adamlarının muhtemel bir Balkan ve Osmanlı-Bulgar Savaşı hakkında görüşlerini içeren 1911 tarihli Avusturya Sefiri'nden gelen istihbarat ise³⁵⁷ olası bir Balkan Savaşı için büyük önem taşımaktadır.

3.2. Diplomatların Atama ve Tayinleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda diplomat olarak atanabilmek için en temel ölçüt elbette ki nitelikli bir eğitime sahip olmaktır. Ancak nitelikli bir eğitim tek başına diplomat olarak atanabilmek için yeterli değildi. Atanan diplomatların ön plana çıkan özelliklerinden ya da diğer bir söylemle sicill-i ahval kayıtlarında vurgulanan niteliklerinden, bir diplomatın sahip olması gereken temel özellikler hakkında yorumda bulunabiliriz. Buna göre diplomatlarda aranan temel nitelikler şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Hüsni Ahlak: görevlerini en iyi şekilde yerine getiren diplomatlar 'hüsni-ahlak, dirayet ve hareketleriyle' adlarından söz ettiren kimselerdir.³⁵⁸
- 2) Yeterlilik: diplomatlar yeterliliklerini 'iktidar', 'muktedir', 'ehliyet', 'dirayet', 'liyakat' gibi farklı ifadelerle sicill-i ahval dosyalarına kaydetmişlerdir.³⁵⁹ Sicill-i ahval dosyalarında bu kavramlar yeterli

³⁵⁶ BOA. Y. PRK. EŞA. 23/ 21. 17 Cemaziyevvel 1313/ 5 Kasım 1895.

³⁵⁷ BOA. HR. SYS. 217/ 40. 7 Muharrem 1329/ 8 Ocak 1911.

³⁵⁸ "Hüsni hal ve hareket" i vurgulanan diplomatlar için bkz. BOA. HR. SAİD. 13/ 5. 28 Rabiulahir 1324/ 21 Haziran 1906- Spiraki Floksinidis Efendi; "Hüsni hizmet" için bkz. BOA. HR. SAİD. 12/ 5. 28 Rabiulevvel 1324/ 22 Mayıs 1906- Kırkor Yaldızyan Efendi; BOA. HR. SAİD. 8/ 16. 16 Cemazeyilahir 1318/ 11 Ekim 1900- Dimitri Efendi; BOA. HR. SAİD. 7/ 23. 6 Cemazeyilahir 1317/ 12 Ekim 1899- Bahaddin Bey; BOA. HR. SAİD. 15/ 34. 13 Cemazeyilevvel 1325/ 24 Haziran 1907- Fahreddin Reşad Bey; "Hüsni hal" için bkz. BOA. HR. SAİD. 5/ 10. 22 Ramazan 1314/ 24 Şubat 1897- Mike Efendi; BOA. HR. SAİD. 16/ 22. 9 Şaban 1325/ 17 Eylül 1907- Mehmed Kadri Bey; "hüsni-ahlak ve dirayet ve ehliyet" için bkz. BOA. HR. SAİD. 5/ 28. 17 Rabiulevvel 1315/ 16 Ağustos 1897- Seyyid Mehmed Feridun Bey; BOA. HR. SAİD. 2/ 11. 1 Cemazeyilahir 1308/ 12 Ocak 1891- Nasri Franko Bey; "Hüsni ahlak" için bkz. BOA. HR. SAİD. 2/ 9. 23 Rabiulevvel 1308/ 6 Kasım 1890- Yusuf Misak Efendi; "hüsni-ahlak ve istidad" için bkz. BOA. HR. SAİD. 16/ 6. 16 Cemazeyilahir 1325/ 27 Temmuz 1907- Mustafa Asım Bey.

³⁵⁹ "liyakat" için bkz. BOA. HR. SAİD. 12/ 10. 12 Rabiulahir 1324/ 5 Haziran 1906- Ahmed Muhtar Bey; BOA. HR. SAİD. 4/ 15. 20 Zilkade 1313/ 3 Mayıs 1896- Fransuva Ros Terziyan Efendi; "iktidar" için bkz. BOA. HR. SAİD. 12/ 16. 23 Rabiulahir 1324/ 16 Haziran 1906- Şedid Ceyş Efendi; BOA. HR. SAİD. 23/ 9. 29 Recep 1329/ 26 Temmuz 1911- İbrahim Hakkı Bey; BOA. HR. SAİD. 4/ 15. 20 Zilkade 1313/ 3 Mayıs 1896- Fransuva Ros Terziyan Efendi; "ehliyet" için bkz. BOA. HR. SAİD. 13/ 3. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906- Selim Gürcü Efendi; BOA. HR. SAİD. 23/ 9. 29 Recep 1329/ 26 Temmuz 1911- İbrahim Hakkı Bey; BOA. HR. SAİD. 5/ 28. 17 Rabiulevvel 1315/ 16 Ağustos 1897- Seyyid Mehmed Feridun Bey; BOA. HR. SAİD. 4/ 3. 25 Safer 1313/ 17 Ağustos 1895- Ohan Efendi;

donanımına ve ihtisasa sahip olduklarını belirtmek anlamında kullanılmaktadır.

- 3) Gayret: diplomatlar vazifelerini en iyi şekilde yerine getirmek için ‘gayret’ gösteren ve sebatla işlerini yürüten kimselerdir. Diplomatların vazifelerini yapmak için gösterdikleri ‘gayret’leri bulundukları bölgenin sefir ya da diğer üst düzey diplomatik temsilcileri tarafından tasdik edilmiş ve diplomatların mesleğini en iyi şekilde yerine getirmek için gösterdiği ‘gayret’leri sicill-i ahval kayıtlarında vurgulanmıştır.³⁶⁰
- 4) Sadakat: sadakat padişaha ve onun kurduğu devlet düzenine mutlak olarak itaat etmek anlamına gelmektedir. Özellikle gayrimüslim diplomatlar mesleğe ilk kez atanırken ya da tayin, nakil ve terfi durumlarında çalıştığı birimin hiyerarşik olarak en üst seviyede olan bürokrat ya da diplomatu tarafından padişaha sunulan arzda bahsi geçen diplomatın sadakatine olan vurgusu dikkat çekicidir. Bu çalışmada gayrimüslim şehbender atamalarında, bölgede yetkili bulunan sefirin Hariciye Nezareti’nin ve sultanın dikkatini kişinin sadakatine çektiği gözlemlenmiştir.³⁶¹

“ehliyet ve dirayet” için bkz. BOA. HR. SAİD. 5/ 28. 17 Rabiulevvel 1315/ 16 Ağustos 1897- Seyyid Mehmed Feridun Bey; BOA. HR. SAİD. 16/ 6. 16 Cemazeyilahir 1325/ 27 Temmuz 1907- Mustafa Asım Bey; BOA. HR. SAİD. 2/ 9. 23 Rabiulevvel 1308/ 6 Kasım 1890- Yusuf Misak Efendi; BOA. HR. SAİD. 2/ 11. 1 Cemazeyilahir 1308/ 12 Ocak 1891- Nasri Franko Bey; “erbab-ı istidad” için bkz. BOA. HR. SAİD. 22/ 23. 8 Safer 1328/ 19 Şubat 1910- Mehmed Sadreddin Bey; özelliklere bildikleri yabancı diller söz konusu olduğunda “muktedir” kavramının kullanılması için bkz. BOA. HR. SAİD. 1/ 17. 1 Rabiulahir 1304/ 28 Aralık 1886- Danyal Saib Bey; BOA. HR. SAİD. 5/ 10. 22 Ramazan 1314/ 24 Şubat 1897- Mike Efendi; BOA. HR. SAİD. 8/ 8. 11 Zilhicce 1317/ 12 Nisan 1900- Kostantin Sersuk Bey; BOA. HR. SAİD. 9/ 20. 22 Şaban 1319/ 4 Aralık 1901- Mahmud Enver Bey; BOA. HR. SAİD. 12/ 21. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906- Dimitraki Efendi; BOA. HR. SAİD. 17/ 19. 19 Ramazan 1325/ 26 Ekim 1907- Serkez Efendi; BOA. HR. SAİD. 3/ 6. 1 Ramazan 1311/ 8 Mart 1894- Bahaddin Bey; BOA. HR. SAİD. 6/ 14. 14 Muharrem 1316/ 4 Haziran 1898- Hüseyin Kadri Bey; BOA. HR. SAİD. 3/ 9. 27 Ramazan 1311/ 3 Nisan 1894- Nikola Gadakan Efendi; BOA. HR. SAİD. 4/ 1. 15 Şaban 1312/ 11 Şubat 1895- Mahmud Esad Paşa; BOA. HR. SAİD. 16/ 25. 11 Şaban 1325/ 19 Eylül 1907- Şemsi Bey; BOA. HR. SAİD. 2/ 9. 23 Rabiulevvel 1308/ 6 Kasım 1890- Yusuf Misak Efendi; BOA. HR. SAİD. 4/ 14. 29 Recep 1313/ 15 Ocak 1896- Kostaki Panciri Efendi. İbrahim Hakkı Bey’in Kardif’e şehbender olarak atanırken iktidar ve ehliyetinden başka yerel dile olan hâkimiyeti vurgulanmıştır. Bkz. BOA. HR. SAİD. 23/ 9. 29 Recep 1329/ 26 Temmuz 1911- İbrahim Hakkı Bey.

³⁶⁰ “Gayret” için bkz. BOA. HR. SAİD. 8/ 8. 11 Zilhicce 1317/ 12 Nisan 1900- Kostantin Sersuk Bey; BOA. HR. SAİD. 13/ 5. 28 Rabiulahir 1324/ 21 Haziran 1906- Spiraki Floksinidis Efendi; BOA. HR. SAİD. 5/ 28. 17 Rabiulevvel 1315/ 16 Ağustos 1897- Seyyid Mehmed Feridun Bey; BOA. HR. SAİD. 4/ 3. 25 Safer 1313/ 17 Ağustos 1895- Ohan Efendi; BOA. HR. SAİD. 12/ 1. 26 Safer 1324/ 21 Nisan 1906- Maksim Efendi.

³⁶¹ “Sadakat” için bkz. BOA. HR. SAİD. 13/ 5. 28 Rabiulahir 1324/ 21 Haziran 1906- Spiraki Floksinidis Efendi. Belgrad Sefiri Halid Bey, Yaş’a şehbender olarak atanmasını istediği Spiraki Floksinidis Efendi için yazdığı tavsiye mektubunda Spiraki Floksinidis Efendi’nin sadakatine vurgu yapmıştır: “Spiraki Floksinidis Efendi’nin bir seneden ziyade maiyetimde bulunub kemal-i gayret ve

Buna göre diplomatların istihdamında en önemli nitelikler atanacak kişilerin eğitim ve mesleki açıdan yeterliliği, siyasi olarak güvenilirliği ve sadakatleriydi. Bunlardan başka erdem, yetenek, dış işleri konusundaki bilgi ve tecrübe ve disiplin de kadrolara seçilmek için temel kıstaslar arasındaydı. Yeterliliğini ve ahlakını ispat etmiş adaylar gayreti ve sadakati tasdik edildikten sonra Osmanlı yönetiminin onayıyla yurt dışında diplomat olarak görevlendirilebilmiştir. Atanan diplomatlar, görevlendirildikleri ülke yönetimi tarafından görevlerini yapabilmeleri için onaylandıktan sonra resmî olarak temsilci olabilmıştır. Osmanlı hükümetinin atadığı diplomat, atandığı ülke yönetimi tarafından kabul edilmediği müddetçe resmî temsilci olamamıştır.³⁶²

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı diplomatlarının atanmasında, atama yapılacak ülkenin sosyo-politik ve dinî durumuna bakılması da önemli bir kıstastır. Avrupa ülkelerine atanan elçi ve konsoloslar ile devletin ticari ilişkilerinin olduğu Ege ve Karadeniz çevresindeki ülkelere yapılan atamalar ya da Müslüman ülkelere yapılan atamalar birbirinden farklılık göstermektedir. Bu anlamda dış ilişkiler konusunda mesleki ve eğitim alanındaki uzmanlıktan başka, kişinin atanacağı ülkeyi tanıyor olması ve o bölgeye olan aşinalığı da diplomat olarak atanmayı kolaylaştıran unsurlardan olmuştur. Eğitimle elde edilen bilgi, mesleki tecrübe ve yerel meselelere olan aşinalıkları göz önüne alınarak gönderilecek ülkede diplomat olmaya en uygun olan aday belirlenmeye çalışılmıştır. Örneğin, İran ve Hindistan gibi İslamî boyutu olan ülkelere geleneksel İslamî kültüre hâkim temsilciler gönderilmiştir.³⁶³ Benzer bir bakış açısıyla askerî açıdan önem taşıyan bölgelerin elçi ve şehbenderliklerine askerlik geçmişi olan kimseler atanmıştır.³⁶⁴

sadakatle hizmet ettiğini ve Almanca'ya vukufundan pek ziyade istifade eylediğimi ve kendisi hüsn-ü hal ve hareket ashabından olub nezd-i acizanemden müfarakatı tahrir sefaret-i seniyyesine tayinimden neş'et ettiğini beyan ederim." Ayamavra Şehbenderi Mike Efendi ise sicill-i ahval dosyasında sadakatinin sefir tarafından tasdik olduğunu beyan etmiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 5/ 10. 22 Ramazan 1314/ 24 Şubat 1897- Mike Efendi. "Köstence müftü ve mutebera-ı ahali tarafından hüsn-i halimi mütezammın şehadetnameler olduğu gibi hidemat-ı çakeranemde gösterdiğime asar-ı sadakat ve intizam ve infisalim sebep olan mezkûr isnadın hakikaten bazı erbab tarafından vukua geldiğini sefir Süleyman tarafından dahi tasdik olunmuştur."

³⁶² Osmanlı Hükümeti'nin 1906 senesinde Mustafa Said Bey'i Rusya'ya şehbender olarak ataması ve Osmanlı yönetiminin tüm teşebbüslerine rağmen Rus hükümetinin Mustafa Said Bey'in şehbenderliğini onaylamaması üzerine, diplomatın Varna Şehbenderliği'ne nakledilmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 19/ 17. 26 Muharrem 1326/ 29 Şubat 1908- Mustafa Said Bey.

³⁶³ Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789- 1922*, s. 233-234.

³⁶⁴ Findley, *Ottoman Civil Officialdom*, s. 176-177. Özellikle II. Abdülhamid döneminde sefirler genel olarak askerî sınıfa mensup kişiler arasından seçilmekteydi. Bu dönemde bir devlet politikasına

Hem sefir hem de şehbender atamalarında dikkat edilen önemli hususlardan biri de temsilci gönderilecek ülkenin dünya siyasetinde oynadığı roldü. Osmanlı Devleti dünya politikasında belirleyici role sahip olan İngiltere, Fransa gibi ülkelere atanacak sefir ve şehbenderlerin seçilmesinde oldukça özenli davranır ve devleti temsil kabiliyetine sahip, yüksek rütbeli kişileri gönderirdi. Ayrıca Osmanlı'nın ihtişamını ve görkemini dünyaya tanıtmak için siyasi öneme sahip ülkelere gönderilen temsilciler için yüklü tahsisatlar ayrılır ve gösterişli görünmelerine önem verilirdi.³⁶⁵

Diplomat atama ve terfilerinde dikkati çeken diğer bir nokta, elçi atama ve terfilerinin genellikle liyakate dayanarak ve terfi sistemine göre ilerlerken istisna olarak özellikle şehbender atamalarında hamilik ve intisap ilişkisine göre tayin ve terfilerin mümkün olabildiğidir. Buna göre elçilerin atama ve terfisinde kurumsal bir sistem ön planda tutulup, eğitim ve mesleki kariyerleri üstün tutulurken, şehbenderlerin atanmasında, atanacak kişinin bölgeyi tanıyor olması ve bölge halkı tarafından biliniyor olması atanmasını kolaylaştıran bir etken olmuştur. Örneğin, 1861 senesinde Ragoza şehbenderi Mösyö Beric'in sıhhi keyifsizliği nedeniyle şehbenderlik hizmeti bölgeyi bilen ve bölge halkı tarafından tanınan oğlu Antuvan'a devredilmiştir.³⁶⁶ Rumeli Ordu-yu Hümayun Müşiri İsmail Paşa, yazdığı tahriratta Antuvan'ın ehliyet sahibi olduğunu ve Mösyö Beric yerine oğlu Antuvan'ın atanmasının uygun olduğunu belirtmiştir. Padişah ise Ragoza Şehbenderi olarak babası yerine Antuvan'ı atamış ve kendisine dördüncü rütbeden mecidi nişanı vermiştir.³⁶⁷ Antuvan'ın ehliyeti ordu-yı hümayun müşaviri tarafından tasdik edilse de babasının hamisinde bu görev için düşünülen ilk kişi olduğu açıktır.

Şerif Mardin, Osmanlı idari teşkilatlanmasında bazen beklenmedik atanma ve terfilerle karşılaşılabilirdiğini ve kimi zaman sultanın sempati duyduğu bir çocuğu sarayda üst düzey bir pozisyona kadar çıkarabildiğini aktarırken buna "Alaaddin'in

dönüştürülen asker sefir uygulamasıyla istihbarat, teşrifat ve askerî alımlarda yarar sağlanması hedeflenmişti. Bkz. Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti*, s. 192.

³⁶⁵ Örneğin, 26 Mart 1838 tarihli bir hatt-ı hümayunda büyükelçilik unvanıyla Londra Sefirliğine atanan Sarım Efendi'nin İngiltere karşısında gösterişli görünmesi için Sarım Efendi'ye Elçi Hazinesi'nden murassa kılıç, müzeyyen elbise ve pırlantalı çubuk takımı verilmesi belirtilmişti. Bkz. BOA. HAT. 472/23099. 29 Zilhicce 1253/ 26 Mart 1838. Ayrıca aynı dönemde sefaretlere görevlendirilen kişilere 250.000 kuruş tahsisat verilirken Sefir Sarım Efendi'ye verilecek tahsisatın 375.000 kuruş olması kararlaştırılmıştı. Bkz. BOA. C. HR. 22/ 1065. 5 Zilhicce 1253/ 2 Mart 1838.

³⁶⁶ Bkz. BOA. İ. HR. 183/ 10207. 13 Şevval 1277/ 24 Nisan 1861.

³⁶⁷ Bkz. BOA. İ. HR. 183/ 10207. 13 Şevval 1277/ 24 Nisan 1861.

lambası hareketliliği” adını vermektedir.³⁶⁸ Osmanlı idari sisteminde sıradan bir insanın bile nazırlığa kadar yükselbilmesi mümkündür.³⁶⁹ Ancak sosyal kökeninden bağımsız olarak bürokratik kadrodaki hızlı yükseliş bir iltimas yöntemiyle değil, nitelikli bir eğitim hayatıyla mümkündür. Bu bakımdan bürokratik kadrolarda tepeden inme bir kayırmacılıkla bir terfi durumu söz konusu olmayıp, sahip olunan eğitim ve mesleki tecrübe sonucunda üst düzey makamlara erişilebilmiştir.

Carter Findley, Mardin’in “Alaaddin’in lambası hareketliliği” adını verdiği bu terfi sistemine, her yükselişin bir de inişi olabileceğini söyleyerek “çark-ı felek hareketliliği” sistemini de eklemektedir.³⁷⁰ Sivil bürokraside terfi alarak yükselen kimseler memurun efendisine bir adım daha yaklaşması ya da başka bir ifadeyle daha da siyasileşmesi demektir. Böyle kimselerin siyasi olarak ayakta kalabilmeleri, patrimonyal hane halkı modelinin temelini oluşturan sultana, yani efendilerine olan sadakatlerine bağlıydı. Dolayısıyla siyasi pozisyonlar sultana mutlak itaati gerektirmekteydi.

3.2.1. Elçi Atamaları

Osmanlı Devleti’nin son döneminde elçi atamaları, Hariciye Nezareti’nden verilen emir ve memurun-i mülkiye komisyonunda alınan karara binaen önce sadrazama sunulmuş ve daha sonra padişahın onayıyla gerçekleşebilmiştir.³⁷¹ On dokuzuncu yüzyılın son döneminde atanacak elçinin sahip olması gereken nitelikler ise kurumsallaşan bir devletin ihtiyaçlarına göre belirlenmişti. Bir elçinin aslî görevi

³⁶⁸ Şerif Mardin, “Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire” *Comparative Studies in Society and History* 11/ 3, 1969, s. 272.

³⁶⁹ Bkz. Bkz. A. Ubicini, *La Turquie actuelle* (Paris, 1855), s. 170’ten aktaran Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789- 1922*, s. 43. Mısır Çarşısı’nda çırak olarak çalışan ve sonra Harbiye Nazırlığı’na kadar yükselen Rıza Paşa’nın hikâyesi Şerif Mardin’in düşüncesi kapsamında değerlendirilebilir. Sultan II. Mahmud’un Mısır Çarşısı’nda dolaşırken karşılaştığı çırak Rıza’yı fark edip onu saraya götürmesiyle, küçük Rıza için çıraklıktan Harbiye Nazırı Rıza Paşa’ya yükselecek bir kariyer hayatı da başlamıştır. Sıradan bir aileden gelen Rıza Paşa’nın hayatı, saraya adım attığı andan itibaren değişmeye başlamış ve ilk tahsilini tamamladıktan sonra askerî idadiden mezun olmuş ve 1886 senesinde Harbiye’yi bitirmiştir. Bu aşamadan sonra Rıza Paşa kaymakamlık, harbiye hocalığı, Erkan-ı Harbiyye-i Umumiye Müdürlüğü, Beşinci Nizamiye Üsküp Fırka-i Askeriyesi Komutanlığı, Manastır Valiliği ve İkinci Ordu Müşirliği’nden sonra Harbiye Nazırlığı’na terfi edebilmiştir. Bkz. Cevdet Küçük, “Ali Rıza Paşa,” *TDV İslam Ansiklopedisi* 2, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), s. 440-441.

³⁷⁰ Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789- 1922*, s. 43.

³⁷¹ “Hariciye Nezareti’nden verilen işar ve memurun-i mülkiye komisyonunda verilen karar üzerine irade-i seniyye hazret-i hilafetpenahi mucibince...” Bkz. BOA. HR. SAİD. 8/ 24. 16 Zilkade 1318/ 7 Mart 1901- İsak Yafes Efendi; BOA. HR. SAİD. 8/ 25. 2 Zilhicce 1318/ 23 Mart 1901- Ali Zati Bey.

“kendi hükümetini ilgilendiren her şeyi gözlemlemek ve rapor etmek ve kendi ülkesinin lehine olacak biçimde olayların gidişatını etkileyebilmek” ti.³⁷² Elçilerin bu önemli rolü, bilgi toplama, analiz etme ve raporlama konusunda başarılı olabilmelerini ve bu sebeple de yerel meselelere hâkim olmalarını zorunlu kılmaktaydı. Dolayısıyla, elçi atamalarında sahip oldukları eğitim, bildikleri yabancı diller ve mesleki tecrübelerinden başka gönderilecekleri coğrafyaya olan aşinalıkları da oldukça önemliydi.

Elçiler her şeyden önce devleti ve padişahı temsil etmekteydi. Bu sebeple özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte seçilen elçiler genel olarak erken yaştan itibaren iyi eğitim alarak yetiştirilen, başta Fransızca olmak üzere yabancı dil bilen³⁷³ ve bürokrat ailelerden gelen kimselerdi. Elçiler entelektüel olarak toplumun içindeki küçük bir grup olan aydın azınlık grubun içinden çıkmış, nitelikli eğitimleriyle göz dolduran kimselerdi. Elçi atamalarında öne çıkan ikinci nitelik ise mesleki tecrübeleriydi. Herhangi bir elçilikte ilk defa göreve başlayan bir memur genellikle üçüncü kâtip olarak hizmet etmeye başlamaktaydı. Zamanla birinci kâtipliğe yükselen memurlar bundan sonra Balkan ülkelerinin başkentlerinde elçilik görevine ya da Batı Avrupa ülkelerinde büyükelçilerin müsteşarlığına ve daha sonra büyükelçilik görevine getirilmekteydiler.³⁷⁴

3.2.2. Şehbender Atamaları

Şehbenderlerin atama sistemlerine dair başlangıçta belirli bir düzenleme yokken, 1881 senesinde çıkarılan Şehbenderler Nizamnamesi ile şehbender atamasının ne şekilde gerçekleştirileceği belirlenmiştir. Bu nizamname ile ilk olarak şehbenderlerin Hariciye Nezareti bünyesindeki Umur-ı Şehbenderi Müdüriyeti tarafından yapılacak sınavda başarılı olmaları durumunda atanabilmeleri kararlaştırılmıştır.³⁷⁵ Yine bu

³⁷² Chas. W. Freeman Jr., *The Diplomat's Dictionary*, (Washington DC: National Defense University Press, 1994), s. 115.

³⁷³ 6 Mart 1885 tarihli bir kararnameye göre elçiler ve şehbenderler ile bu kurumlarda görevli diğer memurlar ile Hariciye Nezareti'ne yeni atanacak memurların Fransızca bilme zorunluluğu getirilmiş ve Fransızca bildiklerine dair ya Lisan Mektebi ya da diğer okullardan alınmış diplomalarını beyan etmeleri istenmiştir. Bkz. Sezai Balcı, “Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi,” *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 27/ 44, s. 77-98.

³⁷⁴ Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*, s. 56, 61; Gürpınar, *Ottoman Imperial Diplomacy: A Political, Social and Cultural History*, s. 77.

³⁷⁵ “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili,” *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 364. On ikinci bend: “şehbenderlik silkine duhul Nezaret-i Hariciye Umur-ı

nizamnameye göre hem muvazzaf hem de fahrî şehbenderlerin azilleri veya başka bir bölgeye atanmalarının ancak padişah iradesiyle gerçekleşmesi mümkün kılınmıştır.³⁷⁶ Aynı nizamname uyarınca terfiler de padişahın iradesiyle mümkün olabilmektedir.³⁷⁷ 15 Mart 1885 tarihli bir kararnameye göre ise şehbenderlerin seçilmesi için daimî bir komisyon kurulmuştur.³⁷⁸

Şehbenderlik beratlarının “Reaya-yı Devlet-i Aliyye’mden olup” şeklinde başlaması şehbender atamasında ilk şartın Osmanlı reayasından olma zorunluluğunu göstermektedir. Ancak bu kuralın sık sık çiğnendiği örnekler görülmektedir. Özellikle fahrî şehbender ve şehbender atamalarında Osmanlı tebaasından olmayan bazı Rum tebaasının atandığı görülmektedir. Ya da kendisini Osmanlı tebaasından gibi gösterip aslında başka milletlere tabii olduğu bilinen örnekler de vardır.³⁷⁹

Bir bölgenin şehbenderliğine tayin olunan memurun iki hafta içinde görev mahalline ulaşma ve bölgenin yerel idarecilerini şehbender olarak atandığına dair bilgilendirme zorunluluğu bulunmaktaydı. İki hafta içinde görev yerine gitmeyen ya da şehbender iken herhangi bir suça bulaşan şehbenderler kınama, bir aydan bir seneye kadar görevinden alınma ve maaşının tamamının ya da bir kısmının kesilmesi veya memuriyetten azledilme gibi çeşitli şekillerde cezalandırılmaktaydı. Bu cezalardan birini alan şehbenderin suçu Umur-ı Şehbenderi Müdüriyeti’nde bulunan memurun defterine kaydedilirdi.³⁸⁰

Şehbenderi Müdüriyeti marifetiyle şerait-i mevzuası mucibince icra olunacak müsabakat imtihanı ile vuku bulacaktır.”

³⁷⁶ “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili,” *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 364. On üçüncü bend: “şehbenderlerin azli veya diğer mahalle nakli-i memuriyetleri ba-irade-i seniyye icra olunur.”

³⁷⁷ “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili,” *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 365. On dördüncü bend: “şehbenderlerin terfî-i memuriyetleri intihab ile ba-irade-i şahane icra olunur.”

³⁷⁸ *Düstur*, 1. Tertip, C. V., s. 201-202.

³⁷⁹ Bkz. 1814 senesinde Malta’da Osmanlı şehbenderi olan Nikolas Sasi. Nikolas Sasi Osmanlı tebaasından olduğunu belirtmesine rağmen aslında İngiltere’ye tabi olduğu anlaşılmıştır. Bkz. Musa Kılıç, *Osmanlı Hariciyesi’nde Gayrimüslimler (1836-1876)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), s. 234.

³⁸⁰ “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dahili,” *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 365. On yedinci bend: “şehbenderler hakkında icra olunacak mücazat-ı inzibatiye şunlardır: evvela tevbih, saniyen bir aydan bir seneye kadar azl-i muvakkat ile maaşının kısmen veya külliyyen kat’ı, salisen memuriyetten affı. Şu ta’dad olunan mücazatdan birine düşer olan şehbenderlerin nev-i cezası umur-ı şehbenderi müdüriyeti’nde bulunan memurun defterlerine işaret olunacaktır.”

3.2.3. Becayış Suretiyle Yer Değiştirme ve Ek Görevlere Atanma

Diplomatların atamalarında sahip olunması gereken niteliklerden başka, atamaların ne suretle yapıldığı önem arz etmektedir. Buna göre, ilk olarak diplomat atamalarının becayış usulüyle yer değiştirme şeklinde gerekleşebildiğı görülmüştür. Mehmed Ragıb Efendi, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi’nde çalışırken 1908 senesinde becayış suretiyle Savubulak şehbenderliğı’ne atandığı bilgisini vermiştir.³⁸¹ İşak Yasef Efendi ise İbrail şehbenderliğinde kançılar olarak çalışırken bölgenin havasıyla uyum sağlayamadığı için başka bir yere naklini talep etmiş ve 1899 senesinde becayış suretiyle Brindisi şehbenderliğı’ne naklolmuştur.³⁸²

Farklı nezaretlerde görev yaparken Hariciye Nezareti bünyesinde vazifelendirilen diplomatlar ise, nezaretler ya da meslek grupları arasında geçiş suretiyle atama yapılabildiğini göstermektedir. Kirkor Yaldızyan Efendi 1872 senesinde Beyoğlu Telgrafhanesinde memur olarak başladığı kariyerine 1874 senesinde Nafia Nezareti’ne geçiş yaparak devam etmiş ve 1886 senesinde ise Hariciye Nezareti kadrosuna dâhil olarak Sırbistan şehbender vekâletine atanmıştır.³⁸³ Fuad Sadık Bey ise 1892 senesinde Bab-ı Ali Tercüme Odası’ndan Ticaret ve Nafia Nezareti Ziraat Bankası Tahrirat Kalemi’ne naklolmuştur. 1896 senesinde ise tekrar Hariciye Nezareti’ne dönüş yaparak Kalas Başşehbenderliğı Kanıllarlığı’na atanmıştır.³⁸⁴ Görüldüğü zere Fuad Sadık Bey iç işlerinde başladığı kariyerine Nafia Nezareti’nde devam ettirmiş ve daha sonra Hariciye Nezareti’ne bağlı olarak çalışmıştır. Bir diğer örnek olarak İşmail Zühdü Bey, 1859 senesinde Tahran Sefareti Başkitabetine atanmış ve bu vazifesinde beş yıl kaldıktan sonra sırasıyla Tahran Maslahatgzarlığı, Tiflis Başşehbenderliğı, Bursa vilayeti Muavinliğı ve sonrasında Giresun Kaymakamlığında memuriyette bulunduktan sonra, 1873 senesinde tekrar Tahran Sefareti’ne başkâtip olarak atanmıştır. İşmail Zühdü Bey, Tahran Sefareti’nde beş sene daha başkâtip olarak hizmet verdikten sonra ikinci defa Tahran Sefareti’nde maslahatgüzarlık, sonrasında Maarif Nezareti’nde mektupçuluk ve 1880 senesinde de nc defa olmak üzere Tahran Sefareti’ne başkâtip olarak atanmıştır.³⁸⁵

³⁸¹ BOA. HR. SAİD. 23/ 18. 24 Cemazeyilevvel 1330/ 11 Mayıs 1912- Mehmed Ragıb Efendi.

³⁸² BOA. HR. SAİD. 8/ 24. 16 Zilkade 1318/ 7 Mart 1901- İşak Yafes Efendi.

³⁸³ BOA. HR. SAİD. 12/ 5. 28 Rabiulevvel 1324/ 22 Mayıs 1906- Kirkor Yaldızyan Efendi.

³⁸⁴ BOA. HR. SAİD. 13/ 8. 17 Cemazeyilevvel 1324/ 9 Temmuz 1906- Fuad Sadık Bey.

³⁸⁵ BOA. HR. SAİD. 2/ 3. 11 Rabiulahir 1307/ 5 Aralık 1889- İşmail Zühdü Bey.

Ayrıca diplomatlar ek görevlendirme suretiyle aynı anda birden fazla diplomatik pozisyona atanabilmişlerdir. Diplomatların kendilerine tevcih edilen ilave vazifeleri bazen kısa süreli olduğu gibi bazen geçici bir görevlendirme şeklinde de olabilmektedir. Berlin Sefareti Başkâtibi Ohan Efendi'nin, Berlin sefirinin İstanbul'da bulunması sırasında 11 Nisan 1878 tarihine kadar bir ay yirmi beş gün süreyle başkâtiplik vazifesine ilaveten sefaretin maslahatgüzarı olarak görevlendirilmesi kısa süreli olarak birden fazla görev yapan diplomatlara bir örnektir.³⁸⁶ Viyana Sefiri Müsteşarı Nasri Franko Bey ise 22 Mayıs 1882'de Viyana Sefareti'nde kâtiplik yaparken 6 Ağustos 1882'de Viyana Sefareti başşehbenderliğine de atanmıştır. Nasri Franko Bey 1884 senesinde Viyana Sefareti Müsteşarı olana kadar kâtiplik ve başşehbenderlik vazifesini iki sene boyunca birlikte yürütmüştür.³⁸⁷

3.3. Diplomatların Gelirleri

3.3.1. Maaş

Tanzimat öncesinde, Osmanlı memuriyet sisteminde, en alt derecedeki memurdan en üst dereceye kadar tüm memurların düzenli ve sabit bir maaşları olmamakla birlikte bazı gelirleri vardı. Üst düzey memurlar geçimlerini senede bir kere vali veya taşra memurlarının boğcabaha adı altında gönderdikleri hediyelerle ya da kendilerine verilen atıyye ve mevkıflar ile sağlamaktaydı. Alt dereceli memurlar ise kalemlerde yaptıkları işlerin karşılığında aldıkları harç ya da kâğıt ücreti ve timar ve zeamet gelirleri ile karışılmaktaydı.³⁸⁸ II. Mahmud döneminden itibaren ise bürokratik kadrolardaki memurlara kademeli olarak maaş verilmesi uygulamasına geçilmiş³⁸⁹ ve 1841 tarihli bir tezkire ile memurlara Mansure Hazinesi'nden maaş verilmeye başlanmıştır.³⁹⁰ Düzenli ve sabit maaş verilme uygulamasından sonra Müslüman-gayrimüslim fark etmeksizin tüm memurlar, memuriyet derecelerine göre maaş almaya başlamışlardır. Ancak bürokraside ilk kez görev almaya başlayan memurlar

³⁸⁶ BOA. HR. SAİD. 4/ 3. 25 Safer 1313/ 17 Ağustos 1895- Ohan Efendi.

³⁸⁷ BOA. HR. SAİD. 2/ 11. 1 Cemazeyilahir 1308/ 12 Ocak 1891- Nasri Franko Bey.

³⁸⁸ Ahmed Lütfi Efendi, Vakaniyüs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, Yücel Demirel ve Tamer Erdoğan (çev.) c. V, (İstanbul: YKY, 1999), s. 938'den aktaran Mehmet Doğan, *Mehmed Emin Rauf Paşa (1780-1860)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019), s. 225.

³⁸⁹ Bkz. Muzaffer Doğan, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Genel Maaş Sistemine Geçiş Çalışmaları," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 20, İstanbul 2009, s. 33-68; Metin Heper, *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*, (Boğaziçi Üniversitesi Doçentlik Tezi, 1975), s. 85-88.

³⁹⁰ BOA. C. DH. 15/ 719. 29 Zilhicce 1256/ 21 Şubat 1841.

‘bila-maaş (maaşsız)’ olarak ya da çok az bir maaşla mülazım ve çerağ unvanlarıyla çalışmışlardır. Örneğin, Roma Sefareti Müsteşarı Kostaki Panciri Efendi mesleki kariyerine 1871 senesinde Bab-ı Ali Tercüme Odası’nda mülazemeten³⁹¹ ve maaşsız olarak başlamıştır.³⁹² 1897 senesinde Paris Sefirliğine ve 1911 senesinde Hariciye Nazırlığı’na atanacak olan Salih Münir Paşa ise, kariyerine 1873 senesinde 100 kuruş maaşla mülazım olarak Bab-ı Ali Tercüme Odası’ndaki bir memuriyetle dâhil olmuştur.³⁹³

Mesleki kariyerlerine maaşsız olarak başlayan memurlar bir süre sonra maaş almaya başlamışlardır. Buna göre, şehbenderhaneler müfettişi Edvard Garaçyani Efendi sicilli-i ahval kaydında 1890 senesinde dâhil olduğu devlet hizmetinde iki yıl maaşsız olarak çalıştığını ve 1892 senesinde 3.000 kuruş maaşa nail olduğunu belirtmiştir.³⁹⁴ Ayrıca mülazemeten göreve başlayan memurların haricinde maaşlı olarak görevine başlayan istisnai memurlar da vardır. Bakü Başşehbenderi Mehmed Rıfat Bey, mülazım kalmadan, 1883 senesinde 2.000 kuruş maaşla İran’a şehbender olarak atandığı bilgisini veren bir diplomattır.³⁹⁵

Diplomatların maaş miktarları görev yaptıkları yer, rütbe ve unvanlarına göre belirlenmiştir. Örneğin, büyükelçi ile orta elçinin aldığı maaş, ya da merkezde görev yapan bir memur ile taşrada çalışan bir memurun aldığı maaş birbirinden farklılık göstermiştir. Bu kapsamda şehbenderlerin maaşı da memuriyet yaptıkları yerin önemi dikkate alınarak belirlenmiştir.³⁹⁶ Nizamnamenin beşinci bendine göre başşehbenderlere üç bin, şehbenderlere iki bin ve şehbender vekilleri ile kançılara memurlarına bin lira maaş tahsis olunmuştur.³⁹⁷ Ayrıca Şehbenderler Nizamnamesi ile şehbenderlerin birden çok memuriyete sahip olmaları durumunda her ne suretle olursa

³⁹¹ Mesleki staj ya da görev bekleme süresi. Bkz. Mehmet İpşirli, “Mülazemet,” *TDV İslam Ansiklopedisi* 31, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), s. 537-539.

³⁹² BOA. HR. SAİD. 4/ 14. 29 Recep 1313/ 15 Ocak 1896- Kostaki Panciri Efendi.

³⁹³ BOA. HR. SAİD. 12/ 14. 20 Rabiulahir 1324/ 13 Haziran 1906- Salih Münir Paşa.

³⁹⁴ BOA. HR. SAİD. 10/ 22. 16 Cemazeyilevvel 1321/ 10 Ağustos 1903- Edvard Garaçyani Efendi.

³⁹⁵ BOA. HR. SAİD. 1/ 23. 12 Recep 1305/ 25 Mart 1888- Mehmed Rıfat Bey.

³⁹⁶ Bkz. “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili,” *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 362. Dördüncü bend: “Muvazzaf şehbenderlere mikdar-ı muayyen maaş ve mahall-i memuriyetlerinin ehemmiyetine göre münasib mikdar tahsisat ita olunacaktır.” Ayrıca bkz. *Düstur*, Tertip I, Zeyl II, İstanbul 1299 (1882), s. 192.

³⁹⁷ “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili,” *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 362-363. Beşinci bend: “şehbenderlerin maaşları ber-vech-i zir ta’yin olunur.” “Başşehbendere üç bin, şehbendere iki bin, şehbender vekiline veyahut kançılara memurinine bin kuruş tahsis olunmuştur.”

olsun iki ve daha fazla yerden maaş alamayacakları kanunlaştırılmıştır.³⁹⁸ Fahrî şehbenderler ise maaş almayıp, geçimlerini şehbenderhane hasılatından sağlamışlardır.³⁹⁹ Görev yerine ulaştıkları andan itibaren aylık olarak kıdemlerine göre maaşlandırılan şehbenderlerin maaşlarını alabilmeleri için emir aldığı günden itibaren iki hafta içinde memuriyet yapacağı yere ulaşması beklenirdi.⁴⁰⁰

Şehbenderler Nizamnamesi'yle fahrî konsoloslar hariç olmak üzere muvazzaf olarak görev yapan şehbenderlerin ticaretle uğraşmaları yasaklanmıştır. Böylelikle şehbenderlerin başka bir uğraştan para kazanmalarının önüne geçilmiştir. Ancak bu yasağa uymadığı için şehbenderlikten azledilen örnekler mevcuttur. Müslüman Osmanlı şehbenderleri arasında çok fazla olmasa da bu yasağı delip özellikle açıkta kaldıkları dönemlerde ticaretle meşgul olan şehbenderlere de rastlanmaktadır.⁴⁰¹

Ayrıca 31 Ocak 1894 tarihli bir kararnameye göre görev süresi dolan şehbenderin yerine yenisi gelinceye kadar görevde kalması ve bu süre zarfında kendisine maaşının ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ve yine bu kararnamede kançıları olmayan şehbenderin görevden ayrılırken pul ve diğer evrakların devir ve teslimi için yeni atanan şehbenderi beklemek zorunda olduğu için bu sürede kendisine eksiksiz olarak maaşının ödenmesi belirtilmiştir. Fakat kançıları olan şehbenderin beklemesi gerekmediği için kançılara sahip ve görev süresi dolmuş şehbendere maaş ödemesi yapılmaması kararlaştırılmıştır.⁴⁰²

Aynı kararnameye göre şehbenderler izne ayrıldıklarında ya da görevi başında bulunmadığı zamanlarda, şehbenderlikte görev yapan en üst düzey memur vekâleten şehbenderlik yapacaktı ve şehbender maaşının ¼'ünü alacaktı.⁴⁰³ Örneğin, Josef Arsini Efendi Atina ve Pire kançılarlığında bulunduğu esnada 1906 senesinde

³⁹⁸ “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili,” *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 396. Yetmişinci bend: “bir şehbender memuru her nam ve suretle olur ise olsun velev ki müteaddid memuriyeti bulunsun iki ve daha ziyade yerden maaş alamayacaktır.”

³⁹⁹ “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili,” *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 392. Elli dokuzuncu bend: “fahrî şehbenderlerin maaşları olmayıp elli yedinci bendde mezkûr cedvelde tayin olunan mikdar akçe hasılatdan ahz-u tevkif edeceklerdir.”

⁴⁰⁰ “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili,” *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 363. Beşinci bend: “şehbenderliğe tayin olunan memur mahall-i memuriyetine gitmek emrini aldığı günden itibaren iki haftaya kadar Dersaadet'den hareketle doğruca mahall-i memuriyetine gitmeğe mecbur olup aksi takdirde on yedinci bendde gösterilen cezaya duçar olacaklardır.”

⁴⁰¹ Findley, *Ottoman Civil Officialdom*, s. 326.

⁴⁰² *Düstur*, 1. Tertip, c. VI, s. 1460-1461.

⁴⁰³ *Düstur*, 1. Tertip, c. VI, s. 1461.

başşehbenderin yaşadığı psikolojik sorunlarından ötürü Dersaadet'te geçirdiği süre boyunca başşehbenderin yerine vekalet etmiştir. Josef Arsini Efendi şehbenderlik yaptığı süre boyunca, şehbender maaşını almış ve ayrıca masrafları şehbenderhane sandığından temin edilmiştir. Şehbenderlerin mezuniyetine dair kararnamenin üçüncü bendi hükmünce⁴⁰⁴ maaşın ¾'ü başşehbender Hasib Efendi'ye verilmesi gerektiğinden Josef Arsini Efendi'nin aldığı ücretin fazla kalan kısmını Hasib Efendi'ye geri ödemesi kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁵

3.3.1.1. Maaşların Ödenmesi

Osmanlı'nın yurt dışı teşkilatında görevli olan diplomatların maaşları 1856 senesine kadar Avrupa'nın çeşitli yerlerinde bağlantıları olan İstanbul'daki bir sarraf tarafından ödenmiştir. İstanbul'daki sarraf her ay Avrupa'daki ortaklarına Osmanlı diplomatlarına verilecek maaş miktarını bildirmekteydi. Avrupa'da görev yapan Osmanlı diplomatları ise her ay imza atarak Avrupa'daki sarraftan maaşını almaktaydı. Avrupalı sarraf üç aylık dönemler halinde Osmanlı diplomatlarına ödediği parayı makbuzlarıyla birlikte İstanbul'daki sarrafa gönderiyor ve sarraf da sadrazama bildiriyordu. Sadrazamın padişaha arzı neticesinde, padişahın onayı ve sadrazamın buyrulduzu ile bu para bir miktar komisyonu ile sarrafa ödeniyordu.⁴⁰⁶ 1856 senesinde Bank-i Osmani⁴⁰⁷ kurulduktan sonra ise, Osmanlı merkezî hükümeti yurt dışında görevli diplomatlarının maaşları ile kira bedeli, gazete aboneliği, harcırah, telgraf ücretleri gibi diğer masrafları için yaptıkları harcamaların bedelini Bank-ı Osmani'ye havale etmiş ve yurt dışında bulunan sefaret-i seniyye görevlileri ve şehbenderleri maaşlarını aracısız olarak Bank-ı Osmani'den alabilmiştir.⁴⁰⁸ Osmanlı sefaret ve

⁴⁰⁴ BOA. A. DVN. MKL. 25/ 36. 18 Cemazeyilevvel 1301/ 16 Mart 1884. "Şehbenderlerin mezuniyetine dair kararname" Üçüncü bend: şehbenderlerin zaman-ı gaybubetlerinde şehbenderhane vekaleti en kıdemli memur-ı muvazzafa tevdi kılınır. Vekil şehbendere mahsus maaşın rub'unu ve bundan fazla nizamname-i dâhiliyenin onuncu bendinde gösterilen kâffe-i masarif-i kendi tarafından tesviye ve ita etmek üzere şehbenderhane mahsusatından nihayet şeh-i bin kuruşa kadar ahz edecektir.

⁴⁰⁵ BOA. HR. SAİD. 14/ 1. 26 Şevval 1324/ 13 Aralık 1906- Josef Arsin Efendi.

⁴⁰⁶ 1838 senesinden itibaren II. Mahmud'un rutin olmayan harcamalar haricindeki tüm ödemelerin kendisine bildirilmeden hazine den ödenmesi talimatını vermesiyle elçilerin de maaşı sultana sorulmadan ödenmeye başlamıştır. II. Mahmud'un bu konudaki arz tezkeresi için bkz. BOA. HAT. 1184/ 46729. 18 Rabiulahir 1254/ 11 Temmuz 1838.

⁴⁰⁷ Osmanlı Bankası hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999).

⁴⁰⁸ BOA. HR. HMŞ. İŞO. 234/ 46. 5 Rabiulevvel 1280/ 20 Ağustos 1863; BOA. HR. TH. 192/ 43. 17 Zilkade 1314/ 19 Nisan 1897; BOA. HR. TH. 179/ 94. 2 Rabiulevvel 1314/ 11 Ağustos 1896; BOA. HR. TH. 192/ 43. 17 Zilkade 1314/ 19 Nisan 1897.

şehbenderliklerinde görevli memurların maaşları her ne olursa olsun bulundukları ülkenin para birimi üzerinden ödenmiştir.⁴⁰⁹

Ayrıca, incelenen dönemde Osmanlı Devleti'nde diplomatların maaşlarında düzenli bir şekilde artış olmayıp atandığı pozisyona göre maaş miktarları belirlendiği görülmüştür. Diplomatların aldığı maaş miktarının düzenli olarak artmamasının önemli bir sebebi diplomatın çalıştığı bölge veya pozisyona göre aylık olarak alacağı ücretin belirlenmesidir. Örneğin, İsmail Zühdü Bey'in maaşlı olarak atandığı ilk vazife Atina Sefareti'nde başkâtiplik olmuştur. İsmail Zühdü Bey, 1856 senesinde atandığı bu görev için aylık 2.000 kuruş maaş almıştır. 1859 senesinde Tahran Sefareti birinci kitabetine atanan İsmail Zühdü Bey'in bu görevinde aldığı aylık maaş miktarı 2.250 kuruştur. İsmail Zühdü Bey 1865 senesinde 5.000 kuruş maaşla Tiflis başşehbenderliğine ve 1869 senesinde yine 5.000 kuruş maaşla divan-ı temyiz azalığına naklolmuştur. İsmail Zühdü Bey'e azalık vazifesine getirildiğinde aradan beş sene geçmiş olmasına rağmen başşehbenderken aldığı maaşın aynısı ödenmiştir. 1872 senesinde Giresun kaymakamlığında bir memuriyete atandığında ise aylık aldığı maaş miktarı 2.750 kuruşa düşmüştür. Ardından ikinci defa Tahran Sefareti birinci başkitabetine atanan İsmail Zühdü Bey'e aylık 3.335 kuruş maaş verilmiştir. 1874 senesinde Tahran Sefareti'nde maslahatgüzar iken maaşı 10.000 kuruşa çıkarılmıştır. 1878 senesinde Maarif Nezareti'nde mektupçu olan diplomatın maaşı tekrar düşürülmüş ve aylık 2.900 kuruş maaş almaya başlamıştır. 1880 senesinde üçüncü defa Tahran'a birinci başkâtip olarak atandığındaysa maaşı 3.000 kuruş olarak belirlenmiştir. 1881 senesinde atandığı Sırbistan Komiserliği'nde ise kendisine aylık 7.200 kuruş maaş verilmiştir. 1885 senesinde atandığı ve mesleki kariyerindeki son pozisyonu olan Bombay başşehbenderliği vazifesinde aldığı maaş miktarı aylık 1.300 kuruştur.⁴¹⁰ Görüldüğü üzere İsmail Zühdü Bey'in maaşı düzenli biçimde artmayıp, vazifesine ve görev yaptığı bölgeye göre maaşı artmış ya da azalmıştır.

Diğer bir örnek ise Sünne Şehbenderi Yorgaki Efendi'dir. Yorgaki Efendi, 1861 yılında atandığı ve ilk maaşlı iş olan Lübnan serkâtipliği vazifesinde aylık 1.000 kuruş

⁴⁰⁹ Örneğin, Viyana Sefiri Arif Efendi'ye 1853 senesinde florin'in değeri azalsa da artsa da maaşının florin olarak verileceği kendisine bildirilmişti. Bkz. BOA. HR. MKT. 59/ 75. 10 Şaban 1269/ 19 Mayıs 1853.

⁴¹⁰ Bkz. BOA. HR. SAİD. 2/ 3. 11 Rabiulahir 1307/ 5 Aralık 1889- İsmail Zühdü Bey.

maaş alıyorken 1867 senesinde Palermo Şehbenderliğine atanmış ve maaşı 2.000 kuruşa çıkarılmıştır. 1872 senesinde atandığı tahrir-i emlak ser muavinliğinde aldığı aylık ücret 1.500 kuruşa düşürülmüştür. 1875 senesinde Bosna vilayeti umur-ı ecnebi müdüriyetinde iken aldığı maaş ise aylık 2.500 kuruştur. Yorgaki Efendi'nin dört yıl sonra atandığı Bosna şehbenderliğinde ise maaşı tekrar düşmüş ve aylık 2.000 kuruş maaş almaya başlamıştır.⁴¹¹

Her devlet görevinde olduğu gibi diplomatların da Osmanlı Devleti'nin ekonomik sıkıntı içinde olduğu dönemlerde maaş alamadığı zamanlar olmuştur. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren mali bozulma sebebiyle memur maaşlarının ödenmesinde aksaklıklar yaşanmaya başlamıştı.⁴¹² Maaşların ödenmemesi ya da vaktinden geç ödenmesi en çok borç alma imkânı olmayan yurt dışında görev yapan memurları etkilemişti. Osmanlı arşiv belgelerinde bu dönemlerde maaşını zamanında alamadığı için geçim sıkıntısı yaşayan diplomatlara rastlanmaktadır. 1901 tarihli bir arşiv belgesinde Paris, Brüksel ve Bern sefaretlerinde bulunan kâtip ve şehbenderlerin, Bab-ı Ali'ye dört aydan beri maaşlarını alamadıklarını ve parasız Avrupa'da geçinemediklerini bildirmeleri bu durumu gösteren bir örnektir.⁴¹³ Bir başka örnek, Tebriz Şehbender Vekili Rasim Efendi'nin maaşının geçimini sağlayamayacak kadar az olmasından dert yandığı arzıdır. Rasim Efendi arzında maaşı yetersiz olduğu için acizlenmiş; ayrıca birikmiş maaşının acilen Tebriz'e gönderilmesini istemiştir.⁴¹⁴ Maaşı ödenmediği için zor durumda kaldığını bildiren Sefir Ahmed İzzet Bey'in mektubu da devletin malî sıkıntılar içeriisinde olduğu dönemlerde ödeyemediği maaşlara bir örnek teşkil etmektedir.⁴¹⁵

Mali sıkıntıların arttığı dönemlerde ödenemeyen diplomat maaşlarından başka, ekonomik sıkıntılar nedeniyle yeni diplomat ataması yapılamadığı ve mevcut temsilciliğin kapatılmak zorunda olduğu durumlar da olmuştur. Cardiff Şehbenderi Hami Bey'in 1897'den 1900 senesine kadar üç yıl boyunca maaş alamaması ve

⁴¹¹ BOA. HR. SAİD. 1/ 2. 14 Recep 1300/ 21 Mayıs 1883- Yorgaki Efendi.

⁴¹² Kadir Yıldırım, "19. Yüzyıl ve Sonrasında Mali Kriz ve Hayat Pahalılığı Kısacasında Osmanlı Memurları ve İş Bırakma Eylemleri," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi KOCAV* 32, İstanbul 2015, s. 53-56.

⁴¹³ BOA. Y. PRK. EŞA. 38/ 85, 29 Rabiulahir 1319/ 15 Ağustos 1901.

⁴¹⁴ BOA. HR. MKT. 28/ 30. 1265/ 1848.

⁴¹⁵ BOA. HSD. AFT. 8/ 38. 29 Zilhicce 1341/ 12 Ağustos 1923.

şehbenderhane kirasının ödenememesi üzerine 1900 yılında Cardiff Şehbenderhanesi'nin kapatılması bu durumu göstermektedir.⁴¹⁶

3.3.1.2. Tekaüd Maaşı

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde bir devlet görevlisinin memuriyet süresi, idari ihtiyaçlara ve bedensel yeterliliklerine göre belirlenirdi. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar memurların emekliliklerine dair bir düzenleme yapılmamıştır. Resmî olarak belirlenmese de yaşlılık ve sakatlık gibi durumlar sebebiyle çalışamaz duruma gelen memurlara bir miktar maaş bağlanırdı; ancak verilen bu miktar kanunla belirlenmiş bir miktar olmayıp bir ihsan niteliğindeydi. On dokuzuncu yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren modern bürokrasiye geçiş uygulaması neticesinde memurların zihinsel ve bedensel yeterlilikleri ile idari ihtiyaçlar göz önüne alınarak kamu hizmetinde bulunacakları süre belirlendi ve süresi dolan memur emekli edilmeye başlandı. II. Abdülhamid döneminde çıkarılan bir kararname ile belirli bir yıl ve yaşı dolduranlar emekli edilip kendilerine emekli maaşı ödenmeye başlandı.⁴¹⁷

Tekaüd Kararnamesi neticesinde diğer memurlar gibi Hariciye Nezareti görevlileri de emekli olma hakkına sahip olmuşlardır. Devlet memurları için 45, 35 ve 25 seneden oluşmak üzere üç dereceli bir emeklilik sistemi oluşturulmuştur. 45 yıllık hizmet süresini ya da 65 yaşını dolduran memurların, isteklerine bakılmaksızın emekli edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu emeklilik sistemine göre 45 seneden az görev yapanlara herhangi bir emeklilik maaşı bağlanmayacaktı. Ancak 45 senenin üzerinde devlet hizmetinde bulunmuş memur, emekli edilince emeklilik maaşı alabilecekti. Tekaüd maaşı miktarıysa emeklilik yaşı gelmiş memurun en son bulunduğu memuriyetten geriye dönük on senelik maaşın toplanması ve yüzde kırk beşinin ödenmesi olarak kararlaştırılmıştı. Yine aynı kararnameye göre emekli maaşlarının ödenmesi için bir Tekaüd Sandığı oluşturulacaktı. Bu sandığın sermayesi memur ve

⁴¹⁶ BOA. BEO. 1514/113501. 8 Rabiulevvel 1318/ 28 Haziran 1900.

⁴¹⁷ Tekaüd nizamnamesi için bkz. BOA. HR. İD. 326/ 39. 25 Aralık 1879. Ayrıca bkz. Abdullah Martal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Emeklilik ve Buna İlişkin İlk Düzenlemeler," *XIII Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler III. Kısım*, (Ankara: TTK, 2002), s. 1691-1693.

emekli aylıklarından kesilecek %5 kesinti ve memur maaşlarına yapılan zammın ilk aylığından kesilecek belirli bir miktardan tahsil olunacaktı.⁴¹⁸

Tekaüd maaşı yalnızca üst düzey diplomatik görevlilere değil tüm memurlara tanınan bir haktır. Londra sefaretinde otuz beş sene boyunca arabacılık hizmetinde bulunan Londra Sefiri Musurus Paşa'nın oğlu Bomyas'ın intiharı üzerine eşine tekaüd maaşı bağlanmıştır. Hatta bağlanan maaş Bomyas'ın eşinin masraflarını karşılamaya yetmeyince, bizzat Sultan II. Abdülhamid, sadaka olarak Bomyas'ın eşine yardımda bulunmuştur.⁴¹⁹ Emekli olmayı hak ettikleri halde emekli edilmeyen diplomatlar ise emekli edilip, kendilerine emekli maaşı ödenmesi için Sadaret'e arzlarda bulunmuşlardır. Vaşington sefiri Aristarki Bey'in 1907 tarihli arzında kendisine emekli maaşı ödenmesi için talepte bulunması bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.⁴²⁰

Ayrıca mülkiye memurlarının emekliliklerine dair kararname uyarınca emekli olup da vefat eden memurların eş ve çocuklarına da maaş bağlanmıştır.⁴²¹ Stokholm ve Lahey sabık sefiri Yahya Karaca Paşa'nın ölümü sonrasında, Kasım 1894 tarihinde sefirin eşinin, Karaca Paşa'nın biriken maaşlarının ve tekaüd maaşının kendisine verilmesini talep etmesi, memurların ölümü üzerine ailesine devredilen maaşı göstermektedir.⁴²² Şubat 1895 tarihinde ise Karaca Paşa'nın biriken maaşı ile birlikte tekaüd maaşının vefat eden paşanın eşine ve çocuklarına Osmanlı Bankası tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁴²³ Benzer biçimde Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa'nın ailesine de tekaüd maaşı tahsis edilmiştir.⁴²⁴

3.3.2. Harcırâh

Çalıştığı ülke veya şehirden başka bir şehir veya ülkede görevlendirilen memurlara yolculuk hazırlıklarını yapması ve seyahati esnasındaki masraflarını karşılaması için verilen para olan harcırâh,⁴²⁵ en çok yurt dışında görevli diplomatları ilgilendiren bir

⁴¹⁸ BOA. A.) DVN. MKL. 18/2. 19 Zilhicce 1296/ 4 Aralık 1879. Mülkiye memurları hakkında hazırlanan kararname.

⁴¹⁹ BOA. HR. TH. 68/ 71. 20 Rabiulevvel 1304/ 17 Aralık 1886.

⁴²⁰ BOA. HR. İD. 2089/ 38. 27 Zilhicce 1324/ 11 Şubat 1907.

⁴²¹ BOA. A.) DVN. MKL. 18/2. 19 Zilhicce 1296/ 4 Aralık 1879.

⁴²² BOA. HR. TH. 149/ 4. 7 Cemazeyilevvel 1312/ 6 Kasım 1894.

⁴²³ BOA. HR. İD. 328/ 30. 9 Şaban 1312/ 5 Şubat 1895.

⁴²⁴ BOA. ŞD. 1095/ 91.18 Cemazeyilahir 1327/ 7 Temmuz 1909.

⁴²⁵ Harcırâh kavramı dönemin belgelerinde avdet masarifi, azimet ve avdet harcırâhı, yol harçlığı ve masarif-i seferiye gibi ifadelerle de geçebilmektedir.

konu olmuştur. Başlangıçta şehbenderlere verilecek harcırah miktarı resmî bir düzenlemeyle belirli olmamakla birlikte, 1881 tarihindeki Şehbenderler Nizamnamesi ile şehbenderlere verilecek harcırahın miktarı ve ne koşullarda verileceği belirlenmiştir. Nizamnameye göre, başka bir bölgede görevlendirilen şehbenderin harcamaları için maaşlarının bir misli miktarınca harcırah olarak verilmesi kararlaştırılırken,⁴²⁶ fahrî şehbenderlerin bulundukları görev yerinden başka bir yerde görev yapmamaları sebebiyle harcırah almaya uygun olmadıkları belirtilmiştir.⁴²⁷

Diplomatlara verilecek harcırahın miktarını etkileyen faktörlerden biri diplomatın gideceği ülkenin mesafesidir. Diplomatın gideceği bölgenin uzaklığı-yakınlığı göz önünde bulundurularak harcırah miktarı belirlenmiştir.⁴²⁸ Örneğin, 1855 senesinde Atina Sefiri olarak görevlendirilen Rıza Bey'in Paris'ten Atina'ya kadar gitmesi için gereken harcırah miktarının yol mesafesini göz önünde bulundurarak sefere ödenmesi kararlaştırılmıştı.⁴²⁹

Diplomata verilecek harcırahın miktarını etkileyen diğer bir faktör diplomatın vazifesidir. üst düzey diplomatik vazifelerde bulunan kişilere daha yüksek harcırahlar ödenmiştir. Örneğin, Mahmud Nedim Bey 1875 senesinde Petersburg sefaretine atışe olarak tayin edildiğinde kendisine 1.425 kuruş aylık maaş bağlandığını ve harcırah olarak 3.000 kuruş verildiğini söylemiştir. Mahmud Nedim Bey ertesi sene Berlin sefaretine ikinci kâtip olarak atandığında da maaşından başka 2.000 kuruş harcırah aldığını belirtmiştir.⁴³⁰ 1882 senesinde Karadağ'a tayin kılınan Abdülbaki Bey'e Dersaadet'ten Karadağ'a ulaşması sırasında harcaması için verilen harcırah bedeli ise 5.000 kuruştur.⁴³¹ Bir diğer örnek olarak Abdülbaki Bey, Ömer Vehbi Paşa ile Musul'a

⁴²⁶ “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili,” *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 363. Yedinci bend: “Bombay ve Batavya Şehbenderlikleri müstesna olmak üzere şehbenderlere azimet ve avdetlerinde verilecek harcırah alacakları maaşın bir misli olacaktır.” “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili,” *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 391. Elli üçüncü bend: “memuriyet-i mahsusa ile veyahut bir töhmet ve cinayat vukuunda icra-yı istintak için aldığı emir üzerine mahall-i memuriyetinden diğer mahalle azimet eden şehbenderlere verilmesi lazım gelen harcırah ile orada ikamet müddetinde vuku bulacak mesarif hükümet-i seniyye tarafından ita edilecek.”

⁴²⁷ “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili,” *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 375.

⁴²⁸ Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti*, s. 426-427. Örneğin, 1897 senesinde sefir ve şehbenderlere verilen harcırah miktarını gösteren cetvel ve pusula için bkz. HR. TH. 204/ 12. 27 Cemazeyilahir 1315/ 23 Kasım 1897.

⁴²⁹ BOA. HR. MKT. 133/ 88. 15 Cemazeyilevvel 1272/ 23 Ocak 1856.

⁴³⁰ BOA. HR. SAİD. 22/ 27. 4 Şaban 1328/ 11 Ağustos 1910- Mahmud Nedim Bey.

⁴³¹ BOA. HR. SAİD. 22/ 21. 4 Safer 1328/ 15 Şubat 1910- Abdülbaki Bey.

tahkikat için 1892 senesinde vazifelendirildiğinde 12.840 kuruş harcırah aldığını söylemiştir.⁴³² Paris'te görevli iken Brüksel Şehbenderliği'ne atanan Pol Şatır(?) Efendi'ye Paris'ten Brüksel'e kadar olan masraflarını karşılamak üzere 1897 senesinde ödenen miktarsa 1.000 franktır.⁴³³

Diplomatlara atandığı bölgeye ulaşmaları ya da görev bitiminde yurda döndüklerinde verilen harcırahtan başka görevleri esnasında başka bir bölgeye görevlendirilmeleri durumunda da yol masraflarını karşılamak için harcırah ödenmiştir. Örneğin, tahta yeni çıkan İsveç ve Norveç kralına cevaben yazılan name-i hümayunun ulaştırılmasında görevlendirilen Berlin Sefiri İstavrakı Bey'e 1859 senesinde harcırah olarak 2.000 dolar verilmiştir.⁴³⁴

3.3.3. Masraflar İçin Verilen Ödenek (İhtiyat Poliçesi)

Diplomatlara sefaret ya da şehbenderhanelerin kirası, eşya masrafları, sefaret ya da şehbenderhanelerde verilecek ziyafetler, bölgede yardıma muhtaç kimselere ve öğrencilere verilmesi gibi değişik ihtiyaçlar için tahsisat verilmekteydi. Bu tahsisat ise 'ihtiyat poliçesi' adı altında ödenmekteydi. Sefir ya da şehbenderlere verilen ihtiyat poliçesinin en önemli kalemlerinden birini sefaret ya da şehbenderhane kirasının ödenmesi için verilen tahsisat oluşturmaktadır. Örneğin, 1841 yılında Paris elçiliğine atanan Mustafa Reşit Paşa'ya hane masrafları için verilen poliçeden başka sefarethanenin çalınan eşyalarının alınması için de Reşid Paşa'ya bir ödenek gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁴³⁵ Pol Şatır Efendi'ye ise 1898 senesinde Brindisi Şehbenderliğine atandığında aylık maaşından başka 500 kuruş hane kirası tahsis edilmiştir. 1903 senesinde Zürih'e şehbender olarak atandığında ise Pol Şatır Efendi'ye 2.000 kuruş aylık maaşının haricinde şehbenderhane kirasının ödenmesi için aylık 500 kuruş ihtiyat poliçesi verilmiştir.⁴³⁶ Karsen Paşa'ya Lahey'e sefir olarak atandığında kendisine ayrıyeten hane kirası adı altında bir bedel ödenmeyip genel olarak tüm masrafları karşılaması için 8.000 kuruş tahsisat ödenmiştir.⁴³⁷ Sefaret ya da şehbenderhanelerin bakım ve onarım masrafları için de sefir ve şehbenderlere

⁴³² BOA. HR. SAİD. 22/ 21. 4 Safer 1328/ 15 Şubat 1910- Abdülbaki Bey.

⁴³³ BOA. HR. SAİD. 23/ 6. 28 Muharrem 1329/ 29 Ocak 1911- Pol Şatır Efendi.

⁴³⁴ BOA. HR. MKT. 312/ 31. 9 Rabiulahir 1276/ 5 Kasım 1859.

⁴³⁵ BOA. İ. HR. 13/ 649. 21 Şaban 1257/ 8 Ekim 1841.

⁴³⁶ BOA. HR. SAİD. 23/ 6. 28 Muharrem 1329/ 29 Ocak 1911- Pol Şatır Efendi.

⁴³⁷ BOA. HR. İD. 328/ 30. 9 Şaban 1312/ 5 Şubat 1895.

maaşlarının haricinde bir ihtiyat poliçesi ayrılmıştır. Örneğin, Osmanlı'nın Paris Sefiri Kalimaki Bey, 1849 senesinde Osmanlı Sefarethanesinin tamiratı için Osmanlı hazinesinden ihtiyat poliçesi talep etmiştir.⁴³⁸ Sefir ve şehbenderlerin vazifelerini yerine getirmek için kendilerine gereken her türlü alet, edevat ve binek gibi araçların ücreti de merkezî hükümet tarafından ödenmiştir. Bu kapsamda 1850 senesinde Paris Sefiri Kalimaki Bey'in ihtiyaç duyduğu bir çift beygirin bedeli Osmanlı merkezî hükümeti tarafından ödenmiştir.⁴³⁹ Ancak sefir ve şehbenderlerin her türlü isteklerinin merkezî hükümet tarafından karşılanmasının mümkün olmadığı belirtilmelidir. Örnek olarak Niş'te bulunan Belgrad Sefiri Cevad Bey'in 1914 senesinde kendisine otomobil tahsis edilmesi talebi, Osmanlı yönetimi tarafından kabul edilmemiştir.⁴⁴⁰

Sefaretler ve şehbenderliklerde yapılan masraflar için verilen ihtiyat poliçesine bir diğer örnek, her türlü ziyafetler, balo ve sergi tarzında etkinliklerin masraflarını karşılamak üzere verilen ödenektir. Diplomatlar, Devlet-i Aliyye'nin ihtişamını göstermek, padişahın doğum günü veya cülus günlerini kutlamak için bulundukları ülkede görkemli davetler tertip etmişlerdir. Paris Sefiri'ne 1849 senesinde vereceği ziyafet için ihtiyat poliçesi verilmişti.⁴⁴¹ Londra Sefiri Mehmed Paşa'ya da düzenleyeceği ziyafet ve balo masraflarını karşılamak üzere 1850 senesinde Hazine'den iki yüz lira verilmişti.⁴⁴² 1856 senesinde Sadrazam tarafından Paris'te verilecek balo için ise 150.000 franklık bir ihtiyat poliçesi hazırlanmıştı.⁴⁴³ Bir başka ihtiyat poliçesi örneği Petersburg Sefareti'ne aittir. Petersburg Sefiri Mehmed Paşa'nın Rusya İmparatoru ile olan ilişkisinden memnun olan merkezî hükümet, Osmanlı sefaretinde Rus imparatorunun davetli olacağı bir ziyafet yapılmasına izin vermiş ve sefire bir ihtiyat poliçesi ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁴⁴ Ayrıca Nevruz kutlaması dolayısıyla yapılan ziyafetlerin masrafları da ihtiyat poliçesi kapsamında diplomatlara ödenmiştir. 1852 senesinde Tahran Sefareti'nde Nevruz dolayısıyla yapılan

⁴³⁸ BOA. HR. TO. 569/ 35. 2 Rabiulahir 1265/ 25 Şubat 1849.

⁴³⁹ BOA. HR. TO. 571/ 3. 14 Cemazeyilahir 1266/ 27 Nisan 1850.

⁴⁴⁰ BOA. HR. SYS. 2401/ 29. 10 Ramazan 1332/ 2 Ağustos 1914.

⁴⁴¹ BOA. İ. HR. 52/ 2438. 28 Rabiulahir 1265/ 23 Mart 1849.

⁴⁴² BOA. HR. MKT. 31/ 70. 28 Rabiulahir 1266/ 13 Mart 1850.

⁴⁴³ BOA. HR. MKT. 142/ 78. 9 Şaban 1272/ 15 Nisan 1856.

⁴⁴⁴ Bkz. BOA. HR. MKT. 161/ 89. 3 Safer 1273/ 3 Ekim 1856; BOA. HR. MKT. 234/ 32. 25 Şaban 1274/ 10 Nisan 1858. Ayrıca 1863 senesinde politikaca bazı hususa sarf olunmak üzere Petersburg Sefareti'ne verilen Masarıfat (ihtiyat poliçesi) irade-i seniyyesi için bkz. BOA. HR. MKT. 441/ 25. 6 Muharrem 1280/ 23 Haziran 1863.

harcamanın Maliye Hazinesi'nce karşılanacağına dair Tahran Sefiri bilgilendirilmiştir.⁴⁴⁵

Diplomatlara ihtiyat poliçesi verilmesini gerektiren bir diğer durum, istihbarat faaliyetleri için yaptıkları masrafların bedeliydi. Özellikle elçiler her türlü istihbarat toplamak için yoğun bir enerji harcamış ve her konudaki istihbarat raporlarını bizzat sultana sunmuşlardır. Sefirlerden ve şehbenderlerden gelen ve onlara giden her türlü istihbaratın posta masrafları merkezî hükümet tarafından karşılanmıştır.⁴⁴⁶ Ayrıca elçilerin istihbarat toplamak için hafiye istihdam ettikleri bilinmektedir. Sırbistan'da yaşanan olaylardan haberdar olmak için Belgrad Sefiri Ziya Bey'in hafiye istihdam etmek için 1886 senesinde merkezî hükümetten ödenek talep etmesi⁴⁴⁷ ve 1898 senesinde hafiye tahsisatı olarak Vaşington Sefaretine iki yüz liralık bedel gönderilmesi⁴⁴⁸ hafiye tahsisatı için ödenen ihtiyat poliçelerini gösteren örneklerdir.

Diplomatlara verilen diğer bir ödenek hediyelerin bedelidir. Devletler arasındaki ilişkilerde hediyeleşmelerin büyük önemi vardır. Bu sebeple özellikle sefirler atandıkları ülkeye giderken gidecekleri ülkenin hükümdarına ve diğer muteber şahıslarına vermek üzere yanlarında çok değerli eşyalar götürmüşlerdir. Bu eşyalar arasında atlas ve kadife kumaşlar, kokular, iyi donanımlı atlar, kürk giysiler, elmas, yakut, inci, pırlanta gibi mücevherlerle süslü hançerler, kılıçlar gibi hediyeler vardır. Çoğu zaman Topkapı Sarayı'ndaki "elçilik hazinesi"nden çıkarılan bu gösterişli eşyalar gidilen yerin ileri gelenlerine hediye edilmekten başka elçinin şahsına ve maiyyetine de sunulmuştur.⁴⁴⁹ Gönderilen hediyelerin mahiyeti ve değerleri müfredat defterine kaydedilmiştir.

Son olarak diplomatlara telif eserlerini basabilmeleri için de bir ücret ödendiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Lahey Sefiri Murad Efendi'nin 1880 senesinde Almanca olarak telif ettiği *Selim-i Salis* adlı eserinin padişah adına basılmasına izin verilmesini ve basım için gereken ücretin kendisine ödenmesini talep etmiştir.⁴⁵⁰ Benzer biçimde

⁴⁴⁵ BOA. HR. MKT. 50/ 59. 18 Muharrem 1269/ 1 Kasım 1852.

⁴⁴⁶ Bkz. BOA. HR. MKT. 101/ 77. 3 Cemazeyilahir 1271/ 21 Şubat 1855; BOA. HR. MKT. 125/ 61. 19 Safer 1272/ 31 Ekim 1855.

⁴⁴⁷ BOA. HR. SYS. 1489/ 70. 24 Zilhicce 1303/ 23 Eylül 1886.

⁴⁴⁸ BOA. HR. TH. 211/ 42. 10 Zilhicce 1315/ 2 Mayıs 1898.

⁴⁴⁹ Belkıs Altunış Gürsoy, "Sefaretnameler," *Türkler* XII, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s. 583.

⁴⁵⁰ BOA. HR. TO. 50/ 132. 30 Zilkade 1297/ 3 Kasım 1880.

1884 senesinde Çetine Sefiri Cevad Paşa'nın telif ettiği *Tarih-i Askerî* isimli kitabını basabilmesi için ücret talep etmesi üzerine kendisine bir tahsisat verilmesi bir başka örnektir.⁴⁵¹

Diplomatların hane kira bedeli, hane onarım masrafları, hediyeleşme, ziyafet gibi yaptıkları çeşitli masraflar merkezî hükümetin kontrolü altında tutulmuştur. Merkezî hükümet, ödediği ihtiyat poliçesi karşılığında sefir ya da şehbenderlerden yaptıkları tüm masrafları makbuzlarıyla beyan etmelerini talep etmiştir. Bu makbuzlar ve masraflar düzenli olarak merkez tarafından incelenmiştir.⁴⁵² 1846 senesinde Paris Sefiri Mustafa Reşid Paşa'nın sefarette verdiği ziyafet için belirlenen miktardan fazla harcama yaptığı anlaşılnca, belirlenenden fazla yaptığı miktarın bir sonraki ay alacağı maaştan düşürülmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁵³

Diplomatlar vazifeleri bitse dahi kendilerine ödenmesi gerektiği halde eksik kalmış ya da ödenmemiş tahsisatları merkezî hükümetten talep edebilmişlerdir. Atina Sefiri Ahmed Muhtar Bey'in, 30 Ocak 1913 tarihinde Atina Büyükelçisi olarak görev yaparken Sadaret'e yazdığı yazı ile Viyana Sefareti Maslahatgüzarlığı'nda bulunduğu esnada kendisine ödenmemiş olan tahsisatın ödenmesini talep etmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.⁴⁵⁴

Sefarethanelere ayrılan yıllık tahsisat, sefarethanenin bulunduğu yere göre farklılık göstermiştir. 1885 tarihli Hariciye Salnamesi'ne göre Osmanlı sefarethanelerine ayrılan senelik tahsisatları gösteren aşağıdaki tablolar, sefarethanenin bulunduğu konuma ve önemine göre yıllık tahsisat ücretlerinin farklılık taşıdığını ispatlamaktadır.

⁴⁵¹ BOA. HR. TH. 49/ 86. 6 Rabiulahir 1301/ 4 Şubat 1884.

⁴⁵² Örneğin, 29 Mayıs 1910 tarihli bir tahrirat Paris Sabık Sefiri Münir Bey'in masraflarının incelenmesi talebini taşımaktadır. Bkz. BOA. HR. HMS. İŞO. 101/ 75. 29 Cemaziyelevvel 1328/ 29 Mayıs 1910.

⁴⁵³ BOA. HR. MKT. 10/ 24. 21 Muharrem 1262/ 19 Ocak 1846.

⁴⁵⁴ BOA. HR. HMS. İŞO. 101/ 48. 21 Safer 1331/ 30 Ocak 1913.

Tablo 3.1: 1885 Senesinde Paris, Londra ve Viyana Sefarethanelerine Ayrılan Senelik Tahsisatlar

PARİS SEFARETİ	
Sefir Maaşı	246.000
Sefir Tahsisatı	186.000
Birinci Serkâtibi Maaşı	36.000
İkinci Serkâtibi Maaşı	22.800
Diğer İkinci Serkâtibi Maaşı	22.800
Ataşemiliter Maaşı	23.400
Diğer Ataşe Maaşı	22.800
Yekûn	559.800
LONDRA SEFARETİ	
Sefir Maaşı	246.000
Sefir Tahsisatı	186.000
Müsteşar Maaşı	48.000
Birinci Serkâtibi Maaşı	36.000
İkinci Serkâtibi Maaşı	22.800
Yekûn	538.800
VİYANA SEFARETİ	
Sefir Maaşı	246.000
Sefir Tahsisatı	186.000
Müsteşar Maaşı	42.000
İkinci Serkâtibi Maaşı	22.800
Diğer İkinci Serkâtibi Maaşı	22.800
Yekûn	519.600

Kaynak: *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1302/ 1885, s. 620-621.

Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk daimî ikamet elçiliklerini açarak büyükelçilik düzeyinde temsil edildiği ve son dönem Osmanlı’ında da ehemmiyetini koruyan üç büyük sefarethanenin 1885 senesindeki yıllık tahsisatları incelendiğinde en yüksek tahsisat senelik 559.800 kuruşla Paris Sefareti’ne ayrılmıştır. Paris Sefaretini senelik

538.800 kuruşla Londra Sefareti ve ardından 519.600 kuruşla Viyana Sefareti takip etmiştir.

Tablo 3.2: 1885 Senesinde Atina, Bükreş, Çetine ve Belgrad Sefarethanelerine Ayrılan Senelik Tahsisatlar

ATİNA SEFARETİ	
Sefir Maaşı	120.000
Sefir Tahsisatı	120.000
Birinci Serkâtibi Maaşı	36.000
İkinci Serkâtibi Maaşı	22.800
Diğer İkinci Serkâtibi Maaşı	18.000
Yekûn	316.800
BÜKREŞ SEFARETİ	
Sefir Maaşı	120.000
Sefir Tahsisatı	120.000
Birinci Serkâtibi Maaşı	36.000
İkinci Serkâtibi Maaşı	22.800
Yekûn	298.800
BELGRAD SEFARETİ	
Sefir Maaşı	96.000
Sefir Tahsisatı	84.000
Birinci Serkâtibi Maaşı	36.000
İkinci Serkâtibi Maaşı	22.800
Yekûn	238.800
ÇETİNE SEFARETİ	
Sefir Maaşı	72.000
Sefir Tahsisatı	68.000
Birinci Serkâtibi Maaşı	36.000
Yekûn	156.000

Kaynak: Salname-i Nezaret-i Hariciye, 1302/ 1885, s. 622-624.

Tablo 3.3: 1885 Senesinde Petersburg, Tahran ve Vaşhington
Sefarethanelerine Ayrılan Senelik Tahsisatlar

PETERSBURG SEFARETİ	
Sefir Maaşı	246.000
Sefir Tahsisatı	186.000
Birinci Serkâtibi Maaşı	36.000
İkinci Serkâtibi Maaşı	22.800
Diğer İkinci Serkâtibi Maaşı	22.800
Yekûn	513.600
TAHRAN SEFARETİ	
Sefir Maaşı	120.000
Sefir Tahsisatı	120.000
Birinci Serkâtibi Maaşı	36.000
Yekûn	276.000
VAŞHINGTON SEFARETİ	
Sefir Maaşı	120.000
Sefir Tahsisatı	120.000
Sefaret Kâtibi Maaşı	18.000
Yekûn	258.000

Kaynak: *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1302/ 1885, s. 621-623.

Tablo 3.4: 1885 Senesinde Roma, Madris, Brüksel ve Lahey Sefarethanelerine Ayrılan Senelik Tahsisatlar

ROMA SEFARETİ	
Sefir Maaşı	120.000
Sefir Tahsisatı	120.000
Birinci Serkâtibi Maaşı	36.000
İkinci Serkâtibi Maaşı	22.800
Diğer İkinci Serkâtibi Maaşı	22.800
Yekûn	321.600
MADRİD SEFARETİ	
Sefir Maaşı	96.000
Sefir Tahsisatı	60.000
Birinci Serkâtibi Maaşı	36.000
Sefaret Tercümanı Maaşı	7.800
Yekûn	199.800
BRÜKSEL SEFARETİ	
Sefir Maaşı	96.000
Sefir Tahsisatı	60.000
Sefaret Kâtibi Maaşı	18.000
Ataşe Maaşı	12.000
Yekûn	186.000
LAHEY SEFARETİ	
Sefir Maaşı	72.000
Sefir Tahsisatı	74.000
Sefaret Kâtibi Maaşı	12.000
Yekûn	158.000

Kaynak: *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1302/ 1885, s. 622-625.

Sefarethanelere ayrılan senelik bütçe miktarını gösteren yukarıdaki tablolar, sefirlerin hepsinin aldığı maaşlardan başka, sefarethane giderlerini karşılamak üzere senelik tahsisat aldığını göstermektedir. Ayrıca sefarethanelere ayrılan senelik tahsisat sefarethanenin önemi ve büyüklüğüne göre değişmektedir. Buna göre 559.800 kuruş

ödenen Paris Sefarethanesi en fazla ödeneye sahipken, en düşük tahsisat 156.000 kuruşla Çetine Sefareti'ne yapılmıştır. Sefarathanelere ödenen tahsisat gibi sefirlerin şahsına ayrılan tahsisat miktarı da çalıştığı sefarethanenin önemi, konumu ve büyüklüğüne göre değişmiştir. Örneğin, 1885 yılında Paris, Londra, Viyana ve Petersburg sefirlerine verilen senelik tahsisat 186.000 kuruştur. Tahran, Roma, Atina, Vaşington, Bükreş sefirlerine 120.000 kuruş ödenirken, daha küçük sefarethaneler olan Brüksel ve Madrid Sefarethaneleri'nin sefirlerine ayrılan senelik tahsisat ise 60.000 kuruştur.

Tablo 3.5: 1885 Senesinde Şehbenderhanelere Ayrılan Senelik Tahsisatlar ve Maaşlar

Şehbenderhane	Tahsisat (Kuruş)	Maaş (Kuruş)	Yekûn (Kuruş)
Bombay Başşehbenderi	78.000	36.000	114.000
Peşte Başşehbenderi	49.500	36.000	85.500
Tebriz Başşehbenderi	21.000	36.000	57.000
Trieste Başşehbenderi	9.600	36.000	45.600
Tiflis Başşehbenderi	10.200	36.000	48.000
Ragoza Başşehbenderi	21.000	36.000	57.000
Şıra Başşehbenderi	12.000	24.000	36.000
Malta Başşehbenderi	15. 300	36.000	51.300
Floransa Başşehbenderi	8.400	36.000	44.400
Venedik Başşehbenderi	-	36.000	36.000
Batavya Başşehbenderi	72.000	36.000	108.000
Roma Başşehbenderi	-	30.000	30.000
Kırmanşah Başşehbenderi	-	36.000	36.000
Vevince Şehbenderi	6.000	18.000	24.000
Kars Şehbenderi	6.000	24.000	30.000
Niş Şehbenderi	6.000	24.000	30.000
Galus Şehbenderi	12.000	24.000	36.000

Narda Şehbenderi	-	24.000	24.000
Poti Şehbenderi	6.000	12.000	18.000
Sahumkala Şehbenderi	-	18.000	18.000
Eğriboz Şehbenderi	-	9.600	9.600
Napoli Şehbenderi	-	24.000	24.000
Fivme Şehbenderi	-	18.000	18.000
Revan Şehbenderi	-	24.000	24.000
Yergöğü Şehbender Vekili	-	12.000	12.000
Rostoff Şehbender Vekili	2.400	12.000	14.400
Palermo Şehbender Vekili	-	24.000	24.000
Ayamavra Şehbender Vekili	6.000	12.000	18.000
Tiflis Şehbender Vekili ve Kaçıları	-	12.000	12.000

Kaynak: *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1302/ 1885, s.626-627.

1885 tarihli Hariciye Salnamesi'ne göre Osmanlı şehbenderhanelerine ayrılan senelik tahsisatları gösteren yukarıdaki tablo, şehbenderhanenin bulunduğu konuma ve önemine göre yıllık tahsisat ücretlerinin farklılık taşıdığını göstermektedir. Örneğin, imparatorluğun merkezine uzak bir bölge olan ve özellikle ticari ilişki açısından önem taşıyan Hindistan'daki Bombay Başşehbenderine ayrılan senelik tahsisat 78.000 kuruş ve Nev York'da bulunan Batavya Başşehbenderine ayrılan senelik tahsisat 72.000 kuruşken, günümüzde Yunanistan adalarından biri olan Ayamavra Şehbenderi'ne ayrılan senelik tahsisat yalnızca 6.000 kuruştur. Ayrıca Roma, Kirmanşah, Napoli, Eğriboz ve Revan gibi bazı şehbenderhanelerin şehbenderlerine tahsisat verilmemesi, sefirlerin aksine her şehbender tahsisat ayrılmadığını göstermektedir.

Şehbenderhanelere ayrılan yekûn tahsisatta ise 114.000 kuruşla Bombay Başşehbenderhanesi başı çekmektedir. En düşük bütçe ise 9.600 kuruşla Eğriboz şehbenderhanesine aittir. Tabloya göre şehbenderlerin maaşları da şehbenderlik yapılan yere göre değişkenlik göstermiştir. Bombay, Floransa, Malta, Venedik ve Nev York gibi ticaret hacmi büyük şehirlerde ilişkiler başşehbenderlik düzeyinde ilerletilmiş ve başşehbenderlere 36.000 kuruş ödenmiştir. Narda, Niş ve Nevan gibi şehbenderhanelerde ise şehbenderler çalışmış ve onlara 24.000 kuruş verilmiştir. Poti, Ayamavra, Rostoff, Tiflis ve Yergöğü gibi vekil düzeyinde temsilci bulundurulmuş

şehbenderhanelerin vekil şehbenderlerine, şehbenderin aldığı maaşın yarısı yani 12.000 kuruş ödenmiştir. Palermo şehbender vekili ise 24.000 kuruş maaş alması sebebiyle bir istisna olarak karşımıza çıkmıştır.

Sefir ve şehbender maaşları karşılaştırmalı olarak incelendiğindeyse en yüksek sefir maaşı 246.000 kuruş olup dört büyük sefarethanenin sefirleri olan Londra, Paris, Viyana ve Petersburg sefirlerine bu miktar ödenmiştir. En yüksek şehbender maaşı ise Bombay, Nev York, Malta, Kirmanşah ve Floransa gibi şehirlerin başşehbenderlerinin aldığı 36.000 kuruştur. Buna göre 1885 senesinde en yüksek gelire sahip olan sefirin maaşı en yüksek gelire sahip olan şehbenderin maaşının neredeyse yedi katıdır.

Yurt dışındaki temsilcilikler için ayrılan senelik tahsisat miktarlarının Osmanlı ekonomisinin durumuna göre değişiklik gösterdiği belirtilmelidir. Devletin mali sıkıntı içinde olduğu dönemlerde elçilik ve şehbenderliklere ayrılan yıllık tahsisat oldukça düşük tutulmuş, hatta bazen tahsisat ayrılmadığı ve elçilik ya da şehbenderliğin kapatılmak zorunda kaldığı durumlar olmuştur.⁴⁵⁵

Şehbenderlerin bir diğer önemli gelir kaynağı topladıkları vergilerdir. Şehbenderler doğum, ölüm ve nikâh kayıtları gibi evraklar, pasaport ve vize işlemleri ile ilgili belgeler ve senet, sözleşme gibi vatandaşlara verdikleri her türlü resmî evraktan vergi almaktaydı. Aldıkları vergi karşılığında vatandaşa verdiği evraka Divan-ı Umumi İdare Meclisi tarafından basılan ve Hariciye Nezareti kanalıyla gönderilen bir pul yapıştırılmaktaydı. Altı çeşit pul olmakla birlikte bu pulların değeri Divan-ı Umumi İdare Meclisi tarafından belirlenmekteydi. Birinci pul elli, ikincisi yirmi, üçüncüsü on, dördüncüsü beş kuruş değerinde iken beşincisi yirmi para değerindeydi. Altıncı pul ise ücretsiz olarak verilen evraklara yapıştırılırdı.⁴⁵⁶ Pul uygulaması ile şehbenderlerin evrak başına alacağı vergi miktarı Bab-ı Ali tarafından belirlenirken, şehbenderlerin usulsüz vergi alma ve yolsuzluk yapmasının da önüne geçilmesi hedeflenmişti. Şehbenderler topladıkları vergilerinden elde ettiği gelir ile şehbenderhanenin masraflarını karşıladıktan sonra giderlerden artan parayı şehbenderhanenin giderlerini

⁴⁵⁵ Örneğin, Maliye Nezareti'nde verilen karar üzerine 24 Aralık 1882 tarihinde sefir ve şehbenderlere verilen tahsisattan kesinti yapılması kararlaştırılmıştır. Bkz. BOA. HR. İD. 326/ 46. 13 Safer 1300/ 24 Aralık 1882.

⁴⁵⁶ "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili," Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye 1318/ 1900, s. 371. Kırk ikinci bend: "pullar altı nev olup birincisi elli ikincisi yirmi üçüncüsü on dördüncüsü beş kuruş ve beşincisi yirmi para kıymetini irae edecek ve altıncısı sıfir işaretini muhtevi olarak meccanen veya bila mesarif verilen evrak-ı resmiyyeye yapışdırılacaktır. Bir pul kıymetinin nısfı mukabilinde yarım pul istimali caiz değildir."

gösteren makbuzu da kayıt altına alarak üç aylık dönemler halinde Hariciye Nezareti'ne ulaştırmakla görevlendirilmişlerdir.⁴⁵⁷ Her türlü gider ve masrafın makbuzunun merkeze gönderilmesiyle şehbenderlerin gelir giderleri denetlenmiştir.

3.4. Diplomatların İzin Kullanma Durumları

Diplomatların izin kullanma durumu uzun yıllar herhangi bir düzenlemeye tabi olmayıp, izinleri ihtiyaçları doğrultusunda geçerli sebeplerini arz etmeleri durumunda padişahın iradesiyle mümkün olabilmekteydi. Diplomatlar genellikle sıhhi sebeplerden ötürü ve ailevi nedenlerden dolayı izin istemekteydi. 1870 senesinde Osmanlı sefirleri ve şehbenderlerinin izinleri hakkında hazırlanan nizamname ile⁴⁵⁸ sefir ve şehbenderlere senelik izin kullanma hakkı getirilmiştir. Nizamnameye göre sefirler yol izni dâhil olmak üzere senede otuz gün izin kullanabilecek ve izinleri süresince maaşlarını kesinti olmadan almaya devam edeceklerdi.⁴⁵⁹ Aynı nizamnameye göre izin süresini aşan sefir, maaşının yarısını almaya devam edecekti. Bu durumda maaşının ¼'ü maslahatgüzar sıfatıyla geçici olarak kendisine vekâlet eden devlet görevlisine verilecek ve kalan ¼'ü hazineye devredilecekti.⁴⁶⁰ Bab-ı Ali'nin emriyle İstanbul'a gelen bir sefir ise izin kullanmış sayılmayacak ve maaşının tamamını alacağı gibi yol masrafları da merkez tarafından karşılanacaktı.⁴⁶¹

⁴⁵⁷ Osmanlı sefirlerine gönderilen 1898 tarihli bir talimatnameye göre, Osmanlı şehbenderleri üçer aylık hesap cedvellerini ve şehbender vekilleri de altışar aylık hesap cedvellerini belirlenen zamanlarda Osmanlı merkezine göndermeleri istenmiş ve aksi durumda her gecikmeye ceza uygulanacağı ve üçüncü tekrarda görevlerinden alınacakları bildirilmiştir. Bkz. BOA. HR. TH. 214/ 37. 24 Safer 1316/ 14 Temmuz 1898.

⁴⁵⁸ Bkz. BOA. HR. İD. 1740/1. 18 Muharrem 1287/ 20 Nisan 1870.

⁴⁵⁹ BOA. HR. İD. 1740/1. 18 Muharrem 1287/ 20 Nisan 1870. Birinci Bend: "süfera-yı saltanat-ı seniyye nezaret-i celile-i hariciyeden bil-istizan otuz gün müddet bir ruhsat-ı muvakkate istihsal edebilecekler ve bu müddette maaşlarını tamamen ahz u istifa eyleyeceklerdir." İkinci Bend: "gidip gelme seyahati şu otuz günde dâhil olup bu müddette maaşından hiçbir şey tevkif olunmayacaktır."

⁴⁶⁰ BOA. HR. İD. 1740/1. 18 Muharrem 1287/ 20 Nisan 1870. Dördüncü bend: "talep ve istihsal olunan ruhsat-ı muvakkate bir mahı tecavüz eder ise sefir ikinci ilk birinci gününden itibaren maaşının yalnız nisfını ahz edecek ve maslahatgüzar veyahut vekil olan zat ser kâtiplik maaşından başka sefir maaşının bir rub'unu alacak ve diğer bir rub'unu hazine mande edilecektir ve bu halde maslahatgüzar yalnız sefaret-i seniyye azasının mekulat ve kırtasiye masarifi ve bir çift bargirin idaresi ve kapucu ve arabacı ve bir hizmetkârın maaşları gibi masarif-i adiyeyi tesviye edecektir."

⁴⁶¹ BOA. HR. İD. 1740/1. 18 Muharrem 1287/ 20 Nisan 1870. Beşinci Bend: "Bab-ı Alinin emriyle ve devletçe bir maslahat zımmında darsaadete gelen sefir avdetine değin maaşını tamamen alacak ve ondan başka masarif-i vakıa-i rahiyesi dahi tesviye olunub fakat sefaret-i seniyyenin masarif-i adiyesi kendisine aid olacaktır."

Aynı nizamnameye göre şehbenderlerin izin kullanabilme hakları ise çeşitlilik taşımıştır. Bu nizamnameye göre şehbenderler yıllık değil iki senede bir izin kullanabilme hakkına sahip olmuşlardır. Görevini iki sene boyunca aralıksız olarak devam ettiren şehbenderlerin iki ay, Asya'nın uzak bölgelerinde, Amerika'da ve Afrika'da görev yapan ve kesintisiz olarak iki sene hizmet etmiş şehbenderlerin ise İstanbul'a döndüklerinde dört ay izin hakkı olmuştur.⁴⁶² Nizamnameye göre şehbender izinli olduğu süre boyunca maaşının ¾'ünü almıştır. Maaşının kalan ¼'lük kısmı ise kendisinin yerine vekâlet eden şehbendere ödenmiştir.

Zaman içerisinde uygulamaya konulan nizamnameler ile diplomatların hangi durumda, ne kadar süre ile izin kullanacağı belirlenmiş olsa da izin kullanımı ile ilgili sorunlar görüldüğü durumlar olmuştur. Bu sorunların önüne geçmek için 1885 tarihli yeni bir nizamname ile izni biten memurun görev mahalline dönmemesi durumunda önce maaşının kesilmesi, gelmemeyi sürdürmesi durumunda da azledilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁶³

Sefirlerin kesintisiz olarak bir yıl ve şehbenderlerin iki yıl çalışmaları karşılığında hak ettikleri izin haricinde, bazı durumlarda izin talep ederek görevinden ayrılan diplomatlar da mevcuttur. Diplomatların izin isteme sebeplerinin başında sağlık sorunları gelmektedir. Örnek olarak Viyana Sefiri Kalimaki Bey'in tedavi amacıyla hamamlara gitmek için 1860 senesinde izin talep etmesi gösterilebilir.⁴⁶⁴ Berlin Sefiri Aristarki Bey de 1863 senesinde hastalığını tedavi ettirebilmek için sekiz haftalık izin talebinde bulunmuştur.⁴⁶⁵ Brüksel Sefiri'nin 1867 senesinde izin alma talebi de sağlık sorunları sebebiyle Burbot Suları'nda tedavi görme arzusundan kaynaklanmaktadır.⁴⁶⁶ Diplomatların sağlık kaynaklı izin isteme talepleri genellikle merkezî hükümet tarafından onaylanmıştır. Viyana Sefiri İbrahim Haydar Efendi'ye ailesini görmesi ve hastalıklarını tedavi ettirmesi için 1868 senesinde izin verilmiştir.⁴⁶⁷ Benzer biçimde, akciğer rahatsızlığı olan Atina Sefiri Feridun Bey'in de tedavi amacıyla 1877

⁴⁶² *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/1900, "Şehbenderlerin Mezuniyetlerine Dair Talimat," s. 377-423.

⁴⁶³ BOA. HR. MTV. 156/ 60. 2 Kanunuevvel 1301/ 14 Aralık 1885'ten aktaran Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti*, s. 393.

⁴⁶⁴ BOA. HR. TO. 575/ 48. 24 Ramazan 1276/ 15 Nisan 1860.

⁴⁶⁵ BOA. HR. TO. 576/ 39. 15 Zilhicce 1279/ 3 Haziran 1863.

⁴⁶⁶ BOA. HR. TO. 616/ 44. 4 Safer 1284/ 7 Haziran 1867.

⁴⁶⁷ BOA. HR. TO. 578/ 41. 3 Cemazeyilevvel 1285/ 22 Ağustos 1868.

senesinde Paris’e gitmesine izin verilmiştir.⁴⁶⁸ Sabık Petersburg Sefir Vekili Fahreddin Bey’in 1917 senesinde eşinin tedavisi için izinli olarak İsviçre’ye gitme talebi de Sadaret tarafından olumlu karşılanmış ve kendisine izin verilmiştir.⁴⁶⁹ Öte yandan tedavi için başka bir yere gitmesine izin verilmeyen istisnai diplomat örnekleri de mevcuttur. 1884 senesinde tedavi için kaplıcaya gitmek isteyen Petersburg Sefirine Mısır meselesine dair yapılacak olan konferans yapılana kadar yerinden ayrılmaması tembihlenmiş ve konferans yapılana kadar kaplıcaya gitmesine izin verilmemiştir.⁴⁷⁰ 1887 senesinde yerine ataşemiliteri vekil bırakarak tedavi için Fransa kaplıcalarına gitmek isteyen Madrid Sefiri Turhan Bey’e ise izin verilmeyip hastalığı ciddi ise kendisinin Dersaadet’e dönmesi ve yerine başkasının atanması gerektiği bildirilmiştir.⁴⁷¹

3.5. Diplomatların Görevden Ayrılmaları ve Azledilmeleri

Sefir ve şebkenderlerin görevlerinden ayrılmaları kendi istekleri doğrultusunda istifa ederek olduğu gibi azledilme şeklinde de olmuştur. Diplomatların istifa ile görevden ayrılmalarının en sık karşılaşılan sebebi ‘tebdil-i hava’ idi. Diplomatik kadrodaki görevlerinden el çektilirile nedenleri arasında ise görevinde yetersizlik (*adem-i kifayetsizlik*), memur maaşında düzenlemeye gidilmesi (*esna-yı tenkihat*), diplomatın çalıştığı birimin lağvedilmesi, yaşı ilerleyen memurun emekli edilmesi (*tensikat-küçülme*)⁴⁷² ve bir başka göreve atanma gibi sebepler yer almaktaydı.

İlk olarak istifa suretiyle görevinden ayrılmayı talep eden diplomatlar incelendiğinde istifa eden diplomatların genellikle sağlık durumlarını öne sürdükleri görülmüştür. Örnek olarak 1848 senesinde ailevi ve sıhhi mazeretlerinden ötürü istifa eden Berlin Sefiri Mustafa Sami Efendi’nin istifası kabul edilmiş; ancak sefire Danimarka kralının tebrik merasimine kadar beklemesi ve tebrikten sonra İstanbul’daki vazifesine gelmesi tembihlenmiştir.⁴⁷³ Atandığı yerin havasına uyum sağlayamadığı için istifa etmek

⁴⁶⁸ BOA. HR. TH. 70/ 75. 1 Cemazeyilevvel 1304/ 26 Ocak 1887.

⁴⁶⁹ BOA. HR. İD. 75/ 32. 8 Zilhicce 1335/ 25 Eylül 1917.

⁴⁷⁰ BOA. HR. TH. 51/ 40. 6 Şaban 1301/ 1 Haziran 1884.

⁴⁷¹ BOA. HR. TH. 74/ 78. 21 Zilkade 1304/ 11 Ağustos 1887.

⁴⁷² 1908 ve 1909 yıllarında çıkarılan tensikatlarla Hariciye Nezareti kadrolarında yaşanan değişim için bkz. Arif Kolay, “II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezareti’nde Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910),” *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası* 27/ 1 (2017): 193-214.

⁴⁷³ BOA. HR. MKT. 20/ 20. 15 Cemazeyilevvel 1264/ 19 Nisan 1848.

isteyen diplomatlar da mevcuttur. Londra Sefiri Rüstem Paşa'nın yaşlılığından dolayı Londra'nın havasıyla uyum sağlayamayınca yerine 1895 senesinde Karatodori tayin olunması bu duruma örnek oluşturmaktadır.⁴⁷⁴ Vaşington Sefiri Mustafa Tahsin Bey'in 1897 senesinde sıhhi nedenlerle görevinden istifa edip havası ılımlı ve Dersaadet'e yakın olan bir yerde görevlendirilmesini talep etmesi⁴⁷⁵ bir diğer örnektir. Ancak Osmanlı hükümeti havasına uyum sağlayamadığı için istifa talep eden her diplomatın koşulsuz olarak istifasını kabul etmemiş ve kapsamlı bir tahkikat yapılmasını istemiştir. 1855 senesinde Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa'nın Londra'nın havasına uyum sağlayamadığı için istifa etmek istemesi⁴⁷⁶ üzerine, merkezî hükümetin sefirin istifa sebebinin kapsamlı biçimde araştırılmasını, gerçekten havasıyla uyum sağlayamadığı için mi yoksa bölgedeki asayişsizlik kaynaklı mı istifa etmek istediğinin raporlanmasını istemesi⁴⁷⁷ bu durumu desteklemektedir.

İkinci olarak diplomatların azilleri incelendiğindeyse, çalıştığı birimin lağvedilmesi (kapatılması) sonucu işten çıkarılmalarının yaygın bir azledilme sebebi olduğu görülmüştür. Siyasi ve diplomatik bir gereklilik olarak özellikle II. Abdülhamid döneminde Avrupalı büyük devletler nezdinde elçilikler ve şebenderlikler bulundurmak bir zorunluluk olmakla birlikte devletin ekonomik anlamda zorluklar yaşaması sebebiyle dış temsilcilikler hükümete mali bir yük oluşturmıştır. Sefarethane ve şebenderhaneler sefir, şebender ve maiyyetindekiler ve hane masrafları ile oldukça masraflı kurumlardı. Bu sebeple imparatorluk zaman zaman bazı sefaret ve şebenderlikleri mali gerekçelerle kapatma kararı alabilmekteydi. Diplomatların çalıştığı birimin lağvedilmesi sonucunda görevden ayrılması özellikle Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde yaygın bir durumdu.⁴⁷⁸ 1902 senesinde

⁴⁷⁴ BOA. HR. SYS. 30/ 23. 3 Ramazan 1312/ 28 Şubat 1895.

⁴⁷⁵ BOA. HR. TH. 199/ 7. 16 Rabiulevvel 1315/ 15 Ağustos 1897.

⁴⁷⁶ BOA. HR. MKT. 120/ 1. 29 Zilhicce 1271/ 12 Eylül 1855.

⁴⁷⁷ BOA. HR. MKT. 120/ 32. 29 Zilhicce 1271/ 12 Eylül 1855.

⁴⁷⁸ Ancak bu dönemde mali sebeplerden ötürü kapatılan sefarethane ve şebenderhanelere rağmen, dönemin sonunda sayıları ve nitelikleri ile yurt dışı temsilcilikleri gelişimini sürdürmeye devam ederek kurumsal ve geniş bir diplomasi ağına dönüştüğünü belirtmekte fayda vardır. Zira Berlin Antlaşması sonrasında bağımsızlığını ilan edip Osmanlı'dan ayrılan Romanya, Sırbistan ve Karadağ devletleriyle siyasi ilişkileri başlatmak için diplomatik temsilcilikler kurulmaya başlandı. Ayrıca bu dönemde ilk kez kurulan başka sefaretler de vardı. Örneğin, İsviçre'de Bern sefareti ilk kez olarak kurulurken, Tanzimat döneminde açıldığı halde işlevsiz halde bulunan Madrid, Stokholm ve Lahey sefaretleri işlevsel hale getirildi. Devletler arasındaki protokol gereği ABD, İran ve İtalya'da bulunan elçilikler karşılıklı olarak büyükelçilik seviyesine yükseltildi. Bkz. Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri: II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, s. 127. Bu dönemde sayıları artan diplomatik temsilciliklere diğer bir örnek Karadağlıların yaptıkları zulmün önlenmesi için Podgoriçe'ye şebender tayin edilmesi için

Gözleve Şehbenderi olarak görev yapan Kemal Efendi'nin şehbenderliğin lağvıyla azledilmesi çalıştığı birimin kapatılması sebebiyle azlolan⁴⁷⁹ diplomatlara örnek teşkil etmektedir.

Yaygın olmamakla birlikte işinin ehli olmaması ya da dirayetsizliği sebebiyle görevinde başarılı olamaması gibi sebeplerden ötürü azledilen diplomatlar da karşılaşılan bir durumdur. Palermo Şehbenderi Façiya Bey (?) 1862 senesinde dirayetsizliği ve itimata şayan birisi olmaması sebebiyle görevinden alınmıştır. Bunun üzerine Torin Sefiri, Façiya Bey'in yerine Bab-ı Ali Tercüme Odası hulefasından Voliç Efendi'nin şehbender tayin edilmesinin yararlı olacağı konusundaki fikrini Osmanlı hükümetine bildirmiştir.⁴⁸⁰

Bir diğer görevden el çektilirme sebebi, tensikat ile diplomatların kadro haricinde bırakılması usulüdür. Hariciye teşkilatının hem merkez hem de yurt dışı kadrosunda ilki 1908 ve ikincisi 1909'da olmak üzere iki önemli tensikat gerçekleşmiştir.⁴⁸¹ Bu bilinçli tensikat uygulaması ile özellikle Jön Türk muhalefetine karşı çıkan ve II. Abdülhamid'in sadık diplomatları olarak tanınan ve II. Abdülhamid için hafiyecilik ve jurnalcilik yapan isimler tensikat ile kadro haricinde bırakılmaya çalışılmıştır.⁴⁸² Bu kapsamda Sultan II. Abdülhamid'e yakınlıklarıyla bilinen diplomatlardan olan Paris Sefiri Salih Münir Paşa ile Vaşington Sefiri Mehmed Ali Bey 1908 tensikatiyle kadro haricinde bırakılmıştır.⁴⁸³ Benzer biçimde İaşe Encümeni Müfettişi Ahmed Şakir Bey'in 7 Eylül 1909 tarihli ikinci tensikat ile kadro haricinde bırakılması da II. Abdülhamid memurlarının bilinçli bir şekilde bürokratik kadrolardan tasfiyesinin sonucudur.⁴⁸⁴

Bahsedilen bu sebeplerin herhangi birinden ötürü görevinden ayrılan ya da el çektiliren diplomatlara mazul ve mazul kaldıkları süre boyunca kendilerine ödenen maaşa da

ahaliden gelen dilekçeler üzerine merkezî hükümetin kayıtsız kalmayıp Podgoriçe'de şehbenderlik açmak için gerekenin yapılmasıdır. Bkz. BOA. HR. TH. 101/ 76. 23 Zilhicce 1307/ 10 Ağustos 1890.

⁴⁷⁹ BOA. HR. SAİD. 18/ 1. 18 Zilkade 1325/ 23 Aralık 1907- Kemal Efendi.

⁴⁸⁰ BOA. HR. TO. 100/ 83. 21 Rabiulevvel 1279/ 16 Eylül 1862.

⁴⁸¹ Bkz. Kolay, "II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezareti'nde Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910)," s. 193-210, Örenç, *Osmanlı Diplomasi Tarihi*, s. 324.

⁴⁸² Paris Sefiri Salih Münir Paşa'nın tensikatla kadro haricinde bırakılması için bkz. Kasım Hızlı, *Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın (Çorlu) Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1939)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2020), s. 82.

⁴⁸³ Kolay, 193-196.

⁴⁸⁴ BOA. HR. SAİD. 25/ 8. 27 Rabiulevvel 1340/ 28 Kasım 1921. Ahmed Şakir Bey.

mazuliyet maaşı denilmiştir.⁴⁸⁵ 8 Eylül 1909 senesinde çıkarılan ikinci tensikat neticesinde kadro haricinde bırakılan Hamburg Şehbenderi İbrahim Hakkı Bey'e 890 kuruş mazuliyet maaşı verilmesi mazuliyet maaşına örnek teşkil etmektedir. İbrahim Hakkı Bey'in mazul maaşı üç yıl sonra tekrar düzenlenen tensikat kanunu uyarınca 1.400 kuruşa çıkarılmıştır.⁴⁸⁶ Ancak görevinden ayrılan her memura mazuliyet maaşı bağlanmamıştır. Ancak aynı tarihli tensikatla kadro haricinde kalan ve kendisine mazuliyet maaşı ödenmeyen Zürih Şehbenderi Pol Şatır (?) Efendi⁴⁸⁷ gibi örnekler de mevcuttur.

Mazuliyet maaşı bağlansa bile mali sebeplerden ötürü bazı memurlara düzenli olarak ödeme yapılamadığı da bilinmektedir.⁴⁸⁸ Bu mali problemin önlenmesi için 1891 senesinde yürürlüğe giren bir nizamname ile memur maaşlarında %1'lik bir kesinti ile Mazuliyet Sandığı adı verilen bir hazine oluşturulması ve mazuliyet maaşlarının oluşturulan bu fondan ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁸⁹ II. Meşrutiyet döneminde mazuliyet maaşı ile ilgili yapılan başka bir nizamname uyarınca ise memuriyetin lağvı, sağlık sebepli istifa ve devlet tarafından görülen lüzum üzerine meslekten ayrılma gibi durumlarda işten çıkarılan memur başka bir pozisyona atanıncaya kadar, koşulsuz ve istisnasız olarak kendilerine mazuliyet maaşı ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁹⁰ 1909 tarihli bu nizamnameye göre, asgari on beş sene görev yapan ve en az 25 yaşına gelmiş bir memura mazuliyet maaşı verilebilecekti. Emeklilik hakkı elde etmiş olduğu halde mazul kalan diplomata ise mazuliyet maaşı verilmeyip, emekli edilmiş ve emeklilik maaşı verilmiştir.⁴⁹¹

⁴⁸⁵ Örneğin, Hamburg Şehbenderi İbrahim Hakkı Bey 1909 senesinde mazul kaldığında kendisine 890 kuruş mazuliyet maaşı bağlandığını belirtmiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 23/ 9. 29 Recep 1329/ 26 Temmuz 1911- İbrahim Hakkı Bey.

⁴⁸⁶ BOA. HR. SAİD. 23/ 9. 29 Recep 1329/ 26 Temmuz 1911- İbrahim Hakkı Bey.

⁴⁸⁷ BOA. HR. SAİD. 23/ 6. 28 Muharrem 1329/ 29 Ocak 1911- Pol Şatır Efendi.

⁴⁸⁸ Örneğin, Atina ortaelçiliği yaparken mazul kalan Mahmud Esad Paşa 1874 ve 1876 yılları arasında mazul olduğu süre boyunca maaş almadığını belirtmiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 4/ 1. 15 Şaban 1312/ 11 Şubat 1895- Mahmud Esad Paşa.

⁴⁸⁹ Nursel Manav, "Mazuliyet Sandığı'nın Kuruluşu ve Kuruluşuna Yol Açan Sebepler," *Türkiyat Mecmuası* 27/ 1, (2017), 216-22.

⁴⁹⁰ BOA. İ. DUİT. 88/ 33. 5 Şaban 1327/ 22 Ağustos 1909. "Memurin-i Mülkiye mazuliyet maaşlarına dair layiha-i kanuniyye."

⁴⁹¹ BOA. İ. DUİT. 88/ 33. 5 Şaban 1327/ 22 Ağustos 1909.

3.6. Diplomatların Suçları ve Cezaları

Kurumsal bir devlet sisteminin gereği olarak on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı merkezî hükümeti kurumlarını, memurlarını, bürokrat ve diplomatlarını sıkı biçimde takip etmiş ve kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Dönem dönem çıkarılan nizamname ve kararnameler ile diplomatların devlete karşı sorumlulukları belirlenmiş ve sorumluluklarını yerine getirmeyen diplomatların ne şekilde cezalandırılacağı resmî olarak yasalaşmıştır. Yapılan teftişler ya da herhangi bir şikâyet üzerine yapılan soruşturma neticesinde suçu ispatlanan diplomatlar uyarı, kınama, belirli bir süre meslekten uzaklaştırılma ya da azledilme şeklinde cezalandırılmışlardır.

Diplomatların işlediği suça göre aldığı cezalardan en hafif uyarı cezasıdır. Herhangi bir suç işleyen diplomat öncelikle uyarı almış ve uyarıya rağmen suçunda ısrar edince azledilmiştir. Örneğin, Hamburg şehbenderi İbrahim Hakkı Bey Dersaadet'e gelmek için izin talep etmiştir. Ancak kendisine Şehbenderler Nizamnamesi'nin on dokuzuncu bendine binaen izne tabi olan müddeti doldurmadığı için izin verilemeyeceği beyan olmuştur. İbrahim Hakkı Bey kendisine izin verilmemesine rağmen görev yerini terk etmiş ve hükümet bunu öğrenince bir tembihname ile İbrahim Hakkı Bey'i uyarmıştır.⁴⁹² Diplomatlara verilen ceza, kınama şeklinde de olabilmıştır. Diplomatın görevinde tembellik yapması, memuriyetine yakışmayacak davranışlar sergilemesi ve asayiş bozacak faaliyetlerde bulunması neticesinde kendisine kınama cezası verilmiştir. 1900 tarihli Hariciye Salnamesi'nde belirtildiğine göre bu tarz suçları işleyen bir diplomat Hariciye Nazırı tarafından düzenlenen yazılı bir belge ile kınanırdı.⁴⁹³ Diplomatlara verilen bir diğer ceza çeşidi meslekten uzaklaştırılmadır. Yine aynı salnamede belirtilen nizamnameye göre memuriyete uygun davranmayanlar bir aydan bir seneye kadar vazifeden uzaklaştırılma ya da maaşının bir kısmının yahud tamamının kesilmesi şeklinde cezalandırılmışlardır.⁴⁹⁴ Hariciye Nezaretinde oluşturulan bir komisyonca denetlenme sonucunda geçici bir süre ile meslekten

⁴⁹² BOA. HR. SAİD. 23/ 9. 29 Recep 1329/ 26 Temmuz 1911- İbrahim Hakkı Bey.

⁴⁹³ *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 365-366.

⁴⁹⁴ "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili," *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 365. On yedinci bend: "şehbenderler hakkında icra olunacak mücazat-ı inzibatiye şunlardır: evvela tevbih, saniyen bir aydan bir seneye kadar azl-i muvakkat ile maaşının kısmen veya külliyyen kat'ı, salisen memuriyetten affı. Şu tadad olunan mücazattan birini düçar olan şehbenderin nev'i cezası umur-ı şehbenderi müdüriyetinde bulunan memurin defterlerine işaret olunacaktır."

uzaklaştırılan diplomatın önce maaşının yarısı kesilir ve işlediği cezaya göre bir ay ile bir sene arasında olmak üzere meslekten uzaklaştırılır ve ceza gerektiren suçu işlemeye devam ederse mesleğinden azledilirlerdi.⁴⁹⁵ Ancak ceza alan diplomatlar kendisini savunma ve açıklama yapma hakkına sahipti.⁴⁹⁶

Kınama ve meslekten uzaklaştırma cezasından başka bir diğer ceza çeşidi azledilmedir. Diplomatların görevlerinden azledilmesine sebep olan suçlar çeşitlilik göstermektedir. Kınama cezası gerektiren durumları ısrarla tekrar etme, görevini kötüye kullanma, görev yerini izinsiz terk etme, izin süreleri bittiği halde görev mahallerine dönmeme, zimmetlerine para geçirme ve özel olarak şehbenderler için ticaretle meşgul olma ve mali işlerde usulsüzlük yapma (sahte pasaport verme, pul yolsuzluğu gibi suçlar, diplomatların azledilme sebepleri arasında yer almaktadır. Bu gibi suçları işleyen diplomatlar Hariciye Nezareti'nin kararıyla ve padişahın iradesiyle meslekten ihraç edilmişlerdir.

Diplomatların azline sebep olan diğer bir etken diplomatın görevli olduğu şehrin halkının ve ileri gelenlerinin diplomattan memnun olmadıklarını beyan etmesidir. Diplomatın uygulamalarından memnun olmayan bölge halkı ya da bölgenin üst düzey yetkilileri merkezî hükümetten diplomatın değiştirilmesini talep edebilmiştir. Örneğin, Sünne Şehbenderi Halid Bey bulunduğu bölgenin ileri gelenleri tarafından Hariciye Nezareti'ne hakkında yazılan şikâyetler sonucunda azledilmiştir. İlk olarak Hariciye Nezareti'ne Süleymaniye Mutasarrıfı Mehmed İzzet Efendi tarafından yazılan yazıda, Halid Bey'in devletler arası hukuku bilmediği, yabancı lisanlara aşinalığı olmadığı ve

⁴⁹⁵ “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili,” *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 365-366. On dokuzuncu bend: “on yedinci bendde gösterilen birinci ve ikinci nev’i ceza evvela ifa-yı vazifede tekasül veyahud hilaf-ı memuriyet veya hüsn-i inzibata karşı hareket edenler ve saniyen sıfat-ı memuriyetine yakışmayacak bir meslek ihtiyar eyleyenler haklarında icra olunur.

Memuriyetten affı cezası olan tevbih cezasını müstelzem olan kabahati tekrarda temerrüd eden ve saniyen ifa-yı vazifede itiyat tekasüb veya vazife-i memuriyeyi ağır suretle ihlal edecek harekete tasdi eyleyenler hakkında caridir. Vezaif-i memuriyeyi ağır suretle mahal addolunan harekâtın başlıcaları evvela umur-ı memuriye müteferri esrar-ı ketm ve ihva etmemek, saniyen kuyudatın vaz ı aslisini tağyir etmek veya umur-ı hesabiyede sahtekârlık irtigab eylemek sahtekârlık için mehakim-i cezaiyede kanunen edilecek cezanın buna taalluku olmayacaktır. Salisen bil vasita veya bila vasita ticaretle meşgul olmak hususlarıdır.”

⁴⁹⁶ “Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili,” *Salname-i Umur-ı Nezaret-i Hariciye* 1318/ 1900, s. 366. Yirmi birinci bend: “on dokuzuncu bendin birinci ve ikinci maddelerine tevfikân hilaf-ı memuriyet hareket eden şehbenderler amiri tarafından muvakkaten azledilebilecek ve keyfiyet hariciye nezaretine ihbar edilecektir. Muvakkaten azledilen memur meslek müttehizi üzerine izahat vermek ister ise maiyetinde bulunduğu sefaret-i seniyye veyahut nezaret-i hariciyeden ruhsat talep edecektir.”

ayrıca İranlıların yaptıkları hileleri fark etmeyecek kadar siyasete uzak olduğu vurgulanarak kendisinin azledilmesi talep edilmiştir. Ardından Vidin Valisi Mehmed Nafiz Bey tarafından da Sünne Şehbenderi hakkında benzer bir şikâyet yazısı yazılmıştır. Vali Mehmed Nafiz Bey, Şehbender Halid Bey'in liyakat ve iktidardan yoksun olması sebebiyle azledilip yerine Tercüme Odası Hulefasından liyakat ve ehliyet sahibi olan Yümni Efendi'nin atanmasını istemiştir. Vali ve mutasarrıftan gelen talepler üzerine Mehmed Nafiz Bey azledilip Yümni Efendi, Sünne'ye şehbender olarak atanmıştır.⁴⁹⁷

Bombay'a şehbender olarak atanan Avram Efendi, hakkındaki şikâyet sonucunda azledilen başka bir şehbenderdir. Sadaret'e Midhat isimli bir şahıs tarafından yazılan şikâyet yazısında Avram Efendi'nin İngilizlerle yaşadığı sorun neticesinde Bombay'a hiç gitmediği söylenmiş ve Bombay Şehbenderliği için ayrılan maaşın azlığından dolayı bu bölgeye liyakat ve ehliyet sahibi kimselerin gitmek istemediği vurgulanmıştır. Salih isimli bir şahıs tarafından yazılan başka bir şikâyetinde ise Avram Efendi'nin memuriyetini layıkıyla yerine getirmediği belirtilmiş ve yerine Bab-ı Ali Tercüme Odası Hulefası Hüseyin Efendi'nin atanmasının uygun olacağı ve Bombay şehbenderhanesinin kirası da göz önünde bulundurularak kendisine aylık 10.000 kuruş maaş tahsisinin yerinde olacağı bildirilmiştir. Neticede, 1870 senesinde Bombay'a Avram Efendi yerine Hüseyin Efendi şehbender olarak atanmıştır.⁴⁹⁸

Ancak herhangi bir diplomatın çeşitli sebeplerden ötürü azledilmesinin daimî süreli olarak diplomatik hizmetten el çektirilmesi anlamını taşımadığını belirtmekte fayda vardır. Örneğin, Josef Arsin Efendi, Atina ve Pire Başşehbenderliği'nde kançılar olarak hizmet ederken görevini iyi yapamadığı için 1884 senesinde azledilmiştir. Josef Arsin Efendi kançılar olarak çalışırken azledildikten bir sene sonra 1.500 kuruş maaşla Rostoff Şehbender vekâletine atanmıştır.⁴⁹⁹ Pol Şatır (?) Efendi hakkında ise Brüksel Başşehbenderliği'nde kançılar olarak çalışırken, 1896 senesinde kendisini İngiltere konsolos tercümanı olarak tanıtip beş sene boyunca ticaret bahanesiyle İzmir'e gelip sahte evraklarla İzmir'deki Vetil Kumpanyasını 3.000 lira dolandırıp Dersaadet'e döndüğü gerekçesiyle bir tahkikat başlatılmıştır. Pol Şatır Efendi'nin hakkındaki

⁴⁹⁷ BOA. HR. MKT. 803/ 53. 5 Şaban 1290/ 28 Eylül 1873.

⁴⁹⁸ BOA. HR. MKT. 700/ 69. 22 Şaban 1287/ 17 Kasım 1870.

⁴⁹⁹ BOA. HR. SAİD. 14/ 1. 26 Şevval 1324/ 13 Aralık 1906- Josef Arsin Efendi.

tahkikat sonucunda sahtekârlığı ortaya çıkınca mahkûm edilmiştir. Ancak Pol Şatır Efendi'nin mahkûm edilmeyi gerektirecek bir suç işlemesi onun meslek hayatının sonlanması anlamını taşımamış ve Pol Şatır Efendi'nin mahkûmiyetinin ardından 1898 senesinde Brüksel'e başşehbender olarak atanması kararlaştırılmıştır. İzmir'deki Vetil kumpanyası ise Pol Şatır Efendi'nin dolandırıcılığı sebebiyle başşehbender olmaya layık bir kimse olmadığını İngiltere Sefareti aracılığıyla merkezî hükümete bildirmiştir. İngiltere Sefareti'nden başka Hariciye Nezareti de Sadaret'e yazdığı raporda Pol Şatır Efendi'nin geçmişte usulsüzlüğe karıştığını ve Brüksel'de kendisi için boş bir kadro olmadığını merkezî hükümete bildirmiştir. Merkezî hükümet, İngiliz Sefareti'nden ve Hariciye Nezareti'nden gelen itirazlara ve Brüksel'de başşehbender, şehbender ve şehbender vekili sıfatıyla üç yetkili birden bulunmasına rağmen, Pol Şatır Efendi'yi Brüksel'e atamakta ısrarcı olmuştur. 1897 tarihli bir tezkire ile Pol Şatır Efendi'nin geçmişte yaptığı usulsüzlüklere rağmen hâlihazırdaki kadroda görev yapan memurlardan birinin başka bir bölgeye atanıp Pol Şatır Efendi'nin Brüksel'e başşehbender atanması emredilmiştir.⁵⁰⁰

3.7. Diplomatların Ödülleri

Osmanlı İmparatorluğu devlet görevlilerini, görevlerindeki üstün hizmetleri, mesleki yeterlilikleri ve üstün başarıları gibi durumlarından ötürü teşvik niteliğinde rütbe, nişan ve atıyye-i seniyyelerle ödüllendirmiştir. Devlet memurlarından olan diplomatların elde ettiği en yüksek rütbeler hacelik ve ondan daha yüksek bir rütbe olan vezirlik olmuştur.⁵⁰¹ Vezir olarak paşalık makamına ulaşmış ya da hâce rütbesine sahip olan kimseler Osmanlı bürokrasisinin en seçkin zümresini teşkil etmekteydi. Bu yüksek rütbeli memurların sahip olduğu başlıca ayrıcalıklar 'protokol sıralamasında (teşrifatta) öncelikli olmak, görevlerine tayin edilirken giydirilen onur cübbeleri (hil'at), yüksek gelir, görevde yükseldikçe Sultanınkine benzer şekilde inşa edilmiş bir konak sahibi olmak' gibi bazı imkânlardı.⁵⁰² Diplomatlara üst düzey askerî rütbeler

⁵⁰⁰ BOA. HR. SAİD. 23/ 6. 28 Muharrem 1329/ 29 Ocak 1911 - Pol Şatır Efendi.

⁵⁰¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1948, s. 68.

⁵⁰² Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, s. 117.

olan feriklik⁵⁰³ ve müşirlik⁵⁰⁴ rütbeleri de tevcih edilmekteydi. Örneğin, Madrid Sefiri İzzet Paşa'ya 1906 senesinde birinci derece feriklik rütbesi⁵⁰⁵ ve Berlin Sefiri Tevfik Paşa'ya 1907 senesinde müşirlik rütbesi verilmiştir.⁵⁰⁶ Ferik ve müşir rütbesine sahip diplomatlar aynı zamanda paşa unvanına sahiplerdir.⁵⁰⁷

Diplomatlara rütbe verilmesine sebep olan durumların başında hizmetlerindeki başarıları gelmektedir. Petersburg Şehbenderi Bahaddin Bey'e 1892 senesinde mükâfaten dördüncü rütbeden mecidî nişanı⁵⁰⁸ verilmesi ve 1893 senesinde rütbe-i saniye sınıfına tevcih edilmesi⁵⁰⁹ hüsn-i hizmetinin sonucudur. Üstün hizmetlerinden başka yaptığı telifatlarla kültürel katkı sağlayan diplomatlar da nişan ile ödüllendirilmiştir. Lahey Sefiri Yahya Karaca Paşa'nın, edebî eserlerini bir risale şeklinde bastırıp Avusturya İmparatoruna sunmasından ötürü nişanla taltif edilmesi buna bir örnektir.⁵¹⁰

Diplomatların başarılarının ödüllendirilmesi yalnızca rütbe ve nişanlarla değil bazen de madalya verilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Osmanlı hükümeti ferik rütbesine sahip olan Sefir Tevfik Paşa'yı, altın liyakat ve gümüş imtiyaz madalyalarıyla ödüllendirilmiştir.⁵¹¹ Ayrıca diplomatlara ödül niteliğinde atıyye-i seniyye olarak ödemeler yapıldığı bilinmektedir. Londra Sefiri Kostaki Paşa'ya 1900 senesinde atıyye-i seniyye tertibinden üç yüz lira verilmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.⁵¹²

⁵⁰³ Ferik rütbesi için bkz. Orhan F. Köprülü, "Ferik," *TDV İslam Ansiklopedisi* 12, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), s. 399.

⁵⁰⁴ Müşir unvanı ve rütbesi için bkz. Zekeriya Türkmen, "Müşir," *TDV İslam Ansiklopedisi* 32, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), s. 160-161.

⁵⁰⁵ BOA. HR. TH. 329/ 91. 27 Zilkade 1323/ 23 Ocak 1906.

⁵⁰⁶ BOA. HR. TH. 354/ 69. 26 Ramazan 1325/ 2 Kasım 1907.

⁵⁰⁷ İncelenen diplomatlar arasında paşalık unvanına sahip olanlar için bkz. BOA. HR. SAİD. 1/ 24. 6 Şaban 1305/ 18 Nisan 1888- Sadullah Paşa; BOA. HR. SAİD. 4/ 1. 15 Şaban 1312/ 11 Şubat 1895- Mahmud Esad Paşa; BOA. HR. SAİD. 5/ 30. 24 Rabiulevvel 1315/ 23 Ağustos 1897- Hüseyin Hüsnü Paşa; BOA. HR. SAİD. 9/ 11. 11 Cemazeyilevvel 1319/ 26 Ağustos 1901- Ahmed Tevfik Paşa; BOA. HR. SAİD. 12/ 14. 20 Rabiulahir 1324/ 13 Haziran 1906- Salih Münir Paşa; BOA. HR. SAİD. 8/ 27. 21 Zilhicce 1318/ 11 Nisan 1901- Dadyan Artin Paşa; BOA. HR. SAİD. 4/ 4. 11 Cemaziyevvel 1313/ 30 Ekim 1895- Atin Karatodori Paşa.

⁵⁰⁸ Nişan ve madalyalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2004.

⁵⁰⁹ BOA. HR. SAİD. 7/ 23. 6 Cemazeyilahir 1317/ 12 Ekim 1899- Bahaddin Bey.

⁵¹⁰ BOA. HR. TO. 619/ 46. 11 Recep 1298/ 9 Haziran 1881.

⁵¹¹ Bkz. *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1318/ 1900, s. 230.

⁵¹² BOA. HR. TH. 245/ 74. 24 Rabiulahir 1318/ 21 Ağustos 1900.

Tablo 3.6: 1900 Senesinde Paris, Londra ve Viyana Büyükelçilikleri Görevlileri ve Sahip Oldukları Rütbe, Nişan ve Madalyalar

PARİS SEFARETİ						
Memuriyet	İsim	Rütbe	Nişan			Madalya
			İftihar	Osmanî	Mecidî	
Sefir-i kebir	Salih Münir Bey	Bâlâ	Murassa	Murassa	1	Altın ve Gümüş İmtiyaz ve Altın Liyakat
Müsteşar	Nabi Bey	Ûlâ Sanisi	-	-	3	-
Başkâtip	Muhiddin Bey	Mütemâyiz	-	-	-	-
İkinci Kâtip	Arifi Bey	Mütemâyiz	-	-	-	-
Diğer İkinci Kâtip	Toyni Efendi	Sâlîse	-	-	3	-
Üçüncü Kâtip	Makbel Bey	-	-	-	-	-
Fahrî Ataşe	Alfred Sersok Efendi	-	-	-	-	-
Fahrî Kâtip	Karakahya Leon Bey	-	-	-	-	-
İmam	Mustafa Efendi	Müderris	-	-	4	-
LONDRA SEFARETİ						
Sefir-i Kebir	Kostaki Antopolu Paşa	Vezir	-	Murassa	Murassa	-
Müsteşar	Abdülhak Hamid Bey	Bâlâ	-	1	2	-
Başkâtip	Edhem Bey	Ûlâ	-	4	3	Gümüş İmtiyaz
İkinci Baş Kâtip	Mahmud Fuad Bey	Mütemâyiz	-	4	4	-
İkinci Kâtip	Abdülhak Hüseyin Bey	Salise	-	-	4	-
Üçüncü Kâtip	Atnas Efendi	Salise	-	-	3	-

İmam	Mahmud Recai Efendi	-	-	-	-	-
VİYANA SEFARETİ						
Sefir-i kebir	Mahmud Nedim Bey	Bâlâ	-	1	Murassa	Altın Liyakat
Müsteşar	Cemil Paşa	Mîr-i Mîrân	-	2	-	Altın İmtiyaz
Başkâtip	Henri Bey	Ûlâ Sânisî	-	4	2	-
İkinci Kâtip	Ahmed Salih Bey	Mütemâyiz	-	3	-	-
Ataşemiliter	Nazif Bey	Erkân-ı Harbiye Kaymakamı	-	3	4	-
İmam	Hüseyin Sabri Efendi	-	-	-	-	-
Tabip	Abdullah Cevdet Efendi	Sanîye	-	-	-	-
Ticaret Ataşesi	Mösyö Liyonl Bondi	-	-	3	3	Gümüş İmtiyaz

Kaynak: *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1318/ 1900, s. 230, 232.

1900 tarihli Hariciye Salnamesi'ne göre hazırlanan yukarıdaki tablo, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyükelçilik düzeyinde temsil edildiği üç büyük sefarethanede görev yapan kişilerin memuriyet dereceleri ile rütbe, nişan ve madalyalarını göstermektedir. Tablolardan Müslüman diplomatlardan başka gayrimüslim diplomatların da rütbe, nişan ve madalyalarla ödüllendirildiği anlaşılmaktadır. Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa ile Londra başkâtibi Edhem Bey'e verilen gümüş imtiyaz madalyası, gayrimüslim bir diplomat olan Viyana Sefareti Ticaret Ataşesi Mösyö Liyonl Bondi'ye de verilmiştir. Ayrıca Viyana Sefareti Başkâtibi Henri Bey'e ûlâ sânisî rütbesi tevcih edilmiş ve dördüncü dereceden Osmanî ve ikinci dereceden mecidî nişanlarıyla ödüllendirilmiştir.

Tablo 3.7: 1900 Senesinde Avusturya ve Macaristan'daki Şehbenderhanelerin Görevlileri ve Sahip Oldukları Rütbe, Nişan ve Madalyalar

Memuriyet	İsim	Rütbe	Nişan	
			Osmanî	Mecidî
Peşte Başşehbenderi	İsmail Lütî Bey	Ûlâ	2	2
Peşte Şehbender Vekili ve Kançıları	Nikolaki Dosyos Efendi	Salîse	-	5
Trieste Başşehbenderi	Yusuf Zeki Efendi	Mütemâyiz	3	2
Trieste Şehbender Vekili	Fuad Sadık Bey	-	-	-
Ragoza Şehbender Vekili	Muis Hanail Efendi	-	-	-
Fivme Şehbenderi	Nikolaki Efendi	Sanîye	-	4
Viyana Fahrî Başşehbenderi	Mösyö Ladilas Debrestey	-	-	-
Viyana Fahrî Şehbender Vekili	Mösyö Liyonl Bondi	-	3	3
Berom Fahrî Şehbenderi	Mösyö Jozef Talbroğ	-	-	-
Taşvar Fahrî Şehbenderi	Mösyö Şömir	-	-	-
Semain Fahrî Şehbenderi	Mösyö Pol Şömir	-	-	-

Kaynak: *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1318/ 1900, s. 236.

Şehbenderlere de hizmetleri karşılığında nişanlar ve rütbelerinin yükseltilmesi suretiyle ödüller verilmekteydi. Şehbenderlerin aldığı en yüksek rütbeler “Ûlâ Evvelî, Ûlâ Sânisî, Mütemâyiz, Sanîye ve Salîse”⁵¹³ idi. Şehbenderlere verilen nişanlar ise hizmet ettikleri döneme göre Mecidî, Osmanî gibi çeşitlilik göstermekteydi.

⁵¹³ Ûlâ Evvelî rütbesi mülki rütbelere biridir ve bu rütbeyle sahip olanlar ricalden sayılır ve teşrifatta bulunurlar ve ‘bey’ ve ‘efendi’ unvanlarını kullanırlardı. Ûlâ Sânisî ise Ûlâ Evvelî’den sonra gelen rütbedir. Bu rütbeyle sahip olanlar ricalden sayılmaz ve teşrifata dâhil edilmemezlerdi. Ula Evveli rütbesine sahip olanlar gibi ‘bey’ ya da ‘efendi’ sıfatıyla anılırlardı. Ûlâ Sânisî’den küçük olan mütemayiz rütbesine sahip olanlar da ricalden sayılmadıkları için teşrifata dâhil edilmemişlerdir. Bu rütbeyle sahip olanlara ‘izzetli efendim’ şeklinde hitap edilmiştir. Salîse ise askerî rütbelere binbaşî’nin muadiliydi. Bu rütbe sahibi kimseler de ricalden sayılmadıkları için teşrifata dâhil edilmezdi. Bu rütbenin sahipleri

Osmanlı sefir ve şehbenderleri Bab-ı Ali tarafından verilen rütbe ve nişanlardan başka görevli olarak bulunduğu ülke tarafından verilen nişanlarla da ödüllendirilmekteydi. 6 Eylül 1900 tarihinde Fransız hükümeti tarafından Osmanlı Paris Başşehbenderi Şedid Efendi'ye verilen "Legion d'Honneur" nişanı buna örnek olarak gösterilebilir.⁵¹⁴ Başka bir örnek ise 1914 senesinde Petersburg Sabık Sefiri Turhan Paşa'ya Rusya hükümetince madalya ve berat verilmesidir.⁵¹⁵ Ancak, yabancı hükümdarların Osmanlı diplomatlarına verecekleri nişan ve madalyaları Osmanlı diplomatları merkezî hükümetin bilgisi ve izni dâhilinde kabul edebilmiş ve gerektiğinde takabilmişlerdir. Londra Sefiri Kostaki Paşa ile Viyana Sefiri Mahmud Nedim Paşa'ya Bulgaristan Prensi tarafından verilen Saint Alexander Nişanı'nı kabul ve gerektiğinde takmalarına dair 1897 senesinde verilen izin yazısı bu duruma örnek teşkil etmektedir.⁵¹⁶ İran hükümeti tarafından 1901 senesinde Belgrad sefiri, sefaretin diğer görevlileri ve şehbendere verilen çeşitli rütbelerdeki nişanların kabul ve takılmasına merkezî hükümet tarafından izin verilmesi İSE bir diğer örnektir.⁵¹⁷ 1906 senesinde İspanya tarafından Paris Sefiri Münir Paşa'ya verilen Şarl Nişanı'nın sefir tarafından kabulü ve takılmasının izni de Osmanlı hükümetinin bilgisi ve izni dâhilinde gerçekleşmiştir.⁵¹⁸

Son olarak diplomatların kendilerinden başka üstün hizmetlerinden dolayı ailelerine de Osmanlı hükümeti tarafından nişan verildiği olmuştur. 1846 senesinde Paris Sefiri Süleyman Efendi'nin oğlu Fuad Bey'e de nişan verilmesi ve bu nişandan ötürü Süleyman Efendi'nin bir tahrirat ile merkeze teşekkürlerini iletmesi⁵¹⁹ bu kapsamda değerlendirilebilir. Londra Sefiri Musurus Paşa'nın oğulları da Osmanlı hükümeti tarafından 1868 senesinde nişanlarla ödüllendirilmiştir.⁵²⁰ 1893 senesinde Roma Şehbenderi Gilyan Efendi'nin kızına "üçüncü rütbeden şefkat nişanı" verilmesi⁵²¹ de benzer bir durumdur.

'rif'atlı' lakabına sahipti. Bkz. Taceddin Kayaoğlu, *Osmanlı Hariciyesinde Gayr-i Müslümler (1852-1925)*, (Ankara: TTK Yayınları, 2013), s. 455-464.

⁵¹⁴ BOA. İ. TAL. 227/ 75. 11 Cemazeyilahir 1318/ 6 Ekim 1900.

⁵¹⁵ BOA. HR. SYS. 2964/ 4. 3 Cemazeyilevvel 1332/ 30 Mart 1914.

⁵¹⁶ BOA. HR. TH. 202/ 18. 17 Cemazeyilevvel 1315/ 14 Ekim 1897.

⁵¹⁷ BOA. HR. TH. 252/ 11. 22 Şevval 1318/ 12 Şubat 1901.

⁵¹⁸ BOA. HR. TH. 335/ 36. 25 Rabiulahir 1324/ 18 Haziran 1906.

⁵¹⁹ BOA. HR. MKT. 15/ 62. 10 Muharrem 1263/ 29 Aralık 1846.

⁵²⁰ BOA. HR. TO. 500/ 83. 16 Ramazan 1285/ 31 Aralık 1868.

⁵²¹ BOA. İ. TAL. 23/ 2. 7 Zilhicce 1310/ 22 Haziran 1893.

Diplomatların nişan, rütbe, madalya ve atıyye-i seniyyelerle ödüllendirilmesinden başka vergi muafiyetine sahip olmaları⁵²² önemli bir ödül niteliğindeki ayrıcalıklardır. Osmanlı İmparatorluğu yurt dışında bulunan sefir ve konsolosların şahsi eşyalarını gümrük vergisinden⁵²³ muaf tutmuştur.⁵²⁴ Ayrıca sefirler ve sefaret görevlileri (erkân-ı sefaret) ve konsolosların binek ve araba hayvanları, hayvanat-ı ehliye vergisinden⁵²⁵ muaf tutulmuş; ancak konsolos vekilleri bu haktan müstesna olmuştur.⁵²⁶ 1914 tarihli bir arşiv belgesine göre ise sefaret görevlilerinden sefir, müşavir ve birinci kâtip askerlikten muafiyet vergisinden muaf tutulurken, sefaretin diğer personeli bu muafiyetin dışında tutulmuş ve onlar vergi ödemişlerdir.⁵²⁷

3.8. Diplomatların Evlilik Durumları

Modern devlet anlayışına bağlı olarak devlet memurlarının sosyal hayatlarına ilişkin de düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda özellikle dış temsilcilerimiz olan ve bir anlamda imparatorluğun dışa açılan yüzü olan diplomatların sosyal hayatı merkezi hükümetin temel ilgi alanlarındandır. Hariciyeli diplomatların evlilikleri, aileleri, hatta arkadaşlıkları ile ikamet ettikleri ve gezdikleri yerler bile hükümetin sıkı bir denetimi altında tutulmuştur.⁵²⁸ Yurt dışında görevli memurların, amirleri konumundaki sefirlere danışmadan evlenmeleri de yasaktı. Evvela sefirin, memurun evlenmek istediği kişinin ailesinin sosyal durumuna yönelik araştırma yapması ve bunu

⁵²² Sefir ve kendisine bağlı olarak görev yapanların vergi muafiyeti için bkz. Said Bey, *Sefirler ve Şehbenderler*, s. 29.

⁵²³ Ticaret mallarının devletler arasında geçişinde alınan bu verginin Osmanlı'daki uygulama şekli için bkz. Mübahat Küttükoğlu, "Gümrük," *TDV İslam Ansiklopedisi* 14, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), s. 263-268.

⁵²⁴ Sefir ve şehbenderlere tanınan gümrük vergisi muafiyeti için bkz. BOA. HR. MKT. 402/ 51. 15 Muharrem 1279/ 13 Temmuz 1862; BOA. HR. İD. 795/ 1. 9 Cemaziyelevvel 1299/ 29 Mart 1882; BOA. HR. İD. 795/ 3. 16 Muharrem 1316/ 6 Haziran 1898.

⁵²⁵ Evcil hayvanlardan alınan bu verginin uygulaması esansında çıkan isyanlar için bkz. Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve Özgür Saraç, "Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları," *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 8/ 1, 2003, s. 1-25.

⁵²⁶ BOA. BEO. 2834/ 212524. 30 Rabiulevvel 1324/ 24 Mayıs 1906.

⁵²⁷ BOA. HR. SFR. 3. 704/ 98. 1 Zilkade 1332/ 21 Eylül 1914.

⁵²⁸ Örneğin, şehbenderlerin vazifeleri başında ve sivil hayattayken nasıl giyineceği, nerelerde gezebileceği ve Osmanlı tebaası ile olumlu bir ilişki kurması gerektiği bile merkezi hükümetin kontrolü altında olmuştur. Bkz. BOA. HR. MTV. 625/ 70; Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti*, s. 378.

Sadaret'e bildirmesi gerekmekteydi. Sadaret izin vermediği takdirde evlenen memur ise azledilecekti.⁵²⁹

II. Meşrutiyet dönemine kadar yurt dışında görevli Müslüman Hariciye memurlarının eşlerini çalıştıkları ülkeye götürmeleri yasaktı. Osmanlı diplomatlarının günlük yaşamları Avrupalı diplomatlarla benzerlik göstermekle birlikte tek fark II. Meşrutiyet'e kadar Osmanlı diplomatlarının ailelerini görev yerine götürememeleri idi.⁵³⁰ Müslüman diplomatların eşlerini görevlendirildikleri ülkeye götürememelerine dair resmî bir kısıtlamaya rastlanılmamakla birlikte, bu uygulama dinî açıdan değerlendirilebilir. Çünkü nüfusun çoğunluğu Müslümanlardan oluşan memleketlere tayin olan diplomatlar eşlerini yanlarında götürebilmekteydi.⁵³¹ Öte yandan eşlerini yanlarında götüremeyen Müslüman diplomatlar çocuklarını götürebilmekteydi.

Diplomatların evlendikleri kadınların statüsü de incelenmeye değer konulardandır. Özellikle Tanzimat döneminden itibaren yapılan evlilikler genellikle aynı sosyal sınıf içerisindeki insanlar arasındaki evlilik ya da sınıfları aynı olmasa bile zengin tüccarlar ya da hanedan veya aristokrat sınıf gibi statüleri eşit olan grupların arasındaki evlilik şeklinde olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde diplomatların yaptıkları evlilikler de genellikle bu anlayışa paralel biçimde gerçekleşmiştir. Ayrıca kimi diplomatlar Osmanlı ve Müslüman kökenli ailelerin kızlarıyla evlenirken bazıları Osmanlı kökenine sahip olsa da başka bir hanedana mensup ailelerin kızlarıyla ya da gayrimüslim kökenli olup sonradan Müslüman olmuş kimselerle evlenmeyi tercih etmişlerdir.⁵³²

Diplomatların bir diğer evlilik çeşidi ise Avrupalı kadınlarla yaptıkları evliliklerdi. Bu tür evliliklerin en önemli sebebi diplomatların görev yerlerine eşlerini götürememesiydi. Yanlarında eşlerini götüremeyen bazı diplomatlar gittikleri ülkelerde Avrupalı kadınlarla evlenmeyi tercih etmişlerdi. Örneğin, 1802- 1811 yılları

⁵²⁹ Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti*, s. 381.

⁵³⁰ Örneğin, 1883 senesinde Viyana Büyükelçisi olan Sadullah Paşa, ailesini Osmanlı topraklarında bırakarak gittiği Viyana'da başka bir kadınla ilişki yaşamıştır. Sadullah Paşa'nın bu ilişkisinden çocuk sahibi olduğunun duyulması üzerine intihar ettiği bilinmektedir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Viyana Büyükelçisi Vezir Sadullah Paşa'nın İntiharına Dair," *Bellekten* 14/ 55 (1950): 419-479.

⁵³¹ Tahran Sefiri Şemseddin Bey'in görev yerine ailesini götürmesine müsaade edilmesi için bkz. BOA. BEO. 3154/ 234676. 18 Şaban 1325/ 26 Eylül 1907.

⁵³² Kuneralp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri," s. 116-117.

arasında Londra maslahatgüzarlığı yapan Mehmet Sıtkı Efendi, Londra’da göreve başladığı sene Mary isimli yabancı bir kadınla evlenmişti.⁵³³

3.9. Sonuç

Diplomatların mesleki kariyerlerini incelemek Osmanlı’nın son dönemindeki kurumsallaşmayı görebilmek adına önemlidir. Bu bölümün konusunu, diplomatların bürokratik kariyerlerine girişlerinden sefir ya da şehbender oluncaya kadar takip ettikleri mesleki kariyer yolculuklarının bütüncül biçimde incelenmesi oluşturmaktadır. Son dönem Hariciye teşkilatı uygulanan yeni düzenlemelerle birlikte daha kurumsal merkezî ve yurt dışı teşkilatlarına sahip olmuştur. Hariciye’de yaşanan bu kurumsallaşma ve bürokratikleşme hareketiyle birlikte diplomatların atanma şartları, ne kadar süre ile atanacakları, alacakları maaş miktarları ve izin kullanma durumları ve sosyal hakları gibi birçok konu yasal süreçlerle güvence altına alınmıştır. Bu anlamda çalışmamızın bu bölümünde son dönem Osmanlı diplomatlarının görevleri, atama, tayin ve terfi süreçleri, gelirleri, izin kullanma durumları, görevden ayrılma veya azledilme durumları, işledikleri suç ve suçları karşılığında aldıkları cezalar, görevlerindeki başarıları nedeniyle aldıkları ödül niteliğinde olan rütbe, nişan, madalya, unvan ve atıyye-i seniyyeleri incelenerek diplomatlık mesleğinde yaşanan kapsamlı dönüşüm gözler önüne serilmiştir.

Son dönem Osmanlı diplomatlarının dünyanın birçok ülkesine yayılmış yurt dışı temsilcilikleri aracılığıyla Osmanlı’nın güven ve asayişini ilgilendiren her türlü konuyla ilgilenmiş görevliler oldukları örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda elçiler ve şehbenderlerin bulundukları ülkenin basınında çıkan haberlerin ve muhalif hareketlerin raporlanması ya da bulundukları ülkedeki temsilcilerle yaptıkları görüşmeler, istihbarat konularında sultanla veya ilgili birimlerle direkt temas kurdukları görülmüştür. Ayrıca yurt dışında yaşayan Osmanlı tebaasının ve yurt dışında okuyan Osmanlı talebelerin ihtiyaçları söz konusu olduğunda merkezi devletle aracı bir konum üstlendikleri görülmüştür. Ayrıca şehbenderler de ticari görevlerinden başka genellikle elçilerle özdeşleştirilen basının, muhaliflerin, Osmanlı

⁵³³ Ercüment Kuran, “Osmanlı Devleti’nin Londra Maslahatgüzarı Mehmed Sıtkı Efendi, 1803- 1811,” *Ord. Prof. İsmail Uzunçarşılı’ya Armağan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 39- 43.

vatandaşlarının ve yurt dışında bulunan Osmanlı talebelerinin takibi gibi konularda önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyıl boyunca sürdürdüğü profesyonelleşme ve kurumsallaşma çabalarının sonucunda diplomatların sahip oldukları eğitim, dış işleri konusundaki bilgi ve tecrübeleri, yetenekleri, disiplinleri, güvenilirlikleri ve sadakatleri gibi çeşitli faktörlerin diplomatların mesleki kariyerlerini doğrudan etkilediği görülmektedir. Diplomatlar eğitim ve mesleki kariyer bakımından yeterliliklerini ispatlamış olmalarının yanında üstün ahlakları, gayretleri ve mevcut yönetime olan sadakatlerinin de diplomatik kariyer elde etmede önemli rol oynadığını ifade etmek gerekir.

Ayrıca diplomat atamalarının gittikleri ülkenin sosyo-ekonomik ve dinî durumuna göre yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan diplomatın dış işleri konusunda sahip olduğu eğitim, yetenek ve tecrübenin diplomatik atamalarda yeterli olmadığını, atanacak olan diplomatların ülkenin sosyo-kültürel ve dini açıdan uyum sağlamasına dikkat edildiği görülmektedir. Buna göre Avrupa ülkeleriyle Müslüman ülkelere yapılan atamalarda diplomatların farklı sosyal kökenlere sahip oldukları görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin sürekli temas halinde olduğu İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerine gönderilecek diplomatların güçlü diplomasi yeteneğine ve deneyimine sahip olmasına dikkat edilmiştir. Düvel-i Muazzama diye tabir edilen Avrupa devletlerine gidecek olan elçi ve şehbenderlerin devleti temsil kabiliyetinin yüksek olmasına Osmanlı'nın güç ve ihtişamını en güzel surette yansıtabilecek kişiler olmasına özen gösterilmiştir.

Sefarethane ve şehbenderhanelere ayrılan ödenekler ise temsilciliğin önemine ve imparatorluğun merkezine olan mesafesine göre belirlenmiştir. Örneğin, Paris, Londra, Viyana ve Petersburg büyükelçiliklerine ayrılan toplam tahsisatın Brüksel ve Madrid gibi küçük sefaretlere ayrılan tahsisatın üç katı olduğu görülmüştür. Benzer biçimde ticari açıdan önemi yüksek ve imparatorluğun merkezine uzak olan Bombay ve Batavya Başşehbenderliklerine yüksek tahsisatlar ayrılırken, daha küçük şehbenderhanelere daha düşük tahsisatlar verilmiştir.

Diplomatların şahıslarına verilen tahsisatlarda sefirler içerisinde Paris sefir-i kebirinin ve şehbenderler arasında Bombay Başşehbenderinin en fazla ödeneğe sahip olduğu

görülmüştür. Sefirler ve şehbenderlerin aldığı tahsisat kıyaslandığında ise en yüksek tahsisata sahip olan sefir-i kebir, en yüksek tahsisata sahip olan başşehbenderin iki katından daha fazla tahsisat almıştır. Ayrıca her sefire çalıştığı sefarethanenin önemi ve büyüklüğüne göre değişen miktarlarda tahsisat verilirken, her şehbendeye de tahsisat verilmediği tespit edilmiştir. Sefir ve şehbenderlerin maaşları incelendiğindeyse, en yüksek sefir maaşını dört büyük sefarethanenin sefirleri olan Paris, Londra, Viyana ve Petersburg sefirleri almışlardır. 1885 senesinde bu dört büyük sefarethanenin sefirinin aldığı aylık maaş 246.000 kuruş olup, aynı yıl en yüksek maaşı olan şehbender Bombay başşehbenderi olup aldığı maaş 36.000 kuruştur. Buna göre en yüksek maaş alan sefir-i kebere ödenen maaş, en yüksek maaş alan başşehbendeye ödenen maaşın yaklaşık yedi katıdır.

1870 tarihli bir nizamname ile sefirlerin senede otuz gün yıllık izin kullanabilmesi ve izin süresi boyunca maaşının tamamını alması kararlaştırılmıştır. İzin süresini aşması durumunda ise kendisi yerine bir maslahatgüzar vekâlet etmiş ve maaşının yarısını kendisi alırken, $\frac{1}{4}$ 'ü yerine vekâlet eden maslahatgüzara verilmiştir. Kalan $\frac{1}{4}$ 'ü ise hazineye devredilmiştir. Şehbenderlerin izinleri ise 1881 tarihinde çıkarılan Şehbenderler Nizamnamesi ile resmîleştirilmiştir. Nizamnameye göre görevini iki sene kesintisiz sürdüren şehbenderin iki ay, Asya'nın uzak bölgelerinde, Amerika'da ve Afrika'da şehbenderlik yapanların ise dört ay izin hakkı olmuştur. Şehbenderler izni süresince maaşının $\frac{3}{4}$ 'ünü alırken, kalan $\frac{1}{4}$ 'ü yerine vekâlet eden şehbender vekiline ödenmiştir. Buna göre sefirler senelik olarak bir ay izin kullanma hakkına sahipken, şehbenderlerin iki senede bir, iki ay yıllık izin kullanabildikleri görülmüştür. Ayrıca sefirlerin izinleri süresince maaşının tamamını alırken, şehbenderlerin $\frac{3}{4}$ 'ünü alabildikleri tespit edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomatları ödül ve ceza yöntemine tabi tutması ise diplomatları teşvik etmek istemesinin yanında kurumsal bir yapının gereği olarak onları kontrol altında tutma çabasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Diplomatların suç işleme durumunda suçunun derecesine göre uyarı, kınama, görevden uzaklaştırılma ya da azledilme gibi şekillerde cezalandırıldığı ve üstün hizmetleri durumunda da rütbe, nişan, madalya ve atıyye-i seniyyelerle de ödüllendirildiği görülmüştür.

Bu bölümde son dönem Osmanlı diplomatlarının mesleki kariyerlerinde ehliyet ve liyakatlerinin önem kazandığı ve mesleki deneyimlerinin terfilerinde önemli rol oynadığı ortaya koyulmuştur. Ayrıca, Osmanlı diplomatlarının diplomatik ve mesleki ihtiyaçlara uygun olarak atanmaları ve terfi ettirilmeleri, maaş ve izin gibi birtakım uygulamalara tabi tutulmaları hiyerarşik bir yapı içerisinde olduklarını göstermiştir. Bu durum son dönem Osmanlı Hariciyesi'nin kurumsal bir düzen ve profesyonelleşmiş bir kadroya sahip bir yurt dışı teşkilatlanması ile hizmet verdiğini gözler önüne sermiştir.

BÖLÜM 4

DİPLOMATLARIN TOPLUMSAL PROFİLİ: PROSOPOGRAFİK BİR YAKLAŞIM

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde giderek kurumsallaşan Osmanlı bürokratik yapılanması içerisinde, bürokrasinin ihtiyaçlarını karşılamak için devlet hizmetinde görev yapan memur sayısında hızlı bir artış gözlemlenmiştir.⁵³⁴ Bu dönemde bürokraside görev yapan memur sayısı hızla artırılırken, Osmanlı diplomasisinin on dokuzuncu yüzyıldaki temel hedeflerinden biri olan nitelikli ve uzman personel istihdamını artırma gayesine yönelik bir atama usulü takip edilmeye çalışılmıştır.

Özellikle son zamanlarda Osmanlı Hariciye Nezareti'nin kurumsallaşma sürecini ve son dönem Osmanlı diplomasi tarihini anlatan akademik çalışmaların⁵³⁵ sayısında bir artış yaşanmasına rağmen mevcut literatür Osmanlı diplomasisinin temel aktörleri olan diplomatların tarihine yeterince odaklanmamıştır. Zengin içerikleriyle bulunmaz birer biyografik kaynak olan sicill-i ahval kayıtları ise araştırmacıların yeterince ilgi odağı olmamıştır. Bununla birlikte Ali Çankaya'nın Mekteb-i Mülkiye mensubu olan 1847 kişinin tercüme-i hallerini incelediği kalın ciltli eseri,⁵³⁶ Sadık Albayrak'ın 2400 ulema sicilini kullandığı *Son Devir Osmanlı Uleması*⁵³⁷ adlı eseri, kaynak eser olarak sicill-i ahval kayıtlarının ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Bu durumdan

⁵³⁴ Bu yüzyıl boyunca devlet hizmetinde görevli kişi sayısında sürekli bir artış olduğu bilinse de kesin sayı hakkında bilgimiz yoktur. Ancak Findley, on sekizinci yüzyıl sonunda 1.000-1.500 kişilik bir kadroyla hizmet veren kalemiye sınıfındaki bürokratların sayısının Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı sırasında 50.000-100.000'lere ulaştığını söylemiştir. Bkz. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789- 1922*, s. 76.

⁵³⁵ Bu çalışmalardan bazıları için bkz. Erhan Ezici, *Hariciye Teşkilatı: Türk Kamu Yönetiminde Bir Modernleşme Modeli*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2020); Çakmak, *Türk Dış Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti*; Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri: II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*.

⁵³⁶ Mücellitoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, (Ankara: Örnek Matbaası, 1954).

⁵³⁷ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricâlinin Teracim-i Ahvali)*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1996).

hareketle, bu bölümde Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Hariciye Nezareti kataloğunda Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti fonunda (HR. SAİD.) yer alan diplomatlardan sefir-i kebir, sefir, başşehbender, şehbender, ataşe, müfettiş ve müsteşarların sicill-i ahval dosyalarının prosopografik yöntemle incelenmesi suretiyle son dönem Osmanlı diplomatlarının toplumsal tarihi aydınlatılmaya çalışılacaktır. Bu bölüm, zikredilen diplomatların kariyerleri ve görevlendirildikleri memuriyetlerin hem niceliksel hem de niteliksel olarak bir profilini oluşturmak için açıklayıcı bir perspektif sunma hedefindedir. Bu amaçla, tanımlayıcı bir yaklaşımla diplomatların kariyerleri ve görev yaptıkları şartların nicel olarak bir profili oluşturulacaktır.

Sicill-i ahval kayıtları, Sultan II. Abdülhamid döneminde yaşanan kurumsallaşma ve bürokratikleşme çabasının sonucu olarak devletin idari hizmetindeki görevlilerinden en üst düzey verim ve faydayı sağlanabilmesi amacıyla oluşturulmuş defterlerdi. Bu dönemin temel hedeflerinden biri olan kurumsal ve modern bürokrasi anlayışı, devlet kadrolarında çalışacak personelin eğitim ve mesleki anlamda bilgilerini içeren kayıtların tutulmasını zorunlu kılıyordu. Eğitim ve mesleki açıdan biyografilerden oluşan bu kayıtlar merkezî yönetimin talebi üzerine bürokratik kadroları dolduran memurlar tarafından oluşturulmuştur. Şubat 1879 tarihli bir irade ile sicill-i ahlak (daha sonra sicill-i ahval olarak değiştirilecek) komisyonunun oluşturulması öngörülmüş ve komisyonu oluşturmak için başkan olarak Arifi Paşa ve aza olarak da İrfan Paşa sorumlu tutulmuştur.⁵³⁸ 1879 senesinde Sicill-i Ahval Komisyonu resmî olarak kurulmuştur. Komisyonun ismi 1896 senesinde Memurin-i Mülkiye Komisyonu ve 1908 senesinde ise Sicill-i Ahval İdaresi olarak değiştirilmiştir. 1909 senesinde hazırlanan 8 fasıllık Sicill-i Ahval Kanunu'nda 39 madde ile kapsamlı biçimde sicill-i ahval kaydı ile ilgili tüm detaylar zikredilerek sicill-i ahval kaydı tutulması zorunlu olan kimseler ve kaydın nasıl tutulacağı belirlenmiş, hazırlanan tercüme-i hallerin Sicill-i Ahval Dairesi'ne nasıl gönderileceği ve daireye ulaştıktan sonra ne şekilde muhafaza edileceği kanunlaştırılmıştır.⁵³⁹ Memurların biyografik

⁵³⁸ BOA. I. DH. 780/ 63473, 12 Safer 1296/ 5 Şubat 1879.

⁵³⁹ Bkz. BOA. Y. EE. 113/13. 6 Rabiulahir 1327/ 27 Nisan 1909. "Sicill-i Ahval Talimatı Umumiyesi ve Eki İle Sicill-i Ahval Kanunu'nun Suretidir." Ayrıca Sicill-i Ahval Defterleri ve Sicill-i Ahval Nizamnamesi için bkz. Talip Mert, "Sicill-i Ahval Defterleri ve Buna Dair Yayınlanan Nizamnameler I," *Arşiv Araştırmaları Dergisi* 2, (2000), s. 97-111; Talip Mert, "Sicill-i Ahval Defterleri ve Buna Dair Yayınlanan Nizamnameler II: Osmanlı Devleti Sicill-i Ahval Dairesiyle Şubelerine Ait Yönetmelik," *Arşiv Araştırmaları Dergisi* 3, (2001), s. 41-52.

bilgilerinin kaydedilmesi işlemi 1914 senesine kadar devam ettirilmiştir. Bu esnada pek çok memurun sicill-i ahval dosyası hazırlanmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi'nde belirtildiğine göre toplam sicill-i ahval dosyası sayısı 51.698'dir.⁵⁴⁰

Sosyal köken, eğitim ve mesleki açıdan memurların geçmişlerini aydınlatan zengin kaynaklar olan sicill-i ahval dosyaları içinde yer alan memura ait tercüme-i ahval kaydı biri sorular ve diğeri de cevaplar olmak üzere iki sütunlu bir sayfaya basılmış kayıtlardır.⁵⁴¹ Soru kısmında memurun cevaplamasını istediği temelde altı başlıkta toplanabilecek sorular bulunmaktadır.⁵⁴²

1) İsmi ve şöhreti ve babasının ismi ve mesleği⁵⁴³

2) Doğum yeri ve tarihi ('tarih- i veladeti ve müvellidi')⁵⁴⁴

3) Eğitim durumu, gördüğü öğrenim ve bildiği yabancı diller ('hangi mekteplerde hangi ilimleri tahsil ettiği, şهادetnamesi olup olmadığı, hangi lisanlara vakıf olduğu')⁵⁴⁵

4) Eserleri ('yazılı ve basılı olmak üzere telifatı varsa neye dair olduğu')⁵⁴⁶

5) Mesleğe giriş şekli ve diğer mesleki özellikleri ('tarihleriyle belirtmek üzere devlet hizmetine kaç yaşında ve muvazzafan veyahut mülazemetle mi dahil olduğu,

⁵⁴⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 286-287.

⁵⁴¹ Sicill-i ahval dosyasında bulunan tercüme-i hal kaydı örneği için bkz. Ek 1.

⁵⁴² Sicill-i Ahval Kanun-i Umumi'si'nin üçüncü faslı tercüme-i hal varakalarının nasıl yazılacağına dairdir. Bkz. BOA. Y. EE. 113/13.6 Rabiulahir 1327/ 27 Nisan 1909.

⁵⁴³ BOA. Y. EE. 113/13.6 Rabiulahir 1327/ 27 Nisan 1909. 3.Fasıl, 4.Madde: "Birinci sualin cevabında: Sahib-i tercemenin kendisiyle pederinin isim ve mahlası ve şöhreti ve lakabı ve milliyet ve tabiiyeti yazılır. Ve kendisi ve babası bey midir, efendi midir, ağa mıdır, paşa mıdır? Ve babası memurinden ise son memuriyet ve rütbesi değil ise neci ve kangı sınıftandır ve nerelidir ve berhayat mıdır, değil midir? Ve ebeveyni cihetinden maruf bir sülaleye mensub ise buraları tasrih olunur." Ayrıca bkz. Mert, "Sicill-i Ahval Defterleri ve Buna Dair Yayınlanan Nizamnamler I," s. 99.

⁵⁴⁴ BOA. Y. EE. 113/13.6 Rabiulahir 1327/ 27 Nisan 1909. 3. Fasıl, 5. Madde: "İkinci sualin cevabında: Sahib-i tercemenin mahal ve tarih-i veladeti sene-i hicriyye ve ana müsadif sene-i maliyenin şuhur ve eyyamı tasrih olunarak gösterilir. Şayet bu tarihler sahib-i tercemenin tamamıyla mazbutı değil ise takribi yazılır. Ve ol halde takribi kelimesi ilave olunur." Ayrıca bkz. Mert, "Sicill-i Ahval Defterleri ve Buna Dair Yayınlanan Nizamnamler I," s. 100.

⁵⁴⁵ BOA. Y. EE. 113/13.6 Rabiulahir 1327/ 27 Nisan 1909. 3. Fasıl, 6. Madde: "Üçüncü sualin cevabında sahib-i tercemenin kangı memleket ve mekteplerde veya muallim-i mahsusdan kangı ilim ve fen ve sanat ve lisanları ve ne dereceye kadar tahsil eylediği ve şهادetname ve icazetname alıp almadığı ve kangı lisanlarla kitabet veyahut yalnız tekellüm ettiği tasrih olunur. Ancak tekellüm ve kitabetiyle me'luf ve ma'ruf olmadığı lisanların usul ve lügatını adı bilmekle o lisanlarla tekellüm ve kitabet ederim denilmeyüp okudum aşınayım ve o lisanları tekellüm ve kitabetle me'luf ve ma'ruf ise tekellüm ve kitabet ederim denilir." Ayrıca bkz. Mert, "Sicill-i Ahval Defterleri ve Buna Dair Yayınlanan Nizamnamler I," s. 100.

⁵⁴⁶ BOA. Y. EE. 113/13.6 Rabiulahir 1327/ 27 Nisan 1909. 3. Fasıl, 7. Madde: "dördüncü sualin cevabında sahib-i tercemenin kütüb ve resailinde ba ruhsat-ı resmiyye neşr olunmuş bir eser ve telifi var ise neye dair olduğu ve kangı tarihte ve nerede tab' ve neşr olunduğu gösterilir." Ayrıca bkz. Mert, "Sicill-i Ahval Defterleri ve Buna Dair Yayınlanan Nizamnamler I," s. 100.

hangi hizmetlerde bulunduğu ve hangi rütbeleri elde ettiği ve sahip olduğu nişanları, her memuriyetinde ne kadar maaş aldığı ve ne kadar süre mazul kaldığı, mazuliyet süresinde maaşa nail olup olmadığı ve oldu ise ne kadar mazuliyet maaşı aldığı, yabancı devlet nişanları var ise ne sebeple nail olduğu’)⁵⁴⁷

6) Meslekte istifa durumu ve adli takibatı (‘bulunduğu memuriyetlerden ne sebeple ayrıldığı ve hakkında bir taraftan şikâyet olup olmadığı, yargılanmışsa beraat mi ettiği yoksa ceza mı gördüğü ve aldığı cezadan beraat edip etmediği bilgisi’)⁵⁴⁸

Bu bölümde, diplomatların tercüme-i hal kayıtlarında yukarıda zikredilen konular hakkında sorulmuş sorulara verdikleri cevaplarla, diplomatların sosyal kökenleri ve geçmişleri, aile durumları, mensup oldukları sosyo-ekonomik zümre, sahip oldukları eğitimleri, mesleklerine atanma süreçleri ve mesleki kariyerleri incelenecektir. Sicill-i ahval dosyalarındaki verilerden hareketle çeşitli sosyal ve kurumsal faktörlerin, diplomatların kariyer çizgileri üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılacaktır. Tezin bu bölümü Hariciye Nezareti’nin on dokuzuncu yüzyıl boyunca yaşadığı kurumsal dönüşümün, kurumun görevlileri olan diplomatlar nezdinde oluşturduğu değişim ve dönüşüme olan etkisinin gösterilmesi hedefini taşımaktadır.

Bu tezde, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında sefir, şehbender, ataşe, müsteşar ve müfettiş olarak çalışan 100 diplomat seçilmiştir. Daha önce belirtildiği üzere incelemeye dahil edilen diplomatlar sicill-i ahval dosyalarında verdikleri bilgilerin detayına göre belirlenmiştir. HR. SAİD. fonunda yer alan sicillerde sosyal köken ve

⁵⁴⁷ BOA. Y. EE. 113/13.6 Rabiulahir 1327/ 27 Nisan 1909. 3. Fasıl, 9. Madde: “Beşinci sualin cevabında sahib-i terceme hizmet-i devlete kangı tarihte ve kaç yaşında ve nerede ve muvazzafan mı veya hut mülazemetle mi dahil olmuştur? Ve ondan sonra sırasıyla gerek daimî ve muvakkat ve gerek asalet ve vekalet veya hut ilave-i me’uriyet suretleriyle kangı me’uriyetlere geçmiştir ve her birinden ne kadar maaş veya hut harcırah ve ücret ve iadat-ı saire almıştır. Muayyenatınca daimî ve muvakkat ne kadar zemaim ve tenzilât vuku bulmuştur. Ve keza lık sırasıyla kangı rütbe ve nişanlara ve ne sebeplerle nail olmuştur ve hizmet-i devlete duhulünden terceme-i hal varakası tarihine kadar bazen açıkta kalmıştır ve müddet-i ma’zuliyeti ne kadar imtidat etmiş vema’zuliyet maaşı almıştır ve bunun kabul ve ta’liki hakkında kangı tarihte irade-i seniyye hazret-i padişahi şeref müteallik buyurulmuştur. Buraları sene-i hicriyye ve ana müsadif sene-i maliye tarihlerinin şuhur ve eyyamı tasrihiyle tahrir olunur. Şayet sahib-i tercemenin işbu tarihler tamamıyla mazbutu değil ise takriben falan senenin falan ayının evail veya hut evahirinde ibaresiyle iktifa kılınır.” Ayrıca bkz. Mert, “Sicill-i Ahval Defterleri ve Buna Dair Yayınlanan Nizamnamler I,” s. 100-101.

⁵⁴⁸ BOA. Y. EE. 113/13.6 Rabiulahir 1327/ 27 Nisan 1909. 3. Fasıl, 10. Madde: “Altıncı sualin cevabında sahib-i tercemenin hizmet-i devlete hin-i duhulünden varakası tarihine kadar orada infisali vuku bulmuş ise esbab-ı hakikiyyesi ve taht-ı muhakemeye alınmış ise töhmet veya beraatından ne hükme netice verdiği ve ceza görüp görmediği ve yedinde beraat-i zimmet evrakı olup olmadığı tasrih olunur.” Ayrıca bkz. Mert, “Sicill-i Ahval Defterleri ve Buna Dair Yayınlanan Nizamnamler I,” s. 101.

eğitim ve mesleki kariyerine dair detaylı bilgi veren 54 şehbender ve şehbender vekili, 17 başşehbender, 14 sefir ve maslahatgüzar, 11 müsteşar, 2 müfettiş ve 2 ataşe olmak üzere toplam 100 diplomatın biyografik incelemeleri yapılmıştır.

Ayrıca bu bölümde incelenmek üzere seçilen diplomat örneklerinin belirli bir zümreden gelen üst düzey diplomatlar değil, diplomatların hepsini yansıtacak genel bir diplomat grubunun seçildiğini belirtmekte fayda vardır. Son dönem Osmanlı diplomasi anlayışını şekillendiren diplomatların sosyal kimliklerinin genel resminin görülebilmesi hedefinden dolayı özel zümrelere odaklanmak yerine genel bir seçim yapılmıştır. Bu minvalde 34 sene kesintisiz biçimde Londra sefirliğini üstlenen Kostaki Musurus⁵⁴⁹ ya da Bab-ı Ali dairelerinde yetiştikten sonra 1836'da Paris'e sefir olarak atanan akabinde hariciye nazırlığı yapıp, sonrasında ömrünün sonuna kadar sadrazamlık görevini üstlenen Mustafa Reşit Paşa⁵⁵⁰ gibi on dokuzuncu yüzyılın öne çıkan diplomatları, tipik bir Osmanlı diplomatı temsilcisi olarak değerlendirilemeyeceğinden, onların sicill-i ahval kayıtları bilinçli olarak bu tezin kapsamı dışında bırakılmıştır. Zira bu çalışma farklı sosyal zümrelere mensup, sıradan diplomatların sosyal tarihine odaklanmaktadır.

Bu biyografik incelemede dikkate alınan temel değişkenler sırasıyla Hariciyeli diplomatların sosyal kökenleri, geçmişleri, mensup oldukları dinler, sosyal ve ekonomik durumları, eğitimleri ve baştan sona mesleki kariyerleridir. Diplomatların sosyal kökenlerinin tespiti ve eğitim ve mesleki kariyerlerinin boyutuna yönelik sorulacak soruların cevapları, son dönem Osmanlı Hariciye Nezareti'ni ve diplomatlarını anlamamıza yardımcı olacak niteliktedir. Zira prosopografik yöntemle incelenen örneklem grubumuzun özellikleri, genelleme yapılarak on dokuzuncu yüzyılın özellikle son yarısında görev yapmış olan diplomatlara uyarlanabilir.

⁵⁴⁹ Kostaki Musurus için detaylı bir çalışma için bkz. Nurdan Şafak, *Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*.

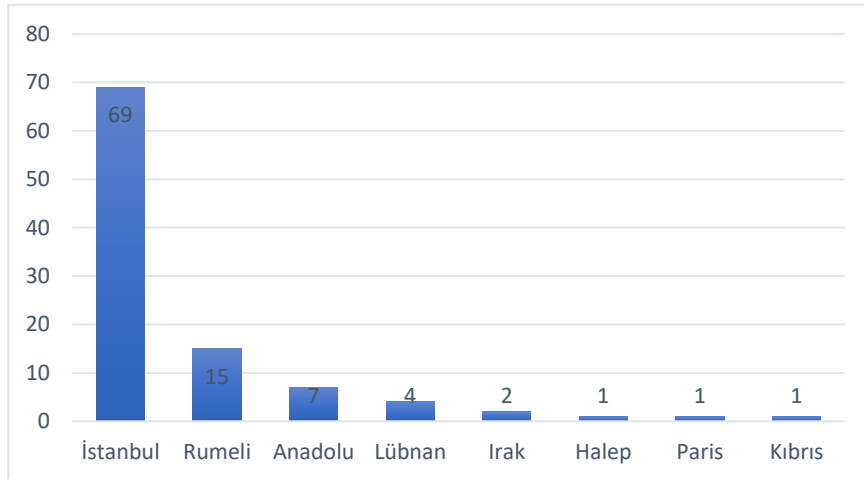
⁵⁵⁰ Mustafa Reşid Paşa hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010).

4.1. Sosyal Kökenleri

Bu bölümde ilk olarak örneklem olarak ele alınan diplomatlar, isimleri, doğum yerleri, aile geçmişleri, dinî durumları, babalarının meslekleri ve unvanları özelinde sosyal kökenleri bakımından incelenecektir.

4.1.1. Doğum Yerleri

Sivil bürokrasi hiyerarşisindeki diplomatların statüsünü ortaya koyan en önemli etmenlerden biri diplomatların doğum yerleridir. İncelediğimiz diplomatlar rastgele seçilmiş örnekler olmasına rağmen, ele alınan diplomatların sosyal kimlikleri üzerine yaptığımız araştırmalar sonucunda çoğunluğunun İstanbul doğumlu olduğu görülmüştür.

Şekil 4.1. Diplomatların Doğum Yerleri

Şekil 4.1'e göre incelediğimiz 100 diplomatın tamamı doğum yeri hakkında bilgi vermiştir. Buna göre 100 kişiden 69'u (%69) imparatorluğun merkezi olan günümüzün İstanbul'unda, 15'i (%15) günümüzde Balkan toprakları olarak bilinen Rumeli'de, 7'si (%7) Anadolu'da, 4'ü (%4) Lübnan'da, 2'si (%2) Irak'ta ve kalan üçünün her biri (%3) Halep, Paris ve Kıbrıs'ta doğmuştur. Şekle göre diplomatların sosyal kimliklerine dair ilk çıkarım, diplomatların ezici bir çoğunlukla (%69) İstanbul doğumlu olmalarıdır. İstanbul'u %15 doğum oranı ile İmparatorluğun Balkan toprakları sınırları içerisinde yer alan şehirler takip etmiştir.

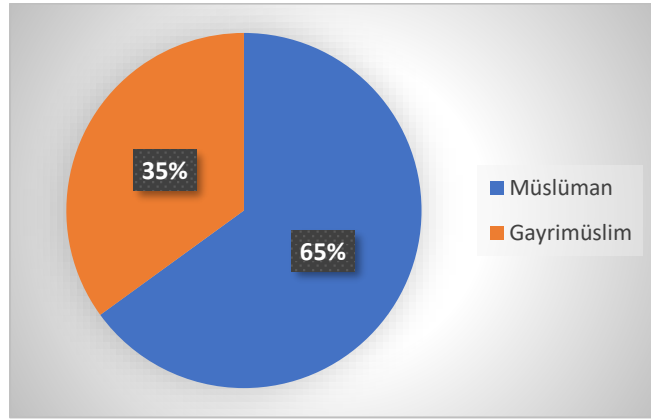
Tabloya ek olarak belirtilmek gerekirse: Balkan doğumlu diplomatlardan bir kişi günümüzde Romanya sınırlarında yer alan Bükreş'te, 4'ü günümüzde Bulgaristan'da

yer alan Manastır, Nevrekeop, Filibe ve Vidin’de, 6’sı günümüzde Yunanistan’da yer alan Narda, Golos, Selanik, Serfiçe ve Hanya’da, 3’ü günümüzün Saraybosna’sında ve 1 kişi de günümüzde Arnavutluk sınırlarında yer alan Ergiri’de doğmuştur. Anadolu doğumlu olan diplomatların doğum yerleri ise 3 kişi İzmir, 2 kişi Bursa, 1 kişi Erzurum ve 1 kişi de Kayseri şeklindedir.

Özel olarak gayrimüslim diplomatların doğum yerleri incelendiğinde ise çoğunluğunun İstanbul doğumlu olduğu görülmüştür. İncelediğimiz 35 gayrimüslim diplomattan 27’si yani %77’si İstanbul doğumlu olduğu bilgisini vermiştir. Geriye kalan 8’inin doğum yerleri ise Paris, Halep, Kayseri, Bursa, Beyrut, İzmir, Vidin ve Lübnan’dır.

4.1.2. Dinî Durumları

Diplomatların doğum yerlerinden başka sosyal köken açısından incelenmesi gereken diğer bir konu dinî durumlarıdır.

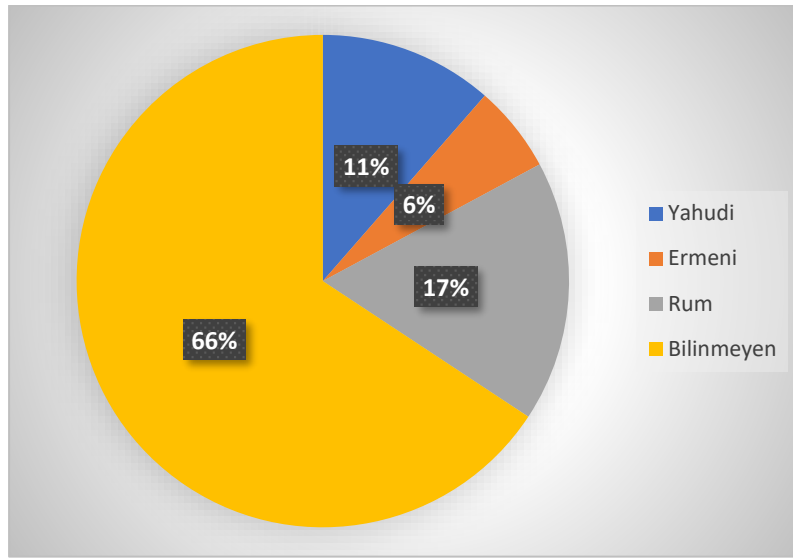

Şekil 4.2. Diplomatların Dinî Durumları

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı diplomasisinde hizmet eden 100 diplomattan 65’i Müslüman ve 35’i gayrimüslimdir. Başka bir ifadeyle, incelediğimiz diplomat grubunun %65’ini Müslüman kişiler oluştururken %35’ini gayrimüslim kökenli Osmanlı tebaası oluşturmaktadır. Rastgele seçerek oluşturduğumuz örneklem diplomat grubumuz içerisinde Hariciye Nezareti’nde görev yapan gayrimüslim diplomatların tüm örneklemimizin %35’ini oluşturması, son dönem Osmanlı Hariciyesinde önemli bir oranda gayrimüslim istihdamı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ek olarak, gayrimüslim kökenli olup sefir ve hariciye nazırlığı seviyelerinde

temsiliyette düşünüldüğünde sosyal kökenlerine göre etnik bir ayırım söz konusu değildir.

Ayrıca gayrimüslim kökenli olup sonradan Müslüman olan diplomatlar da mevcuttur. Örneğin, İmparatorluğun Rum milletinden olan ve Beyrut'ta meşhur Sersuk hanedanına mensup olan Şikago Fahrî Şehbenderi Kostantin Sersuk Bey, 1897 senesinde ihtida eylediğini ve ismini Ahmed Necib Sersuk olarak değiştirdiğini belirtmiştir.⁵⁵¹

Şekil 4.3. Gayrimüslim Diplomatların Milliyetlerine Göre Dağılımı

Gayrimüslimler sicill-i ahval kayıtlarında genel olarak etnisitelerini belirtmemekle birlikte, belirtenlerden 6'sı Rum, 4'ü Yahudi ve 2'si Ermeni olduğunu söylemiştir. Buna göre incelenen 35 gayrimüslim diplomattan 23'ü etnisiteleri hakkında bilgi vermemiştir. Milliyetini belirtenler arasında ise %17'lik bir oranla Rumlar ilk sırada yer alırken %11'lik oranla Yahudiler, Rumları takip etmektedir. Bu bulgular Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde üst düzey diplomatik kadrolarda gayrimüslimlerin önemli bir oranda istihdam edildiğini göstermektedir.⁵⁵² İncelediğimiz diplomatlardan

⁵⁵¹ BOA. HR. SAİD. 8/ 8. 11 Zilhicce 1317/ 12 Nisan 1900- Kostantin Sersuk Bey. "6 Kanunievvel 1313 tarihinde Dersaadet'te ilham-ı rabbani ile din-i mübin-i İslam'a ihtida eyledim ve ismim Ahmed Necib Sersuk tesmiye edilmiştir."

⁵⁵² Osmanlı diplomasisinde hizmet veren gayrimüslim memurlara temas eden bazı çalışmalar için bkz. Findley, *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*; Saro Dadyan, "Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid Dönemlerinin Osmanlı Hariciyesinde Üst Düzey Gayrimüslim Bürokrat ve Diplomatlar," *Milli Saraylar X*, İstanbul, 2012, s. 66-72; Olivier Bouquet, *Sultanın Paşaları: Osmanlı*

Dadyan Artin Paşa'nın 1875 senesinde Hariciye Nezareti Müsteşarı olarak atanması ve hatta II. Abdülhamid döneminde Hariciye Nazırlığı yapması üst rütbeli gayrimüslim diplomatlara örnek teşkil etmektedir.⁵⁵³ Benzer biçimde Rum kökenli bir diplomat olan Atin Karatodori Paşa'nın 1874 senesinde Roma Büyükelçiliği yapması da gayrimüslim bir diplomatın üst rütbeli bir makamda görev yaptığını destekleyen bir diğer örnektir.⁵⁵⁴ Ayrıca çalışmanın kapsamında incelenen diplomatlardan olmamakla birlikte son dönem Osmanlı diplomasisinde üst rütbeli mevkilerde görev yapan çok fazla sayıda gayrimüslim diplomat mevcuttur.⁵⁵⁵

Gayrimüslimlerin Osmanlı Hariciyesinde istihdamını kolaylaştıran faktörlerin başında, Osmanlı merkezî yönetiminin diplomatlık mesleğini yürütebilecek Müslüman memur bulmakta yaşadığı sıkıntı gelmektedir. Müslümanları, gayrimüslimlere göre dezavantajlı konuma getiren en büyük etkenlerden biri yabancı dil konusunda yaşanmıştır. Müslümanların yabancı dil bilme oranı gayrimüslimlere göre hayli düşük olduğu için, gayrimüslim memurlar Osmanlı bürokratik kadrolarında kendilerine önemli pozisyonlar elde etmişlerdir. Carter Findley, Tanzimat döneminde Hariciye Nezareti'nde görev yapan gayrimüslim sayısının toplam memur sayısına oranının ortalama yüzde kırk olduğunu söylemektedir. Ancak Findley, ilerleyen dönemlerde Fransızca bilen Osmanlı tebaasının sayısının artması ve 1890larda yaşanan Ermeni olayları sebebiyle İstanbul'da yaşayan Ermenilerin sayısının azalmasıyla bu oranın yüzde yirmilere kadar düştüğünü belirtmektedir.⁵⁵⁶

Gayrimüslim diplomatlar, yabancı dil bilmeleri konusundaki üstünlüklerinden başka kültürel açıdan uyum sağlama noktasında da Müslüman diplomatlara göre daha avantajlı konumda olmuşlardır. Ayrıca, gayrimüslim diplomatlar özellikle dinî ve kültürel açıdan Müslümanlara göre Avrupa'daki hayatlarına daha kolay uyum sağlayabilmişlerdir.

Devlet Ricali Hakkında Bir Deneme (1839-1909), Devrim Çetinkasap (çev.), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016).

⁵⁵³ Bkz. BOA. HR. SAİD. 8/ 27. 21 Zilhicce 1318/ 11 Nisan 1901- Dadyan Artin Paşa.

⁵⁵⁴ Bkz. BOA. HR. SAİD. 4/ 4. 11 Cemaziyevvel 1313/ 30 Ekim 1895- Atin Karatodori Paşa.

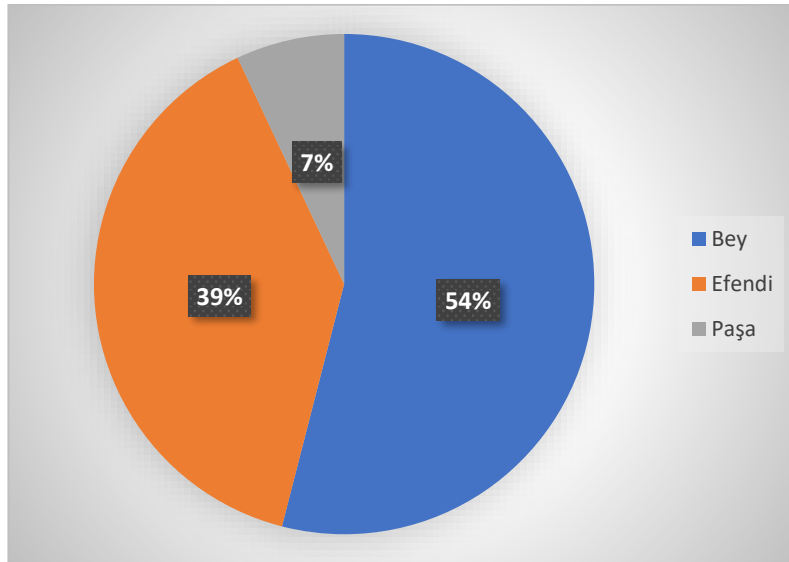
⁵⁵⁵ Örneğin gayrimüslim diplomatlar olan Sava Paşa, Yusuf Franko Paşa ve Noradonkyan Efendi'nin Hariciye Nazırlığı'na kadar yükseldiğini anlatan çalışmalar için bkz. Abdülhamit Kırmızı, "II. Abdülhamid'in Hristiyan Memurları," *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi* içinde, F. Gün, H. İ. Erbay (ed.), (İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2017), s. 655; Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*, s. XVII.

⁵⁵⁶ Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789- 1922*, s. 237.

Hariciye memuriyetinde gayrimüslimleri Müslümanlara karşı ayrıcalıklı konuma getiren bir diğer faktör, gayrimüslimlerin eşlerini yanlarında götürmelerine müsaade edilmesi olmuştur.⁵⁵⁷ Bu dönem Osmanlı Hariciyesindeki gayrimüslim sayısının fazla olmasının başka bir nedeni ise Avrupalı Hristiyan devletlerin Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin durumunu uluslararası bir mesele haline getirmeleriydi. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupalı devletlerin gayrimüslimlerin durumunu diplomatik bir baskı unsuru haline dönüştürmemeleri için Hariciye Nezareti gibi ön planda olan bir kurumda gayrimüslimleri istihdam etme yoluna gitmişti.

4.1.3. Unvanları

Sosyal köken incelemelerinde kişilerin aidiyetliklerinden sonra dikkati çeken hususlardan diğeri onların sahip olduğu şöhretleri ya da diğeri bir söylemle unvanlarıdır. Sahip olunan ortak unvanlar, bir anlamda farklı koşullardaki diplomatlara ortak bir itibar kazandırdığı için bu tezin kapsamına, diplomatların şöhretleri de eklenmiştir. Kişiyi has ve münhasır olan unvanlar ömür boyu kazanılan bir statüdür ve ölümüne kadar bu unvanını kullanmaya devam eder. Herhangi bir unvana sahip olanlar bunu muhakkak sicil dosyasında belirtmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda paşa, bey ve efendi olmak üzere üç resmî unvan kullanılmıştır, ancak hiçbir unvan belirli bir kategoriye veya sınıfa atıfta bulunmamaktadır.

Şekil 4.4. Diplomatların Unvanları

⁵⁵⁷ Bkz. 3. Bölüm. s. 142.

Şekil 4.4. e göre 100 diplomattan 54 (%54)'ü bey, 39 (%39)'u efendi ve 7 (%7)'si de paşa unvanına sahip olduğunu belirtmiştir. Bey unvanı başlangıçta genellikle önemli devlet adamlarının oğullarına, şehzadelerin hizmetinde bulunanlara, ordudaki tüm subaylara verilirken sonraki dönemlerde hiçbir resmî bağlantısı olmayan kişilere de verilmeye başlanmıştır. Efendi unvanı ise ağırlıklı olarak dinî kurumlardaki kişiler için kullanılmış ve on dokuzuncu yüzyılda vezirin altındaki memurlar ve binbaşı rütbesinin altındaki subaylar olmak üzere diğer gruplara ve sonrasında okur yazar olan hemen herkese verilmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda bir anlamda 'en has Osmanlı unvanı'⁵⁵⁸ sayılabilecek paşalık unvanıysa⁵⁵⁹ on dokuzuncu yüzyılın başlarında yüksek rütbeli subayları ifade etmek için kullanılırken, 1830lardan II. Abdülhamid'in iktidarının sonuna kadar üst düzey sivil yöneticilere verilen mirimiran (beylerbeyi), mir'ül-ümera (emir'ül-ümera), Rumeli beylerbeyliği, vezir, mirliva, ferik, birinci ferik ve müşir rütbelerinden birinin hak edilmesiyle kazanılabilen bir unvana dönüşmüştür.⁵⁶⁰ Beylerbeyliği gibi başlarda yalnızca onursal ve sonraki süreçte mesleki bir unvan olarak kullanılan rütbelere sahip kişilere de paşalık unvanının verilmesi yalnızca asker kökenli kişilerin değil idari görevlere sahip kişilerin de paşalık rütbesine ulaşabildiğini göstermektedir. Bu durumda bu üç unvan için kesin olan şey paşalığın orduda veya yönetimde önemli hizmetleri olan kişilere verildiğidir. Bey ve efendi unvanları için bu tarz kesin bir meslek grubuna işaret ettiğini söylemek güç olsa da bir tür resmî bağlantıyla bu unvanları aldıkları söylenebilir.⁵⁶¹

Olivier Bouquet 1839-1909 yılları arasında Osmanlı bürokrasisinde görev yapmış paşaları incelediği *Sultanın Paşaları* isimli çalışmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm tebaası arasında eşitlik ilkesi olduğunu belirtse de söz konusu rütbe ve unvan vermeye geldiğinde Müslümanlar ve gayrimüslimlerin aslında eşit olmadığını ve paşalık unvanını gayrimüslimlere vermekte çok çekingen davrandığını, paşa unvanlı devlet görevlilerinin neredeyse tamamının Müslüman olduğunu belirtmektedir.⁵⁶² Bu

⁵⁵⁸ Bouquet, *Sultanın Paşaları: Osmanlı Devlet Ricali Hakkında Bir Deneme (1839-1909)*, s. XX.

⁵⁵⁹ Paşalık unvanı için bkz. Abdülkadir Özcan, "Paşa," *TDV İslam Ansiklopedisi* 34, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), s. 182-183.

⁵⁶⁰ Bouquet, *Sultanın Paşaları: Osmanlı Devlet Ricali Hakkında Bir Deneme (1839-1909)*, s. 126-127.

⁵⁶¹ Joseph S. Szyliowicz, "Elite Recruitment in Turkey: The Role of the Mülkiye," *World Politics* 23, 3 (April 1971), s. 392.

⁵⁶² Bouquet, *Sultanın Paşaları: Osmanlı Devlet Ricali Hakkında Bir Deneme (1839-1909)*, s. XXIV.

çalışmada ise paşa unvanına sahip olan 7 diplomattan 5'i Müslüman⁵⁶³ ve 2'si de gayrimüslimdir.⁵⁶⁴ Ancak gayrimüslim paşa sayısının azlığı incelemenin kapsamına dahil edilen Müslüman ve gayrimüslim oranıyla paralel bir durumdur. İncelememize göre Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim diplomatlara paşa rütbesini vermekte isteksiz davrandığını söylemek mümkün değildir.⁵⁶⁵

4.1.4. Babalarının Unvanları ve Meslekleri

Bir diplomatın kariyerini etkileyecek en önemli faktörlerden biri aile geçmişleridir. Osmanlı diplomasisindeki bir diplomatın kariyeri, babasının ona sağladığı eğitim, profesyonel ilişkiler ve siyasi bağlantılarıyla ilişkili olabilmekteydi. Bu kapsamda bu bölümde ele alınan bir diğer konu diplomatlarının babalarının şöhretleri ve meslekleridir. Sicill-i ahval kayıtlarına baktığımızda kimi belgeler çok ayrıntılı bilgiler içerirken bazılarında çok kısa bilgiler olduğu görülmüştür. Adı, baba adı ve eğitim durumu gibi temel bilgilerin genellikle tüm sicil kayıtlarında var olduğu gözlemlenmiştir. Ancak baba meslekleri ve şöhretleri gibi bazı özel durumlardan her memur bahsetmemektedir. Findley bu durumu memurun tanınmış bir aileye mensup olmama ihtimaliyle ilişkilendirmektedir.⁵⁶⁶ Zira tanınmış ailelerin çocukları bunu genellikle bildirmektedir.

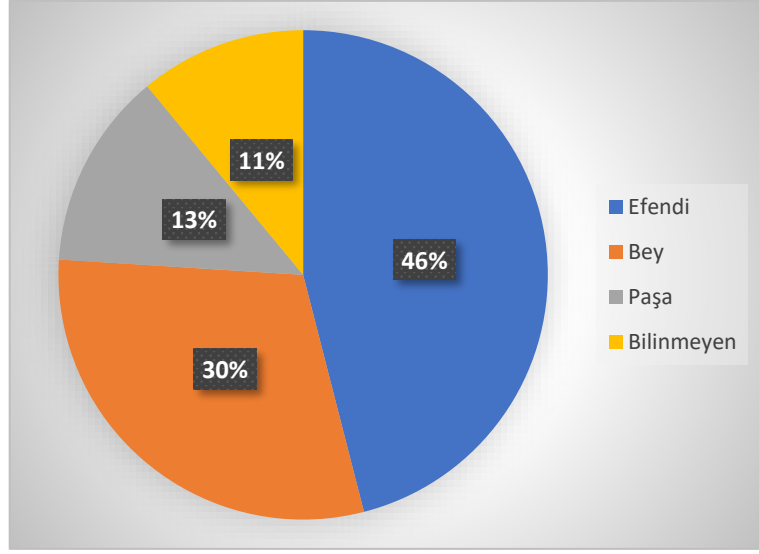
Sicill-i ahval kayıtlarından, memurların babalarına dair elde edeceğimiz bilgilerden biri şöhretleridir. Örneklem olarak ele alınan diplomat grubunda 11 kişi hariç tüm diplomatlar pederinin şöhretini belirtmiştir. Baba meslekleri düşünüldüğünde, meslek türü ve görev düzeyi gibi değişkenler ile unvanlar arasındaki ilişki kurulabilir.

⁵⁶³ Müslüman paşalar için bkz. BOA. HR. SAİD. 1/ 24. 6 Şaban 1305/ 18 Nisan 1888- Sadullah Paşa; BOA. HR. SAİD. 4/ 1. 15 Şaban 1312/ 11 Şubat 1895- Mahmud Esad Paşa; BOA. HR. SAİD. 5/ 30. 24 Rabiulevvel 1315/ 23 Ağustos 1897- Hüseyin Hüsnü Paşa; BOA. HR. SAİD. 9/ 11. 11 Cemazeyilevvel 1319/ 26 Ağustos 1901- Ahmed Tefvîk Paşa; BOA. HR. SAİD. 12/ 14. 20 Rabiulahir 1324/ 13 Haziran 1906- Salih Münir Paşa.

⁵⁶⁴ Gayrimüslim paşalar için bkz. BOA. HR. SAİD. 8/ 27. 21 Zilhicce 1318/ 11 Nisan 1901- Dadyan Artin Paşa; BOA. HR. SAİD. 4/ 4. 11 Cemaziyevvel 1313/ 30 Ekim 1895- Atin Karatodori Paşa.

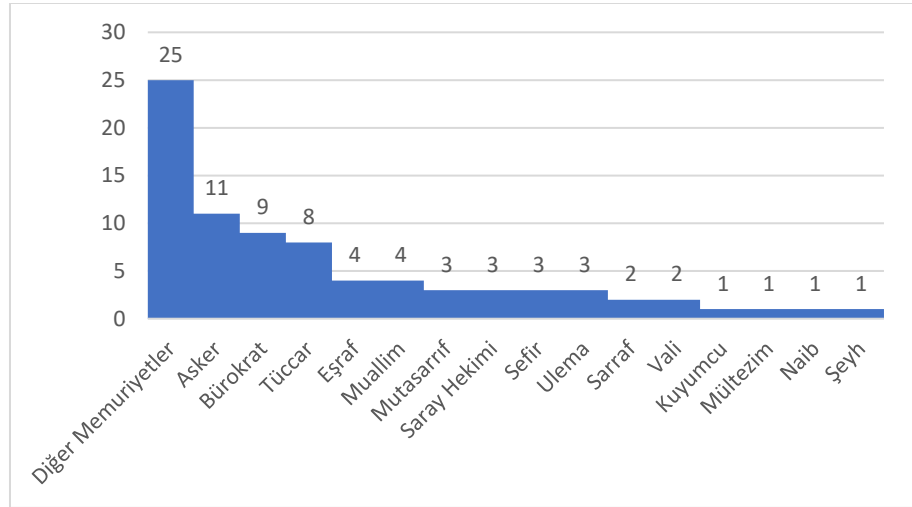
⁵⁶⁵ 1867 senesinde Londra'daki Babıali'nin tam yetkili olağanüstü sefiri Kostaki Musurus'a, paşa unvanı verilmesi gibi bilinen örnekler de söz konusudur. Bkz. Şafak. "Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)."

⁵⁶⁶ Findley, baba meslekleri konusundaki bilgi eksikliğinin nedenini sicil kayıtlarını dolduran kâtibin tecrübesizliğine ya da diplomatların babalarının mesleklerinde övünülecek bir durum görmemelerine bağlamaktadır. Bkz. Findley, *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*, s. 110- 111.

Şekil 4.5. Diplomatların Babalarının Unvanları

Şekil 4.5.' e göre peder şöhreti bilinen diplomat sayısı 89'dur. 89 diplomat babasından 46'sı efendi, 30'u bey şöhretine sahipken, 13'ü paşa unvanına sahiptir. Ayrıca pederinin şöhretini söylemeyen 11 diplomattan 9'u gayrimüslimdir.⁵⁶⁷

Şekil 4.6. Diplomatların Baba Mesleklerinin Dağılımı

⁵⁶⁷ Babasının şöhretini söylemeyen 9 gayrimüslim diplomat için bkz. BOA. HR. SAİD. 10/ 22. 16 Cemazeyilevvel 1321/ 10 Ağustos 1903- Edvard Garaçyani Efendi; BOA. HR. SAİD. 4/ 3. 25 Safer 1313/ 17 Ağustos 1895- Ohan Efendi; BOA. HR. SAİD. 4/ 10. 20 Cemazeyilahir 1313/ 8 Aralık 1895- Morel Bey; BOA. HR. SAİD. 12/ 5. 28 Rabiulevvel 1324/ 22 Mayıs 1906- Kırkor Yıldızyan Efendi; BOA. HR. SAİD. 3/ 25. 21 Rabiulahir 1312/ 22 Ekim 1894- Stepan Efendi; BOA. HR. SAİD. 1/ 2. 14 Recep 1300/ 21 Mayıs 1883- Yorgaki Efendi; BOA. HR. SAİD. 17/ 6. 24 şaban 1325/ 2 Ekim 1907- Kırkor Efendi; BOA. HR. SAİD. 18/ 1. 18 Zilkade 1325/ 23 Aralık 1907- Kemal Efendi; BOA. HR. SAİD. 12/ 12. 17 Rabiulahir 1324/ 10 Haziran 1906- Dimitraki Teodorsyadi Efendi.

İkinci olarak sicil kayıtlarını incelediğimiz diplomatların baba meslekleri ele alınmıştır. Buna göre diplomatlardan 81'i babasının mesleğini belirtmiştir. Baba mesleğini belirten 81 diplomattan 25'i değişik devlet kadrolarında görevli memur,⁵⁶⁸ 11'i asker, 9'u bürokrat, 4'ü muallim, 3'ü mutasarrıf, 3'ü saray hekimi, 3'ü sefir, 3'ü ulema, 2'si vali ve 1'i naib olmak üzere toplam 64 kişi, babasının devlet hizmetinde çalıştığını belirtmiştir. Bu sayı babasının mesleğini belirtenler arasında %80'lik bir orana denk gelmektedir. Geriye kalan diplomatlar ise pederlerinin tüccar, eşraf, sarraf,⁵⁶⁹ kuyumcu, mültezim ve şeyh olduğunu belirtmiştir. Buna göre incelediğimiz grubun baba mesleklerinde ön plana çıkan özelliklerden ilki devlet hizmetinde görev yapan memur babaların fazlalığıdır. Bu anlamda 64 diplomat, bürokrat, asker ya da diğer memuriyetlerde devlet hizmetinde görev yapan babanın, 64 diplomat çocuk yetiştirdiğini söyleyebiliriz.

İncelediğimiz diplomatlar arasında peder mesleğini belirtenlerden diplomat, bürokrat ya da devlet memuru olarak görev yapmış babaların fazlalığı, kariyerini devlet hizmetinde tamamlayan bir babanın oğluna, diplomasi hizmetinde çalışabilmesine sağlayacak nitelikte eğitim sağlamasının diplomat yetişmesinde etkisi olduğunu düşündürmektedir. Bu açıdan, baba mesleğini takip etme olgusunun diplomasi hizmetinde de devam ettiği söylenebilir. Devlet hizmetinde görevli olan babalarını mesleki açıdan takip eden ve kendilerine babalarını rol model alan oğullar, bazen de babalarının himayesinde kendilerine Osmanlı diplomatik kadrolarında yer edinebilmişlerdir. Roma Büyükelçisi Mustafa Reşid Bey'in oğlu Hasan Basri Bey'in babası Roma sefiri iken aynı dönemde Roma sefareti ataşeliğine tayin olması,⁵⁷⁰ Mustafa Reşid Bey'in diğer oğlu Hüseyin Şefik Bey'in benzer biçimde Roma sefareatine fahrî ataşe olarak atanması,⁵⁷¹ Nasri Franko Bey'in pederinin mutasarrıf olarak görev yaptığı mezkur kitabete atanması,⁵⁷² Spiraki Floksinidis Efendi'nin

⁵⁶⁸ İncelenen diplomatların baba memuriyetleri kapı kethüdası, evkaf-ı hümayun müdürü, meclis azası, defterdar, şehbender müdürü muavini, serhalife, tercüman, dellal, yazıcı, muhasebeci, müstahdem, kâtip, mektupçu, evrak müdürü gibi hem üst düzey hem de düşük dereceli devlet hizmetlerini kapsayan geniş bir devlet hizmetli grubudur.

⁵⁶⁹ 1889 senesinde Osmanlı Hariciyesinde istihdam edilen 25 Ermeni'den 8'inin babası sarraftır. Doğan Gürpınar bu durumu devletle mali açıdan temas halinde olan sarrafların, çocuklarını devlet hizmetine dahil ederek merkezle olan ilişkilerini devam ettirmeye çalıştıklarıyla ilişkilendirmektedir. Bkz. Gürpınar, *Ottoman Imperial Diplomacy A Political, Social and Cultural History*, s. 106.

⁵⁷⁰ BOA. HR. SAİD. 18/ 26. 19 Zilhicce 1325/ 23 Ocak 1908- Hasan Basri Bey.

⁵⁷¹ BOA. HR. SAİD. 14/ 4. 24 Zilkade 1324/ 9 Ocak 1907- Hüseyin Şefik Bey.

⁵⁷² BOA. HR. SAİD. 2/ 11. 1 Cemazeyilahir 1308/ 12 Ocak 1891- Nasri Franko Bey.

babası Akka Kalasında memur iken onun kitabetinde tercüman olarak ona yardımcı olması esnasında yeteneğinin fark edilip 1881 senesinde Belgrad'a atâşe olarak atanması babaların hamiliğindeki diploması hizmetine örnek teşkil etmektedir. Ancak burada altı çizilmesi gereken nokta söz konusu diplomatların sahip olduğu eğitimidir. Örneğin, Mustafa Reşid Bey'in oğlu Hasan Basri Bey, Brüksel'de idadide okurken politika mektebine dahil olmak için gerekli zemini hazırlamış ve akabinde Brüksel'de politika mektebine devam etmiştir. Hasan Basri Bey, diplomat olmak için gereken temel vasıf olan Fransızca bilmesinden başka İngilizce, Almanca ve İtalyancaya hâkimdir.⁵⁷³ Hüseyin Şefik Bey ise özel hocalardan dersler alarak ilk eğitimini tamamladıktan sonra Cenevre'de eğitimine devam edip Türkçe, Fransızca, İngilizce ve İtalyanca'ya hâkim olmuştur. Hüseyin Şefik Bey akabinde Roma Darülfünunu'nu başarıyla tamamlamıştır.⁵⁷⁴ Hem Hasan Basri Bey'in hem de Hüseyin Şefik Bey'in Roma Sefareti'nde istihdam edilebilmesindeki etken yalnızca babasının sefaretin büyükelçisi olmasından kaynaklı olmayıp, onların sahip olduğu eğitimi sayesinde atâşe pozisyonu için ehliyetini ispatlamış birer diplomat adayı olmalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca ne Hasan Basri Bey ne de Hüseyin Şefik Bey, sicill-i ahval kayıtlarında mülazemette bekledikleri bilgisinden bahsetmemiştir. Mustafa Reşid Bey'in oğullarının babalarının hamiliğinde mülazemette beklemeden maaşlı olarak atâşe pozisyonuna atanmalarında etkili olup olmadığı konusunda ise yorum yapmamız mümkün değildir. Zira babası diplomatik ya da bürokratik kadrolarda olmadığı halde mülazemette beklemeden maaşlı olarak atanan örneklerimiz de mevcuttur. Örneğin, pederi devlet hizmetinden olmamasına rağmen Mehmed Rıfat Bey 1881 senesinde 24 yaşındayken mülazemette beklemeden İran'a şehbender olarak atanmıştır.⁵⁷⁵ Benzer biçimde 1886 senesinde 20 yaşındayken mülazemette beklemeyerek umur-ı şehbenderi kalemine dahil olan Ahmed Fazıl Bey'in de babası devlet erkanından değildir.⁵⁷⁶

Baba mesleğini belirtmeyen diplomatlar arasında gayrimüslimler çoğunluğu oluşturmaktadır. Sicill-i ahval kaydı incelenen 35 gayrimüslim diplomattan 10'u baba mesleğini bildirmemiştir. Baba mesleğini bildiren 25 gayrimüslim diplomattan 17'si

⁵⁷³ BOA. HR. SAİD. 18/ 26. 19 Zilhicce 1325/ 23 Ocak 1908- Hasan Basri Bey.

⁵⁷⁴ BOA. HR. SAİD. 14/ 4. 24 Zilkade 1324/ 9 Ocak 1907- Hüseyin Şefik Bey.

⁵⁷⁵ BOA. HR. SAİD. 1/ 23. 12 Recep 1305/ 25 Mart 1888- Mehmed Rıfat Bey.

⁵⁷⁶ BOA. HR. SAİD. 16/ 15. 3 Recep 1325/ 12 Ağustos 1907- Ahmed Fazıl Bey.

Devlet-i Aliyye hizmetinden, 4'ü tüccar, 2'si sarraf, 1'i kuyumcu, 1'i esnaftır. Buna göre gayrimüslim diplomatların peder meslekleri, genellikle Devlet-i Aliyye'deki çeşitli birimlerdeki memurluklardan oluşmaktadır.

Ayrıca, diplomatların baba meslekleri, babası ricalden olan kişilerin nitelikli bir eğitim aldıktan sonra diplomaside zirve sayılabilecek makamlara ulaşmasının daha kolay olduğunu göstermiştir. Örneğin, Kürdistan Valisi Müftüzade Esad Paşa'nın oğlu Sadullah Paşa küçük yaşta dahil olduğu devlet hizmetine ilerleyen meslek hayatında Viyana Sefiri olarak devam etmiştir.⁵⁷⁷ Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğlu Salih Münir Paşa ise kariyerinin zirvesinde Paris sefareti büyükelçiliğine yükselmiştir.⁵⁷⁸ Abdülmecid kurenasından olan Ragıb Bey'in oğlu Abdülbaki Bey ise Çetine Sefirliği yapmıştır.⁵⁷⁹ Belçika Sefiri Kamil Bey'in oğlu Seyyid Mehmed Feridun Bey de Atina sefirliğine kadar yükselmiştir.⁵⁸⁰ Babası ricalden olan devlet memurlarının üst düzey devlet kadrolarına atanması sadece Müslüman diplomatlar için değil gayrimüslim diplomatlar için de geçerlidir. Örneğin, Sultan II. Mahmud ve II. Abdülhamid'in hekimi Konstantin Efendi'nin oğlu Atin Karatodori, Roma Büyükelçiliğine kadar yükselmiş paşa unvanlı bir diplomattır.⁵⁸¹ Findley, üst düzey devlet memurlarının çocuklarının diploması hizmetine alınmasının sebebini seçkin bir yaklaşımla değerlendirse de⁵⁸² bu çalışma bu durumu seçkinlik ya da adam kayırmacılık olarak değil sahip oldukları nitelikli eğitime ulaşım olanaklarına bağlamaktadır. Üst düzey memur ya da diplomatlar sosyo-ekonomik düzeyi yüksek bir zümre olduğundan, genellikle çocuklarına nitelikli bir eğitim sağlamış ve ehliyet sahibi kimseler olarak yetiştirmişlerdir. Nitekim, incelediğimiz grupta da babası ricalden olup kendileri de üst düzey diplomatik birimlere atanan diplomatların hepsi nitelikli bir eğitim almış ve diploması hizmetinin içinde gerekli mesleki tecrübeyi kazandıktan sonra üst düzey devlet kadrolarında kendilerine yer edinmiştir.

⁵⁷⁷ BOA. HR. SAİD. 1/ 24. 6 Şaban 1305/ 18 Nisan 1888- Sadullah Paşa.

⁵⁷⁸ BOA. HR. SAİD. 12/ 14. 20 Rabiulahir 1324/ 13 Haziran 1906- Salih Münir Paşa.

⁵⁷⁹ BOA. HR. SAİD. 22/ 21. 4 Safer 1328/ 15 Şubat 1910- Abdülbaki Bey.

⁵⁸⁰ BOA. HR. SAİD. 5/ 28. 17 Rabiulevvel 1315/ 16 Ağustos 1897- Seyyid Mehmed Feridun Bey.

⁵⁸¹ BOA. HR. SAİD. 4/ 4. 11 Cemaziyelevvel 1313/ 30 Ekim 1895- Atin Karatodori Paşa.

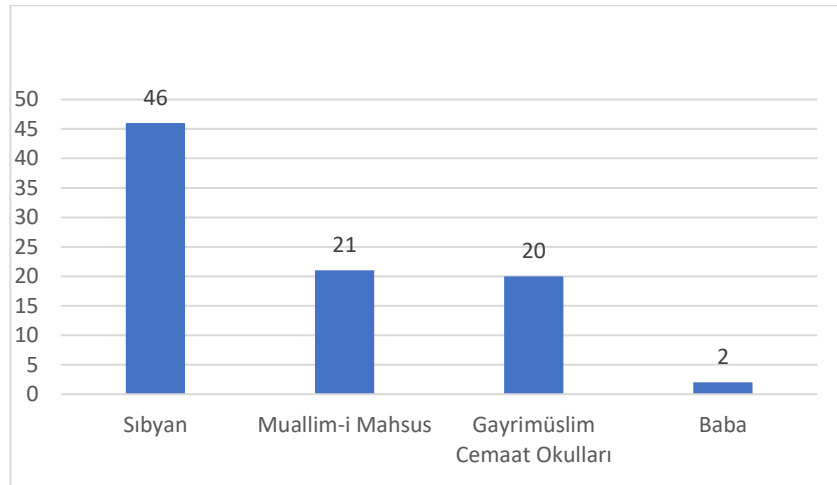
⁵⁸² Findley, *Ottoman Civil Officialdom*, s. 113.

4.2. Eğitimleri

Osmanlı Devleti, on dokuzuncu yüzyılda yurt dışı temsilciliklerini uluslararası uygulamalara göre düzenlemek ve kurumsal bir hale getirmeyi amaçlamaktaydı. Bu amaçla yeni atanacak diplomatların eğitim kariyerlerinde önemli değişimler yaşanmıştı. On dokuzuncu yüzyıl diplomatlarının eğitimlerindeki en büyük dönüşüm kurumsallaşma çerçevesinde yeni tip modern okulların kurulmasıydı. 1838'den itibaren açılan modern okullar ve eğitim sisteminin düzene sokulması için yayımlanan nizamnameler eğitim sistemindeki yenileşme çabalarındandır. Bu dönemde yeni kurulan okullarda alınacak Batı tarzı nitelikli eğitim, diplomat adaylarının yüksek rütbeli pozisyonlarda istihdam edilmesini kolaylaştıran en önemli faktörlerdendi. Bu bölümün ilerleyen başlığı, incelediğimiz diplomat grubunun eğitimlerinin on dokuzuncu yüzyılda ıslah edilen bu Batı tarzı modern eğitim sisteminden ne derece etkilendiğini anlamak açısından önem taşımaktadır.

4.2.1. İlk Eğitimleri

Diplomatların nitelikleri nasıldı sorusunun cevabı eğitimleriyle ilgili verilerin incelenmesiyle elde edilebilmektedir. Bu sebeple, ilk olarak diplomatların eğitim hayatlarına nasıl başladığı incelenecektir. İncelememize göre diplomatların eğitimlerinin temelini genellikle Osmanlı sıbyan mekteplerinde attığı görülmüştür. İkinci olarak özel hocalardan (muallim-i mahsus) ders alarak eğitim hayatına başlamak da yaygın bir durumdur. Öte yandan gayrimüslim diplomatlar ilk eğitimlerini çoğunlukla gayrimüslim cemaat okullarında tamamlamıştır.

Şekil 4.7. Diplomatların İlk Eğitimleri

İncelediğimiz diplomatlar arasında 46 kişi ilk eğitimlerini sıbyan mektebinde alırken, 21 kişi de özel hocalardan ders alarak tamamladığını belirtmiş ve iki kişi ilk eğitimini babasından tahsil ettiğini söylemiştir. İlk eğitimlerini Alliance Israélite Mektebi, Fener Rum Mektebi, Ermeni Katolik Mektebi gibi gayrimüslim cemaat okullarında tamamlayan diplomat sayısı ise 20'dir. 11 kişi ise ilk eğitimini ne suretle tamamladığı hakkında bilgi vermemiştir.

Diplomat adaylarının eğitim durumlarını gösteren bu şekle göre diplomatlar ilk eğitimlerini büyük oranda sıbyan mekteplerinde tamamlamışlardır. Ayrıca diplomatların sicill-i ahval dosyalarında belirtilen bilgiler sıbyan mektebine giriş yaşlarının altı ile dokuz arasında değiştiğini göstermiştir. Sıbyan mektebine giriş yaşının ortalaması ise yedidir. Sıbyan mektebine giriş yaşını söyleyenler arasındaki en küçük örnek Rotterdam Şehbenderi Mehmed Münici Bey'dir. Mehmed Münici Bey sıbyan mektebine giriş yaşının beş olduğu bilgisini vermiştir.⁵⁸³

Şekil 4.7'ye göre sıbyan mektebine gitmek yerine ilk eğitimini babasından ya da diğer aile bireyleri ve akrabalarından alan diplomatlar da söz konusudur. Berlin Sefiri Ahmed Tevfik Paşa ilk eğitimini evde babasından aldığını belirtmiştir.⁵⁸⁴ Tahran Sefareti Müsteşarı Mehmed Sadreddin Bey de sıbyan mektebine gitmek yerine pederinin nezaretinde ilk eğitimini tamamlamayı tercih eden diplomat adaylarından.⁵⁸⁵

Yukarıdaki şekle göre ilk eğitimini özel hocalardan dersler almak suretiyle tamamlamak da yaygın bir usuldür. İlk eğitimini özel hocalardan dersler alarak tamamlayan diplomatların ortak özelliği ise pederlerinin genellikle üst zümreye mensup kişiler olmasıdır. Örneğin, Atina Sefiri Mehmed Feridun Bey'in babası Teşrifat-ı Umumiye Nazırlığı ve Belçika Sefirliği yapmış olan Kamil Bey'dir.⁵⁸⁶ Çetine Sefiri Abdülbaki Bey ise Abdülmecid'in kurnasından Ragıb Bey'in oğludur.⁵⁸⁷ Son olarak Roma Sefareti Ataşesi Hüseyin Şefik Bey'in babası da Roma Sefiri Mustafa Reşid Bey'dir.⁵⁸⁸ Bu durumda üst zümreden gelen ailelerin çocuklarının özel

⁵⁸³ BOA. HR. SAİD. 9/ 2. 7 Safer 1319/ 26 Mayıs 1901- Mehmed Münici Bey.

⁵⁸⁴ BOA. HR. SAİD. 9/ 11. 11 Cemazeyilevvel 1319/ 26 Ağustos 1901- Ahmed Tevfik Paşa.

⁵⁸⁵ BOA. HR. SAİD. 22/ 23. 8 Safer 1328/ 19 Şubat 1910- Mehmed Sadreddin Bey.

⁵⁸⁶ BOA. HR. SAİD. 5/ 28. 17 Rabiulevvel 1315/ 16 Ağustos 1897- Mehmed Feridun Bey.

⁵⁸⁷ BOA. HR. SAİD. 22/ 21. 4 Safer 1328/ 15 Şubat 1910- Abdülbaki Bey.

⁵⁸⁸ BOA. HR. SAİD. 14/ 4. 24 Zilkade 1324/ 9 Ocak 1907- Hüseyin Şefik Bey.

hocalarla ilk eğitimini tamamlama imkânına daha çok sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlere ait özel okullar, cemaatler ve patrikhane tarafından kurulan "cemaat mektepleri", şahıslar tarafından kurulan "eşhas mektepleri" ve doğrudan yabancı bir devletin himayesinde olarak kurulan "ecnebi" yani yabancı okullar olmak üzere üç şekilde yürütülmüştür.⁵⁸⁹ Bu minvalde, azınlık okulları olarak bilinen cemaat mektepleri Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresinde yaşayan başta Ermeni, Rum ve Yahudiler olmak üzere farklı dil, din ve ırktan çeşitli grupların açtığı okullardır. Doğrudan yabancı devletler tarafından himaye edilen ya da doğrudan onlar tarafından açılan okullar ise yabancı okullar kavramı ile ifade edilmektedir. Şekle göre incelenen diplomatlar arasında 20 kişi ilk eğitimlerini gayrimüslim cemaat okullarında tammaladıklarını belirtmişlerdir. Buna göre gayrimüslim diplomatlar çoğu zaman kendilerine ait gayrimüslim cemaat okullarında ilk eğitimlerini tamamlamışlardır. Örneğin, Napoli Şehbenderi Vitalis Efendi Alliance Israélite Mektebi'ne, Yaş Şehbenderi Spiraki Floksinidis Efendi Bursa'daki Rum Sıbyan Mektebi'ne, Brindizi Şehbenderi Selim Gürcü Efendi Hasköy Musevi Sıbyan Mektebi'ne gittiğini belirtmiştir.⁵⁹⁰ Ancak gayrimüslim tebaadan olmasına rağmen Müslüman sıbyan mekteplerinde ilk eğitimini alan diplomatlar da vardır. İmparatorluğun Rum milletinden olan ve kariyerinin sonraki döneminde Berlin Sefareti'nde müsteşarlık yapacak olan Ohan Efendi ve Ermeni milletinden olan Krayeva Şehbenderi Artin Hazar Efendi ilk eğitimini Üsküdar'da bulunan Selamsız Sıbyan Mektebi'nde aldıklarını söylemişlerdir.⁵⁹¹ Benzer biçimde İmparatorluğun Ermeni tebaasından olan Bar ve Ülgün Şehbenderi Serkiz Efendi de ilk eğitimini Ortaköy'deki Müslüman sıbyan mektebinde aldığını belirtmiştir.⁵⁹² Stepan Efendi ve

⁵⁸⁹ Osmanlı İmparatorluğu azınlıklara ait eğitim birimlerini bir tehdit olarak görmediği için teşkilatlanmalarına ve okullar kurmalarına izin vermişti. Cami etrafında bulunan ve Osmanlı klasik eğitim sisteminin verildiği medreseler gibi kilise bünyesinde de yabancı okullar kurulmaktaydı. Gayrimüslimlere tanınan bu hak 1856 Islahat Fermanı ile de gayrimüslimlere okul açma ve geliştirme izni devam ettirilmişti. Gayrimüslimlere ait okulların kategorizasyonu için bkz. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim," s. 25.

⁵⁹⁰ BOA. HR. SAİD. 14/ 12. 21 Zilhicce 1324/ 5 Şubat 1907- Vitalis Efendi; BOA. HR. SAİD. 13/ 5. 28 Rabiulahir 1324/ 21 Haziran 1906- Spiraki Floksinidis Efendi; BOA. HR. SAİD. 13/ 3. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906- Selim Gürcü Efendi.

⁵⁹¹ BOA. HR. SAİD. 4/ 3. 25 Safer 1313/ 17 Ağustos 1895- Ohan Efendi; BOA. HR. SAİD. 3/ 26. 21 Rabiulahir 1314/ 22 Ekim 1894- Artin Hazar Efendi.

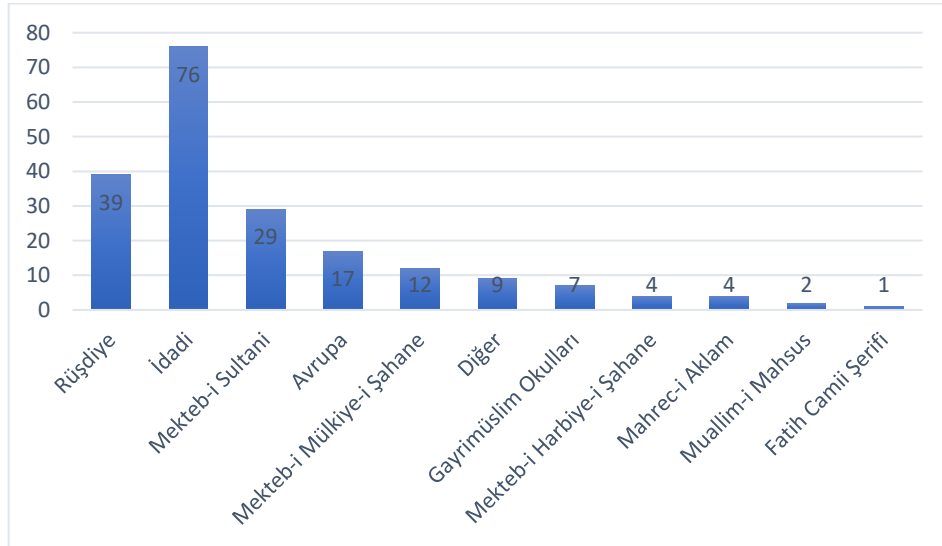
⁵⁹² BOA. HR. SAİD. 17/ 19. 19 Ramazan 1325/ 26 Ekim 1907- Serkiz Efendi.

Mike Efendi gibi bazı gayrimüslim diplomatlar ise ilk eğitimini özel hocalardan aldıkları bilgisini vermişlerdir.⁵⁹³

Diplomatların ilk eğitimlerini nerede ve ne şekilde tamamladıkları Osmanlı hariciye teşkilatında memur olarak görev alabilmek için önemli bir kriterdir. İncelenen diplomatlardan hemen hemen yarısının temel eğitimini sıbyan mektebinde tamamlaması, tahsil hayatının başlangıcı için sıbyan mektebinin çok önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Öte yandan eğitim hayatına evde özel hocalardan ders alarak başlayan talebeler ile gayrimüslim talebelerin ilk eğitimlerini genellikle kendi cemaat okullarında tamamlaması, memur olarak atanabilmek için Osmanlı Devleti tarafından kurulmuş resmî eğitim kurumlarında eğitilmenin zorunlu olmadığı sonucunu ortaya koymaktadır.

4.2.2. Orta ve Yüksek Eğitimleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni koşullara uyum sağlayabilecek nitelikli memurlar yetiştirme hedefiyle 1830lardan itibaren modern mektepler kurma ve eğitim sistemini kurumsallaştırma gibi adımlarla modern eğitim sistemine geçişin temelleri atılmıştı. İncelenen diplomatların eğitimlerini yeni kurulan bu okullarda tamamladıkları görülmektedir.

Şekil 4.8. Diplomatların Orta ve Yüksek Eğitimleri

⁵⁹³ BOA. HR. SAİD. 5/ 10. 22 Ramazan 1314/ 24 Şubat 1897- Mike Efendi; BOA. HR. SAİD. 3/ 25. 21 Rabiulahir 1312/ 22 Ekim 1894- Stepan Efendi.

Şekil 4.8'e göre aile bireyleri, muallim-i mahsus, sıbyan ya da ecnebi mekteplerinde ilk eğitimini aldıktan sonra orta öğretim seviyesindeki rüşdiyyeye devam ettiğini söyleyen diplomat sayısı 39'dur. Ayrıca incelediğimiz diplomatlardan 76 kişi idadide eğitim gördüğünü söylemiştir. Diplomatlar başta Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahane olmak üzere Mekteb-i Harbiye-i Şahane, Mahrec-i Aklam ile Paris Mekteb-i Osmanisi, Paris Darülfünunu, Roma Darülfünunu gibi Avrupa'daki çeşitli okullar ve Mekteb-i Tıbbiye, Ticaret Mektebi, Lisan Mektebi ve Ziraat Mektebi belirli alanlarda ihtisaslaşmaya yönelik kurulmuş diğer bazı okullara devam etmişlerdir. Ayrıca diplomat adaylarından bazılarının yükseköğrenimlerini özel öğretmenlerden ders alma şeklinde tamamladığını da görmekteyiz.

Bu şekle göre diplomat adaylarının kurumsal ve modern bir diplomasinin yürütücülerinden olabilmeleri için sıbyan mekteplerinde, özel hocalardan ders almak suretiyle ya da azınlıklar için kendi cemaat okullarında veya yabancı okullarda tamamladıkları ilk eğitim çoğu zaman yetersiz kaldığı çıkarımı yapılabilir. Bu sebeple özellikle son dönem Osmanlısında modern tip okullarda tahsil görenlerin sayısında bir artış gözlemlenmişti. Buna göre incelenen diplomatlar içinde sırasıyla sıbyan mektebi ve rüşdiyedeki eğitimini tamamladıktan sonra modern mekteplerden birine devam ettiğini söyleyen çok sayıda diplomat bulunmaktadır. Atina ve Pire Şehbenderi İbrahim Edhem Bey Üsküdar Doğancılar Sıbyan Mektebi'nde mukaddeme-i ulumu tamamladıktan sonra mekteb-i rüşdiyyeye dâhil olduğunu ve buradan şهادetnamesini aldıktan sonra Mekteb-i Mülkiye'ye devam edip burayı da âlâ derecede tamamlayıp ulum-ı siyasiye şهادetnamesi aldığını belirtmiştir.⁵⁹⁴ Tahran Sefiri Hüseyin Hasib Bey ise Kumkapı Sıbyan Mektebi'ndeki eğitiminden sonra rüşdiyyeye devam ettiğini söylemiştir. Hüseyin Hasib Bey yükseköğretimi için önce Mahrec-i Aklam'a dâhil olup buradan şهادetname aldığını ancak daha sonra girdiği Mekteb-i Sultani'nin hükümet tarafından kapatılması sebebiyle buradan mezuniyet belgesi almaya muvaffak olamadığını belirtmiştir.⁵⁹⁵

Yukarıdaki şekilde dikkati çeken hususlardan biri sıbyan mektebine gidip ya da özel hocalardan ders alarak ilk eğitimini tamamladıktan sonra eğitime medresede devam eden diplomatın neredeyse olmamasıdır. İncelediğimiz 100 diplomat içerisinde

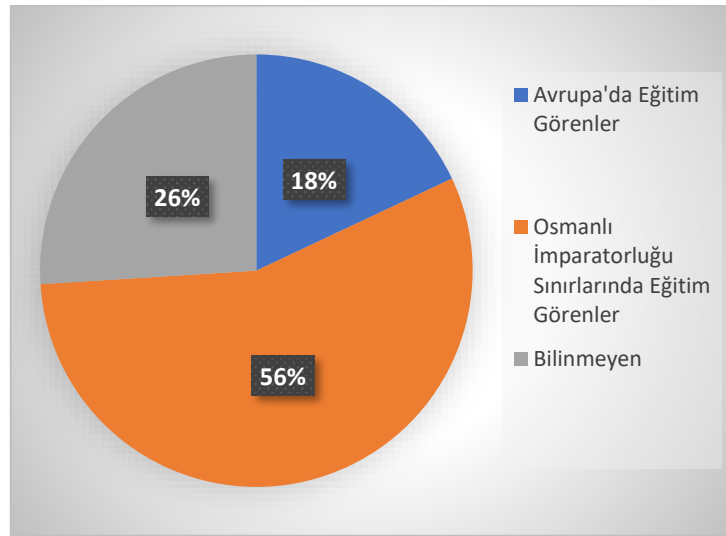
⁵⁹⁴ BOA. HR. SAİD. 9/ 7. 8 Rabiulahir 1319/ 25 Temmuz 1901- İbrahim Edhem Bey.

⁵⁹⁵ BOA. HR. SAİD. 24/ 3. 3 Muharrem 1331/ 13 Aralık 1912- Hüseyin Hasib Bey.

yalnızca Şevki Kamil Efendi sıbyan mektebi ve rüşdiyede aldığı ilk eğitimi akabinde modern bir mektep yerine klasik Osmanlı eğitim sisteminden olan Fatih Camii-i Şerifi'nde medrese eğitimi almıştır.⁵⁹⁶

Bir bütün olarak incelendiğinde, bu eğitim verileri net bir model göstermektedir: Mekteb-i Sultani on dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki diplomat adaylarının eğitimdeki birinci tercihidir. Mekteb-i Sultani'yi Avrupa'daki okullar ile Mekteb-i Mülkiye takip etmiştir. Ayrıca diplomatlar arasında doktora derecesine sahip olan diplomatların varlığı, örneklem grubumuzun nitelikli eğitimleri hakkında fikir vermektedir. Örneğin, Petersburg Sefareti Maslahatgüzarı Atin Karatodori Paşa, rüşdiye sonrasında Galatasaray Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahanesi'ni tamamladığını ve akabinde Berlin Darülfünun'unda beş buçuk sene tahsil gördükten sonra 1860 senesinde doktora imtihanını verdiğini belirtmiştir.⁵⁹⁷

4.2.3. Avrupa'da Eğitim Gören Diplomatlar

Şekil 4.9. Diplomatların Avrupa'da Eğitim Görme Durumları

İncelediğimiz örneklemde görev yapan diplomatların 26'sı hangi okullarda yükseköğrenim gördükleri hakkında bilgi vermemiştir. Belirtenler arasında 18'i (%23) Avrupa'da eğitim gördüğünü ve 56'sı (%77) eğitimlerini yalnızca imparatorluğun sınırları dâhilindeki yüksekokullarda tamamladığını söylemiştir. Bu diplomatların

⁵⁹⁶ BOA. HR. SAİD. 13/ 4. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906- Şevki Kamil Efendi.

⁵⁹⁷ BOA. HR. SAİD. 4/ 4. 11 Cemaziyelevvel 1313/ 30 Ekim 1895- Atin Karatodori Paşa

Avrupa'daki eğitimi tercih etme sebepleri arasında Avrupa'da alacakları eğitimin Osmanlı Hariciyesinde bir pozisyona atanabilmek için taşıdığı önemden kaynaklanabilir. İmparatorluğun sınırları dâhilindeki kurumlarda kendini yetiştiren diplomatların haricinde eğitim hayatının devam ettiği ya da yeni mezun olduğu dönemde yurt dışına gitmiş olanlar da vardır. Diplomatlar eğitim amaçlı da gitseler, maaşlı olarak atandıkları devlet pozisyonları da olsa yurt dışında bulundukları ilk dönem, mesleki tecrübe kazandığı süreç olmuştur. Yurt dışına eğitimine devam etmek maksadıyla gidenler, gittikleri ülkelerde yabancı dil, hukuk, edebiyat, felsefe, ticaret ve ziraat eğitimi gibi alanlarda eğitimler almıştır. Örneğin, Tiflis Şehbenderi Anton Hırsofidi Efendi Belçika Ziraat Mektebi'nde tahsilini tamamlamıştır.⁵⁹⁸ Atina Sefiri Mehmed Feridun Bey Paris'te hukuk eğitimi almıştır.⁵⁹⁹ Marsilya Başşehbenderi Dimitri Mavroyani Efendi ise İngiltere'de edebiyat ve felsefe eğitimi aldığı bilgisini vermiştir.⁶⁰⁰ Batum Şehbenderi Mehmed Cemil Süleyman Bey ise İsviçre'de üç sene boyunca Alman lisanı üzerine eğitim almıştır.⁶⁰¹ Londra Başşehbenderi Mehmed Rafed Bey'in İngiltere'ye eğitim amacıyla gitme sebebi ise İngilizceyi öğrenmektir.⁶⁰² Kefe Şehbenderi İbrahim Hakkı Bey ise Lübnan'daki Fransız Mektebine giderek altı sene boyunca Fransızca eğitimi almıştır.⁶⁰³ Diplomat adaylarının yabancı dil eğitimi almaları maksadıyla yurt dışında bulunmaları kendi ailelerinin ekonomik durumuna göre mümkün olabildiği gibi bir devlet politikası olarak Bab-ı Ali'nin öğrenim masraflarını üstlenmesiyle de gerçekleşebilmiştir.⁶⁰⁴ Örneğin, Petersburg Sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa 1853 senesinde ve Paris Sefiri Mahmud Esad Paşa 1854 senesinde Paris'e hükümet tarafından eğitim almak için gönderilmişlerdir.⁶⁰⁵

⁵⁹⁸ BOA. HR. SAİD. 12/ 9. 5 Rabiulahir 1324/ 29 Mayıs 1906- Anton Hırsofidi Efendi.

⁵⁹⁹ BOA. HR. SAİD. 5/ 28. 17 Rabiulevvel 1315/ 16 Ağustos 1897- Seyyid Mehmed Feridun Bey.

⁶⁰⁰ BOA. HR. SAİD. 3/ 27. 21 Rabiulahir 1312/ 22 Ekim 1894- Dimitri Mavroyani Bey.

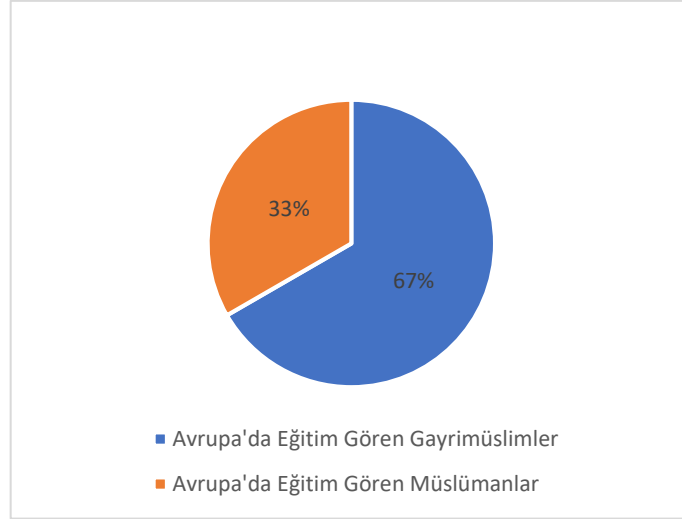
⁶⁰¹ BOA. HR. SAİD. 15/ 28. 26 Rabiulahir 1325/ 8 Haziran 1907- Mehmed Cemil Süleyman Bey.

⁶⁰² BOA. HR. SAİD. 16/ 2. 28 Cemaziyelevvel 1325/ 9 Temmuz 1907- Mehmed Rafed Bey.

⁶⁰³ BOA. HR. SAİD. 3/ 21. 19 Rabiulevvel 1312/ 20 Eylül 1894- İbrahim Hakkı Bey.

⁶⁰⁴ Yurt dışına gönderilen öğrenciler için bkz. Adnan Şişman, *Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004.

⁶⁰⁵ BOA. HR. SAİD. 5/ 30. 24 Rabiulevvel 1315/ 23 Ağustos 1897- Hüseyin Hüsnü Paşa; BOA. HR. SAİD. 4/ 1. 15 Şaban 1312/ 11 Şubat 1895- Mahmud Esad Paşa.

Şekil 4.10. Avrupa’da Eğitim Gören Diplomatların Dinî Durumları

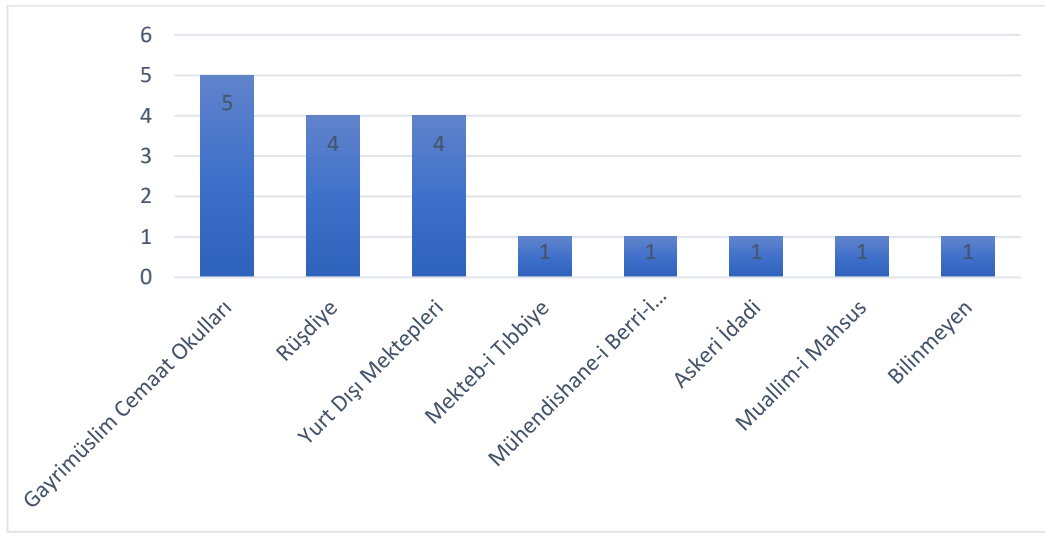
Avrupa’da eğitim gören diplomatlar, dinî durumlarına göre incelendiğinde, Avrupa’da eğitim gören gayrimüslimlerin sayısının Müslümanlardan daha fazla olduğu görülmektedir. Avrupa’da eğitim gören 18 diplomattan 12’si (%67)⁶⁰⁶ gayrimüslim olup yalnızca 6’sı (%33)⁶⁰⁷ Müslümandır. Bu 6 diplomattan ise yalnızca Petersburg Sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa 1853 senesinde ve Paris Sefiri Mahmud Esad Paşa 1854 senesinde Paris’e hükümet tarafından eğitim almak için gönderildikleri bilgisini vermişlerdir.⁶⁰⁸ Diğer diplomatlar ise kendi imkânlarıyla yurt dışında eğitimlerini tamamlamışlardır.

⁶⁰⁶ Avrupa’da eğitim gören gayrimüslim diplomatlar için bkz. BOA. HR. SAİD. 3/ 9. 27 Ramazan 1311/ 3 Nisan 1894- Nikola Gadakan Efendi; BOA. HR. SAİD. 4/ 4. 11 Cemaziyelevvel 1313/ 30 Ekim 1895- Atin Karatodori Paşa; BOA. HR. SAİD. 10/ 22. 16 Cemazeyilevvel 1321/ 10 Ağustos 1903- Edvard Garaçyani Efendi; BOA. HR. SAİD. 4/ 10. 20 Cemazeyilahir 1313/ 8 Aralık 1895- Morel Bey; BOA. HR. SAİD. 8/ 27. 21 Zilhicce 1318/ 11 Nisan 1901- Dadyan Artin Paşa; BOA. HR. SAİD. 3/ 27. 21 Rabiulahir 1312/ 22 Ekim 1894- Dimitri Mavroyani Bey; BOA. HR. SAİD. 23/ 6. 28 Muharrem 1329/ 29 Ocak 1911- Pol Şatır Efendi; BOA. HR. SAİD. 13/ 5. 28 Rabiulahir 1324/ 21 Haziran 1906- Spiraki Floksinidis Efendi; BOA. HR. SAİD. 12/ 5. 28 Rabiulevvel 1324/ 22 Mayıs 1906- Kirkor Yıldızyan Efendi; BOA. HR. SAİD. 8/ 8. 11 Zilhicce 1317/ 12 Nisan 1900- Kostantin Sersuk Bey; BOA. HR. SAİD. 8/ 16. 16 Cemazeyilahir 1318/ 11 Ekim 1900- Dimitri Efendi; BOA. HR. SAİD. 12/ 9. 5 Rabiulahir 1324/ 29 Mayıs 1906- Anton Hırsofidi Efendi.

⁶⁰⁷ Avrupa’da eğitim gören Müslüman diplomatlar için bkz. BOA. HR. SAİD. 4/ 1. 15 Şaban 1312/ 11 Şubat 1895- Mahmud Esad Paşa; BOA. HR. SAİD. 5/ 30. 24 Rabiulevvel 1315/ 23 Ağustos 1897- Hüseyin Hüsnü Paşa; BOA. HR. SAİD. 5/ 28. 17 Rabiulevvel 1315/ 16 Ağustos 1897- Seyyid Mehmed Feridun Bey; BOA. HR. SAİD. 14/ 4. 24 Zilkade 1324/ 9 Ocak 1907- Hüseyin Şefik Bey; BOA. HR. SAİD. 16/ 2. 28 Cemaziyelevvel 1325/ 9 Temmuz 1907- Mehmed Rafed Bey; BOA. HR. SAİD. 15/ 28. 26 Rabiulahir 1325/ 8 Haziran 1907- Mehmed Cemil Süleyman Bey.

⁶⁰⁸ BOA. HR. SAİD. 5/ 30. 24 Rabiulevvel 1315/ 23 Ağustos 1897- Hüseyin Hüsnü Paşa; BOA. HR. SAİD. 4/ 1. 15 Şaban 1312/ 11 Şubat 1895- Mahmud Esad Paşa.

Ayrıca, 35 gayrimüslim diplomattan yalnızca 13'ü sicill-i ahval kaydında yükseköğrenimleri hakkında bilgi vermiştir. Buna göre yükseköğrenimleri hakkında bilgi veren 22 gayrimüslim diplomattan 12'si yükseköğrenimini Avrupa'da tamamladığını ve 10'u⁶⁰⁹ ise yükseköğrenimini İstanbul'daki Sultani ve Mülkiye gibi modern mekteplerde tahsil ettiğini belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle, yükseköğrenimleri hakkında bilgi veren gayrimüslim diplomatların %55'i Avrupa'daki modern okullardan ve %45'i de Osmanlı topraklarındaki modern yüksekokullardan mezun olmuşlardır.

Şekil 4.11. Avrupa'da Eğitim Gören Diplomatların Avrupa Tahsilinden Önce Devam Ettiği Son Okullar

Avrupa'da yükseköğrenim gören diplomatların Avrupa'ya gitmeden önce gittikleri son okullar ise çeşitlilik taşımaktadır. Tabloya göre Avrupa'da eğitim gören 18 diplomattan 5 tanesi Avrupa'daki yükseköğreniminden önce gayrimüslim cemaat okullarında, 4 tanesi Osmanlı rüşdiyelerinde, 4 tanesi yine Avrupa'daki çeşitli ilkokul düzeyindeki mekteplerde, 1'i Mekteb-i Tıbbiye'de, 1'i Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da, 1'i askerî idadide ve 1'i özel hocalardan ders almak suretiyle

⁶⁰⁹ Yüksek öğrenimlerini İstanbul'daki modern mekteplerde tamamlayan gayrimüslim diplomatlar için bkz. BOA. HR. SAİD. 4/ 14. 29 Recep 1313/ 15 Ocak 1896- Kostaki Panciri Efendi; BOA. HR. SAİD. 12/ 1. 26 Safer 1324/ 21 Nisan 1906- Maksim Efendi; BOA. HR. SAİD. 14/ 12. 21 Zilhicce 1324/ 5 Şubat 1907- Vitalis Efendi; BOA. HR. SAİD. 18/ 20. 3 Zilhicce 1325/ 7 Ocak 1908- Cebail Beşir Efendi; BOA. HR. SAİD. 4/ 15. 20 Zilkade 1313/ 3 Mayıs 1896- Fransuva Ros Terziyan Efendi; BOA. HR. SAİD. 14/ 1. 26 Şevval 1324/ 13 Aralık 1906- Josef Arsin Efendi; BOA. HR. SAİD. 13/ 3. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906- Selim Gürcü Efendi; BOA. HR. SAİD. 17/ 6. 24 Şaban 1325/ 2 Ekim 1907- Kırkor Efendi; BOA. HR. SAİD. 17/ 19. 19 Ramazan 1325/ 26 Ekim 1907- Serkez Efendi; BOA. HR. SAİD. 20/ 4. 16 Rabiulahir 1326/ 18 Mayıs 1908- Nesim Rodifi Efendi.

eğitimlerini tamamlamışlardır. 1'i ise Avrupa'daki yükseköğreniminden önce hangi mektepte ilk eğitimini tamamladığı bilgisini vermemiştir.

Diplomat adaylarının Avrupa'da gördüğü eğitimle ilgili olarak vurgulanması gereken noktalardan biri gayrimüslim diplomatların kendi imkânlarıyla Avrupa'daki tahsillerini sürdürürken, Müslüman diplomat adaylarının genellikle hükümet desteğiyle Avrupa'ya tahsile gitmiş olduklarıdır.⁶¹⁰ Örneğin, meslek hayatının zirvesi olan 1880- 1894 yılları arasında Paris büyükelçiliği yapacak olan Mahmud Esad Paşa, 1855 senesinde hükümet tarafından yükseköğrenimi için Osmanlı topraklarındaki bir rüşdiyede eğitimini tamamladıktan sonra Paris'e gönderilmiştir. Mahmud Esad Paşa, orada önce Fransızca eğitimini tamamlamış ve akabinde Paris'teki Mekteb-i Osmani'de tahsilini bitirmiştir. Paşa, 1857 senesinde Petersburg Sefareti'ne kâtip olarak atanarak diplomasi kariyerine başlamıştır.⁶¹¹ Benzer biçimde 1890 senesinde Petersburg Sefirliğine atanacak olan Hüseyin Hüsnü Paşa da Mühendishane-i Berr-i Hümayun'daki eğitimini tamamladıktan sonra 1853 senesinde hükümet tarafından yükseköğrenim görmesi için Paris'e gönderilmiştir. Paşa, 1860 senesinde Fransa'da Erkan-ı Harbiye Mektebi'nde iken yüzbaşı rütbesiyle devlet hizmetine dâhil edilmiştir.⁶¹²

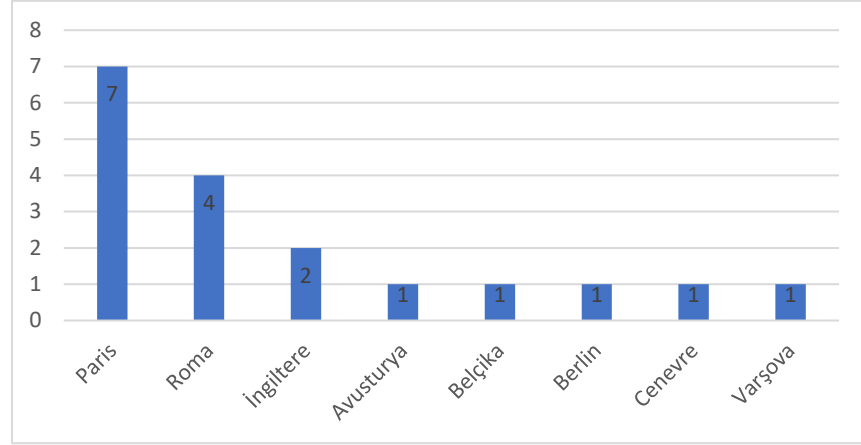
Bununla birlikte gayrimüslim diplomat adaylarından, pederinin mesleği dolayısıyla Avrupa'ya gittiklerini ve eğitimini orada tamamladığını bildiren örnekler de vardır. Bursa doğumlu Spiraki Floksinidis Efendi bu diplomatlardan biridir. Floksinidis Efendi Bursa'da bulunan Rum sıbyan mektebine gittikten sonra devlet hizmetinde vazifeli olan babasının tayini Romanya'ya çıktığı için Romanya'da bir rüşdiye mektebine gittiğini, babası Suriye tüccar vekilliği ile görevlendirildiğinde Suriye'de bir mektebe devam ettiğini ve yine babası Akka Kalası Memuriyeti sıfatıyla Avusturya'da görevlendirilmesi üzerine de tahsiline Avusturya'da devam ettiğini söylemiştir.⁶¹³

⁶¹⁰ Örneklem grubun içerisinde hükümet desteğiyle Avrupa'ya tahsile gittiğini söyleyen gayrimüslim diplomat olmakla birlikte Tanzimat Fermanı'yla birlikte Gayrimüslim tebaaya tanınan haklar neticesinde gayrimüslimlerin de yurt dışı eğitimine gönderilme hakkından yararlandığı bilinmektedir. Bunun için bkz. 3. Bölüm. s. 73.

⁶¹¹ BOA. HR. SAİD. 4/ 1. 15 Şaban 1312/ 11 Şubat 1895- Mahmud Esad Paşa.

⁶¹² BOA. HR. SAİD. 5/ 30. 24 Rabiulevvel 1315/ 23 Ağustos 1897- Hüseyin Hüsnü Paşa.

⁶¹³ BOA. HR. SAİD. 13/ 5. 28 Rabiulahir 1324/ 21 Haziran 1906- Spiraki Floksinidis Efendi.

Şekil 4.12. Avrupa’da Eğitim Gören Diplomatların Ülke ve Şehirlere Göre Dağılımı

Şekle göre Avrupa’da eğitim gören öğrencilerin ilk tercihi %41’lik bir oranla (7 kişi⁶¹⁴) Paris’ti. Fransa’nın diğer Avrupa ülkeleri arasında en çok rağbet gören ülke konumunda olmasının sebebi Fransız okullarında eğitim alanların Fransızca’yı daha iyi öğrendikleri için Hariciye’de tercih edilme oranlarının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Paris’i %18’lük (3 kişi⁶¹⁵) bir oranla Roma takip etmiştir. Yurt dışında eğitim gören diğer diplomat adaylarının tercihi İngiltere,⁶¹⁶ Avusturya,⁶¹⁷ Belçika,⁶¹⁸ Berlin,⁶¹⁹ Cenevre⁶²⁰ ve Varşova⁶²¹ oldu.

4.2.4. Şehadetnameleri

Diplomat adaylarının devam ettikleri yüksek öğrenim kurumlarından mezun olamadan ayrılmaları sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Diplomat adaylarının devam ettikleri okullardan mezun olamadan ayrılmalarının sebepleri çeşitlilik taşımakla birlikte en yaygın sebeplerden biri sağlık sorunlarıdır. Paris Sefiri Salih Münir Paşa, Mekteb-i

⁶¹⁴ Bkz. BOA. HR. SAİD. 4/ 1. 15 Şaban 1312/ 11 Şubat 1895- Mahmud Esad Paşa; BOA. HR. SAİD. 5/ 28. 17 Rabiulevvel 1315/ 16 Ağustos 1897- Seyyid Mehmed Feridun Bey; BOA. HR. SAİD. 4/ 10. 20 Cemazeyilahir 1313/ 8 Aralık 1895- Morel Bey; BOA. HR. SAİD. 4/ 14. 29 Recep 1313/ 15 Ocak 1896- Kostaki Panciri Efendi; BOA. HR. SAİD. 8/ 27. 21 Zilhicce 1318/ 11 Nisan 1901- Dadyan Artin Paşa; BOA. HR. SAİD. 23/ 6. 28 Muharrem 1329/ 29 Ocak 1911- Pol Şatır Efendi; BOA. HR. SAİD. 8/ 8. 11 Zilhicce 1317/ 12 Nisan 1900- Kostantin Sersuk Bey.

⁶¹⁵ Bkz. BOA. HR. SAİD. 3/ 9. 27 Ramazan 1311/ 3 Nisan 1894- Nikola Gadakan Efendi; BOA. HR. SAİD. 10/ 22. 16 Cemazeyilevvel 1321/ 10 Ağustos 1903- Edvard Garaçyani Efendi; BOA. HR. SAİD. 14/ 4. 24 Zilkade 1324/ 9 Ocak 1907- Hüseyin Şefik Bey.

⁶¹⁶ Bkz. BOA. HR. SAİD. 3/ 27. 21 Rabiulahir 1312/ 22 Ekim 1894- Dimitri Mavroyani Bey; BOA. HR. SAİD. 16/ 2. 28 Cemazeyilevvel 1325/ 9 Temmuz 1907- Mehmed Rafe Bey.

⁶¹⁷ Bkz. BOA. HR. SAİD. 13/ 5. 28 Rabiulahir 1324/ 21 Haziran 1906- Spirak, Floksinidis Efendi.

⁶¹⁸ Bkz. BOA. HR. SAİD. 12/ 9. 5 Rabiulahir 1324/ 29 Mayıs 1906- Anton Hırsofidi Efendi.

⁶¹⁹ Bkz. BOA. HR. SAİD. 4/ 4. 11 Cemazeyilevvel 1313/ 30 Ekim 1895- Atin Karatodori Paşa.

⁶²⁰ Bkz. BOA. HR. SAİD. 14/ 4. 24 Zilkade 1324/ 9 Ocak 1907- Hüseyin Şefik Bey.

⁶²¹ Bkz. BOA. HR. SAİD. 13/ 5. 28 Rabiulahir 1324/ 21 Haziran 1906- Spirak, Floksinidis Efendi.

Sultani’de dört sene eğitim alıp tüm sınıf derslerini tamamladığını ancak sağlık sorunlarından ötürü imtihana giremediği için şهادetname alamadığını belirtmiştir. Salih Münir Paşa şهادetnamesi olmadığı halde Paris Sefirliği’ne kadar yükselbilmiştir.⁶²² Hastalıkları sebebiyle şهادetname alamayan bir diğer diplomat Avusturya Şehbenderi Kirkor Yıldızyan Efendi’dir. Kirkor Yıldızyan Efendi sıbyan mektebinden sonra üç sene Bebek’teki Fransız mektebinde eğitim görmüş ve sonrasında Paris’e giderek Ermeni Katolik mektebinde bir buçuk sene tahsilde bulunmuştur. Ancak Kirkor Yıldızyan hastalığı sebebiyle bu okuldan mezun olamadığını ve şهادetname alamadığını söylemiştir.⁶²³ Varna Şehbenderi Dimitri Efendi’nin de mektebi terk etme sebebi sağlık sorunlarıdır. Dimitri Efendi Paris’te mühendis mektebinde iki sene eğitim gördükten sonra sağlık sorunlarıyla mektebi terk etmiştir ve bu sebeple diploması yoktur.⁶²⁴

Diplomat adayları bazen de ekonomik sebeplerden dolayı kayıtlı oldukları mekteplere devam edemeyip ayrılmak zorunda kalmışlardır. Buna göre Cenova Başşehbenderi Resul Hayri Efendi, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane’nin ikinci sınıf imtihanlarını başarıyla verdiğini ancak babasının maddi olarak yaşadığı sıkıntılardan ötürü ikinci sınıftan sonra mektebi terk ettiğini söylemiştir.⁶²⁵ Resul Hayri Efendi ile aynı dönemde yükseköğrenim gören Avusturya Şehbenderi Kirkor Yıldızyan Efendi, Darülfünun’a kitap masrafları için yıllık bin kuruş ödediğini söylemiştir.⁶²⁶ Yıllık olarak ödenmesi gereken ücret düşünüldüğünde, Resul Hayri Efendi babasının maddi sıkıntılarından ötürü bu ücreti yatıramayınca mektebi terk etmek zorunda kalmıştır.

Diplomatların okudukları okuldan şهادetname alamamasının bir başka sebebi, okuduğu okulların kapatılması olmuştur. Tahran Sefiri Hüseyin Hasib Bey’in, rüşdiye sonrasında Mahrec-i Aklam’a devam ettiğini ve sonrasında dâhil olduğu Mekteb-i Sultani’nin hükümet tarafından kapatılması sebebiyle şهادetname almaya muvaffak olamadığını belirtmiştir.⁶²⁷ Benzer biçimde Tulca Şehbender Vekili Hüseyin Nazmi

⁶²² BOA. HR. SAİD. 12/ 14. 20 Rabiulahir 1324/ 13 Haziran 1906- Salih Münir Paşa.

⁶²³ BOA. HR. SAİD. 12/ 5. 28 Rabiulevvel 1324/ 22 Mayıs 1906- Kirkor Yıldızyan Efendi.

⁶²⁴ BOA. HR. SAİD. 8/ 16. 16 Cemazeyilahir 1318/ 11 Ekim 1900- Dimitri Efendi.

⁶²⁵ BOA. HR. SAİD. 13/ 1. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906- Resul Hayri Efendi.

⁶²⁶ BOA. HR. SAİD. 12/ 5. 28 Rabiulevvel 1324/ 22 Mayıs 1906- Kirkor Yıldızyan Efendi.

⁶²⁷ BOA. HR. SAİD. 24/ 3. 3 Muharrem 1331/ 13 Aralık 1912- Hüseyin Hasib Bey.

Bey de lisan mektebinde beşinci sınıfa kadar okuduğunu ancak beşinci sınıfta mektebin kapatılması sebebiyle şهادetname alamadığını söylemiştir.⁶²⁸

Yukarda belirtilen bu sebeplerin haricinde şهادetname alamadan tahsilini yarıda bırakan diplomatlar da bulunmaktadır. Örneğin, Hamburg Şehbenderi İbrahim Hakkı Bey ise hukuk alanında tahsil yapmak istemekle birlikte pederi vefat edince eğitimine devam edemediği için şهادetname alamadığını belirtmiştir.⁶²⁹ Bundan başka Yenişehir Şehbenderi İrfan Bey ise Mekteb-i Sultani’de dört sene eğitim gördüğünü ve tarih, coğrafya, matematik ve Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca gibi yabancı dilleri öğrendiğini ancak çeşitli sebeplerden dolayı mektebi terk ettiği için şهادetnamesi olmadığını söylemiştir. Ancak İrfan Efendi mektebi bitirememesine rağmen hususi çabalarıyla eğitimine devam ettiğini belirtmiştir.⁶³⁰

Ayrıca son okuduğu okuldan mezun olduğunu ve kendisine bunu gösterir bir şهادetname verildiği halde, şهادetnameleri kaybolduğu için Hariciye’ye bu şهادetnamelerini sunamadığını belirten örnekler de vardır. Yenişehir Şehbenderi Mehmed Tahir Efendi şهادetnamesi olmayan diplomatlardan biridir. Mehmed Tahir Efendi rüşdiyeden mezun olduktan sonra kendisine şهادetname verildiğini ancak 1879 senesinde evlerinde çıkan yangında şهادetnamesinin yandığını ve bu sebeple sicill-i ahval dosyasına şهادetnamesini ekleyemediğini belirtmiştir.⁶³¹

Bazı diplomat adayları ise dâhil oldukları mekteplerden mezun olamadan ayrıldıktan sonra eğitimlerini özel hocalardan ders alarak tamamlamışlardır. Ancak bu diplomatlarda resmî bir yüksek okuldan alınmış mezuniyet belgesine sahip olmadıkları için şهادetnamesi olmayan diplomatlar arasında sıralanabilir. Örneğin, Tebriz Başşehbenderi Hüseyin Sabri Bey Mülkiyenin idadi kısmının beşinci senesine kadar devam ettikten sonra sağlık sorunlarından ötürü mektebe devam etmeyip özel hocalardan dersler alarak eğitimini tamamlamıştır. ⁶³² Hüseyin Sabri Bey Mülkiye şهادetnamesi olmadığı halde başşehbenderlik yapmıştır.

⁶²⁸ BOA. HR. SAİD. 16/ 16. 4 Recep 1325/ 13 Ağustos 1907- Hüseyin Nazmi Bey.

⁶²⁹ BOA. HR. SAİD. 23/ 9. 29 Recep 1329/ 26 Temmuz 1911- İbrahim Hakkı Bey.

⁶³⁰ BOA. HR. SAİD. 3/ 12. 16 Zilhicce 1311/ 20 Haziran 1894- İrfan Bey.

⁶³¹ BOA. HR. SAİD. 2/ 8. 12 Şaban 1307/ 3 Nisan 1890- Mehmed Tahir Efendi.

⁶³² BOA. HR. SAİD. 10/ 11. 26 Recep 1320/ 29 Ekim 1902- Hüseyin Sabri Bey.

Ayrıca okudukları dönemde mekteplerde şehadetname verilmediği için belgeye sahip olmadığını söyleyen diplomatlar da vardır. Örneğin, Belgrad Başşehbenderi Maksim Efendi rüşdiye ve sultani olmadığı için gittiği İstanbul'daki ecnebi mektebinde şehadetname verilmediği için diploması olmadığını söylemiştir.⁶³³ Suriye'de eğitim gören Paris Başşehbenderi Şedid Efendi de buradaki mekteplerde şehadetname verilmediğini; ancak altı ayda bir yapılan imtihan sonuçlarının ailesine gönderildiğini ve imtihan sonuçlarını gösteren bu varakalara sahip olduğunu belirtmiştir.⁶³⁴ Cardiff Şehbenderi Halil Nasur Efendi ise Beyrut'taki Bennani Mektebi'nde eğitim görüp Arapça, Türkçe, Fransızca ve İngilizce tahsili gördüğünü ancak bu mektepten mezun olduğuna dair kendisine şehadetname verilmediğini söylemiştir.⁶³⁵ Cenova Başşehbenderi Resul Hayri Bey ise Mülkiye Mektebi'nde okurken babasının ekonomik zorluklarından dolayı mektebi terk etmek zorunda kaldığını ve bitirmeye muvaffak olamadığını söylemiştir. Ayrıca Resul Hayri Efendi rüşdiyeden mezuniyetini gösterir diplomasını da Mülkiye Mektebi'ne verdiği için rüşdiyeden mezun olduğunu gösteren bir belgeye de sahip değildir.⁶³⁶ Resul Hayri Bey'in diplomasının olmaması onun başşehbender olabilmesi için önünde bir engel teşkil etmemiştir.

Öte yandan şehadetnamesi olmadığı halde sertifikası ya da tasdiknamesi olan diplomatlar da mevcuttur. Örneğin, Malta Başşehbenderi Yusuf Ziya Bey, Robert Kolej ve Mekteb-i Sultani'de eğitim görmesine rağmen bu mekteplerden şehadetname alamadığını, ancak bu mekteplerde eğitim gördüğüne dair sertifikası olduğunu söylemiştir.⁶³⁷ Paris şehbenderliği yapan Ahmed Cemil Bey ise sicill-i ahval kaydında dört sene Mekteb-i Sultani'de okuduğunu ve bunu gösteren bir tasdiknameye sahip olduğunu belirtmiştir.⁶³⁸

Görüldüğü gibi diplomat adayları herhangi bir sebepten ötürü resmî statüdeki bir yüksekokulda eğitim görememe ya da bu statüdeki bir okula gitmiş olmalarına rağmen eğitimlerini tamamlayamama durumlarında şehadetname alamamışlardır. Ancak diplomat adaylarının şehadetnamelerinin olmaması onların diplomatik görevlerde

⁶³³ BOA. HR. SAİD. 12/ 1. 26 Safer 1324/ 21 Nisan 1906- Maksim Efendi.

⁶³⁴ BOA. HR. SAİD. 12/ 16. 23 Rabiulahir 1324/ 16 Haziran 1906- Şedid Ceyş Efendi.

⁶³⁵ BOA. HR. SAİD. 12/ 2. 27 Safer 1324/ 22 Nisan 1906- Halil Nasur Efendi.

⁶³⁶ BOA. HR. SAİD. 13/ 1. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906- Resul Hayri Efendi.

⁶³⁷ BOA. HR. SAİD. 11/ 1. 15 Cemazeyilahir 1321/ 8 Eylül 1903- Yusuf Ziya Bey.

⁶³⁸ BOA. HR. SAİD. 15/ 35. 13 Cemazeyilevvel 1325/ 24 Haziran 1907- Ahmed Cemil Bey.

vazifelendirilmelerinde bir engel teşkil etmemiştir. Diplomatlar herhangi bir yüksekokulda eğitim görmeseler bile, özel hocalardan hususi surette ders alma ve kendi imkânlarıyla eğitimlerini sürdürme gibi çeşitli şekillerde kendilerini eğitebilmiş ve nitelikli eğitime sahip olabilmişlerdir. Şehadetnamesi olmayan diplomatlar donanımlarını ve yetkinliklerini ispatlamaları durumunda önemli diplomatik pozisyonlarda kendilerine yer edinebilmişlerdir.

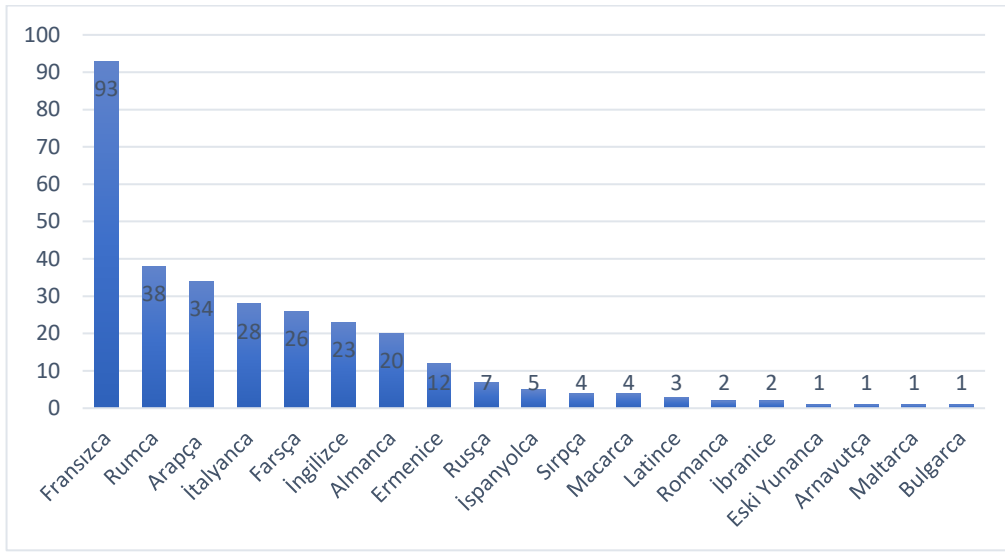
4.2.5. Bildikleri Diller

Hariciye kadrolarında hizmet verecek bir kişiden iyi bir eğitime sahip olmasının yanında bir veya birden fazla yabancı dile hâkim olması bekleniyordu. Hariciye Nezareti'ni diğer kurumlardan ayıran en belirgin özelliği Batı dillerini ve özellikle de Fransızca'yı bilen personele duyduğu ihtiyaçtı. Yabancı dil bilmeyen diplomatlar, görev yaptıkları ülkelerde siyasi ilişkilerini ancak tercümanlar vasıtasıyla sürdürebilecekleri için bu durum onları Avrupa'nın sosyal ve kültürel yaşamına uyum sağlama ve yabancı ülkelerin temsilcileriyle olan ilişkisini aracısız olarak kurabilme konusunda sıkıntıya düşürecek bir etkendi. Bu sebeple devletin yurt dışındaki diplomatik temsilcilerinin diploması dili olan Fransızca'yı bilmesi her şeyden önemliydi.

Sicill-i Ahval Kanun-i Umumisi'nin üçüncü faslının altıncı maddesi memurların bildikleri dilleri sicill-i ahval dosyalarında nasıl ifade etmeleri gerektiğiyle alakalıdır. Bu maddeye göre memurların hangi lisanları okuyup yazmaya muktedir olduklarını seviyeleriyle birlikte belirtmeleri istenmiştir. Buna göre lisanları alelade biliyorlar ve sadece anlayabiliyorlarsa 'aşınayım ya da o dillere alışkanlığım var ve anlarım' şeklinde belirtmeleri istenmiştir. Konuşma ve yazma derecesinde biliyorlarsa da 'tekellüm ve kitabet ederim' şeklinde belirtmeleri istenmiştir.⁶³⁹ Bir dil için sadece 'kitabet' edilebildiğinin beyan edilmesi, kişinin o dilde yazabildiğini ve muhtemelen konuşma bilgisine sahip olduğunu gösterir. Herhangi bir yabancı dili 'tekellüm' etmesi ise o dili konuşabildiğini ve muhtemelen okuyabildiğini gösterir. 'Aşına' olduğunu beyan etmesi ise o dilin konuşulması ya da yazılmasından az çok anladığını göstermektedir.

⁶³⁹ Bkz. BOA. Y. EE. 113/13.6 Rabiulahir 1327/ 27 Nisan 1909. Sayfa 2-3/ 3. Fasl, 6. Madde.

Sicill-i ahval kanunnamesinde memurların kitabet, tekellüm ve aşına kavramlarıyla yabancı dil bilgilerinin düzeylerini belirtmeleri istense de bazı memurlar bu kavramların dışına çıkıp ‘bilirim’ ifadesini kullanmışlardır. Öte yandan ‘konuşur, okur, yazar’ şeklinde ifadeler de mevcuttur. Bu çalışmada incelenen diplomatlar genellikle sicill-i ahval kanunnamesinde belirtilen kalıplardan başka kelimelerle de bildikleri dilleri ifade ettikleri ya da sadece bilirim deyip geçtikleri için,⁶⁴⁰ diplomatların dosyalarında zikrettikleri tüm yabancı diller, derecesine ve düzeyine bakılmaksızın biliyor olarak kabul edilmiştir.

Şekil 4.13. Diplomatların Türkçe Dışında Bildikleri Diller

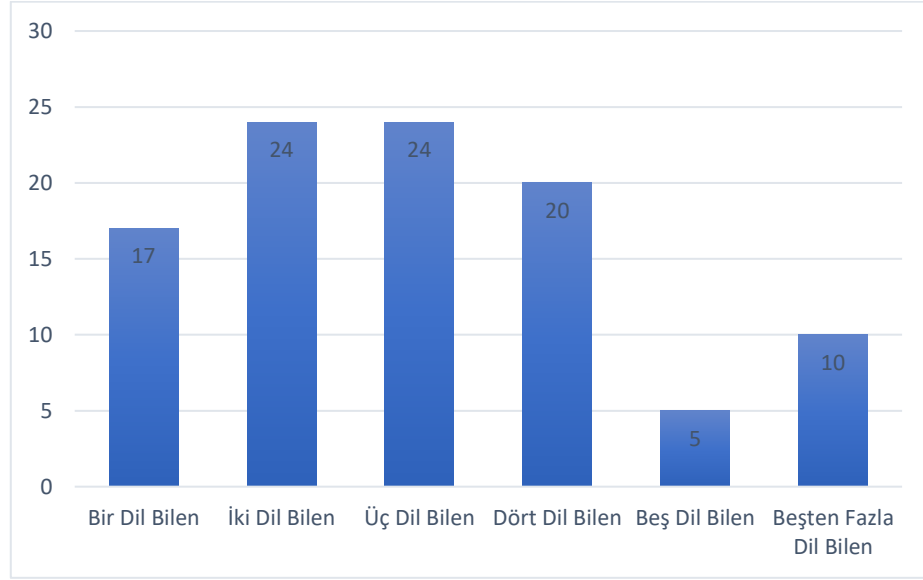
Şekil 4.13.’e göre incelediğimiz 100 diplomatın 93’ü (%93) Fransızca bilmektedir. Ancak diplomat olmak için Fransızca bilmenin ön koşul olduğu bir dönemde 7 diplomatın Fransızca bilmiyor olması ya istisnai durumlardır ya da diplomatlar Fransızca bilgilerini bahsetmeye gerek duymamışlardır. Fransızcadan sonra diplomatların en çok bildiği diller sırasıyla Rumca, Arapça, İtalyanca, Farsça, İngilizce, Almanca, Ermenice, Rusça, İspanyolca şeklindedir.

Ermenice ve Rumca bilen diplomatlar dinî durumlarına göre incelendiğinde Ermenice bilen 12 kişiden yalnızca 2 kişi⁶⁴¹ Müslüman ve Rumca bilen 38 kişinin içinde ise 14

⁶⁴⁰ Ancak istisna olarak bildiği yabancı düzeyin seviyesini açıklayan diplomatlar da vardır. Örneğin, Nikola Gadakan Efendi “İtalyan ve Fransız ve İngiliz lisanlarını kemaliyle tahsil ve Arab ve Türk ve Rum ve Ermeni lisanlarında tekellüm ve ifade-i meram edecek kadar kitabete muktedir” olduğunu belirtmiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 3/ 9. 27 Ramazan 1311/ 3 Nisan 1894- Nikola Gadakan Efendi.

⁶⁴¹ Bkz. BOA. HR. SAİD. 12/ 14. 20 Rabiulahir 1324/ 13 Haziran 1906- Salih Münir Paşa; BOA. HR. SAİD. 5/ 14. 9 Şevval 1314/ 13 Mart 1897- Feyzi Efendi.

kişinin⁶⁴² Müslüman olduğu görülmüştür. Rumca bilen Müslümanların varlığı, Müslüman tebaanın yaşadıkları toplumda konuşulan dilleri bildiğini, toplumun dil bakımından da kaynaştığını ve farklı etnik gruplar arasında birbiriyle yaşama kültürünün varlığını gösteren dikkat çekici bir durumdur.

Şekil 4.14. Diplomatların Türkçe Dışında Bildikleri Dillerin Sayısı

Şekil 4.14'e göre diplomatlardan her biri Türkçe dışında en az bir dil daha bilmektedir. Türkçe dışında bir tane daha dil bilen diplomatların sayısı 17, ikişer ve üçer dil bilen diplomatların sayısı 24, dört tane dil bilen diplomatların sayısı 20 ve beş tane dil bilen diplomat sayısı beştir. 10 kişi ise beşten fazla dil bildiğini söylemiştir. Buna göre sekiz diplomat altı tane dili bildiğini söylerken bir diplomatta yedi tane dili bildiğini söylemiştir. En fazla dili bilen diplomatın bildiği dil sayısı ise 9'dur. En fazla yabancı dil bilen diplomat imparatorluğun Musevi milletinden olan Nesim Alhaym Efendi'dir. Nesim Alhaym Efendi Fransızca, Almanca, İngilizce, Rusça, Sırpça, Rumca,

⁶⁴² Bkz. BOA. HR. SAİD. 2/ 11. 1 Cemazeyilahir 1308/ 12 Ocak 1891- Nasri Franko Bey; BOA. HR. SAİD. 22/ 23. 8 Safer 1328/ 19 Şubat 1910- Mehmed Sadreddin Bey; BOA. HR. SAİD. 12/ 10. 12 Rabiulahir 1324/ 5 Haziran 1906- Ahmed Muhtar Bey; BOA. HR. SAİD. 12/ 16. 23 Rabiulahir 1324/ 16 Haziran 1906- Şedid Ceyş Efendi; BOA. HR. SAİD. 13/ 1. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906- Resul Hayri Efendi; BOA. HR. SAİD. 9/ 2. 7 Safer 1319/ 26 Mayıs 1901- Mehmed Münci Bey; BOA. HR. SAİD. 16/ 2. 28 Cemaziyelevvel 1325/ 9 Temmuz 1907- Mehmed Rafed Bey; BOA. HR. SAİD. 1/ 17. 1 Rabiulahir 1304/ 28 Aralık 1886- Danyal Saib Bey; BOA. HR. SAİD. 1/ 11. 10 Rabiulevvel 1303/ 17 Aralık 1885- Kazım Bey; BOA. HR. SAİD. 13/ 4. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906- Şevki Kamil Efendi; BOA. HR. SAİD. 2/ 8. 12 Şaban 1307/ 3 Nisan 1890- Mehmed Tahir Efendi; BOA. HR. SAİD. 3/ 6. 1 Ramazan 1311/ 8 Mart 1894- Bahaddin Bey; BOA. HR. SAİD. 6/ 14. 14 Muharrem 1316/ 4 Haziran 1898- Hüseyin Kadri Bey; BOA. HR. SAİD. 8/ 25. 2 Zilhicce 1318/ 23 Mart 1901- Ali Zati Bey.

İspanyolca, Macarca ve Bulgarca olmak üzere toplam dokuz tane dili bildiğini söylemiştir.⁶⁴³ Diplomatlar ayrıca Türkçe haricinde ortalama olarak üç tane dili bilmektedir.

Diplomatların sicil kayıtlarında belirttikleri üzerinden onların yabancı dil bilgileri hakkında bir yorum yapmamız mümkün olsa da lisan düzeylerinin değerlendirilmesinde şahsiliği olduğu unutulmamalıdır. Bu çalışmada tek tek diplomatların hayatlarına odaklanılmadığı için sicil kayıtlarında verdikleri yabancı dil bilgilerinin ne derece doğru olduğu hakkında yorum yapılamamaktadır. Ancak bildiği yabancı dilleri söylerken onların doğru söylediğini varsayabiliriz çünkü sicill-i ahvaller tetkik edilmekte ve onaylanmaktadır. Öte yandan bazen tevazu göstererek çok iyi bildikleri yabancı dilleri yalnızca aşına olduğunu söylemekle yetinme ihtimalleri de vardır. Örneklem grupta tespit edilmemekle birlikte, incelenen dönemde Osmanlı bürokrasisinde kendisine önemli bir yer edinen ve sadrazamlık yapmış Ahmed Cevad Paşa tercüme-i hal dosyasında bildiği yabancı diller kısmında Arapçaya ‘aşına’ olduğunu söylemiştir.⁶⁴⁴ Oysa Ahmed Cevad Paşa, ulema ve Arapça müderrislerle nam salmış bir aileden gelmektedir.⁶⁴⁵ Yine aynı paşa dosyasında yalnızca Türkçeye kitabet, Fransızcaya tekellüm ve Arapçaya aşına düzeyinde olmak üzere bildiği üç dilden bahsetmiştir. Ancak paşanın Yunanca, Farsça ve İtalyanca gibi başka dilleri de bildiği bilgisine sahibiz.⁶⁴⁶ Paşa bildiği bu diller konusunda da belki yine tevazu göstermiş, belki de dosyasında zikretmeye değecek kadar iyi düzeyde bilmediğini düşündüğünden belirtmemiş olabilir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere diplomatların sicill-i ahval kayıtlarında belirtmiş olduğu bildikleri yabancı diller kısmı diplomatın bize aktardığından ibarettir. Bu sebeple yabancı dil bilgileri değerlendirilirken diplomatların sicill-i ahval kayıtlarında belirttiklerinin öznel olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

Diplomatların bildikleri yabancı dil bilgisi konusunda dikkat edilmesi gereken diğer mevzu ise bildikleri yabancı dillerde sicill-i ahval kayıtlarını oluşturduktan sonra ilerleme ya da gerileme olmuş olma ihtimalidir. Örneğin, Çetine Sefiri Ahmed Feyzi

⁶⁴³ BOA. HR. SAİD. 21/ 4. 28 Cemazeyilahir 1327/ 17 Temmuz 1909- Nesim Alhaym Efendi.

⁶⁴⁴ BOA. DH. SAİDd. 2/1006. 29 Zilhicce 1267/ 25 Ekim 1851- Ahmed Cevad Paşa.

⁶⁴⁵ Mehmet Mercan, *Sadrazam Ahmed Cevad Paşa*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Toplumsal Bilimler Enstitüsü, 1998), s. 5.

⁶⁴⁶ Mercan, *Sadrazam Ahmed Cevad Paşa*, s. 123.

Bey, tercüme-i hal dosyasında Petersburg'taki memuriyeti esnasında bir sene kadar özel ders almak suretiyle Rusçayı kendisini ifade edebilecek kadar öğrendiğini belirtmiştir.⁶⁴⁷ Ancak Ahmed Feyzi Bey'in yurda döndükten sonra bu dili kullanmaya devam etmediği için zaten az olan Rusça bilgisinin zayıfladığı yorumunu yapmak mümkündür. Yine aynı diplomat tercüme-i hal kaydında 'Arapçayı serbestçe konuşurken günden güne kaybetmekte' olduğunu belirtmiştir.⁶⁴⁸ Ve muhtemel ki geçen seneler içerisinde Arapça bilgisini yitirmiştir.

Diplomatların yabancı dil bilgisi konusunda değinilmesi gereken diğer bir konu 'elsine-i selase' (üç dil: Türkçe, Arapça ve Farsça)'ye hâkimiyet düzeyleridir. Önceki yüzyıllardaki bürokratik kadrolara atanmak için bir anlamda 'elsine-i selase'yi bilmek bir gelenek gibi olsa da⁶⁴⁹ on dokuzuncu yüzyılda bu dilleri ya da en azından birini bilmeyen diplomatların olması artık bu yüzyılda bürokratik kadrolarda yer edinmek için bu dilleri bilmenin zorunluluk olmaktan çıkmasını ispatlar niteliktedir.

4.2.6. Neşriyatları: Kültürel Katkıları

Sicill-i Ahval Kanun-i Umumisi'nde memurların sicill-i ahval dosyalarındaki tercüme-i hallerinde neşredilmiş bir eseri bulunup bulunmadığına dair de bilgi vermeleri istenmiştir.⁶⁵⁰ Diplomatların yazılmış veya neşredilmiş bir eseri bulunup bulunmadığına dair tuttukları kayıtlara göre örneklem diplomatlarımızdan 11'i sicil kaydında en az bir yayını olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵¹ Ancak bu 11 diplomattan 2'si yazdığı eserleri tabettiremediğini belirtmiştir.⁶⁵²

⁶⁴⁷ BOA. HR. SAİD. 13/7. 8 Cemaziyelevvel 1324/ 30 Haziran 1906- Ahmed Feyzi Bey.

⁶⁴⁸ BOA. HR. SAİD. 13/7. 8 Cemaziyelevvel 1324/ 30 Haziran 1906- Ahmed Feyzi Bey.

⁶⁴⁹ Findley, "The Legacy of Tradition to Reform: Origins of the Ottoman Foreign Ministry." *International Journal of Middle East Studies* 1, 4 (1970), s. 346-347.

⁶⁵⁰ Bkz. BOA. Y. EE. 113/ 13. 6 Rabiulahir 1327/ 27 Nisan 1909. 3. Fasıl, 7. Madde.

⁶⁵¹ Bkz. BOA. HR. SAİD. 12/ 14. 20 Rabiulahir 1324/ 13 Haziran 1906- Salih Münir Paşa; BOA. HR. SAİD. 22/ 21. 4 Safer 1328/ 15 Şubat 1910- Abdülbaki Bey; BOA. HR. SAİD. 4/ 4. 11 Cemaziyelevvel 1313/ 30 Ekim 1895- Atin Karatodori Paşa; BOA. HR. SAİD. 5/ 28. 17 Rabiulevvel 1315/ 16 Ağustos 1897- Seyyid Mehmed Feridun Bey; BOA. HR. SAİD. 12/ 16. 23 Rabiulahir 1324/ 16 Haziran 1906- Şedid Ceyş Efendi; BOA. HR. SAİD. 14/ 15. 5 Muharrem 1325/ 18 Şubat 1907- Sami Bey; BOA. HR. SAİD. 13/ 3. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906- Selim Gürcü Efendi; BOA. HR. SAİD. 1/ 17. 1 Rabiulahir 1304/ 28 Aralık 1886- Danyal Saib Bey; BOA. HR. SAİD. 12/ 8. 5 Rabiulahir 1324/ 29 Mayıs 1906- Mehmed Emin Bey; BOA. HR. SAİD. 21/ 8. 15 Şaban 1327/ 1 Eylül 1909- Şerif Abdülkerim Sabit Bey.

⁶⁵² Bkz. BOA. HR. SAİD. 12/ 16. 23 Rabiulahir 1324/ 16 Haziran 1906- Şedid Ceyş Efendi. Paris Başşehbenderi Şedid Ceyş Efendi, sicill-i ahval dosyasında Arapça birkaç tiyatro ve risale eseri telif ettiğini ve Fransızca bazı eserleri tercüme ettiğini ancak hiçbirini tabettiremediğini belirtmiştir; BOA. HR. SAİD. 1/17. 1 Rabiulahir 1304/ 28 Aralık 1886- Danyal Saib Bey. Kars Şehbenderi Danyal Saib

Diplomatların neşriyatlarına bakıldığında, öne çıkan eserlerin başında Fransızcadan yaptıkları çeviri eserler ile hukuk, tarih, coğrafya ve iktisadi düşünce konuları hakkında yazmış oldukları kitaplar gelmektedir. Örneğin, Çetine Sefiri Ahmed Feyzi Bey, *Coğrafya-i Sevk-i Ceyş*, *Coğrafya-i Osmani* ve *Takvim-i Tekavim* gibi bazı coğrafya ve tarih kitapları yazdığını ya da tercüme ettiğini belirtmiştir.⁶⁵³ Seyyid Mehmed Feridun Bey ise hukuk alanında Fransızca bir risale neşrettiğini bildirmiştir.⁶⁵⁴

Yazılı veya basılı fark etmeksizin eseri olan diplomatlar dinî durumlarına göre ele alındığında, eseri olan 11 diplomattan 9'unun Müslüman ve kalan 2 diplomatın gayrimüslim olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla gerek Müslüman ve gerek gayrimüslim diplomatların yazdığı eserlerle Osmanlı kültürel hayatına katkıları olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁵⁵ Örneğin, incelediğimiz diplomatlar içerisindeki Petersburg Maslahatgüzarı Atin Karatodori Paşa'nın yazmış olduğu *Hukuk-ı Beynelmilel* isimli kitap, hukuk alanında yazılmış önemli bir eserdir.⁶⁵⁶ Selim Gürcü Efendi'nin neşrettirdiği *el Kabail-i Osmani* isimli eseri ise Osmanlı'yı yabancılara tanıtan önemli bir çalışmadır.⁶⁵⁷

4.3. Mesleki Safahat

Bu bölümün devam eden kısmı diplomatların mesleklerine ilk atanma yaşları ve kadroları, terfileri, maaş miktarları, mesleki kariyerleri boyunca sahip oldukları rütbe ve nişanları nelerdi ya da mesleki kariyerleri boyunca herhangi bir suça bulaştılar mı ve bulaştırsa bunun cezası neydi gibi mesleki kariyerlerine yönelik sorulacak temel

Bey de özlük dosyasında Rusça ve Türkçe olmak üzere birer kitap telif ettiğini ancak henüz basılmadığını bildirmiştir.

⁶⁵³ BOA. HR. SAİD. 13/ 7. 8 Cemazeyilevvel 1324/ 30 Haziran 1906- Ahmed Feyzi Bey.

⁶⁵⁴ BOA. HR. SAİD. 5/ 28. 17 Rabiulevvel 1315/ 16 Ağustos 1897- Seyyid Mehmed Feridun Bey.

⁶⁵⁵ Örneğin, gayrimüslim bir diplomat olan James W. Redhouse'un Osmanlı kültürel dünyasına katkısı için bkz. Carter Vaughn Findley, "Sir James W. Redhouse (1811-1892): Mükemmel Bir Doğubilimcinin Öyküsü," çev. Nuray Şimşek, *Kebikeç* 6, 1998, s. 227, 232. (Bab-ı Ali Tercüme Odası'ndaki üstün hizmetleriyle tanınan James W. Redhouse 1842 senesinde okullarda İngilizce eğitiminde kullanılması için Muntehabât-ı Lûgat-i Osmaniye isimli sözlüğünü tamamlamış ve 1861 senesinde Lexicon of English and Turkish isimli sözlüğünü neşretmiştir.)

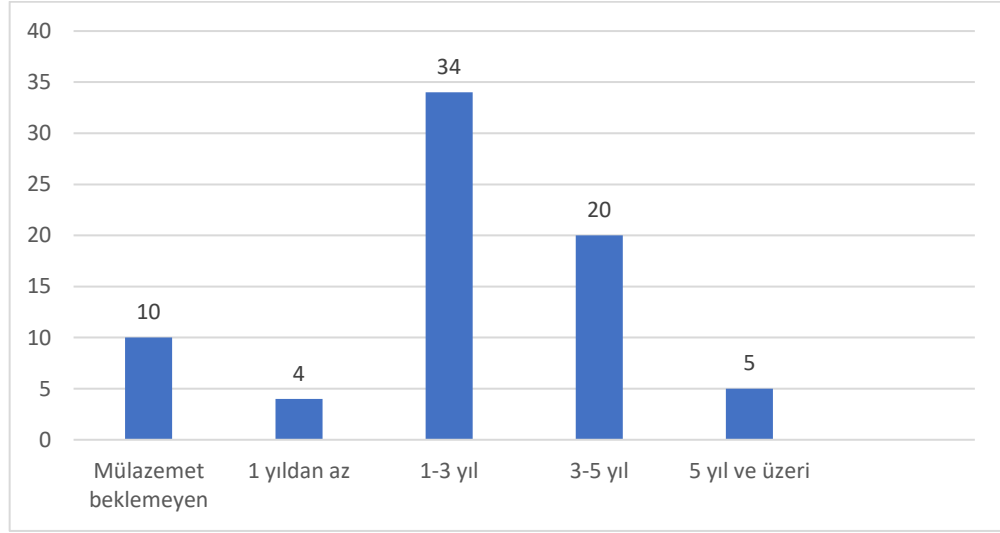
⁶⁵⁶ BOA. HR. SAİD. 4/ 4. 11 Cemaziyevvel 1313/ 30 Ekim 1895- Atin Karatodori Paşa.

⁶⁵⁷ BOA. HR. SAİD. 13/ 3. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906- Selim Gürcü Efendi.

sorularla, son dönem Osmanlı diplomatlarının yaşadığı kadrolaşma ve profesyonelleşme konularına odaklanacaktır.

4.3.1. İstihdam Usulü

Diplomat adayları Hariciye Nezareti'ndeki kadrolara atanabilmek için gerekli olan eğitimi aldıktan sonra, hüsn-i hizmetleri, gayretleri, yetenekleri ve sadakatlerini ispatladıktan sonra diplomat olarak atanabilmekteydi. Nitelikli eğitime sahip ve üstün ahlaki niteliklere haiz diplomatlar, mesleklerine başlamadan önce bazen mülazemet denilen mesleki anlamda eğitim görmeye devam ettikleri bekleme süresine tabi tutulmaktalardı.

Şekil 4.15. Diplomatların Maaşlı Olarak Atanmadan Önceki Mülazemet Süreleri

İncelenen diplomat grubunda 100 diplomattan 27'si maaşlı olarak atanmadan önce mülazemet yoluyla eğitimden geçip geçmediği bilgisini vermemiştir. Geriye kalan 73 diplomatın ise mülazemet süresi çeşitlilik göstermektedir. Şekil 5.15.' e göre 10 tane diplomat mülazemette beklemediğini,⁶⁵⁸ 4'ü bir yıldan az süreli mülazımlık süresi olduğunu, 34'ü 1-3 yıl arasında mülazım kaldığını, 20'si 3-5 yıl arasında mülazemette beklediğini ve 5'i 5 yıl ve üzerinde mülazım olarak kaldığını belirtmiştir. En kısa alt örnekler bir yıldan az bir süre mülazım olarak bekleyen Atın Karatodori Paşa, Mehmed

⁶⁵⁸ Diplomatların hangi durumlarda mülazemette beklemediği konusunda kesin bir bilgi söyleyemesek de diplomasi hizmetine başka bir meslek grubunda çalıştıktan sonra diplomatik kadrolarda yer alanların mülazemette beklemediği görülmüştür. Örneğin, ticaretle uğraşan Kostantin Sersuk Bey, 1892 senesinde ilk devlet hizmeti olan Chicago şehbenderliğine atandığında hiç mülazemette beklemediği bilgisini vermiştir. BOA. HR. SAİD. 8/ 8. 11 Zilhicce 1317/ 12 Nisan 1900- Kostantin Sersuk Bey.

Bahaddin Bey, Cebail Beşir Efendi ve İbrahim Edhem Bey'dir. Atin Karatodori Paşa, 1853 tarihinde mülazemeten girdiği Bab-ı Ali Tercüme Odası Hulefaliğından sonra 1854 senesinde 1.000 kuruş maaşla Berlin Sefareti Ataşeliği'ne atanmıştır.⁶⁵⁹ Diploması hayatının sonraki dönemlerinde Tahran Sefareti Müsteşarı olarak görev yapacak Mehmed Bahaddin Bey'in diplomasıye girişi ise 1867 senesinde 16 yaşındayken yine mülazemeten olmuştur. Mehmed Bahaddin Bey mülazemeten girdiği Nevrekop Tahrirat Kaleminden aynı sene 400 kuruş maaşla yeni kurulan Nevrekop Daire-i Belediye Kitabeti'ne tayin olunmuştur. Ancak Bahaddin Bey görevinden bir sene sonra kendi rızasıyla istifa etmiş ve 1871 senesine kadar devlet hizmetinde bulunmamıştır. Devlet hizmetine tekrar döndüğü 1871 senesinde ise 120 kuruş maaşla Kastamonu Vilayeti Mektubi Kalemine dahil olmuştur.⁶⁶⁰ Varna Şehbenderi Cebail Beşir Efendi ise 1898 senesinde 20 yaşında iken Tahrirat-ı Hariciye Kalemine mülazemeten girmiştir. Cebail Beşir Efendi aynı sene Zabtiye Nezareti Tercüman Muavinliği'ne 1.000 kuruş maaş ile nakl-i memuriyet ederek mülazemet süresi uzamadan aynı sene maaşlı olarak çalışmaya başlamıştır.⁶⁶¹ Benzer biçimde Atina ve Pire Şehbenderi İbrahim Edhem Bey de kısa süreli mülazemetinin ardından aynı yıl maaşlı olarak çalışmaya başlamıştır. 1885 senesinde 22 yaşında iken mülazemetle Nafia Nezareti Celilesi Tercüme Kalemine giren İbrahim Edhem Bey, aynı sene 600 kuruş maaşla Hariciye Nezareti Celilesi Umur-ı Şehbenderi Kalemine naklolmuştur.⁶⁶² İncelediğimiz grupta 6 sene mülazım olarak bekleyen Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi ise en uzun süre mülazemette bekleyen diplomattır. Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi henüz 15 yaşında olduğu 1846 senesinde Divan-ı Hümayun Kalemine mülazemeten girmiş ve 1852 senesine kadar maaşsız olarak devlet hizmetinde bulunmuştur. Sermed Efendi 1852 senesinde Bab-ı Ali Tercüme Odası'na nakliyle birlikte 950 kuruş maaşa nail olabilmıştır.⁶⁶³ Görüldüğü üzere incelediğimiz diplomat grubundan 1 seneden az mülazım olarak bekleyen örnekler olduğu gibi 6 sene mülazemette bekleyen örnek de mevcuttur. Bu sürenin değişiminde rol oynayan faktörler hakkında kesin bilgiler mevcut olmasa da uzun süre mülazım olarak bekleyen

⁶⁵⁹ BOA. HR. SAİD. 4/ 4. 11 Cemaziyelevvel 1313/ 30 Ekim 1895- Atin Karatodori Paşa.

⁶⁶⁰ BOA. HR. SAİD. 21/ 3. 7 Cemazeyilahir 1327/ 26 Haziran 1909- Mehmed Bahaddin Bey.

⁶⁶¹ BOA. HR. SAİD. 18/ 20. 3 Zilhicce 1325/ 7 Ocak 1908- Cebail Beşir Efendi.

⁶⁶² BOA. HR. SAİD. 9/ 7. 8 Rabiulahir 1319/ 25 Temmuz 1901- İbrahim Edhem Bey.

⁶⁶³ BOA. HR. SAİD. 1/ 18. 25 Safer 1304/ 23 Kasım 1886- Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi.

diplomat adaylarının bazen gerekçeler yüzünden uzun süre mülazemette kaldığı görülmüştür. Örneğin, sicill-i ahval kaydında 5 sene mülazım kalmış gibi görünen Karagoyevîç Şehbenderî Hüseyin Kadri Bey 1883 senesinde 17 yaşında iken Bab-ı Ali Mektubi-i Hariciye Kalemi'ne dâhil olmuş ancak 3 ay sonra babasının vazifesi dolayısıyla Bükreş'e gitmiştir. Babası bulunduğu ülkede mutasarrıf iken vefat edince Hüseyin Kadri Bey zorunlu olarak orada iki sene daha yaşamıştır. Hüseyin Kadri 1888 senesinde Köstence Şehbenderliği Kançılarlığına maaşlı olarak atanabilmiştir.⁶⁶⁴ Hüseyin Kadri Bey'in mülazemet süresi diplomatın elinde olmayan sebeplerden ötürü uzamıştır.

Mülazemet süresi konusunda dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi mülazemet süresi ile göreve maaşlı olarak başlama yaşı arasında herhangi bir ilişki bulunmamasıdır. Örneğin, dönemin koşullarına göre ileri bir yaş sayılabilecek 20 yaşında göreve başladığı halde 5 yıl gibi oldukça uzun süre mülazım kalan örnekler olduğu gibi,⁶⁶⁵ 16 gibi genç bir yaşta mülazemeten işe başlayıp aynı sene maaşlı olarak bir kadroya atanan örnekler de mevcuttur.⁶⁶⁶

Mülazemet konusundaki bir diğer husus mülazım olarak hizmet etmenin diplomatın yaşından bağımsız bir durum olduğudur. Zira 15 yaşında mülazım olan bir diplomata rastladığımız gibi 26 yaşında da mülazım olan örneklerimiz vardır. Örneğin, ilerleyen meslek hayatında Viyana Sefirliği yapacak olan Sadullah Paşa meslek hayatına mülazemeten 1852 senesinde henüz 15 yaşında iken Hazine-i Maliye Varidat Kalemi'ne dahil olarak başlamıştır.⁶⁶⁷ Öte yandan Avusturya Şehbenderliği yapmış olan Kirkor Yaldızyan'ın mesleğe ilk giriş yaşı 26 olmasına rağmen, 8 ay kadar mülazemeten ve maaşsız olarak Beyoğlu Telgrafhanesi'nde çalışmıştır.⁶⁶⁸

⁶⁶⁴ BOA. HR. SAİD. 6/ 14. 14 Muharrem 1316/ 4 Haziran 1898- Hüseyin Kadri Bey.

⁶⁶⁵ Bkz. BOA. HR. SAİD. 11/ 1. 15 Cemazeyilahir 1321/ 8 Eylül 1903- Yusuf Ziya Bey. Yusuf Ziya Bey 20 yaşında mülazemeten girdiği Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Hariciye Kalemi'nde beş sene mülazemeten çalıştıktan sonra 1309/ 1891 senesinde 1,000 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisatla Atina ve Debre Şehbender Vekâleti Kançılarlığı'na tayin olunmuştur.

⁶⁶⁶ Bkz. BOA. HR. SAİD. 21/ 3. 7 Cemazeyilahir 1327/ 26 Haziran 1909- Mehmed Bahaddin Bey. 1284/ 1867 senesinde 16 yaşındayken Nevrekop Tahrirat Kalemi'ne mülazemetle dâhil olan Mehmed Bahaddin Bey küçük yaşına rağmen aynı yıl Nevrekop Daire-i Belediye Kitabeti'ne 400 kuruş maaşla naklolmuştur.

⁶⁶⁷ BOA. HR. SAİD. 1/ 24. 6 Şaban 1305/ 18 Nisan 1888- Sadullah Paşa.

⁶⁶⁸ BOA. HR. SAİD. 12/ 5. 28 Rabiulevvel 1324/ 22 Mayıs 1906- Kirkor Yaldızyan Efendi.

Ayrıca kimi diplomat adayı henüz talebe iken mülazım olarak devlet pozisyonlarında kendilerine yer edinmişlerdir. Örneğin, Hüseyin Hüsnü Paşa 1859 senesinde Paris'te harbiye mektebinde eğitim görürken Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Erkan-ı Harbiye sınıfına kabul olunup kendisine erkân-ı harbiye yüzbaşılığı tevcih olunmuştur.⁶⁶⁹ Mahmud Esad Paşa ise Beyazıd Mekteb-i Rüşdiyesi'ndeki eğitimini tamamladıktan sonra yükseköğrenimine devam etmeden 1849 senesinde henüz 13 yaşında iken Divan-ı Hümayun Kalemi'ne ve 1853 senesinde Tercüme Odası'na mülazemeten dâhil olmuştur. Ve ertesi yıl hükümet tarafından Paris'e Mekteb-i Osmani'de eğitim görmek için gönderilmiştir. Görüldüğü üzere Mahmud Esad yükseköğrenimini tamamlamadan henüz talebe iken mülazemeten devlet hizmetine başlamıştır.⁶⁷⁰ Benzer biçimde Ali Nihad Bey de Mekteb-i Sultani'de tahsiline devam ederken henüz şehadetnamesini alıp mezun olmamışken, mülazemeten Mektubi-i Hariciye Kalemi'nde çalışmaya başlamıştır.⁶⁷¹

Son olarak diplomatların yalnızca mesleğe ilk atanma döneminde değil, görev değişikliği durumlarında da mülazemeten bekledikleri durumlar olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Örneğin, Abdülbaki Bey 1877 senesinde henüz 18 yaşında iken mülazemeten Hariciye Kitabeti Kalemi'ne dâhil olmuş ve 1880 senesinde 300 kuruş maaşla Umur-u Hukukiye-i Muhtelita Kalemi'ne girmiştir. Abdülbaki Bey 1881 senesinde kendi arzusuyla bu görevinden istifa etmiş ve aynı yıl Mektubi-i Hariciye Kalemi'ne yine mülazemetle dâhil olabilmıştır. Abdülbaki Bey'in bu mülazemeti ise bir sene sürmüş ve 1882 yılında 750 kuruş maaşa nail olmuştur.⁶⁷² Nasri Franko Bey ise 1849 senesinde 17 yaşındayken devlet hizmetine girdiği ilk pozisyon olan Esham-ı Umumiye İdaresi'ndeyken mülazemetle beklemeyerek 750 kuruş maaş almıştır. Bahsi geçen kurumun Maliye Nezareti'ne devredilmesiyle Nasri Franko Bey 1865 senesinde mülazemetle Tahrirat-ı Hariciye Kalemi'ne dâhil olmuştur. Görüldüğü üzere 16 sene devlet hizmetinde bulunan Nasri Franko Bey, çalıştığı kurumun devriyle atanmak zorunda olduğu yeni birime geçerken mesleki tecrübesine bakılmaksızın mülazım olarak kalmıştır. Nasri Franko Bey Tahrirat-ı Hariciye Kalemi'nde 6 ay

⁶⁶⁹ BOA. HR. SAİD. 5/ 30. 24 Rabiulevvel 1315/ 23 Ağustos 1897- Hüseyin Hüsnü Paşa.

⁶⁷⁰ BOA. HR. SAİD. 4/ 1. 15 Şaban 1312/ 11 Şubat 1895- Mahmud Esad Paşa

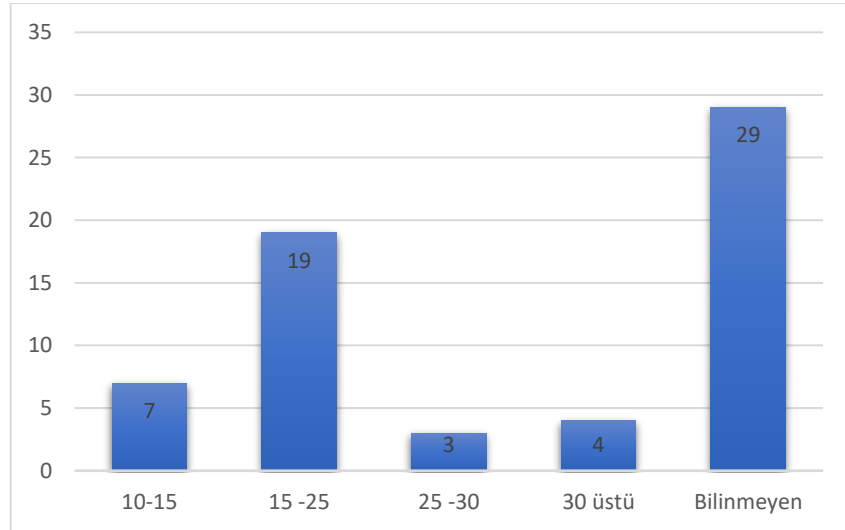
⁶⁷¹ BOA. HR. SAİD. 3/ 2. 5 Rabiulahir 1311/ 16 Ekim 1893- Ali Nihad Bey.

⁶⁷² BOA. HR. SAİD. 22/ 21. 4 Safer 1328/ 15 Şubat 1910- Abdülbaki Bey.

mülazım kaldıktan sonra 200 kuruş maaşa nail olabilmıştır.⁶⁷³ Mehmed Tahir Efendi ise 1878 senesinde mülazemeten dâhil olduğu aşar idaresinden sonra 1879'da 600 kuruş maaşla Belediye-i Tahrir-i Nüfus İdaresi'nde çalışmaya başlamıştır. 1880 senesinde ise Yenişehir Şehbenderhanesine tekrar maaşsız olarak mülazemeten atanmıştır. Mehmed Tahir Efendi bir müddet mülazım kaldıktan sonra aynı sene Yenişehir Şehbenderhanesi Kançılarlığına tayin edilmiştir.⁶⁷⁴

4.3.2. Memuriyete Giriş Yaşları

Diplomat olarak devlet hizmetinde bulunan kimselerin mülazemet süreleri dâhil olmak üzere göreve başlama yaşları değişkenlik göstermekle birlikte, ortalama olarak mesleklerine mülazemeten giriş yaşları 19'dur. Özellikle son dönem Osmanlı diplomatlarının eğitimlerini tamamlar tamamlamaz çok kısa süreli bir mülazemetin ardından küçük yaşlarda mesleğe başlamalarının sebebi ise nitelikli eğitime sahip diplomatlara duyulan ihtiyacın fazlalığından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple diplomat adayları eğitimlerini tamamlar tamamlamaz kendilerine hariciye kadrolarında yer edinebilmişlerdir.

Şekil 4.16. Diplomatların Mülazemeten İşe İlk Giriş Yaşları

⁶⁷³ BOA. HR. SAİD. 2/ 11. 1 Cemazeyilahir 1308/ 12 Ocak 1891- Nasri Franko Bey.

⁶⁷⁴ BOA. HR. SAİD. 2/ 8. 12 Şaban 1307/ 3 Nisan 1890- Mehmed Tahir Efendi.

Diplomatların hizmete giriş yaşları ile ilgili tüm veriler yukarıdaki şekilde verilmiştir. Buna göre diplomatların 7'si 10-15 yaş aralığında⁶⁷⁵ mülazemeten devlet hizmetine dahil olurken, 19'u 15-25 yaş aralığında, 3'ü 25-30 yaş aralığında ve 4'ü 30 yaşının üstünde devlet hizmetinde çalışmaya başlamıştır. 29 kişi ise mülazemeten mesleğe giriş yaşları hakkında bilgi vermemiştir. Belirtenler arasında diplomatların mülazemeten işe dâhil olma yaşları ortalama 19'dur. İncelenen diplomatların ortalama olarak mülazemette bekleme süreleri ise 2,5 yıldır.

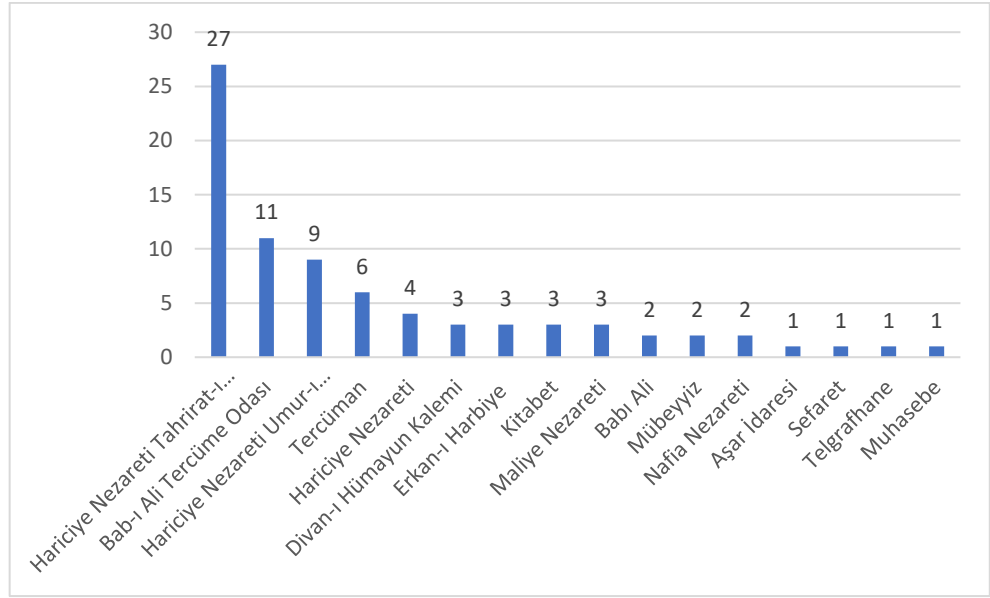
Diplomatların devlet hizmetine giriş yaşları 19 gibi erken sayılabilecek bir yaş olmasına rağmen, diplomatlar kariyerlerinin zirvesi olan sefirlik pozisyonuna ulaşmaya kadar uzun yıllar devlet hizmetinde çalışmışlardır. İncelenen sefirlerin bu pozisyona ulaşana kadar meslek hayatında ortalama 25 yıl geçirdikleri tespit edilmiştir. İncelediğimiz diplomatlar arasında en genç yaşında sefir olan diplomat ise Seyyid Mehmed Feridun Bey'dir. 1846 senesinde doğan Seyyid Mehmed Feridun Bey 1864 yılında mülazemeten tahrirat-ı hariciye odasında devlet hizmetine dâhil olmuştur. Kısa süren diplomatik hizmetleri sonunda 1872 senesinde henüz 26 yaşındayken Paris'e maslahatgüzar olarak görevlendirilmiştir.⁶⁷⁶ Seyyid Mehmed Feridun Bey gibi istisna örnekler olmakla birlikte ortalama olarak sefir olma yaşı ise 40'tır.

4.3.3. İlk Atanma Yerleri

Son dönem Osmanlı Devleti'nde Hariciye diplomatlarının atanmasında belirli bir hiyerarşik terfi ve kariyer çizgisinin olup olmadığını gözlemlemek için ilk atanma birimleri ve sonrasındaki terfi sürecini incelemek gerekmektedir. Bu sebeple diplomatların mülazemeten atandığı ilk kadrolar da çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir.

⁶⁷⁵ Mülazemeten işe başlayan en küçük diplomat adayı henüz 11 yaşında iken 1862 senesinde Maliye Nezareti'nde memuriyete dâhil olan Ali Nihad Bey'dir. Ancak Ali Nihat Bey bir sene sonra Mekteb-i Sultani açılınca tahsiline devam etmeye karar vermiş ve memuriyeti terk ederek Sultani'ye girdiğini söylemiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 3/ 2. 5 Rabiulahir 1311/ 16 Ekim 1893- Ali Nihad Bey.

⁶⁷⁶ BOA. HR. SAİD. 5/ 28. 17 Rabiulevvel 1315/ 16 Ağustos 1897- Seyyid Mehmed Feridun Bey.

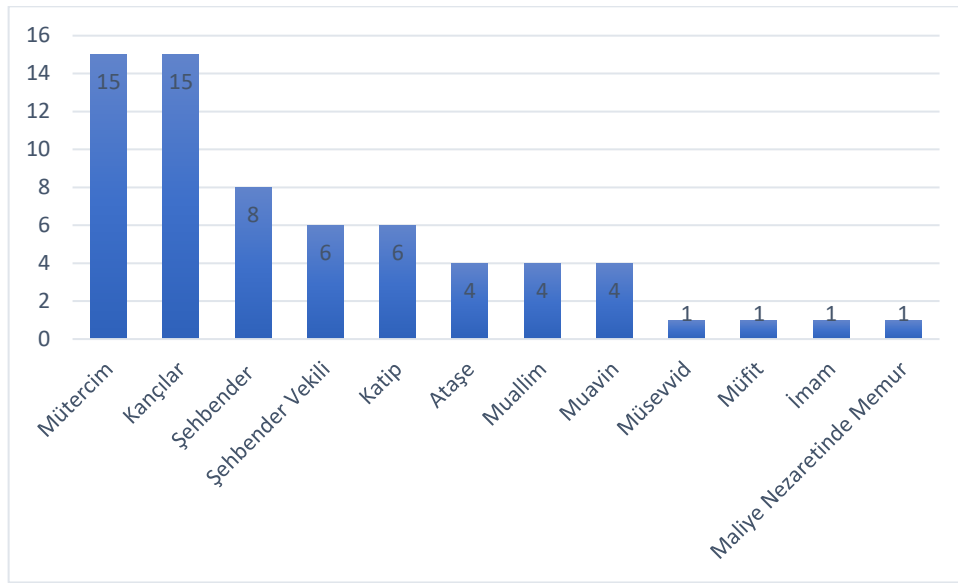
Şekil 4.17. Diplomatların Mülazemeten Atandığı İlk Birimler

Yukarıdaki şekle göre diplomatlar içerisinde toplam 79 diplomat mülazemeten başladıkları ilk kadrolarının bilgisini vermiştir. Buna göre belirtenler arasında 27 kişinin (%34) mülazemeten dâhil olduğu ilk işleri Hariciye Nezareti'ne bağlı Tahrirat-ı Ecnebiye Kalemi'dir. Ardından 11 kişi (%14) Bab-ı Ali Tercüme Odası'nda, 9 kişi (%11) Hariciye Nezareti Umur-ı Şehbenderi Kalemi'nde ve 10 kişi (%12) Hariciye Nezareti'ne bağlı diğer kalemlerde istihdam edildiğini belirtmiştir. Ayrıca sayıları çok olmamakla birlikte mülazemeten Maliye Nezareti ve Ticaret ve Nafia Nezareti gibi kurumlarda da mesleklerine başlayan diplomatlar da vardır.

Diplomatların mesleki kariyerlerinde temas edilmesi gereken diğer bir konu Tercüme Odası'nın diplomatların mesleki tecrübelerini kazanmalarındaki önemidir. Birçok akademik çalışma Osmanlı Devleti'nin üst düzey idari kadrosunu oluşturan seçkinlerin bel kemiğini Tercüme Odası'ndan mezun olan grubun oluşturduğunu söylemektedirler.⁶⁷⁷ Bizim çalışmamızda ise meslek hayatına Tercüme Odası'nda

⁶⁷⁷ Bu çalışmalardan bazıları için bkz. Roderic Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, (Princeton: Princeton University Press, 1963), s.29; Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789-1922*, s. 134-135; Lewis, *Emergence of Modern Turkey*, s.109; Cahit Bilim, "Tercüme Odası", *OTAM I*, 1990, s. 41-42; Balcı, *Babı Ali Tercüme Odası*; Bouquet, *Sultanın Paşaları*, s. 359. Olivier Bouquet ise, paşaların hayatını incelediği prosopografik çalışmasında Tercüme Odası'nın son dönem Osmanlı bürokratik kadrolarına atanmak için parlayan bir yıldız mahiyetinde bir kurum olduğunu söylese de çalışmasında meslek hayatına Tercüme Odası'nda başlayan sadece 8 paşaya rastladığını söyleyerek odanın temsil gücünün azlığına vurgu yapmıştır. Bunun sebebini ise incelediği paşalar içerisinde çok fazla diplomat olmamasına ve meslek hayatlarına Tercüme Odası'nda

başlayan 3 gayrimüslim⁶⁷⁸ ve 8 Müslüman olmak üzere toplamda 11 diplomatın olması,⁶⁷⁹ Tercüme Odası'nın diplomatların yetişmesine oynadığı rolü destekler niteliktedir. Modern eğitim kurumlarının kurulduğu ve çoğunluklu eğitimlerini bu kurumlarda alan son dönem diplomatlarına odaklanan bu çalışmada 100 diplomattan 11'inin ilk atanma biriminin Bab-ı Ali Tercüme Odası olması, odanın diplomasi hizmetindeki önemini göstermektedir.

Şekil 4.18. Diplomatların Maaşlı Olarak Atandığı İlk Görevler

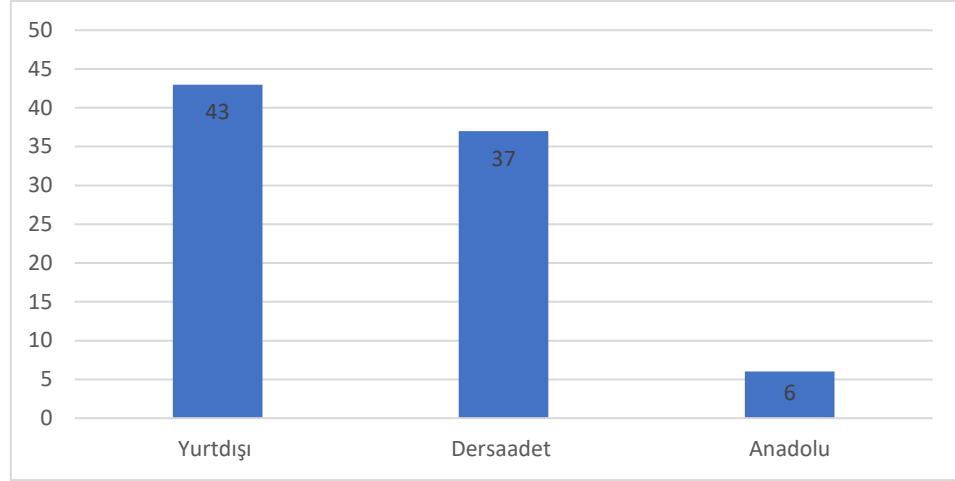
Maaşlı olarak atandığı ilk hizmetin bilgisini veren 66 diplomattan 61'i bürokratik kadrolarda tercüman, kâtip, kançılar veya şehbender gibi idari alanlarda hizmet vermişlerdir. 4'ü ise muallim olarak eğitim alanında devlet hizmetine giriş

başlayanların genellikle diplomat olarak hizmette bulunmasına bağlamıştır. Bkz. Bouquet, *Sultanın Paşaları: Osmanlı Devlet Ricali Hakkında Bir Deneme (1839-1909)*, s. 359.

⁶⁷⁸ Bkz. BOA. HR. SAİD. 4/ 4. 11 Cemaziyevvel 1313/ 30 Ekim 1895- Atin Karatodori Paşa; BOA. HR. SAİD. 4/ 14. 29 Recep 1313/ 15 Ocak 1896- Kostaki Panciri Efendi; BOA. HR. SAİD. 14/ 1. 26 Şevval 1324/ 13 Aralık 1906- Josef Arsin Efendi.

⁶⁷⁹ Bkz. BOA. HR. SAİD. 12/ 14. 20 Rabiulahir 1324/ 13 Haziran 1906- Salih Münir Paşa; BOA. HR. SAİD. 10/ 11. 26 Recep 1320/ 29 Ekim 1902- Hüseyin Sabri Bey; BOA. HR. SAİD. 2/ 3. 11 Rabiulahir 1307/ 5 Aralık 1889- İsmail Zühdü Bey; BOA. HR. SAİD. 1/ 29. 15 Şaban 1305/ 27 Nisan 1888- Mustafa Nazım Bey; BOA. HR. SAİD. 13/ 8. 17 Cemazeyilevvel 1324/ 9 Temmuz 1906- Fuad Sadık Bey; BOA. HR. SAİD. 21/ 8. 15 Şaban 1327/ 1 Eylül 1909- Şerif Abdülkerim Sabit Bey; BOA. HR. SAİD. 3/ 6. 1 Ramazan 1311/ 8 Mart 1894- Bahaddin Bey; BOA. HR. SAİD. 16/ 16. 4 Recep 1325/ 13 Ağustos 1907- Hüseyin Nazmi Bey.

yapmıştır.⁶⁸⁰ 1 kişi imam olarak devlet hizmetine dâhil olduğunu söylerken,⁶⁸¹ bir kişi de Maliye Nezareti Mektubi Kalemi'nde göreve başladığını belirtmiştir.⁶⁸² Eğitim, maliye ya da dinî sektörlerden diplomatik hizmetlere geçen memurların varlığı ise meslekler arasında keskin ayrımların olmadığını ve nakl-i memuriyet suretiyle başka bir alandaki memuriyete geçebilmenin mümkün olduğunu göstermektedir.

Şekil 4.19. Diplomatların Maaşlı Olarak Mesleğe Başlangıç Yerleri

Diplomatların mülazemetleri mesleğe dair birçok tecrübeyi kazandığı ve gerekli donanımına kavuştuğu dönem olmuştur. Bu tecrübeyi elde ettikten sonra, diplomat

⁶⁸⁰ Beyrut'taki Katolik mektebinde 8 sene muallimlik yapan Şedid Ceyş Efendi 1855 senesinde gereken lüzum üzerine Viyana Sefareti'nde fahrî olarak devlet hizmetine giriş yapmıştır. Şedid Ceyş Efendi ilerleyen kariyerinde Paris Başşehbenderliği'ne atanacaktır. Bkz. BOA. HR. SAİD. 12/ 16. 23 Rabiulahir 1324/ 16 Haziran 1906- Şedid Ceyş Efendi. 1875 senesinde Üsküdar Mekteb-i Rüşdiyesinde Fransızca muallimi olarak göreve başlayan İbrahim Hakkı Bey ertesi yıl Bab-ı Ali Tercüme Odası'na geçiş yapmıştır. Bkz. BOA. HR. SAİD. 3/ 21. 19 Rabiulevvel 1312/ 20 Eylül 1894- İbrahim Hakkı Bey; 1894 senesinde Filipe İslam Mektebi'nde 500 kuruş maaşla muallim olarak göreve başlayan Mehmed Ragıb Efendi 1897 senesinde yine 500 kuruş maaşla Hariciye Nezareti Mektubi kalemine geçiş yapmıştır. Bkz. BOA. HR. SAİD. 23/ 18. 24 Cemazeyilevvel 1330/ 11 Mayıs 1912- Mehmed Ragıb Efendi; Anton Hırsofidî Efendi'nin 1875 senesinde Yenişehir Fener İdadi Mektebi'nde muallim olarak başladığı kariyeri çalıştığı mektebin kapatılması sebebiyle 1879 senesinde sonlanmıştır. Anton Hırsofidî kariyerine 1881 senesinden itibaren Yenişehir şehbenderhanesinde tercüman olarak devam etmiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 12/ 9. 5 Rabiulahir 1324/ 29 Mayıs 1906- Anton Hırsofidî Efendi.

⁶⁸¹ Resul Hayri Efendi 1880 senesinde bab-ı meşihat tarafından yapılan imtihan ile ehliyetini ispat ettikten sonra aylık 1.000 kuruş maaş ile Atina ve Debre Başşehbenderhanesi imamlığına atandığını söylemiştir. Resul Hayri Efendi'ye Yunan Harbi'ndeki tutumu dolayısıyla önce 4. Rütbeden mecidi nişanı ihsan buyurulmuş ve 1887 senesinde 1.500 kuruş maaş ve 500 kuruş tahsisat ile Podgurca şehbenderliğine vekâleten atanmıştır. Resul Hayri Efendi ilerleyen kariyerinde Cenova başşehbenderliği yapacaktır. BOA. HR. SAİD. 13/ 1. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906- Resul Hayri Efendi.

⁶⁸² Mehmed Münici Bey 1889 senesinde Mekteb-i Mülkiye'den şehadetname aldıktan sonra 300 kuruş maaşla Maliye Nezareti Mektubi Kalemi'ne dâhil olduğunu ve kendi arzusuyla 1891 senesinde Hariciye Nezareti Umur-ı Şehbenderi Kalemi'ne geçiş yaptığını söylemiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 9/ 2. 7 Safer 1319/ 26 Mayıs 1901- Mehmed Münici Bey.

adaylarının maaşlı olarak başladıkları ilk görev yerleri çoğunlukla %50'lik bir oranla (43 kişi) yurt dışı olmuştur. Ayrıca, sivil bürokrasi hizmetine nerede başladığını belirtenlerin %43'ü (37 kişi) günümüzün İstanbul'unda meslek hayatlarına başlarken %7'lik (6 kişi) bir oran Anadolu'da devlet hizmetine dâhil olmuştur.

Diplomatların ilk atandıkları pozisyonlardan itibaren meslek hayatları boyunca elde ettikleri tecrübeler yani liyakat ve ehliyetleri onların terfi alarak yükselmelerini sağlamışlardır. Mesleki deneyim diplomatlar için önemli avantajlar sağlamakta ve onların mesleki kariyerindeki başarıları sefir ya da şebenderliğe yükselebilmelerini sağlamaktaydı. Nitekim diplomatların önemli bir kısmı, eğitimini tamamladıktan sonra kâtiplik, tercümanlık gibi daha alt kademeli diplomatik hizmetlerde göreve başlamış ve mesleki deneyim elde ettikçe, şebender, başşebender, elçi veya büyükelçi gibi daha üst düzey görevlerde diplomat olarak görevlendirilmişlerdir.

Meslek hayatlarının ilk yıllarında diplomasiye dair birçok tecrübeyi biriktirip gerekli donanımına kavuştuktan sonra mesleklerinde zirveye ulaşan diplomat örnekleri vardır. Buna en güzel örneklerden biri Mahmud Esad Paşa'dır. Mahmud Esad Paşa, Paris'e büyükelçi olarak atandığı mesleğindeki bir anlamda zirve noktası olan 1879 senesine kadar uzun bir meslek hayatı geçirmiştir. Mahmud Esad Paşa, kariyerine 1849 senesinde mülazemeten atandığı Divan-ı Hümayun Kalemi'nde başlamıştır. Akabinde Paris'te dil eğitimi alan Mahmud Esad, Mekteb-i Osmani'deki tahsilini tamamladıktan sonra 1857 senesinde 3.000 kuruş maaşla Petersburg Sefaret-i Seniyyesi kâtibi olarak hizmete başlamıştır. 1861 senesinde ise 2.000 kuruş maaşla Paris Sefaret-i Seniyyesi ikinci kitabetine atanmıştır. 1867 senesinde paşanın maaşı 3.000 kuruşa çıkartılmış ve aynı sefaretin baş kitabetine tayin olmuştur. Değişik sefaretlerdeki 10 yıllık kâtiplik hizmetinden sonra, paşa 1869 senesinde 7.500 kuruş maaş ile Peşte Başşebenderliğine ve oradan 1871 senesinde 20.000 kuruş maaş ile Atina Orta Elçiliğine tayin olmuştur. 1876 senesinde 30.000 kuruş maaş ile Roma Sefareti Seniyyesi orta elçiliğine tayin edilen paşa hemen ertesi yıl 45.000 kuruş maaş ile Viyana Sefaret-i Seniyyesi büyükelçiliğine terfi olunmuştur. 1878 senesi sonunda ise 14.000 kuruş maaş ile Hariciye Müsteşarlığı'na ve 1880 senesinde 36.000 kuruş maaş ve birinci rütbeden Osmanî nişanı ile Paris Sefareti Seniyyesi büyükelçiliğine

atanmıştır.⁶⁸³ Görüldüğü üzere Mahmud Esad Paşa kariyerindeki zirve olan büyükelçilik seviyesine ulaşmadan önce gençlik döneminde uzun yıllar kâtiplik yapacak ve elçi olmak için gereken donanımı uzun yıllar kâtiplik hizmeti vererek elde edecekti. Bu yönüyle Mahmud Esad Paşa'nın mesleki kariyeri, profesyonel diplomat tanımına güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Diplomat atamalarında dikkati çeken hususlardan biri de askerî eğitim alan kimselerin askerî eğitim alırken devlet hizmetine girmiş sayılmasıdır.⁶⁸⁴ Bu sebeple askerî eğitilmiş diplomatlar ilk iş olarak askerî pozisyonlara atanmış ve sonrasında diplomasi hizmetinde bulunmuştur. Örneğin, Müşir Arif Paşa'nın oğlu olan Ahmed Feyzi Bey muhtemelen pederinin yönlendirmesiyle askerî bir eğitim almış ve askerî idadilerin akabinde yüksekokul olarak Mekteb-i Harbiye-i Şahane'ye devam etmiştir. Ahmed Feyzi Bey 1880 senesinde Mekteb-i Harbiye'de tahsilini sürdürürken Erkan-ı Harbiye Yüzbaşılığına, 1881'de Mısır Fevkalade Komiserliği'ne, 1886'da Erkan-ı Harbiye Kaymakamlığı'na, 1891'de Erkan-ı Harbiye Mülazımlığına ve akabinde Petersburg Sefaretinde ataşemiliterliğe atanmıştır.⁶⁸⁵ Benzer biçimde Hüseyin Hüsnü Paşa da Paris'te askerî okulda okurken 1859 senesinde Erkan-ı Harbiye Yüzbaşısı olarak devlet hizmetine girmiş ve 1866'da Erkan-ı Harbiye Kolağalığına, 1868'de Erkan-ı Harbiye Binbaşılığına, 1873'de Erkan-ı Harbiye Kaymakamlığı'na, 1878'de Erkan-ı Harbiye Müdürlüğü'ne atandıktan sonra 1883 senesinde müfettiş olarak görevlendirilmiştir. 1889 senesinde ise 25.000 kuruş maaş ve 15.500 kuruş tahsisat ile Petersburg'a sefir tayin kılınmıştır.⁶⁸⁶

Ayrıca, diplomat atamalarında genellikle diplomatların sosyal profilleri ile atandıkları bölge arasında da bir ilişki bulunduğunu söylemekte fayda vardır. İmparatorluğun İran ve Hindistan gibi dinî ilişkisinin olduğu Müslüman bölgelerine İslami kültüre hâkim elçi ve şebkenderler atanırken, Avrupa ülkelerine gönderilen elçi ve şebkenderlerin

⁶⁸³ BOA. HR. SAİD. 4/ 1. 15 Şaban 1312/ 11 Şubat 1895- Mahmud Esad Paşa.

⁶⁸⁴ Ahmed Feyzi Bey bu durumu sicill-i ahval kaydında "asker olduğum için hizmet-i devlete girişim mekteb-i harbiye-i mülukaneye kaydım tarihinde bedadır." şeklinde belirtmiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 13/ 7. 8 Cemazeyilevvel 1324/ 30 Haziran 1906- Ahmed Feyzi Bey.

⁶⁸⁵ BOA. HR. SAİD. 13/ 7. 8 Cemazeyilevvel 1324/ 30 Haziran 1906- Ahmed Feyzi Bey. Ahmed Feyzi Bey'in ataşemiliterliği, ataşemiliterlik gibi diplomatik pozisyonların askerlik geçmişi olan kimseler arasından seçildiğini ispatlar niteliktedir. Ataşemiliter tayini için ayrıca bkz. Findley, *Ottoman Civil Officialdom*, s. 176-177.

⁶⁸⁶ BOA. HR. SAİD. 5/ 30. 24 Rabiulevvel 1315/ 23 Ağustos 1897- Hüseyin Hüsnü Paşa.

Batı kültürünü tanıyan, bilen kimseler arasından seçildiği gözlemlenmektedir.⁶⁸⁷ Örneğin, incelediğimiz diplomat grubunda yer alan Iraklı Molla Ahmed Efendi'nin oğlu Resul Efendi, sıbyan mektebinde sarf, nahv ve fikh tahsil etmiş ve sonrasında yükseköğrenime devam etmemiştir. Kendi imkânlarıyla Arapça ve Farsça bilgisine ek olarak Türkçeyi de öğrenen Resul Efendi, çağdaşı diplomatlarla kıyaslandığında nitelikli bir eğitime sahip olmamasına ve diplomasi dili olan Fransızca'yı bilmemesine rağmen, İran'da bulunan Kirmanşah'a şehbender olarak atanmıştır.⁶⁸⁸ Bu atamada Resul Efendi'nin İslami bir kültürden gelmesi (babası molla) ve bölgeyi tanıyor olması etkili olmuş olabilir.

Son olarak diplomatların atamalarında ele alınan diğer bir konu bir bölgeden bir bölgeye tayin durumları olmuştur. Buna göre bir birimdeki görev süreleriyle ilgili olarak uzun süre bir bölgede kalanlar olduğu gibi, vazifelendirildikleri görev yeri ve hizmette çok kısa süreli kalanlar ve birkaç senede bir yer değiştirenler de olmuştur. Bu sebeple tayin edilmek için sınırları belirli olan bir hizmet süresinin varlığından bahsetmek mümkün değildir.

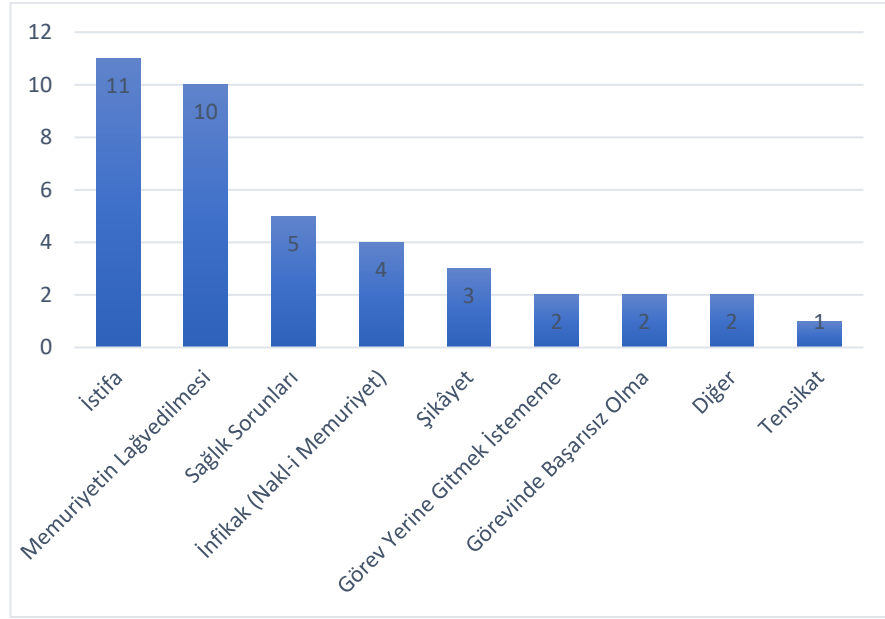
4.3.4. Mazuliyet Durumları

Diplomatların mesleklerindeki mazuliyet⁶⁸⁹ durumlarına baktığımızda ise 34 diplomat çeşitli sebeplerden ötürü mazul kalma sürelerinin olduğunu belirtmiştir. Mazuliyet sebepleri çalıştığı pozisyonların lağvedilmesi, istifa, başka bir pozisyona nakledilmek amaçlı azledilip yeni pozisyona atanana kadar mazul kalmak, haklarındaki bir şikâyet ya da sağlık sorunları sebebiyle azledilmek gibi çeşitlilik göstermektedir.

⁶⁸⁷ Diplomatların sosyal profilleri ile atandıkları bölge arasındaki ilişki için ayrıca bkz. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789-1922*, 233-234; Findley, *Ottoman Civil Officialdom*, s. 280.

⁶⁸⁸ BOA. HR. SAİD. 4/ 11. 24 Cemazeyilahir 1313/ 12 Aralık 1895- Resul Efendi

⁶⁸⁹ İşten çıkarılma ya da memuriyetinin lağvedilmesi kaynaklı olarak bir süre açıkta kalma durumu.

Şekil 4.20. Diplomatların Mazul Kalma Sebepleri

İncelenen sicill-i ahval dosyalarına göre diplomatların mazul kalma sebeplerinden biri istifa suretiyle olmuştur. Şekil 4.20'ye göre 11 diplomat istifa etmek suretiyle açıkta kaldığını belirtmiştir.⁶⁹⁰ Diplomatların istifa etme sebepleri ise çeşitlidir. Mehmed Bahaddin Bey Kastamonu Vilayeti Mektubi Kalemi'nde çalışırken, pederinin vefatı sebebiyle 1871 senesinde istifa edip İstanbul'a dönmek zorunda olduğunu söylemiştir.⁶⁹¹ Sami Bey Beyrut vilayeti idare meclisinde mübeyyiz olarak görev yaparken, 1891 senesinde kendi arzusuyla devlet hizmetinden istifa edip başka hususi işlerle ilgilenmiştir. Sami Bey ertesi yıl Lübnan mutasarrıflığında mütercim olarak devlet hizmetine tekrar dâhil olmuştur.⁶⁹² Morel Bey ise Rüstem Paşa'nın hizmetinde bir memuriyette çalışırken Rüstem Paşa'nın Cebel-i Lübnan'daki vazifesinin sonlanmasıyla 1882 senesinde istifa etmek zorunda kaldığını belirtmiştir.⁶⁹³

⁶⁹⁰ Bkz. BOA. HR. SAİD. 22/ 21. 4 Safer 1328/ 15 Şubat 1910- Abdülbaki Bey; BOA. HR. SAİD. 4/ 3. 25 Safer 1313/ 17 Ağustos 1895- Ohan Efendi; BOA. HR. SAİD. 21/ 3. 7 Cemazeyilahir 1327/ 26 Haziran 1909- Mehmed Bahaddin Bey; BOA. HR. SAİD. 4/ 1. 15 Şaban 1312/ 11 Şubat 1895- Mahmud Esad Paşa; BOA. HR. SAİD. 4/ 10. 20 Cemazeyilahir 1313/ 8 Aralık 1895- Morel Bey; BOA. HR. SAİD. 14/ 15. 5 Muharrem 1325/ 18 Şubat 1907- Sami Bey; BOA. HR. SAİD. 15/ 35. 13 Cemazeyilevvel 1325/ 24 Haziran 1907- Ahmed Cemil Bey; BOA. HR. SAİD. 18/ 20. 3 Zilhicce 1325/ 7 Ocak 1908- Cebrail Beşir Efendi; BOA. HR. SAİD. 9/ 7. 8 Rabiulahir 1319/ 25 Temmuz 1901- İbrahim Edhem Bey; BOA. HR. SAİD. 3/ 21. 19 Rabiulevvel 1312/ 20 Eylül 1894- İbrahim Hakkı Bey; BOA. HR. SAİD. 21/ 8. 15 Şaban 1327/ 1 Eylül 1909- Şerif Abdülkerim Sabit Bey.

⁶⁹¹ BOA. HR. SAİD. 21/ 3. 7 Cemazeyilahir 1327/ 26 Haziran 1909- Mehmed Bahaddin Bey.

⁶⁹² BOA. HR. SAİD. 14/ 15. 5 Muharrem 1325/ 18 Şubat 1907- Sami Bey.

⁶⁹³ BOA. HR. SAİD. 4/ 10. 20 Cemazeyilahir 1313/ 8 Aralık 1895- Morel Bey.

Diplomatların çalıştıkları memuriyetin kapatılması bir diğer mazuliyet sebebidir. 10 diplomat⁶⁹⁴ devlet hizmetinde çalışırken memuriyetlerinin lağvedilmesi sebebiyle açıkta kaldığını belirtmiştir. Ancak çalıştığı memuriyetin lağvıyla hiç beklemeden yeni bir memuriyete atanan örnekler de mevcuttur. Örneğin, Golos Şehbenderi Kazım Bey, Golos kazasında mal memuru olarak görev yaparken memuriyetinin lağvolunmasıyla hiç mazul kalmadan yeni bir memuriyete atanmıştır.⁶⁹⁵

İncelememiz kapsamındaki 5 diplomat ise sağlık sorunları sebebiyle mazul kaldığını bildirmiştir. Mehmed Rafed Bey,⁶⁹⁶ İsmail Zühdü Bey,⁶⁹⁷ Mahmud Nedim Bey,⁶⁹⁸ Fransuva Ros Terziyan Efendi⁶⁹⁹ ve Ali Zati Bey⁷⁰⁰ görev yaptıkları bölgenin ab-ı havasına uyum sağlayamadıkları ya da başka sebeplerden ötürü sağlık sorunları yaşadığını belirtince azledilerek belirli bir süre açıkta kaldıklarını söylemişlerdir.

Başka bir memuriyete naklolmak için infikak suretiyle azlolunup ('nakl suretiyle infikak') o memuriyete atanana kadar mazul kalan 4 diplomat vardır. Dadyan Artin

⁶⁹⁴ Bkz. BOA. HR. SAİD. 5/ 28. 17 Rabiulevvel 1315/ 16 Ağustos 1897- Seyyid Mehmed Feridun Bey; BOA. HR. SAİD. 22/ 21. 4 Safer 1328/ 15 Şubat 1910- Abdülbaki Bey; BOA. HR. SAİD. 18/ 1. 18 Zilkade 1325/ 23 Aralık 1907- Kemal Efendi; BOA. HR. SAİD. 12/ 9. 5 Rabiulahir 1324/ 29 Mayıs 1906- Anton Hırsofidi Efendi; BOA. HR. SAİD. 12/ 5. 28 Rabiulevvel 1324/ 22 Mayıs 1906- Kirkor Yıldızyan Efendi; BOA. HR. SAİD. 23/ 6. 28 Muharrem 1329/ 29 Ocak 1911- Pol Şatır Efendi; BOA. HR. SAİD. 2/ 3. 11 Rabiulahir 1307/ 5 Aralık 1889- İsmail Zühdü Bey; BOA. HR. SAİD. 3/ 21. 19 Rabiulevvel 1312/ 20 Eylül 1894- İbrahim Hakkı Bey; BOA. HR. SAİD. 3/ 25. 21 Rabiulahir 1312/ 22 Ekim 1894- Stepan Efendi; BOA. HR. SAİD. 13/ 4. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906- Şevki Kamil Efendi.

⁶⁹⁵ BOA. HR. SAİD. 1/ 11. 10 Rabiulevvel 1303/ 17 Aralık 1885- Kazım Bey.

⁶⁹⁶ BOA. HR. SAİD. 16/ 2. 28 Cemaziyelevvel 1325/ 9 Temmuz 1907- Mehmed Rafed Bey. 1314/ 1896 senesinde Tebriz başşehbenderliğine atanan Mehmed Rafed Bey bölgenin havasıyla uyum sağlayamayınca azledilmiştir.

⁶⁹⁷ BOA. HR. SAİD. 2/ 3. 11 Rabiulahir 1307/ 5 Aralık 1889- İsmail Zühdü Bey. Bombay'ın havasına uyum sağlayamayıp sağlık sorunları yaşayan İsmail Zühdü Bey tekaüdünü istemiş ve İsmail Zühdü Bey 18 Kasım 1888 senesinde azlolunarak emekli edilmiştir.

⁶⁹⁸ BOA. HR. SAİD. 22/ 27. 4 Şaban 1328/ 11 Ağustos 1910- Mahmud Nedim Bey. Sağlık sorunları nedeniyle başka bir memuriyete atanmak isteyen Mahmud Nedim Bey iki ay süreyle açıkta kalmıştır.

⁶⁹⁹ BOA. HR. SAİD. 4/ 15. 20 Zilkade 1313/ 3 Mayıs 1896- Fransuva Ros Terziyan Efendi 1886 senesinde hastalığı dolayısıyla bir ay izin almış ancak geçen süre zarfında sağlığına kavuşamadığı için infisal ederek mazul kalmıştır.

⁷⁰⁰ BOA. HR. SAİD. 8/ 25. 2 Zilhicce 1318/ 23 Mart 1901- Ali Zati Bey. Ali Zati Bey'in tercüme-i hal kaydında Tırhala Şehbenderhanesinde kançılar iken çalışmakta iken bölgenin havasıyla uyum sağlayamadığını bahane etse de esasında Tırhala şehbenderiyle anlaşamadığı için azledilme talep ettiği vurgulanmıştır.

Paşa,⁷⁰¹ Atin Karatodori Paşa,⁷⁰² İsmail Zühdü Bey⁷⁰³ ve Sami Bey⁷⁰⁴ başka bir memuriyete geçmek için (infikak suretiyle) açıkta kaldıklarını belirtmişlerdir.

Yukarıdaki şekle göre 6 diplomat görevlerinde başarılı olamadıkları için, haklarında bir şikâyet olduğu için ya da görevlerini yapmak istemedikleri için azl olmuştur. Bu 6 diplomattan Kirkor Yıldızyan Efendi⁷⁰⁵ ve Ali Nihad Bey⁷⁰⁶, in azledilme sebebi görev yerlerine gitmek istememeleridir. Morel Bey,⁷⁰⁷ Mike Efendi⁷⁰⁸ ve Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi⁷⁰⁹ haklarındaki bir şikâyet sonucu, Josef Arsin Efendi⁷¹⁰ önce görevini güzelce yerine getiremediği için ve daha sonra hakkındaki bir şikâyet sonucu olmak üzere iki kere ve Hüseyin Hami Bey⁷¹¹ görev yerini merkezî hükümetten habersiz olarak terk ettiği için azledilip yeni bir memuriyete atanana kadar mazul kalmışlardır.

⁷⁰¹ BOA. HR. SAİD. 8/ 27. 21 Zilhicce 1318/ 11 Nisan 1901- Dadyan Artin Paşa. 6. Daire Belediye Riyasetinde görevli Dadyan Artin Paşa, infikak suretiyle azl olup 1292 senesinde Rumeli Demiryolları tahkik-i muhasebat komisyon azalığına atanana kadar bir yıl mazul kalmıştır.

⁷⁰² BOA. HR. SAİD. 4/ 4. 11 Cemaziyevvel 1313/ 30 Ekim 1895- Atin Karatodori Paşa. Berlin’de kâtip olarak görev yapan Atin Karatodori Paşa Şubat 1874’de infisal ederek Dersaadet’e gelmiş ve aynı yılın Ağustos ayına kadar Brüksel Konferansı’nda görevlendirilene kadar mazul kalmıştır.

⁷⁰³ BOA. HR. SAİD. 2/ 3. 11 Rabiulahir 1307/ 5 Aralık 1889- İsmail Zühdü Bey. İsmail Zühdü Bey, 1880 senesinde Maarif Nezareti mektupçuluğundan infisal ederek 1881 senesinde Tahran Sefareti Başkitaletine tayin olduğunu bildirmiştir. İsmail Zühdü Bey nakl-i memuriyeti esnasında bir yıl mazul kalmıştır.

⁷⁰⁴ BOA. HR. SAİD. 14/ 15. 5 Muharrem 1325/ 18 Şubat 1907- Sami Bey.

⁷⁰⁵ BOA. HR. SAİD. 12/ 5. 28 Rabiulevvel 1324/ 22 Mayıs 1906- Kirkor Yıldızyan Efendi. 6 Nisan 1899 tarihinde Fanan Şehbenderliği’ne atanan Kirkor Yıldızyan Efendi, vazifesine gitmekten imtina ettiği için 30 Ağustos 1899 senesinde azledilmiştir.

⁷⁰⁶ BOA. HR. SAİD. 5/ 21. 2 Safer 1315/ 3 Temmuz 1897- Ali Nihad Bey. Marsilya Başşehbenderi olarak görev yapan Ali Nihad Bey 1895 senesinde görev yerine gitmek istemediğini belirtmesi üzerine azlolmuştur.

⁷⁰⁷ BOA. HR. SAİD. 4/ 10. 20 Cemazeyilahir 1313/ 8 Aralık 1895- Morel Bey. Morel Bey Cebel-i Lübnan Tahrirat-ı Ecnebiye Kalemi Müdürü iken hakkında yapılan bir şikâyet sonucu infisal ettiğini belirtmiştir. Ancak Morel Bey’in suçsuzluğunun anlaşılması üzerine açıkta kaldığı süre boyunca kendisine ödenmeyen maaşları da geri ödenmiştir.

⁷⁰⁸ BOA. HR. SAİD. 5/ 10. 22 Ramazan 1314/ 24 Şubat 1897- Mike Efendi. Köstence Şehbenderi Mike Efendi hakkındaki düşmanca bir şikâyet sebebiyle infisal edilip 18 ay mazul kaldıktan sonra Varna Tüccar vekâletine atandığını bildirmiştir.

⁷⁰⁹ BOA. HR. SAİD. 1/ 18. 25 Safer 1304/ 23 Kasım 1886- Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi. Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, tercüme-i hal kaydında Avusturya hükümeti tarafından Sırbistan ve Rusya ile olan savaşlarda Macaristan’ın Osmanlı milliyeti hakkında söylediği kötü ithamları teşvik etmek ve desteklemekle suçlandığı ve bu sebeple Peşte başşehbenderliğinden azledilmiş olma ihtimali üzerinde durmaktadır.

⁷¹⁰ BOA. HR. SAİD. 14/ 1. 26 Şevval 1324/ 13 Aralık 1906- Josef Arsin Efendi. Josef Arsin Efendi, Korfo kançıları olarak görev yaparken vazifesine güzelce yapamadığı için azledilmiştir. Ancak Josef Arsin Efendi Rostoff Şehbender Vekili olarak devlet hizmetine tekrar dahil dilmiştir. Arsin Efendi bu vazifesinde de şehbenderhane tahsisatını zimmetine geçirmekle suçlanmış ve yapılan şikâyet üzerine 1886 senesinde azledilmiş ve mazul kalmıştır; ancak yürütülen tahkikat sonucunda suçsuzluğunun ispatlanması üzerine şura-yı devlet mülkiye dairesi tarafından Arsin Efendi’nin yeni bir memuriyete atanması kararlaştırılmıştır.

⁷¹¹ BOA. HR. SAİD. 20/ 9. 4 Cemazeyilevvel 1326/ 4 Haziran 1908- Hüseyin Hami Bey. Hüseyin Hami Bey Karagujevatz şehbenderi iken eşinin Sırbistan’dan sıkılması üzerine merkezî hükümete haber

İbrahim Hakkı Bey ise tensikat neticesinde kadro haricinde kalıp bir süre mazul kaldığını belirtmiştir. İbrahim Hakkı Bey 8 Eylül 1839 senesinde çıkarılan ikinci tensikat neticesinde mazul kaldığını belirtse de ne kadar süreli mazul olduğu bilgisini vermemiştir.⁷¹²

Yukarıdaki sebeplerden farklı olarak iki diplomattan biri olan Yorgaki Efendi infisal ederek bir yıl açıkta kaldığını söylese de infisalinin sebebini belirtmemiştir.⁷¹³ Diğer diplomat olan Mehmed Kadri Bey ise Tiflis Başşehbenderliği yaparken selefi Edvard Bey'e ihtiyaç duyulması üzerine azledilerek 1 Haziran 1884 tarihinden itibaren Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği'ne atanana kadar iki yıl boyunca mazul kaldığını söylemiştir.⁷¹⁴

Ayrıca diplomatlardan bazıları mazul kaldıkları süre boyunca maaş almadıklarını belirtirken bazıları da mazuliyet maaşı aldığı bilgisini vermiştir. Örneğin, Mahmud Nedim Bey yalnızca iki ay süreli mazul kaldığını ve bu esnada maaş almadığını belirtmiştir.⁷¹⁵ Benzer biçimde Dadyan Artin Paşa açıkta kaldığı sürede, 12 ay müddetince, maaş almadığını belirtmiştir.⁷¹⁶ 1,5 sene gibi uzun bir süre mazul kalan Mahmud Esad Paşa da mazuliyeti esnasında maaş almadığını belirten diplomatlardandır.⁷¹⁷ Öte yandan tensikat neticesinde mazul kalan İbrahim Hakkı Bey mazuliyet sürecinde maaş aldığını belirtmiş ve 1909 senesinde mazul bırakıldığında 890 kuruş mazuliyet maaşı aldığını ve maaşının 1912 senesinde 1.400 kuruşa çıkarıldığını söylemiştir.⁷¹⁸

Ancak diplomatların azledilmek suretiyle mazul kalmalarının daimî süreli olmadığını belirtmekte fayda vardır. Ali Nihad Bey Marsilya Başşehbenderliği kançılarlığına atanınca görev yerini beğenmeyip gitmek istemediği için 1895'te azledilmesine rağmen hemen ertesi sene başka bir bölgenin şehbenderliğine atanması⁷¹⁹ bu durumu

vermeden Belgrad'a gittiği ve Sırbistan hükümeti tarafından Hüseyin Hami Bey'in zararlı neşriyatta bulunduğu yönündeki istihbarata istinaden açığa alınmıştır.

⁷¹² BOA. HR. SAİD. 23/ 9. 29 Recep 1329/ 26 Temmuz 1911- İbrahim Hakkı Bey.

⁷¹³ BOA. HR. SAİD. 1/ 2. 14 Recep 1300/ 21 Mayıs 1883- Yorgaki Efendi.

⁷¹⁴ BOA. HR. SAİD. 10/ 15. 19 Şevval 1320/ 19 Ocak 1903- Mehmed Kadri Bey.

⁷¹⁵ BOA. HR. SAİD. 22/ 27. 4 Şaban 1328/ 11 Ağustos 1910- Mahmud Nedim Bey.

⁷¹⁶ BOA. HR. SAİD. 8/ 27. 21 Zilhicce 1318/ 11 Nisan 1901- Dadya Artin Paşa.

⁷¹⁷ BOA. HR. SAİD. 4/ 1. 15 Şaban 1312/ 11 Şubat 1895- Mahmud Esad Paşa.

⁷¹⁸ BOA. HR. SAİD. 23/ 9. 29 Recep 1329/ 26 Temmuz 1911- İbrahim Hakkı Bey.

⁷¹⁹ BOA. HR. SAİD. 5/ 21. 2 Safer 1315/ 3 Temmuz 1897- Ali Nihad Bey.

göstermektedir. Ali Zati Bey ise kançılar olarak çalıştığı diplomatik hizmetten azledildikten sonra aynı sene Köstence şehbenderliğine atanmıştır.⁷²⁰

Kısa veya uzun süreli mazuliyet durumundan başka diplomatların kendi arzularıyla devlet hizmetlerine ara verme durumları da söz konusudur. 1872 senesinde Hariciye Nezareti Mezahib Odası'nda kariyerine başlayan Mehmed Kadri Bey'in üç sene sonra devlet hizmetinden kendi arzusuyla el çektiğini ve hususi işlerle meşgul olduğunu belirtmesi bu durumun örneğidir. Ancak Mehmed Kadri Bey'in keyfi olarak istifa edip devlet hizmetine ara vermesi, sonrasında tekrar memuriyete girmesine engel teşkil etmemiş ve Mehmed Kadri Bey 1880 senesinde Palermo Şehbenderi olarak tekrar devlet hizmetine dâhil olmuştur.⁷²¹

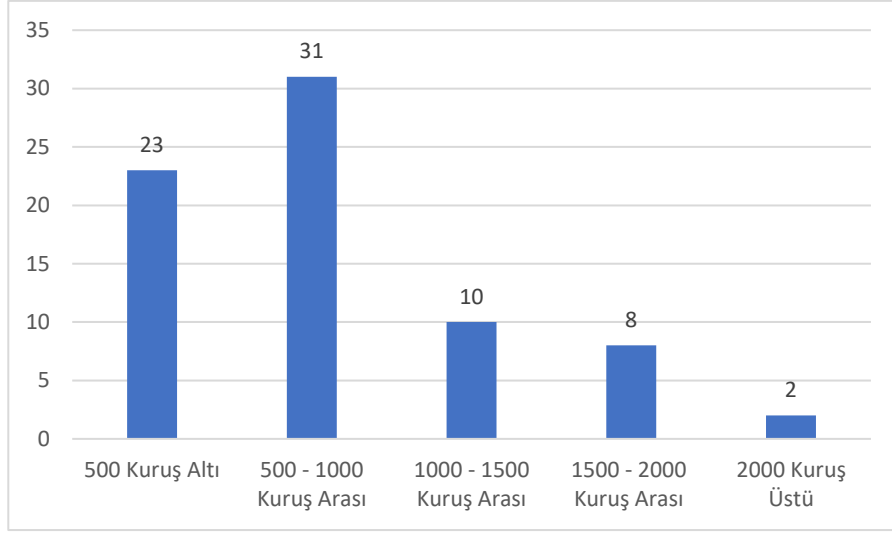
4.3.5. Maaşları

Diplomatların maaş durumları ele alındığında, diplomatların görev yaptıkları yer ve unvanları ile maaşları arasında bir bağlantı olduğunu söylemek mümkündür. Avrupa'nın önemli başkentlerinde görev yapan diplomatların maaşları diğer bölgelerdeki diplomatlara göre daha yüksektir. Ayrıca tabii olarak sefarethane ya da şehbenderhanedeki en üst yetkili ile diğer diplomatik pozisyonlardaki görevlilerin maaşları farklılık göstermektedir.⁷²² Bu sebeple incelenen dönemde ortalama bir diplomat maaşını tespit etmek mümkün olmasa da en azından mesleğe giriş döneminde aldıkları alt ve üst limitteki maaş miktarları hakkında bir yorumda bulunabiliriz.

⁷²⁰ BOA. HR. SAİD. 8/ 25. 2 Zilhicce 1318/ 23 Mart 1901- Ali Zati Bey.

⁷²¹ BOA. HR. SAİD. 10/ 15. 19 Şevval 1320/ 19 Ocak 1903- Mehmed Kadri Bey.

⁷²² Örneğin 1878 senesinde Orman ve Meadin Nezareti Mektupçuluğu'nda görev yapan Salih Münir Paşa aylık 3.000 kuruş maaş almıştır; bkz. BOA. HR. SAİD. 12/ 14. 20 Rabiulahir 1324/ 13 Haziran 1906- Salih Münir Paşa. 1878 senesinin başlangıcında Peşte Başşehbenderliğine atanan Seyyid Mehmed Feridun Bey'e de benzer biçimde aylık maaş olarak 3.000 kuruş verilmiştir; bkz. BOA. HR. SAİD. 5/ 28. 17 Rabiulevvel 1315/ 16 Ağustos 1897- Seyyid Mehmed Feridun Bey. Aynı yıl Bab-ı Ali Tercüme Odası Hulefası olarak atanan Mehmed Bahaddin Bey'e aylık olarak verilen maaş miktarı ise 150 kuruştur; bkz. BOA. HR. SAİD. 21/ 3. 7 Cemazeyilahir 1327/ 26 Haziran 1909- Mehmed Bahaddin Bey. 1878 tarihinde Bükreş Sefareti birinci kâtabi olarak atanan Mahmud Nedim Bey'e aylık 3.135 kuruş maaş verilmiştir; bkz. BOA. HR. SAİD. 22/ 27. 4 Şaban 1328/ 11 Ağustos 1910- Mahmud Nedim Bey. Nasri Franko Bey'in 1878 senesinde Orşa Başşehbenderi iken aldığı maaş ise aylık 3.000 kuruştur; bkz. BOA. HR. SAİD. 2/ 11. 1 Cemazeyilahir 1308/ 12 Ocak 1891- Nasri Franko Bey. 1879 senesi Paris Sefareti'ne büyükelçi olarak atanan Mahmud Esad Paşa'nın aylık maaşı 36,000 kuruştur; bkz. BOA. HR. SAİD. 4/ 1. 15 Şaban 1312/ 11 Şubat 1895- Mahmud Esad Paşa. Maaş farklılıkları konusunda sefir ve maslahatgüzarın aldığı maaş arasında da oldukça büyük fark olduğunu söylemekte fayda vardır. Örneğin, Yusuf Misak Efendi tercüme-i hal kaydında, iki kere Roma'da maslahatgüzar sıfatıyla bulunduğunu ve ikisinde de sefir maaşının dörtte birini aldığını belirtmiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 2/ 9. 23 Rabiulevvel 1308/ 6 Kasım 1890- Yusuf Misak Efendi.

Şekil 4.21. Diplomatların Maaşlı Olarak İlk Kez Atandıklarında Aldıkları Maaşları

Şekil 5.21'e göre mesleğe yeni başlayan diplomatlardan 23 kişi 500 kuruş altında maaşla mesleğe başlamışlardır. 31 kişinin maaşı ise 500-1.000 kuruş arasındadır. 1.000-1.500 kuruş arasında maaşla işe başlayan kişi sayısı 10'ken, 8 kişinin maaş miktarı 1.500-2.000 kuruş arasındadır. Sayıları yalnızca 2 olmakla birlikte 2.000 kuruş ve üstü maaşla işe başlayan diplomatlar da mevcuttur. İncelenen diplomatlardan geriye kalan 26 kişi ise sicill-i ahval dosyalarında mesleklerine ilk maaşlı atandıklarındaki maaş miktarları hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.

İncelenen grupta diplomatların ilk atandıkları pozisyonlardaki maaşlarının en alt limiti 180 kuruş ve en üst limit ise 3.000 kuruştur. Yaş Şehbenderi Spiraki Floksinidis Efendi'nin maaşlı olarak atandığı ilk pozisyon Belgrad Sefareti'nde ataşelik ve Almanca lisanında tercümanlıktır. Spiraki Floksinidis bu vazifelere atandığı 1881 senesinde aylık 180 kuruş maaş almıştır.⁷²³ İlk atandığı maaşlı işte en yüksek ücreti alan diplomat ise Mahmud Esad Paşa olmuştur. İlerleyen meslek hayatında Paris Sefirliği yapacak olan Mahmud Esad Paşa'nın maaşlı olarak atandığı ilk iş Petersburg Sefareti'nde kâtiplik olup, paşa 1857 senesinde atandığı bu vazife için aylık 3.000 kuruş maaş almıştır.⁷²⁴

Diplomatların maaş durumlarında bahsedilmesi gereken konuların başında dönem dönem hazırlanan maaş nizamnameleri ve tensikatlarla memurların maaşlarının

⁷²³ BOA. HR. SAİD. 13/ 5. 28 Rabiulahir 1324/ 21 Haziran 1906- Spiraki Floksinidis Efendi.

⁷²⁴ BOA. HR. SAİD. 4/ 1. 15 Şaban 1312/ 11 Şubat 1895- Mahmud Esad Paşa.

düşürülmesi uygulamasıdır.⁷²⁵ Yapılan düzenlemelere göre diplomatlar mevki ve rütbe olarak daha yüksek bir pozisyonda çalışmasına rağmen, bir önceki pozisyonundan daha düşük maaşlar aldığı durumlar olmuştur. Örneğin, Salih Münir Paşa 1880 senesinin Mart ayında 4.000 kuruş maaşla Orman ve Meadin Nezareti Mektupçuluğu'na naklolmuştur. Fakat aynı yılın Nisan ayında çıkarılan maaş kararnamesi uyarınca paşanın maaşı 3.000 kuruşa düşürülmüştür.⁷²⁶ 1879 senesinde Ticaret Nezareti Tercüme Odası Müdürlüğüne 2.500 kuruş maaşla atanan Kostaki Panciri Efendi'nin maaşı ertesi yıl çıkarılan tensikat sonucunda 2.000 kuruşa düşürülmüştür.⁷²⁷ Edvard Garaçyani Efendi ise 1890 senesinde 3.000 kuruş aylık maaşla atandığı şehbenderlikteki memuriyet vazifesine 1892 senesinde çıkarılan tensikat neticesinde 2.700 kuruş aylık maaşla devam etmek zorunda kalmıştır.⁷²⁸

Diplomatların maaş durumunda incelenmesi gereken bir diğer önemli husus, aynı zamanda benzer pozisyonlara maaşlı olarak atanan diplomatların aldıkları maaşlar arasındaki farklılıklardır. Örneğin, Sadullah Paşa'nın maaşlı olarak atandığı ilk işi 1855 senesine rastlamaktadır. Bab-ı Ali Tercüme Odası'nda görevlendirilen Sadullah Paşa'ya o tarihte 400 kuruş maaş bağlanmıştır.⁷²⁹ Öte yandan Dadyan Artin Efendi, aynı sene maaşlı olarak atandığı ilk işi olan Bab-ı Ali Tahrirat-ı Hariciye Odası Muavinliği'nde aylık 1.200 kuruş maaş almıştır.⁷³⁰ Ayrıca Sadullah Paşa üç yıl mülazım olarak Hazine-i Maliye Varidat Kalemi'nde beklerken Dadyan Artin Efendi'nin Bab-ı Ali Tahrirat-ı Hariciye Odası'na mülazemetle dahil olduğu süre yalnızca bir sene sürmüştür ve ertesi yıl aynı pozisyonda maaşlı olarak çalışmaya başlamıştır. Sadullah Paşa daha uzun süre mülazemette beklemesine rağmen kendisiyle aynı sene ilk kez maaşlı olarak bir bürokratik kadroya atanan Dadyan Artin Efendi'den daha az maaş almıştır. Görüldüğü gibi devlet hizmetine maaşlı olarak giriş yaptıkları yıl ve pozisyon benzer olan iki diplomatın maaşları arasında oldukça büyük fark vardır. Ve yine bu fark diplomatın mülazım olarak beklediği süreden de tamamen bağımsızdır.

⁷²⁵ Örneğin 26 Rabiulahir 1297 (7 Nisan 1880) tarihli Tensik-i Maaşat Kararnamesi için bkz. *Düstur*, Tertip 1, Cilt 5, s. 103.

⁷²⁶ BOA. HR. SAİD. 12/ 14. 20 Rabiulahir 1324/ 13 Haziran 1906- Salih Münir Paşa.

⁷²⁷ BOA. HR. SAİD. 4/ 14. 29 Recep 1313/ 15 Ocak 1896- Kostaki Panciri Efendi.

⁷²⁸ BOA. HR. SAİD. 10/ 22. 16 Cemazeyilevvel 1321/ 10 Ağustos 1903- Edvard Garaçyani Efendi.

⁷²⁹ BOA. HR. SAİD. 1/ 24. 6 Şaban 1305/ 18 Nisan 1888- Sadullah Paşa.

⁷³⁰ BOA. HR. SAİD. 8 / 27. 21 Zilhicce 1318/ 11 Nisan 1901- Dadyan Artin Paşa.

Ayrıca diplomatların hâlihazırdaki görevlerinden başka ek görevlerle sorumlu tutulmaları halinde maaşlarının haricinde ilave ücretler aldıkları görülmüştür. Örneğin, Serkiz Efendi 1877 senesinde Bab-ı Ali Tahrirat-ı Hariciye Kalemi'nde görevliyken 300 kuruş maaş alıyorken, aynı yıl Tahran Sefareti kañçıları olarak da görevlendirilmesi üzerine kendisine ilave 1.000 kuruş maaş verilmiştir.⁷³¹ Diplomat Abdülbaki Bey ise 1892 senesinde 1.000 kuruş maaşla Mektubi Hariciye Odasında mümeyyiz-i sani olarak görev yaparken, aynı sene Musul'da görevli fırka-i ıslahiye kumandan-ı sabıkı Ömer Vehbi Paşa'nın tahkikatı için oluşturulan heyetin umur-ı tahririyesinde görevlendirilmiştir. Abdülbaki Bey'in Musul'da geçireceği süre için kendisine 2.000 kuruş tahsis edilmiştir.⁷³² Ayrıca, şehbenderlerin görev yerlerinden başka bir bölgede geçici olarak görevlendirilmeleri üzerine genellikle şehbenderhanenin kañçılarının vekil şehbender olarak atandığı görülmüştür. Örneğin, Veliyiddün Şemsi Bey, Tiflis Şehbenderhanesi'nde kañçılar olarak görevini sürdürürken başşehbenderin 1883 senesinde İstanbul'a gitmesi üzerine yerine vekâleten bir yıllığına şehbender olarak atanmış ve ilave vazifesi için kendisine kañçılar maaşının haricinde aylık 1.750 kuruş daha ücret ödenmiştir.⁷³³ Benzer biçimde Peşte Başşehbenderhanesi kañçıları olarak görev yapan Ohan Efendi, başşehbenderin başka bir bölgede vazifelendirilmesi üzerine kañçılarlık vazifesinden başka başşehbenderek vekillik yapmış ve bu vazifesi karşılığında kendisine kañçılar maaşından başka ek ücret ödenmiştir.⁷³⁴ Aynı anda birden fazla görevle vazifelendirildiğini söyleyip ilave memuriyetlerinde ekstra ücret alıp almadıkları hakkında bilgi vermeyen diplomatlar da vardır. Örneğin, Nasri Franko Bey 1882 senesinde 3.000 kuruş maaşla Viyana Sefareti Seniyyesi başkâtibi olarak çalışırken aynı sene ilave bir memuriyetle Viyana Başşehbenderi olarak görevlendirilmiştir. Nasri Franko Bey bu ilave görevi için ekstra maaş alıp almadığını sicill-i ahval kaydında belirtmemiştir.⁷³⁵ Benzer biçimde Dadyan Artin Efendi de aynı anda birden fazla görevle vazifelendirilmiş ve ilave memuriyeti için ekstra maaş alıp almadığını belirtmemiştir. 1868 senesinde 9.000 kuruş maaşla ıslahat komisyon azası olarak

⁷³¹ BOA. HR. SAİD. 17/ 19. 19 Ramazan 1325/ 26 Ekim 1907- Serkiz Efendi.

⁷³² BOA. HR. SAİD. 22/ 21. 4 Safer 1328/ 15 Şubat 1910- Abdülbaki Bey.

⁷³³ BOA. HR. SAİD. 16/ 25. 11 Şaban 1325/ 19 Eylül 1907- Şemsi Bey.

⁷³⁴ BOA. HR. SAİD. 4/ 3. 25 Safer 1313/ 17 Ağustos 1895- Ohan Efendi.

⁷³⁵ BOA. HR. SAİD. 2/ 11. 1 Cemazeyilahir 1308/ 12 Ocak 1891- Nasri Franko Bey.

görev yapan Dadyan Artin Paşa, aynı sene Esham-ı Cedide ve Orman Müdürlüğü'nde de görevlendirilmiştir.⁷³⁶ Bu görevinde ek ücret alıp almadığına dair ise bilgi vermemiştir. Bazı diplomatlar ilave vazifelerinde ek ücret alıp almadıklarını söylememelerine rağmen genellikle memurların birden fazla görev yapmaları durumunda ek ücret aldıklarını söyleyebiliriz. Örneğin, Belgrad Başşehbenderi Maksim Efendi aylık 3.000 kuruş maaş alırken Tuna Avrupa Komisyon Azalığına getirildiğini söylerken bu vazifesi için kendisine ne kadar maaş ihsan buyrulacağını bilmediğini belirtmiştir. Maksim Efendi kendisine verilen yeni pozisyondan ötürü henüz resmî olarak bir açıklama yapılmamış olmasına rağmen ilave ücret alacağından emin olarak tercüme-i hal kaydına bu durumu yazmıştır.⁷³⁷

4.3.6. Ödül-Ceza

Sicill-i Ahval Kanunnamesi uyarınca memurlardan tercüme-i hal kayıtlarında herhangi bir ödüle layık görülüp görülmediklerini ve mahkemeye çıkarılıp soruşturma geçirip geçirmediklerini bildirmeleri istenmiştir.⁷³⁸ Bu durumda diplomatların tercüme-i hal kayıtlarından aldıkları ödül mahiyetindeki nişan ve madalyalardan başka herhangi bir suç işleyip işlemedikleri ve bunun sonucunda cezalandırılıp cezalandırılmadıkları hakkında da bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Diplomatlara tevcih edilen nişanlar kariyer çizgisi açısından önemli bir perspektif sağlamaktadır. İncelenen diplomatların oldukça fazla nişana sahip olduğu dikkat çekici bir husustur. Diplomatlara taltif edilen nişanlar arasında ilk sırada Mecidî ve daha sonrasında Osmanî nişanları bulunur.⁷³⁹ Ayrıca Müslüman ya da gayrimüslim fark etmeksizin diplomatların direkt temas halinde bulunduğu yabancı ülke tarafından kendilerine taltif olunan yabancı nişanlarla onurlandırıldığını da görmekteyiz.⁷⁴⁰

⁷³⁶ BOA. HR. SAİD. 8 / 27. 21 Zilhicce 1318/ 11 Nisan 1901- Dadyan Artin Paşa.

⁷³⁷ BOA. HR. SAİD. 12/ 1. 26 Safer 1324/ 21 Nisan 1906- Maksim Efendi.

⁷³⁸ Bkz. BOA. Y. EE. 113/13. 6 Rabiulahir 1327/ 27 Nisan 1909. 3. Fasıl, 10. Madde. bkz. Dipnot 711. s.?

⁷³⁹ Bu nişanların karşılaştırılması ve ehemmiyeti için bkz. Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2004), s. 222-225; Bouquet, *Sultanın Paşaları*, s. 196; Nejat Eralp, "Osmanlılarda Nişan ve Madalya," *Türkler Ansiklopedisi* 13, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s. 683; İbrahim Artuk, "Nişan," *TDV İslam Ansiklopedisi* 33, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 2007), s. 154-155.

⁷⁴⁰ Örneğin, Hüseyin Hüsnü Paşa'ya meslek hayatına başlangıcından son vazifesine kadar görevlendirildiği ülkelerin hepsinde bulunduğu ülke tarafından ya da orada görevli diğer ülkelerin sefirleri aracılığıyla başka ülkeler tarafından nişan taltif edildiğini görmek için bkz. BOA. HR. SAİD. 5/ 30. 24 Rabiulevvel 1315/ 23 Ağustos 1897- Hüseyin Hüsnü Paşa; BOA. DH. SAİDd. 26/ 435. 4

Diplomatlara verilen diğerk bir ödöl ise madalyalardır. Diplomatlara madalya verilme sebepleri çeşitli olmakla birlikte genellikle hüsn-i hizmetleri karşılığında madalyalarla ödüllendirildiklerini söylemek mümkündür.⁷⁴¹

İncelenen diplomatların yargılanma durumuna bakıldığında ise meslek hayatı boyunca mahkemeye çıkarıldığını söyleyen yalnızca bir diplomata rastlanmıştır. Kraguyevaç Şehbenderi Hüseyin Hami Bey'in, eşinin keyifsizliği dolayısıyla merkezî hükümetten izin almaksızın ve yerine vekil bırakmaksızın işini terk edip Niş ve Belgrad'a gittiği öğrenilmiştir. Ayrıca Hüseyin Hami Bey'in görevi esnasında, şahsi bir borcundan dolayı hakkında dava açılınca Sırbistan'a dönmesi uygun görülmeyp görevden alınıp İstanbul'a dönmesine karar verilmiştir. Hüseyin Hami Bey'in vazifesinden el çektirildiği bu sürede, yaptığı zararlı neşriyatlarla karışıklığa sebep olduğu gerekçesiyle Sırp hükümeti tarafından soruşturma geçirmesi talep edilmiştir. Osmanlı merkezî hükümeti, Hüseyin Hami Bey'i mahkemeye alıp soruşturma yaptıktan sonra 1906 senesinde suçsuzluğuna karar verip beraat ettirmiştir. Osmanlı yönetimi azledildiği ve soruşturmasının devam ettiği süre içerisinde kendisine ödenmeyen maaş miktarını da beraat ettikten sonra Hüseyin Hami Bey'e geri ödemiştir.⁷⁴²

Temmuz 1840- Hüseyin Hüsnü Paşa; Muhammet Köçen, "Osmanlı Hariciyesinde Bir Asker Sefir: Hüseyin Hüsnü Paşa (1839-1916)," (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2019), s. 14-16. Paşaya ilk olarak Paris sefaretinde ataşemiliter olarak görevli iken Fransız hükümeti tarafından dördüncü rütbeden bir Légion d'honneur Nişanı, sonrasında İspanya Devleti tarafından üçüncü rütbeden bir Aziz Elizabeth Nişanı, Petersburg Sefiri iken 1891 senesinde İran Devleti'nin Petersburg Sefiri Mirza Mahmud Han tarafından birinci rütbeden Şîr ü Hurşîd Nişanı, 1894 senesinde Rusya İmparatoru II. Nikola tarafından Sen Aleksander Nevski nişanının şövalye rütbesi, 1895'te Karadağ Prense Nikola tarafından Danilo nişanı ve 1896 senesinde Buhara Emiri tarafından murassa Buhara nişanı, 1897'de Habeş hükümeti tarafından birinci rütbeden Mihr-i Süleymanî nişanı, 1908 senesinde Rusya İmparatoru II. Nikola tarafından birinci rütbeden murassa Aziz Aleksandr Nevski Nişanı verilmiştir. Yabancı devlet nişanlarıyla onurlandırılan diğerk diplomatlar için bkz. BOA. HR. SAİD. 1/ 18. 25 Safer 1304/ 23 Kasım 1886- Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi; BOA. HR. SAİD. 1/ 24. 6 Şaban 1305/ 18 Nisan 1888- Sadullah Paşa; BOA. HR. SAİD. 22/ 21. 4 Safer 1328/ 15 Şubat 1910- Abdülbaki Bey; BOA. HR. SAİD. 22/ 27. 4 Şaban 1328/ 11 Ağustos 1910- Mahmud Nedim Bey; BOA. HR. SAİD. 4/ 1. 15 Şaban 1312/ 11 Şubat 1895- Mahmud Esad Paşa; BOA. HR. SAİD. 4/ 4. 11 Cemaziyevvel 1313/ 30 Ekim 1895- Atin Karatodori Paşa; BOA. HR. SAİD. 10/ 22. 16 Cemazeyilevvel 1321/ 10 Ağustos 1903- Edvard Garaçyani Efendi; BOA. HR. SAİD. 2/ 9. 23 Rabiulevvel 1308/ 6 Kasım 1890- Yusuf Misak Efendi; BOA. HR. SAİD. 2/ 11. 1 Cemazeyilahir 1308/ 12 Ocak 1891- Nasri Franko Bey; BOA. HR. SAİD. 4/ 3. 25 Safer 1313/ 17 Ağustos 1895- Ohan Efendi; BOA. HR. SAİD. 4/ 10. 20 Cemazeyilahir 1313/ 8 Aralık 1895- Morel Bey; BOA. HR. SAİD. 12/ 1. 26 Safer 1324/ 21 Nisan 1906- Maksim Efendi; BOA. HR. SAİD. 3/ 27. 21 Rabiulahir 1312/ 22 Ekim 1894- Dimitri Mavroyani Bey.

⁷⁴¹ Örneğin, Yunan Muharebesi'ndeki hizmetinden ötürü Tırhala Şehbenderhanesi Tercümanı Dimitri Efendi'ye bir kıta gümüş imtiyaz madalyası verilmiştir. Bkz. BOA. HR. SAİD. 8/ 16. 16 Cemazeyilahir 1318/ 11 Ekim 1900- Dimitri Efendi.

⁷⁴² BOA. HR. SAİD. 20/ 9. 4 Cemazeyilevvel 1326/ 4 Haziran 1908- Hüseyin Hami Bey.

4.4. Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılındaki memurlarına dair bilgiler içeren Sicill-i Ahval kayıtları birtakım sınırlılıklarına rağmen biyografik ve prosopografik çalışmalar açısından en önemli veri kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Bu bölümde, son dönem Osmanlı diplomatlarının sicill-i ahval dosyalarında sosyal köken, eğitim ve mesleki kariyerlerine yönelik sunulan zengin ampirik verilerle toplumsal tarihlerine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Osmanlı diplomasisinin temel aktörleri olan diplomatlar hakkında geniş bir portre sunulmuş ve diplomatların eğitim ve mesleki kimliklerine dair ayrıntılı sorular cevaplanmıştır. Bireyler ve gruplar olarak incelendiğinde bu bölüm diplomatların birkaç genel özelliğini ortaya çıkarmıştır. İlk olarak bu bölümde incelenen 100 diplomat içerisinde 35 gayrimüslim diplomatın varlığı son dönem Osmanlı Hariciyesinde önemli bir oranda gayrimüslim istihdamı olduğunu kanıtlar niteliktedir. İkinci olarak diplomatların sosyal açıdan kökenleri ve aile bağlantıları benzer sonuçlar ortaya koymuştur. Bu çalışma sonucunda oldukça homojen bir grupta karşı karşıya kalınmış ve diplomatların %80'inin devlet hizmetinde görev yapan diplomat, bürokrat ya da memur ailelerden geldikleri tespit edilmiştir. İncelenen diplomatların, rütbesi ya da derecesi fark etmeksizin genellikle bir memur babanın çocukları olmaları şaşırtıcı bir sonuç değildir. Zira devlet hizmetinde görevli memur babalar, çocuklarını da devlet hizmetine girmeye teşvik etmiş ve kendilerine genellikle bu yönde bir eğitim imkânı sağlamıştır. Geri kalan grup ise tüccar, sarraf gibi seçkin gruplara mensup ailelerden gelmekteydi.

Diplomatların sahip oldukları nitelikli eğitim, bu bölümde ispatlanan bir diğer konudur. Osmanlı'nın son dönemindeki diplomat adaylarının eğitimdeki birinci tercihinin Mekteb-i Sultani olduğu görülmüştür. Mekteb-i Sultani'yi Avrupa'daki okullar ile Mekteb-i Mülkiye takip etmiştir. Diplomat adaylarının Avrupa'da gördüğü eğitimle ilgili olarak vurgulanması gereken noktalardan biri gayrimüslim diplomatların kendi imkânlarıyla Avrupa'daki tahsillerini sürdürürken, Müslüman diplomat adaylarının genellikle hükümet desteğiyle Avrupa'ya tahsile gitmiş olduklarıdır. Ayrıca, nitelikli eğitime sahip diplomat adaylarının birden fazla yabancı dile hâkim olduğu tespit edilmiştir.

Sicill-i ahval kayıtları diplomat adayının sosyo-ekonomik durumu arttıkça aldığı eğitim seviyesinin de arttığını göstermiştir. Yine bu kayıtlardan elde edilen veriler bir diplomatın ailesinin sosyo-ekonomik durumu ve buna bağlı olarak aldığı eğitim ve mesleki kariyerinde aldıkları terfiler arasında bir ilişki olduğunu göstermiştir. Diplomat adaylarının aldıkları eğitim, üst düzey diplomatik kadrolara atanabilmek için önemli bir basamaktı. Ancak Osmanlı diplomasisinde görev yapan üst düzey memurların çocuklarının yine bürokratik kadrolarda yer almalarının sebebi, adam kayırmacı ve seçkinci yaklaşımla ilgili olmayıp, üst zümreye mensup ailelerin çocuklarının sahip oldukları nitelikli eğitimden kaynaklanmaktaydı. Sosyal statü sahip olunan nitelikli eğitimle birleştiğinde Osmanlı'nın diplomatik hiyerarşisinde üst sıralarda yer almayı kolaylaştırmaktaydı.

Diplomatların kariyerini incelerken karşılaşılan bir diğer önemli nokta, İstanbul'un ehemmiyetidir. Seçilen Osmanlı diplomatlarının çoğunluğu İstanbul doğumlu olmakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde ve hatta imparatorluğun sınırları dışında doğan örnekler de mevcuttur. Diplomatların çoğunluğunun İstanbul doğumlu olması, imparatorluğun idari başkenti olan İstanbul'un siyasi önemi sebebiyle köklü ailelerin burada toplanmalarından kaynaklanmıştır. İstanbul'da toplanan bu köklü aileler, çocuklarına nitelikli bir eğitim sağlayabilmenin kapılarını da aralamıştır. Buna göre genellikle İstanbul doğumlu diplomatların üst kademedeki görev yaptıkları ve homojen bir zümre oluşturdukları tespit edilmiştir.

Ayrıca diplomatların biyografileri, Osmanlı bürokrasisine mülazemeten giriş yaşlarının ortalama 19 olduğunu ve hiyerarşiye Bab-ı Ali Tercüme Odası, Tahrirat-ı Hariciye Kalemi gibi görece düşük seviyelerdeki kamu hizmetindeki pozisyonlardan başlayarak dâhil olduklarını göstermiştir.

Tüm bunlardan başka, diplomatların diplomatik hizmetleri esnasında edindiği mesleki tecrübelerin kariyerlerinde sahip olduğu önem, bu bölümün diğer bir çıkarımıdır. Diplomatik hizmete dâhil olduktan itibaren mesleki anlamda kendilerini geliştirme fırsatı bulan devlet görevlileri, tecrübeli diplomatlar olarak dış politikada kendilerine yer edinmişlerdir. İncelenen diplomatların imparatorluk merkezinin emri dâhilinde mesleki kariyerleri boyunca genellikle kademeli olarak kâtip, şehbender ve elçi gibi düzenli bir hiyerarşi içinde terfi ederek hizmet verdikleri tespit edilmiştir.

Osmanlı diplomasisindeki atamalarda Müslüman ya da gayrimüslim fark etmeksizin kişilerin ehliyet, liyakat, hüsn-i hizmet, dirayet, malumat ve sadakatlerinin göz önünde bulundurulmasının bir devlet politikası olduğu tespit edilmiştir. Özellikle gayrimüslimlerin istihdamında sadakatleri vurgulanan temel hususlardan olmuştur. Son olarak son dönem Osmanlı diplomasisinde Ermeni, Rum, Yahudi gibi değişik milliyetlerden insanların en üst kademelerdeki kadrolarda varlığı, dönemin diplomasi anlayışında ehliyet ve liyakatin önemini gözler önüne sermektedir. Osmanlı diplomasi teşkilatının, sosyal kökenleri ve dinî durumları fark etmeksizin yetenekli devlet adamlarına sahip olması, devletin kurumsal diplomasi anlayışına katkı sağlamıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde diplomasi alanındaki dönüşüm III. Selim döneminde mütekabiliyet esasına dayalı diplomasi anlayışına geçerek Avrupa'da daimî ikamet elçiliklerinin kurulmasıyla başlamıştı. 1836'da reisülküttaplığın Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmesiyle dış politikada kurumsal açıdan önemli bir dönüm noktası yaşanmış ve Batı'nın diplomasi usulleri takip edilerek diplomasiyi modernleştirme çabaları devam ettirilmiştir. Başlangıçta Divan-ı Hümayun Kalemleri ile Bab-ı Ali Tercüme Odası'ndan oluşan Hariciye Nezareti, Sultan II. Abdülhamid döneminde bünyesine eklenen birimlerle yeni bir yapılanmaya gitmiş ve mesleki ihtisaslaşma sağlanmaya çalışılmıştır. Neticede Osmanlı'nın son döneminde Hariciye Nezareti bünyesine eklenen yeni birimler ve sayıları giderek artan diplomat kadrosuyla daha kurumsal bir yapıya bürünmüştür. Bu dönemde birçok diplomat Osmanlı'yı temsil etmek ve Osmanlı vatandaşlarının haklarını ve çıkarlarını korumak üzere Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak Osmanlı'nın yurt dışı temsilciliklerinde vazife almışlardır. Bu tezde Osmanlı diplomatlarının gittikleri ülkelerde Osmanlı'nın temsilcisi olarak çalıştıkları ve bulundukları ülkelerdeki gelişmeleri raporlar suretiyle Osmanlı yönetimine bildirdikleri ve Osmanlı vatandaşlarının her türlü faaliyetlerinin takibini yaptıkları görülmüştür. Yurt dışında görevli diplomatların bulundukları ülkelerdeki takip ettikleri hususların başında Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki imajı yer almaktadır. Diplomatlar kimi zaman Osmanlı aleyhine çıkacak haberleri engelleme girişimleriyle kimi zaman da bulundukları ülkelerdeki gazetelerde ve dergilerde Osmanlı lehine makaleler kaleme alınmasını sağlayarak bulundukları ülkede olumlu bir Osmanlı imajı oluşturmaya çalışmışlardır. Bu noktada bulunduğu yerlerde kendi ülkesinin menfaatlerini savunacak diplomatlar entelektüel birikimleri ve donanımlarıyla ön plana çıkmaktadırlar. Ayrıca diplomatlardan Osmanlı Devleti'nin her türlü menfaati için atılacak adımlar ve izlenecek politikaların belirlenmesi hususunda bir danışman

görevini üstlenmesi beklenmekteydi. Bu anlamda diplomatların Osmanlı diplomasisinin şekillenmesinde önemli rolleri olmuştur.

Bu tezde, son dönem Osmanlı Devleti'nin Hariciye Nezareti'nde yaşanan kurumsal dönüşümün diplomatlık mesleği üzerindeki tesirleri gösterilmiştir. Zira on dokuzuncu yüzyılda Hariciye Nezareti'nin idari yapısında profesyonelleşme yolunda atılan adımlar, Hariciye çalışanlarının niteliğinde belirleyici dönüşümleri beraberinde getirmişti. Bu dönemde profesyonel bir kadronun oluşturulması için etkin ve somut adımlar atılmaya başlanmış ve Hariciye kadrolarına atanmak için liyakat ve tecrübe en önemli kriterler haline gelmişti.

Hariciyecilerin diplomatik ilişkilerde önemli aktörler haline gelmeleri, Hariciye kadrolarında eğitilmiş, tecrübeli, nitelikli ve entelektüel geçmişleriyle göz dolduran memurların istihdamına sebep olmuştu. Bu çerçevede, çalışmamız geç dönem Osmanlı hariciyesinin yaşadığı kurumsal dönüşüm sürecinden, kurumun temel aktörleri olan diplomatların nasıl etkilendiğini incelemiştir. Bu çalışmada Osmanlı diplomasisinde görev alan üst düzey hariciye diplomatlarının toplumsal tarihinin aydınlatılması ve son dönem Osmanlı diplomasisindeki değişen rollerinin gösterilmesi hedeflenmiştir. Osmanlı'nın son dönem diplomatlarının Avrupalılar nezdinde 'geri', 'baskıcı' ve 'az gelişmiş' Osmanlı imajını tersine döndürmeye çalışan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun güç ve ihtişamını Avrupa'ya gösteren kimlikleriyle ön plana çıkan kimseler oldukları ve Osmanlı'nın uluslararası arenada siyasi çıkarlarına aracılık eden bir misyona sahip oldukları görülmüştür.

Diplomatlar on dokuzuncu yüzyıl Hariciye Nezareti'nde yaşanan değişim ve dönüşüm sürecinin merkezinde yer almışlardır. Diplomatik ilişkilerin öneminin arttığı bu yüzyılda diplomasiyi daha etkin kullanabilmek amacıyla diplomatların, devletin ihtiyaçlarına cevap verebilecek niteliklere sahip olması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyıl idari reformlarının neticesinde şekillenen diplomatlık mesleği diplomatların sosyal arka planları, eğitim süreçleri ve mesleki kariyer çizgileri çerçevesinde ele alınmıştır.

Ele alınan diplomatların %69'luk bir oranla İstanbul doğumlu oldukları ve %80'inin babasının devlet hizmetinde görev yapan diplomat, bürokrat ya da memur ailelere mensup kişiler olduğu görülmüştür. Bu bakımdan ele alınan diplomatların çoğunluğu

elit bir zümreden gelmekte olup, babaları orta veya üst düzey mesleki kariyerlere sahip kişilerdir. Köklü ya da sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan bu aileler, çocuklarının İstanbul'daki gelişmiş eğitim olanaklarından istifade etmelerini sağlamışlardır. Devlet hizmetinde görevli memur babalar, çocuklarını da devlet hizmetinde bulunmaları için yönlendirmiş ve kendilerine genellikle bu minvalde bir eğitimin kapılarını aralamışlardır. Bu durumda babası ricalden olan kişilerin üst düzey diplomatik pozisyonlarda yer almaları ancak sahip oldukları nitelikli eğitimle mümkün olmuştur. Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek aileler çocuklarını nitelikli eğitime ulaştırma konusunda daha avantajlı oldukları için bu ailelerin çocuklarının da ehliyet ve liyakatleriyle ön planda olmaları olağan bir durumdur. Bu anlamda, Osmanlı Hariciye'sinde yer alan diplomatların ortak özelliği İstanbul'da doğmaları ve yönetici elitlerin çocukları olmalarıdır. Son dönem idari yönetim sisteminde değişim ve dönüşümler devam etse de yönetici kadrolarının elit ailelere mensubiyetinde bir devamlılık söz konusudur. Bu bakımdan diplomatların görece kapalı bir meslek grubunu oluşturduklarını söylemekte fayda vardır.

Ele alınan diplomatların sosyal arka planlarına bakıldığında genellikle İstanbul'un elit ailerinden gelmekle birlikte az sayıda da olsa elit olmayan ailelerden gelen diplomatlar da bulunmaktadır. Sıradan ailelere mensup bu diplomatlar nitelikli eğitimlerini ispatlamaları sonucunda önemli diplomatik pozisyonlara atanabilmişlerdir. Osmanlı idari sisteminde sıradan bir insanın bile nazırlığa kadar yükselebilmesi, sosyal kökeni fark etmeksizin bürokratik kadrodaki hızlı yükselişin bir iltimas yöntemiyle değil, nitelikli bir eğitim hayatıyla mümkün olduğunun ispatıdır. Bu bakımdan sosyal kökenden bağımsız olarak adayın sahip olduğu nitelikli eğitim, mesleki kariyerindeki başarısını doğrudan etkileyebilmektedir. Ancak elit ailelerden gelmeyen diplomatların sayısının oldukça az olması, üst düzey diplomatik pozisyonların toplumun her kesimine açık olmadığını göstermektedir.

Ele alınan diplomatlar içerisinde gayrimüslim diplomat oranının %35 olması, son dönem Osmanlı Hariciyesinde önemli bir oranda gayrimüslim istihdam edildiğini kanıtlamaktadır. Ermeni, Rum, Yahudi gibi değişik milliyetlerden kişilerin Hariciye kadrolarında istihdam edilmesi ise ehliyet ve liyakatini ispat eden adayların dinî mensubiyeti ve milliyeti fark etmeksizin Osmanlı'nın en üst düzey pozisyonlarında görevlendirilebildiklerini göstermektedir. Ayrıca gayrimüslimlere rütbe verilirken

eşitlikçi davranılmadığını ve özellikle paşalık unvanının genellikle gayrimüslimlere verilmediğini iddia eden mevcut çalışmaların aksine, bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim diplomatlara paşa unvanını verirken çekingen davranmadığı gösterilmiştir. Örneklem grup içerisinde paşa unvanına sahip olan 7 diplomattan 2'si gayrimüslimdir. Bu durum incelemeye dâhil edilen gayrimüslim ve Müslüman oranıyla paralel bir seyir göstermiştir.

Bab-1 Ali Tercüme Odası veya Tahrirat-ı Hariciye Kalemi gibi birimlerde kâtiplik, tercümanlık gibi pozisyonlarda devlet hizmetine mülazemeten ortalama 19 yaşında dâhil olan diplomatların sefir olabilmeleri için çok uzun yıllar çalışmaları ve mesleki tecrübe edinmeleri gerekmektedir. Ortalama 40 yaşında sefir olan diplomatların bu vazifeye gelene kadar yaklaşık 25 sene Hariciye Nezareti'nin çeşitli birimlerinde diplomatik vazifelerde bulundukları görülmüştür. Bu durum diplomat atamalarının mesleki liyakat ve tecrübeye dayalı olarak gerçekleştirildiğini göstermekle kalmayıp diplomat adaylarının yetkinliklerini ve performanslarını değerlendiren bir sistemin oluşturulduğuna da işaret etmektedir.

Sosyal kökenden bağımsız olarak bir diplomat adayının sahip olduğu nitelikli eğitim onun devlet kademesinde yüksek rütbeli pozisyonlarda hızlı bir şekilde ilerlemesi anlamını taşımıştır. Müslüman diplomat adayları genellikle ilk eğitimlerini sıbyan mektebinde tamamlarken, gayrimüslim diplomat adayları ilk eğitimlerini cemaat okullarında almışlardır. Hususi surette özel hocalardan dersler alarak ilk eğitimini tamamlayan diplomatların da olması, Osmanlı son döneminde devletin resmî olarak sunduğu eğitim modelinin dışına çıkılabildiğini göstermiştir. Diplomatların sıbyan ve rüşdiyede aldıkları eğitimden sonra tercih ettikleri okullar ise dönemin en prestijli okullarından olan Mekteb-i Sultani, Mekteb-i Mülkiye ve Avrupa'daki çeşitli okullardır. Diğer bir deyişle, diplomatlar eğitimlerini değişik okullarda tamamlasalar da ortak özellikleri modern eğitim kurumlarından mezun olmalarıdır. Bu anlamda Hariciye'deki kurumsal gelişmeye paralel olarak diplomatların eğitimlerinde de bir dönüşüm yaşanmıştır. Diplomatların modern eğitim kurumlarında okuyup nitelikli bir eğitime sahip olmaları onları diğer meslek gruplarından farklı kılmaktadır. Ancak ele ele aldığımız grup içerisinde az da olsa özel hocalardan dersler alarak ya da kendi imkânlarıyla nitelikli eğitime sahip olan diplomatlar da bulunmaktadır. Bu diplomatların donanımlarını ve yetkinliklerini ispatlamaları durumunda, resmî olarak

bir eğitim kurumundan alınmış şehadetnameye sahip olmamalarının, onların devlet pozisyonlarına atanmalarında engel oluşturmadığı görülmüştür. Diplomatlar bazen de Tercüme Odası ya da Hariciye Nezareti'ne bağlı diğer ofisler gibi ilk görev yerlerinde mesleki bakımdan kendilerini yetiştirme ve mesleki tecrübe edinme fırsatları elde etmişlerdir.

Diplomatların nitelikli eğitimlerinin yanında, diplomat atamalarındaki bir diğer önemli etken yabancı dil bilgileridir. Ele alınan diplomatlar arasında herhangi bir yabancı dil bilmeyen diplomat bulunmamamakla birlikte, diplomatlar Türkçe haricinde, Fransızca başta olmak üzere ortalama üç dili bilmektedirler. Fransızcadan sonra en çok bilinen diller ise sırasıyla Rumca, Arapça, İtalyanca ve Farsçadır. Yabancı dil bilen ve nitelikli eğitime sahip kişilerin diplomatik kadrolarda görev almaya başlaması onların Avrupa'daki meslektaşları ile uyum sağlamalarını kolaylaştırmıştır. Diplomatlar yabancı dilleri Osmanlı topraklarındaki modern okullarda öğrendiği gibi yurt dışında eğitim görerek de öğrenebilmiştir. Osmanlı'nın son döneminde bir devlet politikası olarak yurt dışına talebe gönderilmesi suretiyle, devletin ihtiyaç duyduğu diplomat kadrosu oluşturulmaya çalışılmıştır. Yurt dışına talebe gönderilirken tercih edilen ilk ülke ise Fransa idi. Fransızca'nın diplomasideki önemi, Fransa ile olan köklü ilişkiler ve Fransa'nın modern eğitim kurumlarına sahip olması Fransa'yı her dönemde eğitim noktasında en çok tercih edilen ülke konumuna getirmişti. Ayrıca yurt dışına talebe gönderilirken Osmanlı hükümeti tebaası arasında ayırım yapmayıp gayrimüslimlere de aynı hakkı tanımıştır. Devlet desteğiyle yurt dışına gönderilen talebelerden başka sayıları çok olmamakla birlikte kendi imkânlarıyla yurt dışında eğitim gören örnekler de mevcuttur. Ayrıca kendi imkânlarıyla yurt dışında eğitim gören diplomatların çoğunluğunun gayrimüslim olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamda yurt dışına öğrenci gönderme olgusunun hem yabancı dil öğrenimi için hem de hususi alanlara yönelik eğitim için yaygınlaşıp kurumsal hale geldiğini görmekteyiz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda diplomat olarak atanabilmek için en temel kriter nitelikli bir eğitime sahip olmak ve yabancı dil bilmekle birlikte bu nitelikler diplomat olarak atanabilmek için yeterli değildi. Diplomatların yeni bir diplomatik pozisyona atanması için bağlı oldukları birimlerin üst düzey yetkilileri tarafından yazılan tavsiyenamelede diplomatların siyasi güvenilirlik, üstün ahlak, yeterlilik ve gayretlerine vurgu

yapılması eğitimden başka bu kriterlerin de etkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca gayrimüslim diplomatların atama ve terfi durumları söz konusu olduğunda liyakatlerinin yanında sadakatleri, en çok vurgulanan özellikleri olmuştur. Gayrimüslim diplomat atamalarında diplomatın yönetime ve mesleğine karşı sadakatinin bulunduğu birimdeki üst düzey bir yetkili tarafından tasdik olunduğu görülmüştür. Bu noktada diplomatlık kariyeri liyakat ve yeteneklerini ispat etmeleri durumunda toplumun bütün kesimlerine açık olmakla birlikte gayrimüslim diplomatlar söz konusu olduğunda Osmanlı Devleti güvenlik kaygılarını gidermek ve istihdam edeceği diplomatların sadakatlerinden emin olmak istemektedir.

Hariciyede mesleki ve eğitim alanındaki yeterlilik ve siyasi olarak güvenilirliğin yanında, diplomatın atanacağı ülke veya bölgeye olan aşinalığının da atanmayı kolaylaştıran unsurlardan olduğu tespit edilmiştir. Osmanlı yönetimi diplomatların eğitimle elde ettikleri bilgi, mesleki tecrübe ve yerel meselelere olan aşinalıklarını değerlendirerek gönderilecek bölge için en uygun olan adayı belirlemeye çalışmıştır. Bu minvalde, Müslüman bölgelere İslami kültüre hâkim diplomatlar atanırken, Avrupa ülkelerine Batı kültürünü tanıyan diplomatlar gönderilmiştir. Siyasi önemi fazla olan Fransa, İngiltere gibi ülkelere gönderilecek temsilciler seçilirken ise ayrı bir önem gösterilmiş ve en uygun niteliklere sahip kişiler bu ülkelere gönderilmeye çalışılmıştır. Diplomatların mesleki kariyerleri diplomatların istihdam modelindeki eşitlikçi yapıyı gözler önüne sermiştir. Son dönem Osmanlı diplomatlarının ehliyet ve liyakatlerine göre atandığı ve sonrasındaki eğitim ve mesleki tecrübeleri göz önünde bulundurularak terfi ettirildikleri gözlemlenmiştir. Bununla beraber, devletin dış politikalarının uygulayıcı kadrosu olarak diplomatların bulundukları ülkedeki gelişmeleri kavrayıp buna göre hareket etmesi beklenmekte ve bunun içinde diplomatların entelektüel ve kültürel kapasitelerinin atama ve terfi aşamalarında değerlendirildiğini görmekteyiz.

Ayrıca diplomatlara bulundukları ülke ve şehirlere bağlı olarak değişen miktarlarda tahsisatlar ayrıldığı görülmüştür. Buna göre Paris Sefarethanesi en fazla tahsisata sahip sefarethane iken, diğer sefarethanelere daha az tahsisat verilmiştir. Sefirler ve şebbenderler aldıkları tahsisat bakımından kıyaslandığındaysa sefirler içerisinde en yüksek tahsisatı Paris sefir-i kebiri alırken, şebbenderler arasında en yüksek tahsisatı imparatorluğa uzak bir bölgede olan ve ticari önemi yüksek olan Bombay

başşehbenderi almıştır. Ancak Paris sefir-i kebirine ödenen tahsisat, Bombay başşehbenderine ödenen tahsisatın iki katından fazladır. Ayrıca her şehbenderhaneye tahsisat ödenmezken her sefarethaneye büyüklüğüne ve önemine göre değişen miktarlarda tahsisat ayrıldığı görülmüştür. Sefir ve şehbenderlerin aldıkları maaş miktarları da hizmet verdiği ülkenin önemine ve konumuna göre değiştiği görülmüştür. Ancak aynı senede en yüksek maaşı alan sefirin maaşının en yüksek maaşı alan başşehbenderin maaşının yedi katı olduğu tespit edilmiştir. Sefir ve şehbenderler arasındaki önemli bir ücret farklılığının bulunması, hiyerarşinin dikkate alındığına ve derece ve kademe esasına dayanan bir ücretlendirme sisteminin varlığına işaret etmektedir.

Sefirlerin bir sene çalıştıktan sonra bir ay izin kullanma hakkına sahip oldukları ve izin süreleri boyunca maaşlarını kesintisiz aldıkları tespit edilmiştir. Şehbenderlerin ise iki sene kesintisiz çalıştıktan sonra izin kullanma hakkına sahip olduğu ve her iki senede bir dört ay izin hakları olduğu görülmüştür. Ancak şehbenderlerin izinde oldukları süre için maaşının tamamının ödenmeyip, maaşının $\frac{3}{4}$ 'ünü alabilmeleri şehbenderlerin sefirlere göre dezavantajlı olduğu bir konudur. Şehbenderlerin izinleri süresince alamadıkları maaşının $\frac{1}{4}$ 'lük kısmı ise yerine vekâlet eden şehbendere ödenmiştir. Ayrıca Osmanlı diplomatik kadrolarında istihdam edilen diplomatlar merkezî hükümetin kontrolü altında tutulmuş ve başarıları rütbe, nişan ve madalyalarla ödüllendirilirken suçları uyarma, kınanma ve azledilme gibi çeşitli şekillerde cezalandırılmıştır. Diplomatların izin kullanma hakları, düzenli olarak bir gelir elde etmeleri ve hiyerarşik olarak terfi almaları gibi özlük bilgileri merkezî devletin bu yüzyıldaki kurumsallaşma ve bürokratikleşme çabaları kapsamında değerlendirildiğinde, diplomatların mesleki anlamda önceki dönemlere göre daha profesyonelleşmiş bir hale geldiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin, diplomatlarını ve diplomasisinin işleyişini kontrol altında tutmaya çalışması, diplomat atamalarında ehliyet ve liyakate önem vermesi ve yine atamalarda mesleki tecrübeyi göz önünde bulundurması, modern bürokrasinin göstergeleridir. Ayrıca kurumlarının sayısı, büyüklüğü ve etkinliği ile rasyonel ve yetkin bürokrasileri ile özdeşleştirilen modern devlet yapısı düşünüldüğünde, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin diplomasi alanında yaşanan dönüşümlerle Hariciye Nezareti daha kurumsal bir yapıya ve profesyonel bir kadroya

kavuşmuştur. İnceleme sonunda son dönem Osmanlı Hariciye Nezareti'nde nitelikli ve tecrübeli diplomatlar istihdam edildiği kanısına varılmıştır. Çalışma sonunda üst düzey devlet memurlarının çocukları olup İstanbul'un elit ailelerinden gelen, İstanbul'daki ya da yurt dışındaki modern eğitim kurumlarında nitelikli eğitim alan ve iyi düzeyde Fransızca bilen bir diplomat zümresiyle karşılaşılmıştır. Bu yüksek vasıflara sahip Hariciye kadrosu Cumhuriyet Türkiye'sine yetişmiş diplomat olarak miras kalmış ve Cumhuriyet döneminde hizmetlerini sürdürmüşlerdir.

Sonuç olarak çalışma boyunca Osmanlı Devleti'nin Hariciye Nezareti'nin ve devletin yurt dışındaki üst düzey temsilcileri olan diplomatların on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren mesleki anlamda sahip olması gereken nitelikleri ve karakterleri büyük oranda kazandığı gösterilmiştir. Diplomatların on dokuzuncu yüzyılda yaşadığı dönüşüm, onları yalnızca ülkelerini temsil eden haberciler konumundan çıkarıp küresel sisteme entegre olmaya çalışan ve Osmanlı Devleti'nin ulusal çıkarlarını koruyan, yetenekli temsilciler konumuna getirmiştir. Nitelikli diplomatların tecrübe ve bilgileri Osmanlı diplomasi sisteminin rasyonel anlamda gelişmesine önemli katkıda bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Osmanlı Arşivi

BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BOA. A) DVN. MKL.	: Sadaret Mukavelenameler
BOA. A) MKT.	: Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı
BOA. BEO.	: Bab-ı Âli Evrak Odası
BOA. C. DH.	: Cevdet Dahiliye
BOA. C. HR.	: Cevdet Hariciye
BOA. DH. MKT.	: Dahiliye Mektûbî Kalemi
BOA. HAT.	: Hatt-ı Hümayun
BOA. HR. HMŞ. İŞO.	: Hariciye Nezareti İstişare Odası
BOA. HR. İD.	: Hariciye Nezareti İdare
BOA. HR. İM.	: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
BOA. HR. MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi
BOA. HR. MTV.	: Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı
BOA. HR. SAİD.	: Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyyesi Müdiriyeti
BOA. HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasî Kısım
BOA. HR. SFR. 3.	: Hariciye Nezareti Londra Sefareti
BOA. HR. SFR. 4.	: Hariciye Nezareti Paris Sefareti
BOA. HR. TH.	: Hariciye Nezareti Tahrirat
BOA. HR. TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası
BOA. HSD. AFT.	: Satın Alınan Evrak, Ali Fuat Türkgeldi Evrakı
BOA. İ. DH.	: İrade Dahiliye
BOA. İ. DUT.	: İrade Dosya Usulü
BOA. İ. HR.	: İrade Hariciye
BOA. İ. TAL.	: İrade Taltifat
BOA. ŞD.	: Şura-yı Devlet
BOA. Y. A. HUS.	: Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı
BOA. Y. MTV.	: Yıldız Mütenevvi Mârûzat Evrakı

BOA. Y. PRK. : Yıldız Perakende

BOA. Y. PRK. EŞA. : Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik

Dergi

Sırat-ı Müstakim

Düştur

Gazete

Takvim-i Vekayi

İkdam

Tanin

Salnameler

Salname-i Nezaret-i Hariciye. (1302/ 1885, 1306/ 1889). İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya.

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye (1927-1928). (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi) İstanbul: Matbuat-ı Müdüriyet-i Umumiyyesi.

İkincil Kaynaklar

Abacı, Müslimen. *II. Abdülhamid Döneminde Karadeniz Bölgesindeki*

Şehbenderliklerin İstihbarat Faaliyetleri (1876-1909). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Abbott, Andrew. *The System of Professions: an Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago: The University of Chicago Press, 1988.

Abou El-Haj, Rifaat Ali. *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*. Albany: State University of New York Press, 1991.

_____. *The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz*.

Unpublished PhD Dissertation. Princeton University, 1963.

Abu-Manneh, Butrus. *Studies on Islam and the Ottoman Empire in the 19th Century*. İstanbul: Isis Press, 2001.

Acun, Ramazan. "Towards a Prosopography of the Ottoman Empire: Generalising

- From a Project on the Students Reading for Higher Degrees Abroads.” *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey*, 20-23 August 2002, Dubrovnik, Croatia. Ankara: TTK Yayınları: 385-391, 2005.
- Ahışhalı, Recep. *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)*. İstanbul: Tatav, 2001.
- _____. “Reisülküttab.” TDV İslam Ansiklopedisi 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 546-549, 2007.
- _____. “Ruus.” TDV İslam Ansiklopedisi 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 272-273, 2008.
- _____. “Tahvil.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 39. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 440-442, 2010.
- Ahmed Cevdet Paşa. *19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi- Tezahir*. Cavid Baysun (yay. haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- _____. *Tarih-i Cevdet*. 6 cilt. Dündar Günay (sadeleştiren). İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993.
- Akarlı, Engin Deniz. “The Tangled Ends of an Empire: Ottoman Encounters with the West and Problems of Westernization: An Overview.” *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 26/ 3: 353-366, July 2006.
- Akçakaya, Murat. “Weber’in Bürokrasi Kuramının Bugünü ve Geleceği.” *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Özel Sayı*: 275- 295, Aralık 2016.
- Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976.
- Akiba, Jun. “Bir Osmanlı Bürokratı ve Özel Yaşamı.” *Tarih ve Toplum* 33/ 198: 239-250, 2000.
- Akpınar, Burhan. “Modernleşme Aracı Olarak Yurt Dışı Öğrenciler: Bitmeyen Serüven.” *Eğitime Bakış Dergisi* 34: 4-10, 2015.
- Akpınar, Mahmut. *Osmanlı Devleti’nde Şehbenderlik Müessesesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- _____. *Bir Tanzimat Bürokratı ve Diplomatu Olarak Aleksandır Karatodori Paşa (1833-1906)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- _____. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Hariciye Nezareti’nin Kuruluşu ve Dış Politikanın Kurumsallaşması.” *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29: 59-85, 2014.

- _____. “Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922).” *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi* 35: 173-205, Güz 2015.
- _____. “Osmanlı Hariciyesinde Yaklaşık Kırk Yıl: Mahmud Esad Paşa (1837-1895).” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Dergisi* 5: 29-51, Bahar 2015.
- _____. “Osmanlı Hariciye Nazırları. (1836-1922).” *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi* 35: 173-405, 2015.
- _____. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Devlet-i Aliyye’ye Hizmet Eden Gayrimüslim Sefirler (1832-1923)*. Antalya: Otorite Kitap, 2016.
- _____. “XIX. Yüzyılda Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri.” *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 41/ 2: 127-144, 2017.
- Aksan, Virginia. *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmi Efendi, 1700-1783*. Leiden: Brill, 1995.
- _____. “Ottoman Military Recruitment Strategies in the Late Eighteenth Century,” *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925* içinde. Erik J. Zürcher (ed.). New York: I. B. Tauris: 21-30, 1999.
- Aktan, Coşkun Can, Dilek Dileyici ve Özgür Saraç. “Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları.” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 8/ 1: 1-25, 2003.
- Aktaş, Necati. “Amedci.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 12, 1991.
- _____. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.
- Akyıldız, Ali. *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- _____. *Sürgün Sefir: Sadullah Paşa*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- _____. “Tercüme Odası”. *TDV İslam Ansiklopedisi* 40. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011: 504-506.
- _____. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Devlet-i Âliyye’ye Hizmet Eden Gayrimüslim Sefirler (1832-1923)*. İstanbul: Otorite Kitap, 2016.

- _____. “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme.” *Osmanlı Araştırmaları* 50: 219-241, 2017.
- _____. *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- Akyılmaz, Sevgi Gül. *Reisülküttab ve Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Doğuşu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.
- _____. “Osmanlı Diplomasisinin Geçirdiği Aşamalar ve Özel Bir Örnek Olarak III. Selim Dönemi.” *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya: 777-794, 7-9 Nisan 1999.
- _____. *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı*. Konya: Tablet Basım Yayın, 2000.
- _____. “Reisülküttablık Müessesesinin Önem Kazanmasına Yol Açan Gelişmeler ve Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Doğuşu.” *XII. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler*, III.Cilt, I. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 279-312, 2002.
- _____. “III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti.” *Türkler*. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (ed.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi (M. Ö. 1000-M. S. 2007)*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007.
- Alakom, Rohat. *Şerif Paşa- Bir Kürt Diplomatinin Fırtınalı Yılları (1856-1951)*. İstanbul: Avesta Basın Yayın, 1998.
- Alkan, Mehmet Ö. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12: 9-84, 2008.
- Alloul, Houssine ve Roel Markey. “Please Deny These Manifestly False Reports: Ottoman Diplomats and The Press in Belgium (1850-1914).” *International Journal of Middle East Studies* 48: 267-292, 2016.
- Anderson, Benedict. *Imagined Communities*. Londra: Verso Press, 2003.
- Anderson, M. S. *The Rise of Modern Diplomacy, 1450-1919*. New York: Longman, 1993.

- Andrianopoulou, Konstantina. *Alexander Mavroyeni Bey: From the 19th Century Reform Era to the Young Turk Revolution Through the Life and Ideology of a Neophanariot Ottoman Bureaucrat*. Unpublished Master Thesis. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Arcak, Sinem. *Gifts in Motion: Ottoman-Safavid Cultural Exchange, 1501-1618*. Unpublished PhD Dissertation. The University of Minnesota, 2012.
- Arı, Bülent. "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period," *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* içinde. Nuri Yurdusev (ed.). New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Arık, Tuğrul. *20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Arıkan, Fatma Melek. *Modernization in the Late Ottoman Era: "Periphery" in the Heartlands*. Londra: SOAS/Routledge Studies on the Middle East, 2020.
- Artuk, İbrahim. "Nişan." *TDV İslam Ansiklopedisi* 33. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 154-156, 2007.
- Ay, Mehtap. *Paris Mekteb-i Osmanisi'nin Kuruluş, Amaç ve İşlevleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Aybay, Rona. *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Aydın, Bilgin. "Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasindeki Yerleri." *Osmanlı Araştırmaları* 29: 41-86, 2007.
- _____. "XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Divan-ı Hümayun Katipleri." *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları* 31/ 1: 41-49, 2007.
- _____. "Salname." *TDV İslam Ansiklopedisi* 36. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 51-54, 2009.
- Aydın, Mustafa. "Osmanlı Devleti'nin Rusya'da Elçilik Açması (1856) ve Elçi Yusuf Rıza Bey'in Faaliyetleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 26: 107-126, Bahar 2012.
- Ayhan, İsmail. *Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1908-1922):*

- Prosopografik Bir Çalışma Örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Bağış, Ali İhsan. *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Kapitülasyonlar-Avrupa Tüccarları-Beratlı Tüccarlar- Hayriye Tüccarları (1750-1839)*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1998.
- Balcı, Sezai. “Osmanlı Devleti’nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi.” *Tarih Araştırmaları Dergisi* 27/ 44: 77-98, 2008.
- _____. *Babialı Tercüme Odası*. İstanbul: Libra Yayınevi, 2013.
- Baldwin, George B. “The Foreign Educated Iranian: A Profile.” *Middle East Journal* 17/3: 264-278, Summer 1963.
- Balister, Sidney. “A Great English Scholar in Turkey: Sir James Redhouse.” *The Asiatic Review*, Vol. XXXVIII, No. 134: 173- 177, April 1942.
- Barkey, Karen. *Empire of Difference – The Ottomans in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Bassiouni, Cherif. “Protection of Diplomats under Islamic Law.” *The American Journal of International Law* 74/ 3: 609-633, 1980.
- Başaran, Betül. “American Schools and the Development of Ottoman Education Policies in the Ottoman World.” *12-15 April 1999 Proceedings*. Ali Çaksu (ed.). İstanbul, 2001.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. Yusuf İhsan Genç, Mustafa Küçük, Raşit Gündoğdu, Sinan Satar, İbrahim Karaca, Hacı Osman Yıldırım ve Nazım Yılmaz (haz.). İstanbul: Başbakanlık Basımevi, 2010.
- Behrens, Betty. “The Office of the English Resident Ambassador: Its Evolution as Illustrated by the Career of Sir Thomas Spinnely, 1509-22.” *Transactions of the Royal Historical Society* 16: 161-195, 1933.
- Bektaş, Erhan. *Religious Reform in the Late Ottoman Empire: Institutional Change and the Professionalization of the Ulema*. Londra: I. B. Tauris, 2023.
- Bergesen, Albert (ed.). *Crises in the World System*. Beverly Hills: Sage, 1983.
- Berkes, Niyazi. *The Development of Secularism in Turkey*. Londra: Hurst and Company, 1998.
- Berridge, G. R. *Diplomacy: Theory and Practice*. Londra: Palgrave Macmillan, 2010.
- Bilim, Cahit. *Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma*. Eskişehir: Anadolu

- Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- _____. “Babıali Tercüme Odası.” *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, OTAM 1*, Ankara: 29-43, 1990.
- _____. *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2002.
- Bişgin, Osman Nihat. *Seyyid Ali Efendi’nin Fransa Sefareti (1797-1802)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Blau, Peter Michael. *The Dynamics of Bureaucracy*. Chicago: Chicago University Press, 1955.
- Bledstein, Burton J. *The Culture of Professionalism: the Middle Class and the Development of Higher Education in America*. New York: W. W. Norton & Company, 1976.
- Bostan, Zeynep. *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri: II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2021.
- Bouquet, Olivier. *Sultanın Paşaları: Osmanlı Devlet Ricali Hakkında Bir Deneme (1839-1909)*. Devrim Çetinkasap (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Boyacıoğlu, Fuat. “The Historical Development of the Foreign Language Education in Ottoman Empire.” *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 174: 651-667, 2015.
- Boyce, P.J. *Foreign Affairs for New States: Some Questions of Credentials*. New York: St Martin’s Press, 1978.
- Bozkurt, Nebi. “Mekteb.” *TDV İSLAM Ansiklopedisi* 29. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 5-6, 2004.
- Brian, Bader. *What Diplomats Do: The Life and Work of Diplomats*. Londra: Rowman & Littlefield Publishers, 2014.
- Bull, Hedley & Adam Watson. (eds.). *The Expansion of International Society*. Londra: Oxford University Press, 1984.
- Cemaloğlu, Necati. “Osmanlı Devleti’nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri, Uygulamaları ve Sonuçları, (1839-1876).” *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/ 14: 153-165, 2005.

- Ceylan, Ebubekir. “Dünya-Sistemi Teorisinin Osmanlı Tarihi Çalışmalarına Yansımaları.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1/ 1: 81-95, 2003.
- Chambers, Richard L. “The Civil Bureaucracy: Turkey.” *Political Modernization in Japan and Turkey* içinde. Robert E. Ward & Dankwart A. Rustow (ed.). Princeton: Princeton University Press, 1962.
- _____. “Notes on the Mekteb-i Osmanî in Paris, 1857-1874.” *Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century* içinde. William R. Polk and Richard L. Chambers (ed.). Chicago: University of Chicago Press: 313-329, 1968.
- Cohen, Raymond. “The Great Tradition: The Spread of Diplomacy in Ancient World.” *Diplomacy and Statecraft* 12/ 1: 23-38, March 2001.
- Constantinou, C. *On the Way to Diplomacy*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- Corfield, Penelope J. *Power and the Professions in Britain: 1700-1850*. New York: Routledge, 1999.
- Craig, Gordon A. and Felix Gilbert. *The Diplomats: 1919-1939*. Princeton: Princeton University Press, 1953.
- Çadırcı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- _____. “II. Mahmud Dönemi’nde (1808-1839) Avrupa ve Hayriye Tüccarları.” *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)* içinde. O. Okyar ve H. İncelik (ed.). Ankara: Meteksan: 237-241, 1980.
- Çakılcı, Diren. “Hindistan’da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği.” *Türkiyat Mecmuası* XXV: 81-106, Güz 2015.
- _____. “Batavya’da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Layihası.” *International Congress of Eurasian Social Sciences* 8/ 28: 726-749, Ağustos 2017.
- Çakır, İsmail. “Osmanlıdan Günümüze Yabancı Dil Öğretim Süreci.” *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* VII/ 24: 37-45, 2007.
- Çakmak, Aydın. *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.
- Çankaya, Mücellitoğlu Ali. *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikde Yeni*

- Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*. Ankara: Mars Matbaası, 1968.
- Çavdar, Necati ve Kübra Mamak. “Devlet Salnamelerinde Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetleri (1847-1877).” *OTAM* 42: 47-70, Güz 2017.
- Çelebioğlu Özşarı, Nihal. *1773-1923 Yılları Arasında Askeri Okullarda Yabancı Dil Öğrenimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Çetin, Atilla. “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Paris Büyükelçileri”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 43: 22-26, Ağustos 1990.
- Çetinsaya, Gökhan. “Dış Politika.” *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*. Coşkun Yılmaz (ed.). İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü: 91-100, 2012.
- _____. “Kalemiye’den Mülkiye’ye Tanzimat Zihniyeti,” *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* içinde, Mehmet Ö. Alkan (ed.). İstanbul: İletişim Yayınları: 54-71, 2014.
- Dadyan, Saro. “Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid Dönemlerinin Osmanlı Hariciyesinde Üst Düzey Gayrimüslim Bürokrat ve Diplomatlar.” *Milli Saraylar X*, İstanbul: 63-73, 2012.
- Dağ, Ahmet Emin. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2016.
- Danışman, Hasan Basri. *Artçı Diplomat- Son Osmanlı Hariciye Nazırlarından Mustafa Reşit Paşa*. İstanbul: Arba Yayınları, 1998.
- Darakçıoğlu, Mehmet. *Rebuilding the Tower of Babel: Language Divide, Employment of Translators, and the Translation Bureau in the Ottoman Empire*. Unpublished PhD Dissertation. Princeton University, 2010.
- Davison, Roderic. “Westernized Education in Ottoman Turkey.” *Midle East Journal* 15/ 3: 289-301, Summer 1961.
- _____. *Reform in the Ottoman Empire*. Princeton: Princeton University Press, 1963.
- _____. “Halil Şerif Paşa, Ottoman Diplomat and Statesman.” *The Journal of Ottoman Studies* 2/ 2, İstanbul: 203-221, 1981.
- _____. “Halil Şerif Paşa: The Influence of Paris and the West on an

- Ottoman Diplomat.” *The Journal of Ottoman Studies* 6/ 6. İstanbul: 47-65, 1986.
- _____. “On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Reformlarına Araç Olarak Fransız Dili.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* II/ 4-5, Çiğdem Erkal İpek (çev.): 171-188, 1994-1995.
- _____. *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*. İstanbul: Isis Press, 1999.
- _____. “Ottoman Embassies in Europe in the Nineteenth Century.” *XIII. Türk Tarih Kongresi*, C. III. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 1421-1441, 1999.
- Demir, Betül. *II. Mahmud Devrinde Berlin Sefarethanesi’nin Yeniden Açılması ve Elçi Olarak Atanan Kamil Paşa’nın Faaliyetleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Demircan, Ömer. *Dünden Bugüne Türkiye’de Yabancı Dil*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.
- Demirel, Fatmagül. “II. Abdülhamid Dönemi Tiyatro Sansürü ve Perdeler Sansüre Açıldı.” *Toplumsal Tarih* XI, 63: 41-43, 1999.
- _____. *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007.
- Demirel, Özcan. *Yabancı Dil Öğretimi*. İstanbul: Pegem Yayıncılık, 2003.
- Demiryürek, Mehmet. “Türkiye’de Yabancı Dil Olarak Fransızca Öğretiminin Tarihi Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme (1891-1928),” *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 28/ 1: 130-140, 2013.
- _____. “The Historical Development of Foreign Language Teaching Methods in Turkey (1891-1928).” *Education and Science, Tedmem* 39/ 175: 192-202, 2014.
- Deringil, Selim. “II. Abdülhamid’in Dış Politikası.” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2. İstanbul: İletişim Yayınları: 304-307, 1985.
- _____. “II. Mahmud’un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi,” *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri* 28-30 Haziran 1989 Bildirileri, İstanbul: 59-70, 1990.
- _____. “The Invention of Traditionas Public Image in Late Ottoman Empire,

- 1808 to 1908.” *Comparative Studies in Society and History* 1: 2-29, Ocak 1993.
- _____. “II.Abdülhamit Döneminde Osmanlı Dış İlişkilerinde İmaj Saplantısı.” *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri Bildirileri* (27-29 Mayıs 1992), İstanbul: 149-162, 1994.
- _____. *The Well-Protected Domains: Ideology and Legitimation of Power in the Otoman Empire: 1876-1909*. Londra: I. B. Tauris, 1998.
- _____. “They Live in a State of Nomadism and Savagery.” *Comparative Studies in Society and History* 45/ 2: 311-342, April 2003.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2013.
- Doğan, Muzaffer. “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Genel Maaş Sistemine Geçiş Çalışmaları.” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 20: 33-68, 2009.
- Doğan, Mehmet. *Mehmed Emin Rauf Paşa (1780-1860)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019.
- Dölen, Emre. “II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun.” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* X/ 1: 1-46, 2008.
- Dönmez, Ahmet. *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Yeniden Tesisi 1832-1841*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- _____. “Kemal Paşazade Said Bey ve ‘Sefir ve Şehbenderler’ Adlı Eseri.” *Tarihin Peşinde* 3: 1-34, 2010.
- _____. “Bir Son Dönem Osmanlı Diplomatinin Yükselişi ve Düşüşü: Salih Münir Paşa.” *Tarih Araştırmaları Dergisi* XXXVII/ 65: 169-195, 2019.
- Dumont, Paul ve François Georgeon. “XX. Yüzyılın Başlarında Bir Osmanlı Ailesinin Bütçesi Üzerine Notlar.” *Tarih ve Toplum* 4/ 23: 43-46, 1985.
- Eisenstadt, Samuel N. *The Political Systems of Empires: The Rise and Fall of the Bureaucratic Societies*. New York: The Free Press, 1969.
- Eldem, Edhem. *Osmanlı Bankası Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- _____. *İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2004.
- _____. “Fransa’ya Eğitime Gönderilen Sadrazam İbrahim Edhem.” *Popüler Tarih* 74: 50-53, Ekim 2006.

- Emecen, Feridun. "Osmanlı Siyasi Tarihi." *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I* içinde. E. İhsanoğlu (ed.). İstanbul: İrcica: 5-65, 1999.
- Emir, Mehmet Sait. *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Dış Politikası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Engin, Vahdettin. *Mekteb-i Sultânî*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016.
- Eralp, Nejat. "Osmanlılarda Nişan ve Madalya." *Türkler Ansiklopedisi* 13. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 683-686, 2002.
- Eraslan, Cezmi. *II. Abdülhamid ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti (1856-1908)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992.
- Erdem, Gökhan. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Erdem, Ahmet Yavuzhan. *Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesinde Tanzimat Dönemi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Erdoğan, Aynur. *Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maârif Tarihi*. c. 1-2. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Erhan, Çağrı. *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*. Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- Erol, Yasemin Zahide. *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- _____. "Şehbender Raporlarına Göre Osmanlı- Bulgaristan Ticari İlişkileri (1910-1914)," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 34/ 57: 221-248, 2015.
- Ersoy, Hamit. "Reformist Tradition and the Emergence of the Ottoman Foreign Ministry." *The Great Ottoman-Turkish Civilisation I* içinde. Kemal Çiçek ve Ercüment Kuran (ed.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 538-544, 2000.
- Ertaş, Mehmet Yaşar ve Hacer Kılıçaslan (ed.). *Osmanlı'da Diplomasi, Siyaset ve Savaş*. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Eryılmaz, Bilal. *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.

- Ezici, Erhan. *Hariciye Teşkilatı: Türk Kamu Yönetiminde Bir Modernleşme Modeli*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Faroghi, Suraiya. *The Ottoman Empire and The World Around It 1540s to 1774*. Londra: I. B. Tauris, 2004.
- Fildiş, Berna. *Türk Modernleşmesi Bağlamında Askeri Bürokrasinin Bürokrasideki Yeri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Findley, Carter Vaughn. *From Reis Efendi to Foreign Minister: Bureaucratic Reform and the Creation of the Foreign Ministry*. Unpublished PhD Diss. Harvard: Harvard University, 1969.
- _____. "The Legacy of Tradition to Reform: Origins of the Ottoman Foreign Ministry." *International Journal of Middle East Studies* 1/ 4: 334-357, 1970.
- _____. "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry, The Beginnings of Bureaucratic Reform Under Selim III and Mahmut II," *International Journal of Middle East Studies* 3: 388-416, 1972.
- _____. *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789-1922*. Princeton: Princeton University Press, 1980.
- _____. "The Advent of Ideology in the Islamic Middle East (Part I)," *Studia Islamica*, No. 55, 1982.
- _____. "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme." *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1. Murat Belge (yön.). İstanbul: İletişim Yayınları: 259-262, 1985.
- _____. *Ottoman Civil Officialdom*. Princeton: Princeton University Press, 1989.
- _____. "Hariciye Nezareti." *TDV İslam Ansiklopedisi* 16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 178-180, 1997.
- _____. "Sir James W. Redhouse (1811-1892): Mükemmel Bir Doğubilimcinin Öyküsü." Nuray Şimşek (çev.), *Kebikeç* 6: 211-245, 1998.
- _____. "The Tanzimat." *The Cambridge History of Turkey* içinde. Reşad Kasaba (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

- _____. *Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity: A History*. New Haven: Yale University Press, 2010.
- Fleischer, Cornell. *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire*. Princeton: Princeton University Press, 1986.
- Fliter, Irena. "The Diplomats' Debts: International Financial Disputes Between the Ottoman Empire and Prussia at the end of the Eighteenth Century." *The Journal of Ottoman Studies* XI/ VIII: 399-416, 2016.
- Fortna, Benjamin C. *Imperial Classroom: Islam, The State and Education in the Late Ottoman Empire*. Londra: Oxford University Press, 2002.
- _____. *Mekteb-i Hümayun/ Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim*. Pelin Siral (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Freeman, Charles W. Jr. *The Diplomat's Dictionary*. Washington, DC: National Defense University Press, 1994.
- _____. "Is Diplomacy Really a Profession?." *Foreign Service Journal*: 17-21, March 1995.
- Freidson, Eliot. *Professional Powers: A Study of the Institutionalization of Formal Knowledge*. Chicago: The University of Chicago Press, 1986.
- Funston, John. "The Role of the Ministry of Foreign Affairs in Thailand: Some Preliminary Observations." *Contemporary Southeast Asia* 9/ 3: 229-243, December 1987.
- Garip, Ahmet Zahid. "Sultanın Yeni Kıyafetleri: 15. Yüzyılda Osmanlı-Memluk Hediye Alışverişi." *Akademik Platform* 3/ 2: 272-294, 2019.
- Geison, Gerald L. (ed.). *Professions and the French State, 1700–1900*. Pensilvanya: University of Pennsylvania Press, 1984.
- Gençoğlu, Mustafa. *Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830- 1908)- Bir Grup Biyografisi Araştırması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- _____. "Sultan II. Abdülhamid'in Yurt Dışı Eğitim Politikası." *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* IV/ 2: 33- 73, Temmuz 2014.
- Gibb, H. A. R. and Harold Bowen. *Islamic Society and the West: A Study of the*

- Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East*. Londra: Oxford University Press, 1950.
- Gilbert, Felix. "The "New Diplomacy" of the Eighteenth Century." *World Politics* 4/ 1: 1-38, Oct., 1951.
- Girgin, Kemal. *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Hariciye Tarihimiz: Teşkilat ve Protokol*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- Godkin, E.L. "Diplomacy and the Newspaper." *The North American Review* 160/ 462: 570-579, May. 1895.
- Goffman, Daniel. "Negotiating with the Renaissance State: The Ottoman Empire and the New Diplomacy." *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* içinde. Virginia H. Aksan and Daniel Goffman (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Goldfrank, Walter (ed.). *The World-System of Capitalism: Past and Present*. Beverly Hills: Sage, 1979.
- Göçmen, Muammer. "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takip Edilirdi?" *Tarih ve Toplum* XXII/ 128: 18-24, Ağustos 1994.
- Gökbilgin, Tayyip. "Konsolos." *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* VI, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi: 836-840, 1977.
- Gönen, Yasemin Saner. *The Integration of the Ottoman Empire into the European States System during the Reign of Sultan Selim III*. Unpublished Master Thesis. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- _____. "Babıali'nin Son 26 Yılında Vazgeçemediği Davası: Osmanlı Konsolosluk Sözleşmeleri 1." *Toplumsal Tarih* 67: 12-17, Temmuz 1999.
- Gör, Emre. "1881 Tarihli Şehbenderler Nizamnamesi Üzerine Bir İnceleme." *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 2/ 1: 70-85, 2018.
- Guggenheim, Paul. "Diplomatik Usuller ve Uluslar Kurumunun Diplomatik Usulleri." Fuad Bayramoğlu (çev.). *Siyasi İlimler Mecmuası* 47: 48-56, Şubat 1935.
- Güçtekin, Nuri. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Eğitim Sistemi'nde Yabancı Dil Eğitimi." *Eğitime Bakış (Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi)*, *Eğitim-Bir-Sen* 13/ 39: 43-52, Ocak, Şubat, Mart, Nisan 2017.
- Güler, Tahsin. "Osmanlı'da Siyaset ve Bürokrasi İlişkilerinin Tarihi Seyri," *Süleyman*

- Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 19/ 4: 311-336, 2014.
- Günay, Yaşar. *Ülkemizde Fransızca Eğitiminin Tarihî Gelişimi (1773-1923)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- Günce, Şuheda. “Osmanlı Devleti’nde İlk Daimi Elçilikler ve Diplomasiye Olan Etkileri.” *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 6/ 10: 101-114, Nisan 2020.
- Gündüz, Mustafa. “Modern Eğitimin Doğuşu ve Alternatif Eğitim Paradigmaları.” *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Eğitim Felsefesi Özel Sayısı: 67-80, 2013.
- _____. “Diyar-ı Ecnebîde Tahsil-i İlim Serüvenimiz (1830-1950).” *Eğitime Bakış Dergisi* 34: 21-36, 2015.
- _____. *Osmanlı Eğitim Mirası, Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013.
- Güneş, Hakverdi. *Salnamelere Göre Hariciye Nezareti Teşkilatı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Günver, Semih. “Dışişleri Meslek Memurluğu.” *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Sempozyuma Sunulan Tebliğler- 15-17 Ekim 1997)* içinde. İsmail Soysal (yay. haz). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 739-745, 1999.
- Gürpınar, Doğan. *Ottoman Imperial Diplomacy: A Political, Social and Cultural History*. Londra: I. B. Tauris, 2014.
- Gürsoy, Belkıs Altunış. “Sefaretnameler.” *Türkler Ansiklopedisi* XII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 582-591, 2002.
- _____. “Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü.” *Bilgi* 36: 139-164, Kış 2006.
- Gürtunca, Elif Evrim Şencan. *Robert Kolej ve Türk Öğrencileri (1863-1971)*. İstanbul: Libra Yayınları, 2019.
- Hamilton, Keith and Richard Langhome. *The Practice of Diplomacy: Its Evolution, Theory and Administration*. New York: Routledge, 1995.
- Hammer, Joseph von Purgstall. *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII. Vecdi Bürün ve Refik Özdek (çev.). Mümin Çevik (yay. haz.), İstanbul: Milliyet, 1992.

- Hanioğlu, Şükrü. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton: Princeton University Press, 2008.
- Haydaroglu-Polat, İlknur. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*. Ankara: Ocak Yayınları, 1993.
- Henig, Ruth. "New Diplomacy and the Old: A Reassessment of British Conceptions of a League of Nations, 1918-1920." *The Paris Peace Conference, 1919: Peace Without Victory?* içinde. Dockrill, M. L. & Fisher, John (ed.). New York: Palgrave, 2001.
- Heper, Metin. *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*. Doçentlik Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1975.
- _____. "Political Modernization as Reflected in Bureaucratic Change: The Turkish Bureaucracy and a "Historical Bureaucratic Empire" Tradition." *International Journal of Middle East Studies* 7/ 4: 507-521, Oct. 1976.
- _____. (ed.). *The State and Public Bureaucracies: A Comparative Perspective*. New York: Greenwood Press, 1987.
- _____. *Bürokratik Yönetim Geleneği*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi, 1974.
- _____. "19. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi." *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. I. İstanbul: İletişim Yayınları: 245-258, 1985.
- _____. "19. Yüzyılda Devlet Yapısı ve Yönetimi," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Hızlı, Kasım. *Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın (Çorlu) Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1939)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2020.
- Hitzel, Frederic. "Dil Oğlanları." Aksel Tibet (çev.), *Toplumsal Tarih* 21: 37-43, Eylül 1995.
- Hopkins, Terence K. ve Immanuel Wallerstein. *World- System Analysis: Theory and Methodology*. Beverly Hills: Sage, 1982.
- Huntington, Samuel P. *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press, 1968.
- Hurewitz, J.C. "Ottoman Diplomacy and the European State System." *Middle East Journal* 15/ 2: 141-152, Spring 1961.

- _____. "The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion From Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century." *Belleten* XXV/ 99: 455-466, 1961.
- Hülagü, Metin. *Osmanlı-Yunan Savaşı, Abdülhamid'in Zaferi*. İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2008.
- Iorga, Nicolae. *Osmanlı Tarihi* V. Bekir Sıtkı Baykal (çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1948.
- Iriye, Akira. "Culture and Power: International Relations as Intercultural Relations." *Diplomatic History* 3/ 2: 115-128, Spring 1979.
- Işksal, Cavide. "Türkiye'de Açılan İlk Yabancı Dil Okulları." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 8: 29-32, 1968.
- Işksel, Güneş. "Ottoman Diplomacy." *The Encyclopedia of Diplomacy*: 1-13, 2018.
- Işın, Ekrem. "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm." *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. II. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Itzkowitz, Norman ve Max Mote (çev.). *Mübadele: An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*. Chicago: The University of Chicago Press, 1970.
- İbrec, Yusuf Ziya. "Osmanlı Devleti'nin Dış Dünya ile Temasları Neticesinde İktisadi ve İçtimai Politikasında Oluşan Değişiklikler." *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 58: 117-135, Şubat 1989.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı." *150. Yılında Tanzimat* içinde. H. Dursun Yıldız (yay. haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 335-395, 1992.
- _____. "Darülfünun Kurma Teşebbüsleri." *150. Yılında Tanzimat* içinde. H. Dursun Yıldız (yay. haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu: 397-439, 1992.
- _____. "Dârülfünun," *TDV İslam Ansiklopedisi* 8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 521-525, 1993.
- _____. *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*. Hümeysra Zerdecı (yay. haz.). İstanbul: İslam Konferansı Teşkilatı İslam, Tarih, Sanat, Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2010.
- İnalcık, Halil. "Reisülküttab." *MEB İslam Ansiklopedisi* IX. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi: 671-683, 1964.

- _____. “Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber’in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi,” *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi* 7: 5-26, 1994.
- _____. “Türk Diplomasi Tarihinin Sorunları.” *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Sempozyuma Sunulan Tebliğler- 15-17 Ekim 1997)* içinde. İsmail Soysal (yay. haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: XV-XVIII, 1999.
- _____. “Tanzimat Nedir?” *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (ed.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 31-56, 2012.
- İnan, Kenan. “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümanların Statüleri.” *Tarih ve Toplum* 26/ 154: 196-201, Ekim 1996.
- İpşirli, Mehmet. “Elçi.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 78-79, 1992.
- _____. “Beylikçi.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 3-15, 1995.
- _____. “Medrese.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 21. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 338-340, 2003.
- _____. “Müderris.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 31. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 468-470, 2006.
- _____. “Mülazemet.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 31. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 537-539, 2006.
- İskit, Temel. *Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kuramları ve Uygulaması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007.
- Jackson, Robert H. “The Evolution of International Society.” *The Globalization of World Politics – An Introduction to International Relations* içinde. John Baylis and Steve Smith (eds.). Oxford: Oxford University Press, 2001.
- James, Alan. “Diplomacy.” *Review of International Studies* 19: 91-100, 1993.
- Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. IV. Nilüfer Epçeli (çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.
- Kaçar, Mustafa. “Türkiye’de Modernleşmenin Öncü Kurumları.” *Sosyoloji Dergisi* 3/ 19: 127-149, 2009.
- Kadı, İsmail Hakkı. *Ottoman and Dutch Merchants in the Eighteenth Century:*

Competition and Cooperation in Ankara, Izmir and Amsterdam. Leiden: Brill, 2012.

. “The Ottomans and Southeast Asia Prior to the Hamidian Era: A Critique of Colonial Perceptions of Ottoman-Southeast Asian Relations.” *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia* içinde. A. C. S. Peacock and Annabel Teh Gallop (eds.). Oxford: Oxford University Press: 147-174, 2015.

Kafadar, Cemal. *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*.

Berkeley: University of California Press, 1995.

Kamay, Berna. *Public Diplomacy and the Translation Office in the Ottoman Empire (1839-1876)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Kanat, Cüneyt. “Osmanlı ve Memlûk Devletleri’nin Birbirlerine Gönderdiği Armağanlar.” *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 1999) Bildirileri*. Turan Gökçe (ed.). İzmir: 35-52, 2002.

Karaarslan, Uğurhan. *Osmanlı Dış Politikasında Değişim ve Babiali Tercüme Odası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, 1999.

Karaca, Zeynep. “Osmanlı- Avusturya Sefaretnamelerinin Osmanlı Diplomasisi ve Modernleşme Süreci Üzerine Etkileri.” *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFAD)* 1/ 1: 9-32, Aralık 2018.

Karacakaya, Recep. “Rüstem Paşa’nın Londra Büyükelçiliği ve Ermeni Sorunu (1885-1895).” *XVI. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 1103-1118, 2015.

Karaer, Nihat. “Paris’te İlk İkamet Elçiliğimiz Kuruluncaya Kadar (1797) Osmanlı-Fransız Diplomasi İlişkilerinin Genel Seyri.” *OTAM* 28: 65-85, (Güz 2010).

. “Fransa’da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi’nin Paris Büyükelçiliği (1797-1802) Sürecinde Osmanlı- Fransız Diplomasi İlişkileri.” *AÜ DTCTF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* XXXI/ 51: 63-92, 2012.

Karal, Enver Ziya. *Halet Efendi’nin Paris Büyükelçiliği, 1802-1806*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940.

- _____. *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedit 1789-1807*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1946.
- _____. *Osmanlı Tarihi V (Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- _____. *Osmanlı Tarihi VI, (Islahat Fermanı Devri 1856-1861)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Karakoç, Ercan. "Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriyel Noradunkyan Efendi." *Uluslararası İlişkiler* VII/ 25: 157-177, Bahar 2010.
- Karasu, Cezmi. "Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel bir Bakış." *OTAM* 4: 205-221, 1993.
- Karateke, Hakan T. *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüz Yılında Merasimler*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Karpat, Kemal. "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908." *International Journal of Middle East Studies* 3/ 3: 243-281, July 1972.
- _____. *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Afa Yayınları, 1996.
- _____. *The Politicization of Islam – Reconstructing Identity, State, Faith and Community in the Late Ottoman State*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- _____. *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan (çev.). Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- _____. *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Kasaba, Reşat. *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*. Kudret Emiroğlu (çev.). İstanbul: Belge Yayınları, 1993.
- Kasap, Sevilay. *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı (1839-1876)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Kayaoğlu, Taceddin. *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998.
- _____. *Osmanlı Hariciyesinde Gayr-i Müslümler (1852- 1925)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Kayıran, Veysi. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Dil Öğretimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1987.

- Kaynar, Reşat. *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Keçeci, Serkan. "A Milestone in the Evolution of Ottoman- Iran Diplomacy: The Foundation of the Permanent Embassy of Iran in Istanbul, 1866." VI. *Uluslararası Osmanlı İstanbul Sempozyumu, 29 Mayıs Üniversitesi 11-13 Mayıs 2018*.
- Keyder, Çağlar. *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Kılıç, Musa. *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- _____. "Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar." *OTAM* 31: 129-155, Bahar 2012.
- _____. "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Ermeni Memurları." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 31/ 51: 93-124, Mart 2012.
- _____. "Osmanlı Hariciyesinin Ermeni Elçi ve Maslahatgüzarları." *Yeni Türkiye Yayınları Ermeni Meselesi Özel Sayısı* 60/ 1: 687-697, 2014.
- _____. "Osmanlı Devleti'nin Sefaret İmamı." *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 7/ 16: 762-782, Mart 2016.
- _____. "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Kurumu." *Osmanlı Diplomasi Tarihi-Kurumları ve Tatbiki* içinde. Mehmed Alaaddin Yalçinkaya-Uğur Kurtaran (ed.). Ankara: Altınordu Yayınları: 95-115, 2018.
- _____. "Osmanlı Brüksel Elçiliği ve Elçileri." *Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi (CIEPO 22) Sempozyumu, 4-8 Ekim 2016: Bildiriler Kitabı II*. Kenan İnan (ed.). Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: 441-453, 2018.
- _____. "İlk İkamet Elçilerinin Halefleri Maslahatgüzarlar (1800-1821)." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 38/ 65: 251-278, 2019.
- _____. "Osmanlı Devleti Hizmetinde Bir Rum Diplomatın Portresi: Viyana Maslahatgüzarı Yavko Mavroyani (Jean Movrayeni)." *Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi* içinde. Sami Yuca ve Hidayet Kara (ed.). İstanbul: Kitabevi Yayınları: 169-188, 2019.
- Kınlı, Onur. *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*. İstanbul: İmge Kitabevi, 2006.
- Kırlı, Cengiz. "Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi." *Tarih ve*

- Toplum Yeni Yaklaşımlar* 4: 45-119, Güz 2016.
- _____. “Tanzimat: Düzen ve Kaos.” *Toplumsal Tarih* 311: 80-85, 2019.
- Kırmızı, Abdülhamit. *II. Abdülhamid Dönemi (1876- 1908) Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslimler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- _____. “Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslim İstihdamı.” *Divan* 13/ 2: 295-306, 2002.
- _____. *Abdülhamid’in Valileri*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.
- _____. “Osmanlıcılık ile Milliyetçilik Arasında Hamidiye Bürokrasisinin Ermeni Memurları.” *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler: Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*: 69-79, 2007.
- _____. “II. Abdülhamid’in Hristiyan Memurları.” *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi* içinde. F. Gün ve H. İ. Erbay (ed.). İstanbul: TBMM Milli Saraylar: 654-664, 2017.
- Kissenger, Henry. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 1994.
- Kocamanoğlu, Emine. *Yabancı Okullarda Din Eğitimi, Robert Kolej- Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Koç, İnanç Meriç. *Osmanlı Devleti’nin II. Abdülhamid Dönemi İngiltere ile İlişkileri İçerisinde Londra Elçileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Kodaman, Timuçin ve E. Y. Akçay. “Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye’ye Bıraktığı Miras.” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22: 75-92, 2010.
- Kolay, Arif. “II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezareti’nde Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910).” *Türkiyat Mecmuası* 27/ 1: 193-214, 2017.
- Koloğlu, Orhan. “Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması.” *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç (Sempozyuma Sunulan Tebliğler- 15-17 Ekim 1997)* içinde. İsmail Soysal (yay. haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 127-135, 1999.

- Konak, İsmet. "Diplomat P. A. Tolstoy'un Elçiliği ve Osmanlı'ya Dair İzlenimleri." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 30/ 2: 507- 524, 2015.
- Koçer, Hasan Ali. *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Korkut, Hasan. "Osmanlı Sefaretnameleri Hakkında Yapılan Araştırmalar." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1/ 2: 491-512, Eylül 2003.
- Köçen, Muhammet. *Osmanlı Hariciyesinde Bir Asker Sefir: Hüseyin Hüsnü Paşa (1839-1916)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Köksal, Osman. "Elçiye Zeval Olmaz: Osmanlı Devleti'nin Romanya'da Diplomatik Misyon Tesisi ve Örgütü (1878-1900)." *Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu 4 Ekim 2017- Bildiri Özet Kitabı*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2017.
- Köprülü, Orhan F. "Ferik." *TDV İslam Ansiklopedisi* 12. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 399, 1995.
- Kuneralp, Sinan. "Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891." *Belleten* 34/ 135: 422-435, Temmuz 1970.
- _____. "İspanya'da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı- İspanyol Münasebetleri (1857- 1922)." *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara, C. XI/ XIV: 161-175, 1973-75.
- _____. "The Ministry of Foreign Affairs under the Ottoman Empire and the Turkish Republic." *The Times Survey of Foreign Ministries of the World* içinde. Zara Steiner (ed.). Londra: Times Books: 493-511, 1982.
- _____. (ed.). *Studies on Ottoman Diplomatic History*. İstanbul: Isis Press, 1987.
- _____. "İstanbulun Rumları: Rum Asıllı Osmanlı Diplomatları." *Türk-Yunan Uyuşmazlığı*. Semih Vaner (der.). İstanbul: Metis Yayınları: 43-48, 1990.
- _____. "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri." *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* içinde. İsmail Soysal (ed.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 113-126, 1997.

- _____. *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali, 1839-1922: Prosopografik Rehber*. İstanbul: Isis Yayınları, 1999.
- _____. “The Establishment of Diplomatic Relations Between the Ottoman Empire and the Kingdom of Greece (1834-1840).” *Studies on Ottoman Diplomatic History I*, Sinan Kunalp (ed.). İstanbul: Isis Yayınları, 1999.
- _____. “Ottoman Diplomatic and Consular Personnel in the United States of America, 1867- 1917.” *American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830- 1989* içinde. Nur Bilge Criss, Selçuk Esenbel, Tony Greenwood, Louis Mazzari, Newcastle upon Tyne (eds.). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing: 100-108, 2011.
- Kuran, Ercümen. *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1988.
- _____. *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- _____. *Türk Çağdaşlaşması: Çileli Bir Yolda İlerleyiş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- _____. “Türkiye’nin Batılılaşmasında Daimî Elçiliklerin Rolü.” *Türk Tarih Kongresi VI: Kongreye Sunulan Bildiriler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Kurşun, Zekeriya. “II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdiriyyeti’nin Kurulması ve Faaliyetleri.” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 1: 105-118, Nisan 1999.
- Kurt, Eyüp Murat. *Enlightened Fathers and Their Reformist Siblings*. Unpublished Master Thesis. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Kurtaran, Uğur. “Osmanlı Prusya İlişkilerinin Gelişiminde Prusya Elçisi Karl Adolf Von Rixin’in Faaliyetleri (1755- 1761).” *Uluslararası İlişkiler* 12/ 47: 115-131, 2015.
- _____. “Karlofça Antlaşması’ndan Sonra İstanbul’a Gelen Yabancı Elçilerin Ağırlanması ve Yapılan Harcamalar.” *Tarih Araştırmaları Dergisi* 37/ 63: 331-370, 2018.
- Küçük, Cevdet. “Osmanlı İmparatorluğunda Gayr-i Müslim Tebaa’ya Gösterilen

- Tolerans ve Bu Konuda Artin Paşa'nın Sultan II. Hamid'e Sunduğu İki Layiha." *Birinci Milli Türkoloji Kongresi: Tebliğler- İstanbul, 6-9 Şubat 1978.* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü: 243-267, 1980.
- Küçük, Evren. "Osmanlı Hariciyesi'nin Muhalif Bir Gazete (Davul) ile Mücadelesi." *OTAM* 43: 109-140, Bahar 2018.
- Kürkçüoğlu, Ömer. "'Dış Politika Nedir?' Türkiye'deki Dünyü ve Bugünü." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 35/ 1: 309-335, 1980.
- _____. "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy." *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* içinde. Nuri Yurdusev (ed.). New York: Palgrave Macmillan: 131-150, 2004.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "Osmanlı İktisat Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyeti ve Kıymeti." *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 10/ 11: 151-166, 1983.
- _____. "Avrupa Tüccarı." *TDV İslam Ansiklopedisi* IV. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 159-160, 1991.
- _____. "Sicill-i Ahval Defterlerini Tamamlayana Arşiv Kayıtları." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Biyografi Semineri*: 141-157, 1993.
- _____. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür Sanat Vakfı, 1994.
- _____. "Gümrük." *TDV İslam Ansiklopedisi* 14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 263-268, 1996.
- _____. "Hayriye Tüccarı." *TDV İslam Ansiklopedisi* XVII. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 64-65, 1998.
- Lalor, Bernard A. "Promotion Patterns of Ottoman Bureaucratic Statesmen from the Lale Devri until the Tanzimat." *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 1: 77-92, 1972.
- Lauren, Paul Gordon. *Diplomats and Bureaucrats*. Stanford: Hoover Institution Press, 1976.
- Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Macmillan, Margareth. *Peacemakers*. Londra: John Murray, 2003.

- Malatesta, Maria (ed.). *Society and the Professions in Italy, 1860-1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Mamak, Kübra. *Devlet Sâlnâmelerine Göre Osmanlı Hariciye Teşkilatı (1847-1877)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Manav, Nursel. "II. Abdülhamid Dönemi Kadrolarının Tasfiyesi ve Tekaüd Sandıkları." *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* II/ 1: 240-260, 2017.
- _____. "Mazuliyet Sandığı'nın Kuruluşu ve Kuruluşuna Yol Açan Sebepler," *Türkiyat Mecmuası* 27/ 1: 215-224, 2017.
- Mann, Michael. *The Sources of Social Power: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Mantran, Robert. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II: Duraklamadan Yıkılışa*. Server Tanilli (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Mardin, Şerif. "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire" *Comparative Studies in Society and History* 11/ 3: 258-281, 1969.
- _____. *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- _____. *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*. New Jersey: Princeton University Press, 2000.
- Martal, Abdullah. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Emeklilik ve Buna İlişkin İlk Düzenlemeler." *XIII Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler III. Kısım*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.
- Mayer, Arno. *Politics and Diplomacy of Peacemaking*. New York: Alfred A. Knopf, 1967.
- _____. *Political Origins of the New Diplomacy, 1917-18*. New York: Vintage, 1973.
- Meehan-Waters, Brenda. "Social and Career Characteristics of the Administrative Elite, 1689-1761." *Russian Officialdom: The Bureaucratization of Russian Society from the Seventeenth to the Twentieth Century* içinde. Walter McKenzie Pintner and Don Karl Rowney (eds.). Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1980.
- Mert, Talip. "Sicill-i Ahval Defterleri ve Buna Dair Nizamnameler I." *Arşiv*

- Araştırmaları Dergisi* 2: 97-111, 2000.
- _____. “Sicill-i Ahval Defterleri ve Buna Dair Nizamnameler II: Osmanlı Devleti Sicill-i Ahval Dairesiyle Şubelerine Ait Yönetmelik.” *Arşiv Araştırmaları Dergisi* 3: 41-52, 2001.
- Merton, Robert King (ed.). *Reader in Bureaucracy*. New York: The Free Press, 1952.
- Moore, Robert. *Third-World Diplomats in Dialogue with the First World: the New Diplomacy*. New York: Macmillian Press, 1985.
- Mösslang, Markus and Torsten Riotte (eds.). *The Diplomat's World: A Cultural History of Diplomacy 1815-1914*. Oxford: German Historical Institute London, 2008.
- Mumcu, Ahmet. *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986.
- Murray, Eustace Clare Grenville. *Embassies and Foreign Courts*. Londra: Routledge, 1855.
- Naff, Thomas. “Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807.” *Journal of the American Oriental Society* 8/ 3: 295-315, 1963.
- _____. “Ottoman Diplomatic Relations with Europe in the Eighteenth Century: Patterns and Trends.” *Studies in Eighteenth Century Islamic History* içinde. Thomas Naff and Roger Owen (eds.). Carbondale: Southern Illinois University Press, 1977.
- _____. “The Ottoman Empire and the European State System.” Hedley Bull and Adam Watson (eds.). *The Expansion of International Society* içinde. New York: Oxford University Press, 1985.
- Neumann, Christoph K. “Political and Diplomatic Developments.” *The Cambridge History of Turkey* III içinde. Suraiya N. Faroqhi (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Neumann, Iver B. “To Be a Diplomat.” *International Studies Perspectives* 6: 72-93, 2005.
- _____. *At Home with the Diplomats: Inside a European Foreign Ministry*. Cornell University Press. Accessed August 18, 2020. www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt7zjmn , 2012).
- Nicolson, Harold. “Diplomasi Mesleği Nasıl Doğdu?” Kemal Bekiroğlu (çev.). *Siyasi*

- İlimler Mecmuası* 253: 20-27, Nisan 1952.
- _____. *The Evolution of Diplomatic Method*. Londra: Cassell Publishers, 1954.
- _____. *Diplomacy*. Washington D.C.: Georgetown University Press, 1988.
- Orhonlu, Cengiz. “Osmanlı Devleti’nde Tercümanlık.” *Atatürk Konferansları V*. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları: 13-23, 1991.
- _____. “Tercüman.” *İslam Ansiklopedisi* 12: 175-181, 1993.
- Ortaylı, İlber. “Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü.” *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Murat Belge ve Fahri Aral (haz.). İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 278-280, 1985.
- _____. “Osmanlı Kançılıyasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatiğasının Bazı Yönleri.” *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri* 30 Nisan- 2 Mayıs 1986: 153-168, 1988.
- _____. “Türk Dışişleri Memuru.” *Yeni Türkiye* 1/ 3: 536-538, Mart-Nisan 1995.
- _____. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- _____. *Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- _____. *Avrupa ve Biz*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Örenç, Ali Fuat. *Osmanlı Diplomasi Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2022.
- Özbek, Nadir. “Modernite, Tarih ve İdeoloji: İkinci Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2/ 1: 71-90, 2004.
- Özcan, Abdülkadir. “Pasorofça Antlaşması.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 177-181, 2007.
- Özcan, Azmi. “II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı Şehbenderlerinin Hindistan’daki Faaliyetleri.” *Türk Dünyası Araştırmaları* 73: 51-54, Ağustos 1991.
- _____. *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere*. Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi, 1997.
- Özcan, Uğur ve Abidin Temizer. *Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Karadağ’da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.
- Özdemir, Hüseyin. *Osmanlı Devleti’nde Bürokrasi*. İstanbul: Okumuş Adam

- Yayınları, 2001.
- Özkan, Selim Hilmi. “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Dil Eğitimi.” *Turkish Studies* 5/ 3: 1783-1800, 2010.
- _____. *Osmanlı Devleti ve Diplomasi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017.
- _____. “Osmanlı Devleti’nde Eğitim Dili ve Yabancı Dil Meselesi.” *Eğitime Bakış (Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi)*, *Eğitim-Bir-Sen*, 39/ 13: 53-58, Ocak-Şubat-Mart-Nisan 2017.
- Özkul, Ahmet Sait. “Ticaret Mektebinde Verilen Eğitim Üzerine Bir İnceleme: Usûl-i Ticaret Dönemi (1883-1916).” *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi* 2/ 2: 5-41, 2017.
- Öznel, Muharrem. “Osmanlı Sefaret ve Şehbenderliklerinin Kalpazanlıkla Mücadeledeki Yeri ve Önemi.” *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi* 15/ 53: 105-122, Ocak 2020.
- Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar, Türkiye (1074-1990) II. Cilt*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- _____. *II. Abdülhamid: Zamani ve Şahsiyeti*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2008.
- Öztuncay, Bahattin. (ed.). *Youssouf Bey- The Charged Portraits of Fin-de-Siècle Pera*. Ömer M. Koç Collection. İstanbul: Koç University Research Center for Anatolian Civilizations (ANAMED), 2017.
- Öztürk, Cemil. “İdadî” TDV İslam Ansiklopedisi 21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 464-466, 2000.
- _____. “Rüşdiye.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 300-303, 2008.
- Özyüksel, Murat. “Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri.” *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde, Faruk Sönmezoğlu (ed.). İstanbul: Der Yayınları: 5-34, 2004.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Tercüman.” *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. III. İstanbul: MEB Yayınları: 459-466, Kasım 1971.
- Paker, Esad Cemal. *Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- _____. “Artin Paşa,” *Sicill-i Osmanî Zeyli- Son Devir Osmanlı*

- Meşhurları Ansiklopedisi*. Gülbadi Alan (yay. haz.). Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 2008.
- Pamuk, Şevket. *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- _____. *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi, 1995.
- Pediani-Fabris, Maria Pia. "Ottoman Diplomats in the West." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 11: 187-233, 1996.
- Plischke, Elmer. *United States Diplomats and Their Missions: A Profile of American Diplomatic Emissaries since 1778*. Washington: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1975.
- Polatcı, Türkan. *Osmanlı Devletinde Sefaret Tercümanları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2009.
- _____. *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar-Osmanlı Belgeleriyle Diloğlanları ve Tercümanlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.
- Poyraz, Buğra. *The End of the Religious Protectorate of France for Ottoman Catholics and the Start of the Diplomatic Relations with the Holy See*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2016.
- Quatert, Donald. *The Ottoman Empire 1700-1922*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Queller, D. *The Office of Ambassador in the Middle Ages*. Princeton: Princeton University Press, 1967.
- Rado, Şevket. *Paris 'te Bir Osmanlı Sefiri – Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Reimer, Andrea K. "The Arrival of the International Society to the Ottoman Empire." *ISA Annual Conference*. New Orleans- Louisiana, Mart 23-27.
- Ritzer, George. "Professionalization, Bureaucratization and Rationalization: The Views of Max Weber." *Social Forces* 53, 4: 627-634, Robinson, Richard (ed.). (1981). *Dynamics of World Development*. Beverly Hills: Sage, Jun. 1975.
- Said Bey, Mahkeme Reisi Bey. *Sefirler ve Şehbenderler*. Konstantiniyye: Matbaa-ı Ebüzziya, 1307/ 1890.
- Safi, Muhammed. *Osmanlı Elçilerinin Wikileaks Raporları*. İstanbul: Ural Yayıncılık,

- 2011.
- Safronova, Elena V. "Russian Consular Service in the 19th Century. Genesis of Russian Consular Institution Network." *Consuls et Services Consulaires au XIX Siecle* içinde, Jörg Ulbert, Lukian Prijac (eds.). Hamburg, DOBU Verlag: 275-289, 2010.
- Samur, Sabahattin. "XX. Yüzyıla Girerken Osmanlı Devleti'nde Konsololar ve Konsolosluklar." *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 9: 97-112, 1996.
- Sander, Oral. *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987.
- Sarıyıldız, Gülden. *Sicill-i Ahval Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*. İstanbul: Der Yayınları, 2004.
- _____. "Sicill-i Ahval Defterleri." *TDV İslam Ansiklopedisi* 37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 134-136, 2009.
- Savaş, Ali İbrahim. "Osmanlı Diplomasinin Yapısal ve Siyasal Dönemleri Hakkında Bir İnceleme." *Askeri Tarih Bülteni*, s. 4. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Dairesi Yayınları: 1-18, 1996.
- _____. "Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi." *Osmanlı I. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları*: 643-657, 1999.
- _____. *Osmanlı Diplomasisi*. İstanbul: 3F Yayınları, 2007.
- _____. "Konsolos." *TDV İslam Ansiklopedisi* XXVI. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 178-180, 2022.
- Saydam, Abdullah. "Osmanlı İstihdam Politikasına İlişkin Bir Örnek, Babalar ve Oğullar." *Toplumsal Tarih* 131: 84-89, Kasım 2004.
- Schmiede, H. Ahmed. *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet. "Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı." *Türkler Ansiklopedisi* XIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 561-576, 2002.
- Sezer Feyzioğlu, Hamiyet. "Tanzimat Dönemi'nde Avrupa Şehirlerine Gönderilen

- Öğrenciler.” *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri, İstanbul 12-15 Nisan 1999*, İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi: 687- 711, 2001.
- Shaw, Stanford. “The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-ı Cedid Army of Sultan Selim III.” *The Journal of Modern History* 37/ 3: 291-306, September 1965.
- _____. *Between Old and New*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1971.
- _____. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- Shinder, Joel. “Career Line Formation in the Ottoman Bureaucracy, 1648-1750.” *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 16/ 2-3: 217-237, Dec. 1973.
- Somel, Selçuk Akşin. “II. Abdülhamid İstanbul’unda Müslüman Özel Okulları.” *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*. Coşkun Yılmaz (ed.). İstanbul: Avrupa Kültür Başkenti: 320-334, 2010.
- _____. *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839- 1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Soysal, İsmail. “Osmanlı Devleti’nin Çağdaş Diplomasiyi Benimseme Süreci.” *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler I*. Ankara: 313-319, 4-8 Ekim 1999.
- _____. “Umur-ı Hariciye Nezareti’nin Kurulması (1836).” *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989) Bildiriler*, İstanbul: 71-80, 1990.
- Sönmezoğlu, Faruk. *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Der Yayınları, 2012.
- Steiner, Zara. *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*. Zara Steiner (ed.). Londra: Times Books, 1982.
- Stone, Lawrence. “Prosopography.” *Deadalus* 100/ 1: 46-79, Winter 1971.
- Stringer, Kevin D. “Honorary Consuls in an Era of Globalization, Trade, and Investment.” *Consular Affairs and Diplomacy içinde*. Jan Melissen ve Ana Mar Fernandez (eds.). Leiden: Brill, 2011.

- Sugar, Peter F. "Economic and Political Modernization: Turkey." *Political Modernization in Japan and Turkey*. Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow (eds.). New Jersey: Princeton University Press: 146-175, 1968.
- Sunar, M. Mert. "The Role of Janissaries in Early Nineteenth Century Istanbul Rebellions." *History from Below: A Tribute in Memory of Donald Quataert* içinde. S. Karahasanoğlu ve D. E. Demir (ed.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 485-514, 2016.
- Sungu, İhsan. "Mekteb-i Maarif-i Adliyenin Tesisi." *Tarih Vesikaları Dergisi* 3: 212-225, 1941.
- Szyliowicz, Joseph S. "Elite Recruitment in Turkey: The Role of the Mülkiye." *World Politics* 23/ 3: 371-398, April 1971.
- Şafak, Nurdan. *Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Şahin, Muhammet. "Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler Sistemine Girişi." *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayısı)* 4/ 46: 823-834, 2009.
- Şakul, Kahraman. "Military Engineering in the Ottoman Empire," *Military Engineers and the Development of the Early Modern European State* içinde. Bruce P. Lenman (ed.). (Edinburgh: Edinburgh University Press: 179-201, 2013.
- Şimşir, Bilal N. "Washington'daki Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Gaillesi (1887-1896)." *Ermeni Araştırmaları Dergisi IV*: 32-54, Aralık 2001- Ocak-Şubat 2002.
- Şirin, İbrahim. "Münif Paşa'nın Tahran'dan Gönderdiği Devlet İşleriyle İlgili Lâyihası ve Düşündürdükleri." *Turkish Studies* 3/ 4: 759-771, Yaz 2008.
- _____. *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2006.
- Şişman, Adnan. "Mekteb-i Osmânî." *Journal of Ottoman Studies/ Osmanlı Araştırmaları* V: 83- 160, 1986.
- _____. *Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nin Kuruluşu ve İlk Eğitim Yılları (1868-1871)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989.
- _____. *Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.

- Talbot, Michael ve Phil McCluskey. "Introduction: Contacts, Encounters, Practices: Ottoman-European Diplomacy, 1500-1800." *Osmanlı Araştırmaları* XLVIII, special edition: 269-276, 2016.
- Tekeli, İlhan. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler." *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi II*. Ankara: İletişim Yayınları: 456-475, 1985.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- Terzioğlu, Derin. "Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarihyazıcılığı," *Cogito*, Selçuklular 29: 284-296, Güz 2001.
- Tezcan, Baki ve Karl K. Barbir (eds.). *Identity and Identity Formation in the Ottoman World – A Volume of Essays in Honor of Norman Itzkowitz*. Madison: The University of Wisconsin, 2007.
- Topaktaş, Hacer. "Osmanlı Diplomasisinde "Tayinat" Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler." *Akademik İncelemeler Dergisi* XI/1: 31-49, 2015.
- _____. *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasisi: Hüseyin Kâzım Bey'in Diplomatik Seyahatleri (1882-1887)*. İstanbul: Okur Kitaplığı, 2015.
- Tuncer, Hüner. "Osmanlılarda Sürekli Diploması Uygulaması." *Mülkiyeliler Birliği Dergisi* 80: 45-49, Aralık 1985.
- _____. *Eski ve Yeni Diplomasisi*. Ankara: Kaynak Yayınları, 2002.
- _____. *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010.
- Tural, Erkan. *II. Meşrutiyet Döneminde Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006.
- _____. *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi: II Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler*. İstanbul: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2009.
- Turan, Namık Sinan. "Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin

- Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar).” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, 2: 55-86, Aralık 2004.
- _____. *İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Turfan, M. Naim. *Jön Türklerin Yükselişi, Siyaset, Askerler ve Osmanlı’nın Çöküşü*. Mehmet Moralı (çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2013.
- Türkmen, Zekeriya. “Müşir.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 160-161, 2006.
- Ubicini, M. A. *Osmanlı’da Modernleşme Sancısı*. Cemal Aydın (çev.). İstanbul: Timaş Yayınları, 1998.
- Unat, Faik Reşit. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. Yayımlayan Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1968.
- _____. *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış 1899-1964*. Ankara: MEB Yayınevi, 1964.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- _____. *Osmanlı Tarihi IV*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu, 1995.
- _____. “Viyanalı Büyükelçisi Vezir Sadullah Paşa’nın İntiharına Dair,” *Belleten* 14/ 55: 419-479, 1950.
- Vatin, Nicholas. “Bir Osmanlı Türkü Yaptığı Seyahati Niçin Anlatırdı?.” Işık Ergüden (çev.). *Cogito* 19: 161-178, 1999.
- Veinstein, Gilles. “Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu.” *Osmanlı VI*. Güler Eren (ed.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 256-270, 1999.
- _____. *İlk Osmanlı Sefiri 28 Mehmet Çelebi’nin Fransa Anıları: Kafirlerin Cenneti*. Murat Aykaç Erginöz (çev.). İstanbul: Ark Kitapları, 2002.
- _____. “İstanbul’da İlk Daimî Sefaretlerin Açılması.” *Bir Allame-i Cihan Stefanos Yerasimos 1942-2005. C. II*. Edhem Eldem (ed.). Menekşe Tokyay (çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi: 717-733, 2012.
- Verboven, Koenread, Myriam Carlier ve Jan Dumolyn. “A Short Manual to the Art of

- Prosopography.” *Prosopography Approaches and Applications: A Handbook* içinde. K. S. B. Keats-Rohan (ed.). Oxford: Occasional Publications: 35-69, 2007.
- Vucinich, Wayne S. *The Ottoman Empire: Its Record and Legacy*. New York: Robert E. Krieger Publishing, 1979.
- Yuca, İrşad Sami ve Hidayet Kara (ed.). *Tanzimat’tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019.
- Wallerstein, Immanuel. *The Modern World-System*. New York: Academic Press, 1974.
- Waters, Malcolm. “Collegiality, Bureaucratization, and Professionalization: A Weberian Analysis.” *American Journal of Sociology* 94/ 5: 945-972, Mar. 1969.
- Watson, Adam. *Diplomacy: The Dialogue Between States*. Londra: Methuen, 1982.
- Weber, Max. *Bürokrasi ve Otorite*. Bahadır Akın (çev.). Ankara: Adres Yayınları, 2014.
- Yalçinkaya, Mehmet Alaaddin. “Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri.” *OTAM* 7: 319-338, 1996.
- _____. “Osmanlı Devleti’nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü.” *Toplumsal Tarih* 32: 45-53, Ağustos 1996.
- _____. “Bir Avrupa Diploması Merkezi Olarak İstanbul 1792-1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre.” *Osmanlı*, C. I. Kemal Çiçek ve Cem Oğuz (ed.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 660-675, 1999.
- _____. “Türk Diplomasinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi’nin Rolü.” *Osmanlı Araştırmaları XXI*: 109-134, 2001.
- _____. “İsmail Ferruh Efendi’nin Londra Büyükelçiliği ve Siyasi Faaliyetleri (1797- 1800).” *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*. Kemal Çiçek (ed.). Haarlem: Yeni Türkiye Yayınları: 381-407, 2001.
- _____. “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789).” *Türkler* 12: 470-502, 2002.

- _____. “Kuruluştan Tanzimat’a Osmanlı Diploması Literatürü.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1/ 2: 423-489, 2003.
- _____. “Sir Robert Ainslie’nin İstanbul Büyükelçiliği (1776-1794).” *Osmanlı Araştırmaları* 31: 127-159, 2008.
- _____. *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe- The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*. İstanbul: The Isis Press, 2010.
- _____. “II. Mahmud Dönemi Osmanlı Diplomasisi.” II. *Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*. Coşkun Yılmaz (ed.). İstanbul: Avrupa Kültür Başkenti: 179-190, 2010.
- _____. “Lale Devrinden Tanzimat’a Osmanlı Hizmetindeki Avrupalı Uzmanlar ve Karşılaşılan Sorunlar (1718-1839).” *Osmanlı Modernleşmesi, Reform Çağında Çözüm Arayışları* içinde. Ahmet Dönmez (ed.). İstanbul: Kitap Yayınevi: 80-131, 2019.
- Yasamee, Feroz A. K. *Abdülhamid’in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*. Yusuf Selman İnanc (çev.). İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
- Yavuz, Resul. “Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasisinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri.” *Belgi* 18: 1625-1649, Yaz 2019.
- Yazıcı, Kemal. *İslam Hukukunda Diplomasi (Elçilik ve Elçilerin Statüsü)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Yerlikaya, İlhan. “II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Gazete ve Haber Ajanslarının Şantaj ve Yolsuzlukları.” *Toplumsal Tarih* 1/ 3: 17-19, 1994.
- _____. “Osmanlı Hariciye Nezareti’nin Kurulması.” *Türkler Ansiklopedisi* 13. Hasan Celal Güzel (ed.) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 678-682, 2002.
- Yeşil, Fatih. “The Transformation of the Ottoman Diplomatic Mind: The Emergence of Licensed Espionage.” *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 101: 467-479, 2011.
- Yıldırım, Seyfi. *Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1940-1970): Prosopografik Bir Çalışma Örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2005.

- Yıldırım, Kadir. “19. Yüzyıl ve Sonrasında Mali Kriz ve Hayat Pahalılığı Kıskaçında Osmanlı Memurları ve İş Bırakma Eylemleri,” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi KOCAV* 32: 45-76, 2015.
- Yıldız, Gültekin. “Ottoman Participation in World’s Columbian Exposition (Chicago 1893).” *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi* 9: 131-167, Mart 2001.
- _____. “Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları.” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* 17: 242-244, Güz 2012.
- Yurdusev, Nuri A. (ed.). *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- _____. ve Esin Yurdusev. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa Devletler Sistemine Girişi ve 1856 Paris Konferansı.” *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* içinde. (Sempozyuma Sunulan Tebliğler- 15-17 Ekim 1997) içinde. İsmail Soysal (yay. haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 137-148, 1999.
- Zirogeviç, Olga. “Yabancı Elçilerin Osmanlı Memleketlerinde Seyahatleri ve Huzura Kabulleri.” *Belgelerle Türk Tarih Dergisi* 4: 45-53, Ocak 1968.
- Zurcher, Erik Jan. *Turkey: A Modern History*. Londra: I. B. Tauris, 1998.

EK 1: İncelenen Diplomatların İsim Listesi

Alfabetik olarak sıralanmış biçimde diplomatın ismi/ unvanı / hicri ve miladi olmak üzere doğum tarihi ya da sadece yılı ve doğum yeri/ diplomatın sicill-i ahval kaydının Osmanlı Arşivi'nde bulunduğu katalog, dosya ve gömlek numarası ve dosyanın hicri ve miladi tarihi.

- 1) Abdülbaki Bey (Şevval 1276/ Nisan-Mayıs 1860- Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 22/ 21. 4 Safer 1328/ 15 Şubat 1910.
- 2) Ahmed Cemil Bey (1290/ 1873-1874 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 15/ 35. 13 Cemazeyilevvel 1325/ 24 Haziran 1907.
- 3) Ahmed Fazıl Bey (1284/ 1867-1868 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 16/ 15. 3 Recep 1325/ 12 Ağustos 1907.
- 4) Ahmed Feyzi Bey (1274/ 1857-1858- İstanbul): BOA. HR. SAİD. 13/ 7. 8 Cemazeyilevvel 1324/ 30 Haziran 1906.
- 5) Ahmed Muhtar Bey (1298/ 1880-1881 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 12/ 10. 12 Rabiulahir 1324/ 5 Haziran 1906.
- 6) Ahmed Tevfik Paşa (1274/ 1857-1858- Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 9/ 11. 11 Cemazeyilevvel 1319/ 26 Ağustos 1901.
- 7) Ali Haydar Efendi (1281/ 1864-1865 – Bükreş): BOA. HR. SAİD. 7/ 16. 13 Rabiulevvel 1317/ 22 Temmuz 1899.
- 8) Ali Nihad Bey (1268/ 1851-1852 – İzmir): BOA. HR. SAİD. 3/ 2. 5 Rabiulahir 1311/ 16 Ekim 1893.
- 9) Ali Nihad Bey (1288/ 1871-1872 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 5/ 21. 2 Safer 1315/ 3 Temmuz 1897.
- 10) Ali Zati Bey (1293/ 1876-1877 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 8/ 25. 2 Zilhicce 1318/ 23 Mart 1901.
- 11) Anton Hırsofidi Efendi (1261/ 1845 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 12/ 9. 5 Rabiulahir 1324/ 29 Mayıs 1906.
- 12) Artin Hazar Efendi (1259/ 1843-1844 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 3/ 26. 21 Rabiulahir 1314/ 22 Ekim 1894.
- 13) Atin Karatodori Paşa (4 Şaban 1251/ 25 Kasım 1835- İstanbul): BOA. HR. SAİD. 4/ 4. 11 Cemaziyelevvel 1313/ 30 Ekim 1895.

- 14) Bahaddin Bey (1275/ 1858-1859 – Hanya, Girid): BOA. HR. SAİD. 3/ 6. 1 Ramazan 1311/ 8 Mart 1894.
- 15) Bahaddin Bey (1286/ 1869-1870 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 7/ 23. 6 Cemazeyilahir 1317/ 12 Ekim 1899.
- 16) Cebrazil Beşir Efendi (1295/ 1878 – Halep): BOA. HR. SAİD. 18/ 20. 3 Zilhicce 1325/ 7 Ocak 1908.
- 17) Danyal Saib Bey (1269/ 1852-1853 - Tophane, Firoz Ağa Mahallesi, Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 1/ 17. 1 Rabiulahir 1304/ 28 Aralık 1886.
- 18) Dadyan Artin Paşa (Şevval 1244/ Nisan-Mayıs 1829 – Dersaadet, Ayastefanos karyesi): BOA. HR. SAİD. 8/ 27. 21 Zilhicce 1318/ 11 Nisan 1901.
- 19) Dimitraki Efendi (1282/ 1865-1866 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 12/ 21. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906.
- 20) Dimitraki Teodorsyadi Efendi (1252/ 1836 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 12/ 12. 17 Rabiulahir 1324/ 10 Haziran 1906.
- 21) Dimitri Efendi (1267/ 1850-1851 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 8/ 16. 16 Cemazeyilahir 1318/ 11 Ekim 1900.
- 22) Dimitri Mavroyani Bey (1266-1267 / 1850 - Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 3/ 27. 21 Rabiulahir 1312/ 22 Ekim 1894.
- 23) Edvard Garaçyani Efendi (1247-1248/ 1832- Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 10/ 22. 16 Cemazeyilevvel 1321/ 10 Ağustos 1903.
- 24) Fahreddin Reşad Bey (1284/ 1867-1868 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 15/ 34. 13 Cemazeyilevvel 1325/ 24 Haziran 1907.
- 25) Feyzi Efendi (1277/ 1860-1861 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 5/ 14. 9 Şevval 1314/ 13 Mart 1897.
- 26) Fransuva Ros Terziyan Efendi (1281/ 1864-1865 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 4/ 15. 20 Zilkade 1313/ 3 Mayıs 1896.
- 27) Fuad Sadık Bey (1288/ 1871-1872 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 13/ 8. 17 Cemazeyilevvel 1324/ 9 Temmuz 1906.
- 28) Halil Nasur Efendi (1264/ 1847-1848 – Cebel-i Lübnan): BOA. HR. SAİD. 12/ 2. 27 Safer 1324/ 22 Nisan 1906.
- 29) Hasan Basri Bey (1299/ 1881-1882 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 18/ 26. 19 Zilhicce 1325/ 23 Ocak 1908.

- 30) Hüdai Bey (1292/ 1875-1876 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 9/ 21. 24 Ramazan 1319/ 4 Ocak 1902.
- 31) Hüseyin Hami Bey (1283/ 1866-1867 - Serfiçe, Yunanistan): BOA. HR. SAİD. 20/ 9. 4 Cemazeyilevvel 1326/ 4 Haziran 1908.
- 32) Hüseyin Hasib Bey (10 Muharrem 1269/ 24 Ekim 1852- Deraliyye): BOA. HR. SAİD. 24/ 3. 3 Muharrem 1331/ 13 Aralık 1912.
- 33) Hüseyin Hüsnü Paşa (1255/ 1839-1840- Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 5/ 30. 24 Rabiulevvel 1315/ 23 Ağustos 1897.
- 34) Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi (14 Safer 1248/ 13 Temmuz 1832- Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 1/ 18. 25 Safer 1304/ 23 Kasım 1886.
- 35) Hüseyin Kadri Bey (1284/ 1867-1868 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 6/ 14. 14 Muharrem 1316/ 4 Haziran 1898.
- 36) Hüseyin Nazmi Bey (1291/ 1874-1875 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 16/ 16. 4 Recep 1325/ 13 Ağustos 1907.
- 37) Hüseyin Sabri Bey (1298/ 1880-1881 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 10/ 11. 26 Recep 1320/ 29 Ekim 1902.
- 38) Hüseyin Şefik Bey (1303/ 1885-1886 - Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 14/ 4. 24 Zilkade 1324/ 9 Ocak 1907.
- 39) İbrahim Edhem Bey (1280/ 1863-1864 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 9/ 7. 8 Rabiulahir 1319/ 25 Temmuz 1901.
- 40) İbrahim Hakkı Bey (1270/ 1853-1854 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 3/ 21. 19 Rabiulevvel 1312/ 20 Eylül 1894.
- 41) İbrahim Hakkı Bey (1281/ 1864-1865 – Selanik): BOA. HR. SAİD. 23/ 9. 29 Recep 1329/ 26 Temmuz 1911.
- 42) İrfan Bey (1273/ 1856-1857 – Selanik): BOA. HR. SAİD. 3/ 12. 16 Zilhicce 1311/ 20 Haziran 1894.
- 43) İsak Yafes Efendi (1278/ 1861-1862 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 8/ 24. 16 Zilkade 1318/ 7 Mart 1901.
- 44) İsmail Zühdü Bey (1252/ 1836-1837 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 2/ 3. 11 Rabiulahir 1307/ 5 Aralık 1889.
- 45) Josef Arsin Efendi (1272/ 1855-1856 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 14/ 1. 26 Şevval 1324/ 13 Aralık 1906.

- 46) Kazım Bey (1274/ 1857-1858 – Goros): BOA. HR. SAİD. 1/ 11. 10 Rabiulevvel 1303/ 17 Aralık 1885.
- 47) Kemal Efendi (1277/ 1860-1861 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 18/ 1. 18 Zilkade 1325/ 23 Aralık 1907.
- 48) Kirkor Efendi (1268/ 1851-1852 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 17/ 6. 24 şaban 1325/ 2 Ekim 1907.
- 49) Kirkor Yıldızyan Efendi (1262/ 1845-1846 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 12/ 5. 28 Rabiulevvel 1324/ 22 Mayıs 1906.
- 50) Kostaki Panciri Efendi (1271/ 1854 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 4/ 14. 29 Recep 1313/ 15 Ocak 1896.
- 51) Kostaki Petropolo Efendi (1253/ 1837-1838 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 16/ 18. 9 Recep 1325/ 18 Ağustos 1907.
- 52) Kostantin Sersuk Bey (1273/ 1856-1857 – Beyrut): BOA. HR. SAİD. 8/ 8. 11 Zilhicce 1317/ 12 Nisan 1900.
- 53) Mahmud Enver Bey (1284/ 1867-1868 - Saraybosna): BOA. HR. SAİD. 9/ 20. 22 Şaban 1319/ 4 Aralık 1901.
- 54) Mahmud Esad Paşa (29 Ramazan 1253/ 27 Aralık 1837- İzmir): BOA. HR. SAİD. 4/ 1. 15 Şaban 1312/ 11 Şubat 1895.
- 55) Mahmud Nedim Bey (1268/ 1851-1852- Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 22/ 27. 4 Şaban 1328/ 11 Ağustos 1910.
- 56) Maksim Efendi (1265/ 1848-1849 – Asitane): BOA. HR. SAİD. 12/ 1. 26 Safer 1324/ 21 Nisan 1906.
- 57) Mehmed Bahaddin Bey (1268/ 1851- 1852 – Nevrekop (Bulgaristan'ın güneybatısında yer alan tarihî bir kasaba)): BOA. HR. SAİD. 21/ 3. 7 Cemazeyilahir 1327/ 26 Haziran 1909.
- 58) Mehmed Cemil Süleyman Bey (1299/ 1881-1882 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 15/ 28. 26 Rabiulahir 1325/ 8 Haziran 1907.
- 59) Mehmed Emin Bey (1284/ 1867-1868 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 12/ 8. 5 Rabiulahir 1324/ 29 Mayıs 1906.
- 60) Mehmed Fatih Bey (1285/ 1868-1869 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 4/ 13. 5 Recep 1313/ 22 Aralık 1895.

- 61) Mehmed Kadri Bey. (1273/ 1856-1857 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 10/ 15.
19 Şevval 1320/ 19 Ocak 1903.
- 62) Mehmed Kadri Bey (1293/ 1876-1877 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 16/ 22.
9 Şaban 1325/ 17 Eylül 1907.
- 63) Mehmed Kamil Efendi (1287/ 1870-1871 – Manastır): BOA. HR. SAİD. 14/
17. 11 Muharrem 1325/ 24 Şubat 1907.
- 64) Mehmed Münici Bey (1286/ 1868-1870 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 9/ 2. 7
Safer 1319/ 26 Mayıs 1901.
- 65) Mehmed Nabi Bey (1285/ 1868- 1869 - Bosna): BOA. HR. SAİD. 20/ 1. 25
Safer 1326/ 29 Mart 1908.
- 66) Mehmed Rafed Bey (1279/ 1862-1863 – Kıbrıs): BOA. HR. SAİD. 16/ 2. 28
Cemaziyelevvel 1325/ 9 Temmuz 1907.
- 67) Mehmed Ragıb Efendi (1292/ 1875-1876 – Filibe): BOA. HR. SAİD. 23/ 18.
24 Cemazeyilevvel 1330/ 11 Mayıs 1912.
- 68) Mehmed Rıfat Bey (1276/ 1859-1860 – Bağdad): BOA. HR. SAİD. 1/ 23. 12
Recep 1305/ 25 Mart 1888.
- 69) Mehmed Sadreddin Bey (1285/ 1868-1869 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 22/
23. 8 Safer 1328/ 19 Şubat 1910.
- 70) Mehmed Tahir Efendi (1277/ 1860-1861 – Yenişehir): BOA. HR. SAİD. 2/ 8.
12 Şaban 1307/ 3 Nisan 1890.
- 71) Mike Efendi (1267/ 1850-1851 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 5/ 10. 22
Ramazan 1314/ 24 Şubat 1897.
- 72) Morel Bey (1259/ 1843-1844 – Paris): BOA. HR. SAİD. 4/ 10. 20
Cemazeyilahir 1313/ 8 Aralık 1895.
- 73) Mustafa Asım Bey (1285/ 1868-1869 – İstanbul, Kuruçeşme): BOA. HR.
SAİD. 16/ 6. 16 Cemazeyilahir 1325/ 27 Temmuz 1907.
- 74) Mustafa Nazım Bey (1270/ 1853-1854 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 1/ 29.
15 Şaban 1305/ 27 Nisan 1888.
- 75) Mustafa Said Bey (1291/ 1874-1875 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 19/ 17.
26 Muharrem 1326/ 29 Şubat 1908.
- 76) Mustafa Şekib Bey (1281/ 1864-1865- Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 22/ 24.
25 Cemazeyilevvel 1328/ 4 Haziran 1910.

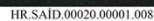
- 77) Nasri Franko Bey (2 Zilhicce 1263/ 11 Kasım 1847): BOA. HR. SAİD. 2/ 11.
1 Cemazeyilahir 1308/ 12 Ocak 1891.
- 78) Nesim Alhaym Efendi (1287/ 1870-1871 – Vidin): BOA. HR. SAİD. 21/ 4. 28
Cemazeyilahir 1327/ 17 Temmuz 1909.
- 79) Nesim Rodifi Efendi (1293/ 1876-1877 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 20/ 4.
16 Rabiulahir 1326/ 18 Mayıs 1908.
- 80) Nikola Gadakan Efendi (1251/ 1835-1836- Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 3/ 9.
27 Ramazan 1311/ 3 Nisan 1894.
- 81) Ohan Efendi (5 Zilkade 1259/ 27 Kasım 1843 – İstanbul): BOA. HR. SAİD. 4/
3. 25 Safer 1313/ 17 Ağustos 1895.
- 82) Pol Şatır Efendi (1284/ 1867-1868 - Endirlik Karyesi, Kayseri): BOA. HR.
SAİD. 23/ 6. 28 Muharrem 1329/ 29 Ocak 1911.
- 83) Resul Efendi (1251/ 1835-1836 – Hanekin): BOA. HR. SAİD. 4/ 11. 24
Cemazeyilahir 1313/ 12 Aralık 1895.
- 84) Resul Hayri Efendi (1272/ 1855-1856 – Ergiri/ Arnavutluk): BOA. HR. SAİD.
13/ 1. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906.
- 85) Sadullah Paşa (Ramazan 1254/ Kasım-Aralık 1838- Erzurum): BOA. HR.
SAİD. 1/ 24. 6 Şaban 1305/ 18 Nisan 1888.
- 86) Salih Münir Paşa (1274/ 1857-1858- Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 12/ 14. 20
Rabiulahir 1324/ 13 Haziran 1906.
- 87) Sami Bey (1288- 1871/ 1872 - Cebel-i Lübnan): BOA. HR. SAİD. 14/ 15. 5
Muharrem 1325/ 18 Şubat 1907.
- 88) Selim Gürcü Efendi (1283/ 1866-1867 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 13/ 3.
27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906.
- 89) Serkez Efendi (1276/ 1859-1860 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 17/ 19. 19
Ramazan 1325/ 26 Ekim 1907.
- 90) Seyyid Mehmed Feridun Bey (1263/ 1846-1847- Dersaadet): BOA. HR. SAİD.
5/ 28. 17 Rabiulevvel 1315/ 16 Ağustos 1897.
- 91) Spiraki Floksinidis Efendi (1278/ 1861-1862 – Bursa): BOA. HR. SAİD. 13/
5. 28 Rabiulahir 1324/ 21 Haziran 1906.
- 92) Stepan Efendi (1265/ 1848-1849 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 3/ 25. 21
Rabiulahir 1312/ 22 Ekim 1894.

- 93) Şedid Ceyş Efendi (1260/ 1845 - Lübnan): BOA. HR. SAİD. 12/ 16. 23 Rabiulahir 1324/ 16 Haziran 1906.
- 94) Şerif Abdülkerim Sabit Bey (1280/ 1863-1864 – Saraybosna): BOA. HR. SAİD. 21/ 8. 15 şaban 1327/ 1 Eylül 1909.
- 95) Şemsi Bey (1274/ 1857-1858 - Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 16/ 25. 11 Şaban 1325/ 19 Eylül 1907.
- 96) Şevki Kamil Efendi (1270/ 1853-1854 – Narda, Yunanistan): BOA. HR. SAİD. 13/ 4. 27 Rabiulahir 1324/ 20 Haziran 1906.
- 97) Vitalis Efendi (1289/ 1872-1873 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 14/ 12. 21 Zilhicce 1324/ 5 Şubat 1907.
- 98) Yorgaki Efendi (1242/ 1826-1827 - İzmir): BOA. HR. SAİD. 1/ 2. 14 Recep 1300/ 21 Mayıs 1883.
- 99) Yusuf Misak Efendi (1264/ 1847-1848 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 2/ 9. 23 Rabiulevvel 1308/ 6 Kasım 1890.
- 100) Yusuf Ziya Bey (1284/ 1867-1868 – Dersaadet): BOA. HR. SAİD. 11/ 1. 15 Cemazeyilahir 1321/ 8 Eylül 1903.

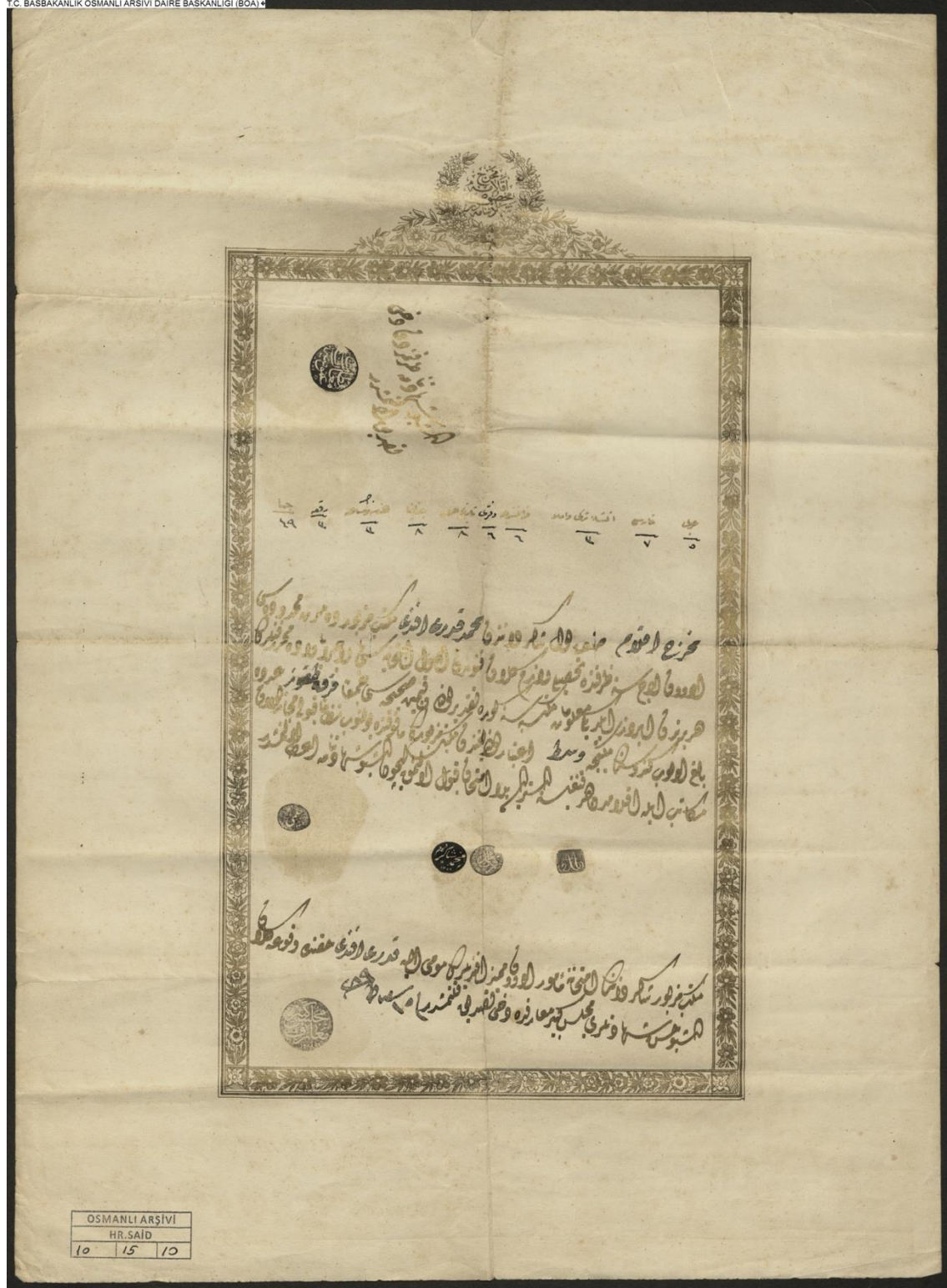
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA) ➔

OSMANLI ARŞIVI		
HR.SAİD		
12	1	20

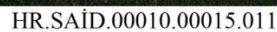
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

**EK 4: Bombay Başşehbenderi Mehmed Kadri Bey'in Mahrec-i Aklama Mahsus
Şehadetnamesi, BOA. HR. SAİD. 10/ 15. 19 Şevval 1320/ 19 Ocak 1903**

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ➤

[illegible]